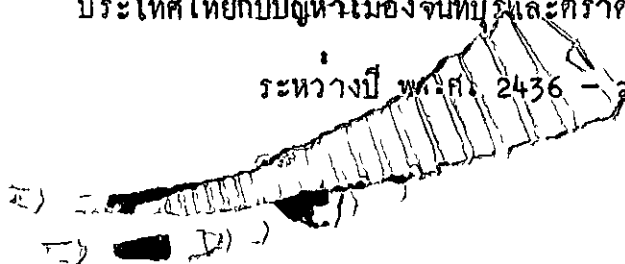

ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและตราครุฑที่ฝรั่งเศสยึดครอง

ระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2449

ปริญญานิพนธ์

ของ

สวรงค์ สุวรรณโชติ

พดสณเดศดา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

10 มีนาคม 2519

ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและตราครุฑที่ฝรั่งเศสยึดครอง
ระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2449

บทคัดย่อ

ของ

สวรงค์ สุวรรณโชติ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

10 มีนาคม 2519

ประเทศไทยกับปัญหาเมืองจันทบุรีและตราดที่ฝรั่งเศสยึดครอง
ระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2449

ปริญญานิพนธ์เรื่องนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับปัญหาเมืองจันทบุรีและตราดที่ฝรั่งเศสยึดครองภายหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (ค.ศ. 1893) โดยผู้เขียนได้ตั้งเป้าประสงค์ไว้ว่า ฝรั่งเศสยึดเมืองทั้งสองไว้เป็นเครื่องมือในการครอบงำเพื่อผนวกดินแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงประการหนึ่ง ประการที่สอง การปกครองของฝรั่งเศสและประเทศไทยในสมัยที่ฝรั่งเศสยึดครองนั้นต่างฝ่ายต่างก็ปกครองในเขตของตน และประการที่สาม ประเทศไทยดำเนินนโยบายในการแก้ปัญหาเมืองทั้งสองด้วยตนเอง

ผลจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ปรากฏว่า ประเทศไทยต้องใช้ความพากเพียรและเสียสละในการเจรจาเพื่อให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีและตราด เพราะการยึดจันทบุรีนั้นเกี่ยวกับความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ และดูเหมือนว่าเมืองจันทบุรีชาติอริปไตยตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ในที่สุดเมื่อมีการลงนามในหนังสือสัญญา 1904 ประเทศไทยจำต้องยอมมอบดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงเพื่อแลกกับการถอนทหารออกจากจันทบุรี แต่กว่าฝรั่งเศสจะถอนทหารออกไปก็ท่วงเหี่ยวยังไม่พอใจ ประเทศไทยจึงจำต้องยอมให้ฝรั่งเศสยึดครองดินแดนตอนใต้ของเมืองตราดตั้งแต่แหลมสิงห์ลงไปจนถึงคอกกับกัมพูชา จนกระทั่งได้มีการลงนามในหนังสือสัญญาปี 1907 ฝรั่งเศสจึงถอนทหารออกจากตราด ประเทศไทยได้รับสิทธิทางการศาลเหนือชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับฝรั่งเศส แต่ต้องมอบพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้แก่ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงพอใจ ทำให้ความยุ่งยากกับฝรั่งเศสที่มีมาตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสิ้นสุดลง

การยึดเมืองจันทบุรีและเมืองตราคนั้นแตกต่างกัน กล่าวคือ การยึดเมืองจันทบุรีนั้นฝรั่งเศสตั้งกองทหารและปกครองเพียงเขตทหารที่ตั้งอยู่ในเมืองและที่ปากน้ำแหลมสิงห์ ฝ่ายไทยยังคงปกครองเมืองจันทบุรีส่วนใหญ่ นอกเขตทหารทั้งหมด ส่วนเมืองตราคนั้นฝรั่งเศสได้ปกครองส่วนหนึ่งของตราดมี 15 ตำบล โดยให้ข้าราชการเขมรมาเป็นผู้ปกครอง และถือเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของกัมพูชา สำหรับประเทศไทยก็ยังคงปกครองส่วนใหญ่เขตเมืองตราดที่เหลือโดยให้ขึ้นอยู่กับเมืองจันทบุรี ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในระหว่างการยึดครองก็คือปัญหาคนในบังคับและคนในป้องกันของฝรั่งเศส หลังจากการลงนามในหนังสือสัญญาปี ค.ศ. 1907 แล้วก็มีปัญหาทั้งปวง

THE FRANCO-THAI RELATIONS DURING THE PERIOD OF THE FRENCH
OCCUPATION OF CHANTHABURI AND TRAT IN 1893-1907 A.D.

ABSTRACT

BY

SAWAN SUWANACHOTI

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education Degree
at Srinakharinwirot University

March 10, 1976

THE FRANCO-THAI RELATIONS DURING THE PERIOD OF THE FRENCH OCCUPATION OF CHANTHABURI AND TRAT IN 1893-1907 A.D.

This Thesis is a study of the Franco-Thai relations during the period of the French occupation of Chanthaburi and Trat since the Naval Action at Paknam in 1893 A.D. The writer desires to present the following facts. Firstly France occupied both Chanthaburi and Trat as a bargaining tool in order to annex the Mekong Valley of Thailand; secondly, during the French occupation in question, France did not interfere with Thai administration in Chanthaburi and mostly Trat, thirdly the Thai government solves these problems by the decision of King Chulalongkorn, strongly advised by Strobel, the General Adviser to the Thai government.

The Thai government attempted to negotiate with France and was willing to give in to France demands in order that France would consent to evacuate Chanthaburi and Trat. The occupation of Chanthaburi was a matter of national security to Thailand.

Finally, France agreed to conclude another treaty in 1907, evacuating Chanthaburi and Trat but in return, a portion of the right bank of the Mekong opposite to Luang Prabang and the three provinces of Battambang, Siemreap and Sisophon had to be given her, in exchange.

After the conclusion of the Franco-Thai treaty in 1907, French troops finally left Thai territory. In addition to this withdrawal, France gave Thailand jurisdiction over French Asiatic subjects in the Thai law courts.

Thus, ended the long tug-of-war between France and Thailand in 1907, over the three provinces of Cambodia, e.g. Battambang, Siemreap and Sisophon which the Government of Napoleon III had to confirm as being Thailand's territory on the Franco-Siamese Treaty of 1867.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำคณะศึกษาศาสตร์
เห็นสมควร รับ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....ประธาน
.....กรรมการ

10 มีนาคม 2519

ประกาศคุณผลการ

ในการเขียนปริญญานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และอาจารย์ขจร สุขพานิช ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำปรึกษาในเบื้องต้น และได้กรุณาตรวจแก้ไขปริญญานิพนธ์เรื่องนี้จนสำเร็จเรียบร้อย

นอกจากนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณบรรดาเจ้าหน้าที่ของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ และกองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ ที่ได้กรุณาอำนวยความสะดวกในการอ่านเอกสารต้นฉบับทั้งปวง และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยศรีนครินทร-วิโรฒ ประสานมิตร ที่ได้กรุณาให้ยืมหนังสือเอกสารชั้นรอง

อนึ่ง ผู้ที่จะละเว้นขอบคุณอีกคือ คุณประภา สุวรรณโชติ ผู้ช่วยเลขาธิการที่สุกตั้งแต่เริ่มต้นจนเรียบร้อย นอกจากนี้ยังได้รับความช่วยเหลือจากคุณอรุณศรี สุวรรณโชติ และคุณสุนทร หิรัญวงษ์ ตลอดจน จร. ศรีสง่า กรรณสูต อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสารพัดช่างสีพระยา และคณะ ที่ได้กรุณาจัดพิมพ์ปริญญานิพนธ์นี้สำเร็จในเวลาอันรวดเร็ว

ท้ายที่สุด ขอขอบพระคุณอาจารย์สาคร ช่วยประสิทธิ์ หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ที่ปรึกษาประจำตัวของผู้เขียน ที่ได้สนับสนุนให้มีการค้นคว้าวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์

สวรงค์ สุวรรณโชติ

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ	1
1 ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสก่อนสมัยฝรั่งเศสยึด จีนหนูรีและปกครองตราด	9
1 ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับประเทศไทยก่อน ค.ศ. 1893 (ร.ศ. 112)	9
1.1 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยอยุธยา ...	9
1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสหลังการทำสนธิสัญญา ปี พ.ศ. 2399	11
2 การขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีนก่อนเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112	12
① 3 วิกฤตการณ์ฝรั่งเศส - สยาม ร.ศ. 112	18
3.1 มูลเหตุของวิกฤตการณ์	19
3.1.1 แผนการขยายอาณาเขตประเทศราชฝรั่งเศส	19
3.1.2 นโยบายการปกครองหัวเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำ โขงของไทย	21
3.1.3 การแต่งตั้ง ม.ปาวี เป็นรองกงสุล	21
3.1.4 สภาพการเมืองของฝรั่งเศส	22
3.1.5 การแทรกแซงของอังกฤษ	23
3.2 พฤติกรรมของวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112	24
3.2.1 เหตุการณ์นำไปสู่การกระทบกระทั่งกัน ..	24
3.2.2 การเตรียมการป้องกันกรุงเทพฯ	30
3.2.3 ความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสและเหตุการณ์ ที่ปากน้ำ	33

๕	3.3 ผลที่ได้รับจากวิกฤตกาล ร.ศ. 112	36
	3.3.1 การพิจารณาจัดซื้อพิพาท	36
	3.3.2 หนังสือสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสกรณี วิกฤตกาล ร.ศ. 112	41
4	ผลสะท้อนของหนังสือสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893	43
2	สภาพการณ์และปัญหาเมืองจันทบุรีและตราครุฑในช่วงสมัยที่ฝรั่งเศสยึดครอง	47
1	เมืองจันทบุรี	48
	๑.๑ ประวัติย่อเมืองจันทบุรี	48
	1.2 เมืองจันทบุรีก่อน พ.ศ. 2439	50
	1.3 ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรี	50
	ก. เหตุที่ยึดเมืองจันทบุรี	50
	ข. ความสำคัญของเมืองจันทบุรี	51
	ค. การดำเนินการยึดครองเมืองจันทบุรี	52
	ง. ภาษีอากรสุรา	53
	จ. ปัญหาและสภาพระหว่างฝรั่งเศสอยู่ที่จันทบุรี	57
	(1) ปัญหาพิพาทเรื่องที่ดิน	57
	(2) ปัญหาอาชญากรรม	58
	(3) ปัญหาเรื่องเงิน สุรา และการพนัน	59
	1.4 ฝรั่งเศสส่งมอบเมืองจันทบุรีคืนให้แก่อไทย	60
2	เมืองตราด	61
	2.1 ประวัติย่อเมืองตราด	61
	2.2 การปกครองเมืองตราดก่อนฝรั่งเศสยึดครอง	61
	2.3 ฝรั่งเศสยึดครองตราด	62
	ก. การมอบเมืองตราดให้ฝรั่งเศส	63

ข. พิธีมอบเมืองตราดให้ฝรั่งเศส	63
ค. การดำเนินการยึดครองและการจัดการปกครองตราด ของฝรั่งเศส	66
1) การปกครองท้องถิ่น	67
2) การศาล	67
3) การภาษีอากร	67
4) การก่อสร้าง	68
5) คำนพุทธศาสนา	69
6) คำนการทหารและการป้องกันบ้านเมือง	70
2.4 การปกครองฝ่ายไทย	70
2.5 สภาพการและปัญหาเมืองตราดระหว่างฝรั่งเศสยึดครอง ..	72
ก. ราษฎรไทยอพยพออกจากเขตยึดครองของฝรั่งเศส ..	72
ข. ฝรั่งเศสเก็บอากรของราษฎรในเมืองตราด	73
ค. การส่งเคราะห์ราษฎรเมืองตราดที่อยู่ในอาณาเขตที่ ตกไปเป็นของฝรั่งเศส	73
2.6 การร่วมมือระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในการรักษาความสงบ เรียบเรียงตามชายแดน	74
ปัญหาเรื่องการอพยพและการรักษาความสงบเรียบเรียง ตามชายแดน	74
3 ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสและคนในป้องกันฝรั่งเศส	81
3.1 คนในบังคับฝรั่งเศส	81
3.2 ปัญหาคนชนิดใดที่ควรจะได้รับความปลอดภัยฝรั่งเศส	82
3.3 ปัญหาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสกับคนในป้องกันของฝรั่งเศส	84
3.4 การตั้งศาลกงสุลฝรั่งเศสที่น่านและโคราช	86
3.5 อังยีเมืองจันทบุรี	86

3	การเจรจาเรื่องเมืองจันทบุรีและตราครุฑระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อลงนาม ในหนังสือสัญญาฉบับ 13 ก.พ. 1904 และหนังสือสัญญาฉบับ 23 มี.ค. 1907	89
1	การเจรจาเพื่อลงนามในสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1902 ..	90
1.1	การเจรจาทันทีครั้งแรก	90
1.2	ปัญหาที่นำมาเจรจา มีปัญหาที่สำคัญ คือ	91
1.2.1	การเจรจาเรื่องเขตแดนหลวงพระบางและ ฝั่งขวาแม่น้ำโขง	91
1.2.2	การเจรจาเรื่องเขต 25 กิโลเมตร	93
1.2.3	การเจรจาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส	96
	(1) การเจรจาระยะแรก	96
	(2) ผลการเจรจาในระยะแรก	98
	(3) การเจรจาในระยะหลัง	100
1.2.4	การเจรจาเรื่องการถอนทหารฝรั่งเศสออก จากจันทบุรีในระยะหลัง	103
1.3	ความล้มเหลวของอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902	106
2	การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อลงนามในหนังสือสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 เพื่อให้ได้เมืองจันทบุรีคืนมา	110
2.1	สภาพการที่อำนวยให้การเจรจาบรรลุความสำเร็จ ...	111
2.1.1	ที่ปรึกษาในการเจรจา	111
2.1.2	ฝรั่งเศสเปลี่ยนตัวทูตประจำกรุงเทพฯ ...	112
2.1.3	ม.ปาวี ทำแผนที่หลวงลำพระราชาณาเขต .	113
2.2	การดำเนินการเจรจา	114
2.2.1	เรื่อง การปักปันเขตแดน	114
	(1) เขตแดนฝั่งขวาของหลวงพระบาง ..	114

	(2) กินแคนมโนไพรและจำปาศักดิ์	116
	(3) เขตแดนระหว่างทะเลสาบใหญ่กับอ่าว ไทย	117
	(4) ความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสในการทำ แผนที่	118
3	เรื่อง การถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี	121
	3.1 ฝรั่งเศสหวังเห็นการถอนทหารจากจันทบุรีและต้อง การทราบ	122
	3.2 เคลื่อนย้ายขึ้นคำขาด	123
	3.3 ฝรั่งเศสไม่พอใจในการลงนามในสัญญา 13 ก.พ. 122 (ค.ศ. 1904)	124
4	เรื่อง อำนาจศาล	125
	4.1 ความเห็นเรื่องศาลต่างประเทศ	127
	4.2 ความเห็นเรื่องจีนคนในบังคับฝรั่งเศส	127
5	เรื่อง อื่น ๆ	127
	5.1 การปรึกษากับรัฐบาลอังกฤษ	128
	5.2 สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังการลงนามในหนังสือ สัญญา	131
	5.2.1 รัฐสภาฝรั่งเศสประชุมปรึกษาหนังสือสัญญา ระหว่างไทยและฝรั่งเศส	133
	5.2.2 ฝรั่งเศสกับอังกฤษทำสัญญาเรื่องเมืองไทย	135
	5.2.3 ผลของการเจรจา	137
6	การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส เรื่อง เมืองตราด	139
	6.1 การปักปันเขตแดนด้านเขมร	140
	6.2 การตั้งคณะกรรมการปักปันเขตแดนด้านเขมร	141

6.3	ปัญหาเรื่องคนในบังคับและคนในป้องกันฝรั่งเศส	144
6.4	ปัจจัยส่งเสริมให้มีการเจรจาสำเร็จ	145
6.4.1	การปฏิรูปกฎหมายของไทย	145
6.4.2	การจ้างชาวฝรั่งเศสเข้ารับราชการ	146
6.4.3	บทบาทของที่ปรึกษาทั่วไปชาวอเมริกัน ...	146
6.5	หนังสือสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ฉบับ 23 มีนาคม 1907	147
4	การจัดกาปกครองเมืองจันทบุรีและตราดเมื่อได้รับมอบเมืองทั้งสองจาก ฝรั่งเศส	149
1	การรับมอบเมืองจันทบุรีคืนจากฝรั่งเศส	150
1.1	กำหนดการส่งมอบเมืองจันทบุรีให้แกไทย	150
1.2	ฝรั่งเศสขอที่ดินปากน้ำจันทบุรี	153
1.3	การฉลองเมืองจันทบุรี	154
1.4	ฝรั่งเศสขอก่อขุดคลองที่จันทบุรี	156
1.5	เสนอให้ปรับปรุงเมืองจันทบุรีหลังจากได้รับมอบจาก ฝรั่งเศส	156
2	การรับมอบเมืองตราดจากฝรั่งเศส	157
2.1	กำหนดการรับมอบเมืองตราด	158
2.2	วิธีการรับส่ง	160
2.3	การตกลงบางประการกับฝรั่งเศส	162
2.4	การฉลองเมืองตราดหลังจากได้รับมอบจากฝรั่งเศส ..	163
2.5	ความเห็นเรื่องการจัดเมืองตราดต่อไป	165
3	การฟื้นฟูเมืองจันทบุรีและตราดภายหลังได้รับมอบจากฝรั่งเศส ..	167
3.1	การสถาปนามณฑลจันทบุรี	167
3.2	การจัดการศาสนาและการศึกษา	170

3.3 การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเมืองจันทบุรีและเมือง

ตราด 172

5 บทสรุป 174

บรรณานุกรม 180

ภาคผนวก 180

ภาคผนวก ก. หนังสือสัญญา อนุสัญญา และข้อตกลงต่าง ๆ (1)

ภาคผนวก ข. ขอมติสำหรับศาลต่างประเทศ (31)

ภาคผนวก ค. ข้อความจากลายพระหัตถ์ในพระราชหัตถเลขา ร. 5 สืบค้น
เกี่ยวกับการเจรจาสัญญาเรื่องเมืองจันทบุรีและตราด (41)

ภาคผนวก ง. พระราชดำรัสตอบประชาชนเมืองตราดและเมืองจันทบุรี .. (49)

บทนำ

เมืองจันทบุรีและตราดเป็นหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออกของอ่าวไทย และอยู่ใกล้พรมแดนระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชา ซึ่งตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ. 2406 (ค.ศ. 1863)¹ ในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5 หัวเมืองทั้งสองเป็นหัวเมืองชั้นนอกขึ้นอยู่กับกรมท่า² หลังการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2435 ได้จัดให้มีการรวมหัวเมืองเข้าเป็นมณฑลและรวมการบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งปวงให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย กระทรวงเดียว³ เมืองจันทบุรีและตราดยังไม่ได้รวมกับมณฑลอื่นหรือได้รับการสถาปนาเป็นมณฑลต่างหากแต่อย่างใดไม่ เมืองจันทบุรีเพิ่งจะได้รับการสถาปนาเป็นมณฑลหนึ่งในตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2449⁴ ที่เล่ามาเช่นนี้ก็เนื่องจากว่าเมืองจันทบุรีต้องตกอยู่ภายใต้การยึดครองของฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ. 2436 - 2448 อันเนื่องมาจากวิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่กระทบกระทั่งกันรุนแรงระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนครั้งใหญ่ ได้แก่ดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง คือ ลาวเกือบทั้งประเทศ กับต้องเสียค่าไถ่อีกมากมาย และฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะถึงที่สุดที่ใดก็ได้ พร้อมทั้งฝรั่งเศสได้ยึดเอาเมืองจันทบุรีไว้เป็นประกันตามอนุสัญญา ข้อ 6 หลังจากประเทศไทยได้ปฏิบัติตามสัญญาแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังยึดเมืองจันทบุรีไว้อีกเป็นเวลากว่าสิบปี จนเอกอัครราชทูตไทยประจำ

¹Hall, D.G.E., A history of South-east Asia, p. 563.

²มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา (เส็ง วิริยศิริ) "เรื่องของมหาดไทย" ใน อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันที่ระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทยครบรอบ 60 ปีบริบูรณ์ : 2495 หน้า 115.

³มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา ล.ค. หน้า 130.

⁴ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. 125 เล่ม 23 หน้า 33 เรื่อง ประกาศตั้งมณฑลจันทบุรีตั้งแต่ 4 เมษายน พ.ศ. 2449.

กรุงปารีส พระยาสุริยานุวัตร ได้เคยปรารภมาในใบบอกตอนหนึ่งว่า "...ในเมืองจันทบุรี ซึ่งทหารฝรั่งเศสได้เข้าไปตั้งอยู่เป็นเวลานานจนกลายเป็นแผ่นดินฝรั่งเศสไปแล้ว..."¹ แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสน่าจะมีเจตนาอื่นแฝงอยู่ ประเทศไทยจำต้องยกดินแดนอื่นเพื่อขอแลกเปลี่ยนโดยทำสัญญาอีก 2 ฉบับ คือฉบับแรกลงวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2445 ประเทศไทยยอมยกเมืองมโนไพรและจำปาศักดิ์ให้แก่ฝรั่งเศส แต่รัฐสภาฝรั่งเศสไม่ยอมให้สัคยานันสนธิสัญญาฉบับนี้ ประเทศไทยจำต้องทำสัญญาอีกฉบับหนึ่ง ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 (ร.ศ. 122) คือสัญญาว่าด้วยเขตแดนระหว่างสยามกับดินแดนกัมพูชา และจังหวัดหลวงพระบาง ของฝรั่งเศส ค.ศ. 1904 ตามสัญญาฉบับนี้ ประเทศไทยต้องยกดินแดนตรงข้ามเมืองหลวงพระบางบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส หลังจากลงนามในสนธิสัญญาแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังยึดยึดเมืองจันทบุรีต่อไปอีกจนถึงกลางปี พ.ศ. 2448 ฝรั่งเศสจึงถอนออกไป แต่กลับไปยึดครองเมืองตราดแทน เพื่อให้ไค้ตราดคืนมา ประเทศไทยจึงจำต้องทำสัญญาอีกฉบับหนึ่ง คือ สัญญาฉบับลงวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2449 (ค.ศ. 1907) โดยประเทศไทยยอมยกมณฑลบูรพา ซึ่งประกอบด้วยเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน ประเทศไทยจึงได้รับมอบเมืองตราดคืนมาจากฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2449²

ดังนั้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2436 - 2449 คือนับตั้งแต่ฝรั่งเศสเริ่มเข้ายึดครองเมืองจันทบุรีเป็นเวลาสิบปีเศษ จนถึงวาระที่ฝรั่งเศสถอนออกจากเมืองตราด (กลางปี พ.ศ. 2449) รวมเป็นเวลาประมาณ 13 ปี นับเป็นช่วงสำคัญช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ของประเทศไทย เพราะการที่กองทหารต่างชาติเข้ามาตั้งอยู่ในดินแดนของชาติใดชาติหนึ่ง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร. 5 ผ. 19/1 ในบอกของพระยาสุริยานุวัตร ราชทูตสยามมีมาราชทูตกรมหลวงเทเวธวงษ์โรปกการ ปรีक्षाเรื่องการทำสัญญาใหม่กับ ม. เกล คาสเซ ร.ม.ค. ทางประเทศฝรั่งเศส

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร. 5 ผ. 21/24 รายงานพระยาศรีสทเทพ ไปรับมอบเมืองตราดจากฝรั่งเศส และเรื่องกิดจัดการเมืองตราด

นั้น เป็นปัญหาสำคัญยิ่งในทุกยุคทุกสมัย ทั้งนี้เพราะเป็นปัญหาเกี่ยวข้องกับอธิปไตยและความมั่นคงของประเทศ¹ อนึ่ง การตั้งกองทหารอยู่เป็นเวลานานเช่นนี้จะส่งผลกระทบต่อสังคมไทยทั้งในด้านการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจและสังคม ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหาคนในบังคับและคนในป้องกันของฝรั่งเศส ปัญหาเรื่องภาษีอากร ปัญหาเรื่องการรักษาความสงบภายใน และปัญหาเรื่องพรมแดน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงสมควรจะได้มีการศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดถี่ถ้วนโดยใช้เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้นประกอบให้มากที่สุด เพื่อเป็นหลักฐานที่ถาวรสืบไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

ในการวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งความมุ่งหมายไว้ดังนี้

1. เพื่อจะได้ทราบถึงสาเหตุที่แท้จริงที่ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีและตราด ภายหลังวิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112
2. เพื่อศึกษาปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดครองเมืองทั้งสองทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม เช่น การปกครองคนในบังคับและคนในป้องกันของฝรั่งเศส การรักษาความสงบภายใน ภาษีอากรและพรมแดน เป็นต้น
3. เพื่อจะได้ทราบวิธีการแก้ไขปัญหการปกครองและการดำเนินการของไทยในระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดครอง
4. เพื่อศึกษาวิธีการดำเนินนโยบายของประเทศไทยเพื่อให้ได้เมืองจันทบุรีและตราดคืนมา

ความสำคัญของการวิจัย

ผู้วิจัยคาดว่าจะได้รับผลจากการวิจัยดังต่อไปนี้

1. จะมีความเข้าใจความประสงค์ที่แท้จริงของฝรั่งเศส ในขณะนั้นเกี่ยวกับการแผ่

¹ สมบูรณ์ เจริญศรี "สถานภาพของทหารในต่างแดน" รัฐศาสตร์นิเทศ (8)

จักรวรรดินิยมในอินโดจีน

2. จะให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพสังคมของเมืองจันทบุรีและตราดในระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดครอง

3. จะทำให้ทราบถึงแนวคิดในกรแก้ไขปัญหาของบรรดาข้าราชการไทยและผู้บริหารระดับสูงของรัฐบาลไทยในขณะนั้น

4. จะทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลฝรั่งเศสในขณะนั้น รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองชายแดนทั้งข้างฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศส และความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองชายแดนกับราชธานี

สมมติฐานในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ตั้งสมมติฐานในการวิจัยครั้งนี้ไว้ว่าดังนี้

1. ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีและตราดไว้เป็นเครื่องมือในการครองเพื่อผนวกดินแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงฝั่งขวาไปเป็นของฝรั่งเศส

2. การปกครองของฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสในสมัยที่ฝรั่งเศสยึดครองเมืองจันทบุรีนั้น ต่างฝ่ายต่างก็ปกครอง กล่าวคือ ฝรั่งเศสปกครองแต่ส่วนกองทหารและบุคคลที่อยู่ในบังคับของเขา หากได้มาเกี่ยวข้องกับทำการปกครองบ้านเมืองของฝ่ายไทยแต่ประการใดไม่

3. ประเทศไทยดำเนินนโยบายในการแก้ไขปัญหาเมืองจันทบุรีและตราดด้วยตนเอง

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยได้วางขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

1. จะศึกษาถึงเบื้องหลังของวิกฤตทกลสยาม ร.ศ. 112 โดยสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐานนำไปสู่การยึดครองเมืองจันทบุรีและตราดในเวลาต่อมา

2. จะศึกษาถึงปัญหาและการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดครองเมืองจันทบุรีและตราดตั้งแต่ พ.ศ. 2436 ถึง พ.ศ. 2449

3. จะศึกษาถึงอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ในการเจรจาทำสนธิสัญญามับลงวันที่ 13 ก.พ. ค.ศ. 1904 และสนธิสัญญามับลงวันที่ 23 มี.ค. ค.ศ. 1907 ระหว่าง รัฐบาลฝรั่งเศสกับรัฐบาลไทย เพื่อให้ได้เมืองจันทบุรีและตราดคืนมา

4. การจัดการปกครองเมืองจันทบุรีและตราดหลังจากได้รับมอบคืนมาจากฝรั่งเศส แล้ว ตลอดจนการจัดการปกครองเป็นแบบมณฑลใน พ.ศ. 2449

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้จะใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Research) การเสนอรายงานจะใช้ทั้งแบบพรรณนา (Description) และแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะใช้ข้อมูลที่เป็น เอกสาร ประกอบด้วยเอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) และเอกสาร ที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources)

เอกสารที่ใช้เป็นข้อมูลในการวิจัย

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น ได้แก่

1.1 เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้นประเภทตัวเขียน (Manuscript Sources) เช่น

- พระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับการเจรจาสัญญาเมืองจันทบุรีและตราด
- รายงานพระยาศรีสทเทพ จักรราชการเมืองจันทบุรี
- ใบบอกเรื่องกงสุลฝรั่งเศส เมืองจันทบุรี
- ใบบอกเรื่องจีนอั้งยี่กำเริบกันที่จันทบุรี
- จดหมายลับเรื่องอั้งยี่จันทบุรีทูลเกล้าถวายรัชกาลที่ 5
- พระราชหัตถเลขาถึงคณะกรรมการตรวจตัดสินความฎีกาอั้งยี่เมืองจันทบุรี
- พระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 5 เรื่องการจัดตั้งพลตระเวนรักษาความสงบในเมืองจันทบุรี

- ฝรั่งเศสเข้าเฝ้าของข้าหลวงราชการเมืองจันทบุรี
- รายงานเรื่องฝรั่งเศสจากราชการเมืองตราด
- รายงานการตรวจราชการของพระยาตรังคภูมิบาล
- พระราชกระแสเรื่องเมืองตราด
- พระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก

ฯลฯ

1.2 เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว (Printed Primary Sources) เช่น

- ราชกิจจานุเบกษา
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
- ประมวลหนังสือสัญญาใหม่และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศส
- พระราชนิพนธ์ไกลบ้านเล่ม 1 (คราวเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 2)
- คำทรงราชูปถัมภ์, กรมพระยา เสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ 5 ฉบับบริบูรณ์พระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์
- สุรศักดิ์มนตรี, จอมพลเจ้าพระยา ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
- สารคดีขะเขตก, หลวง (ประพนธ์ สากิงานนท์) จดหมายเหตุสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรีและตราด

ฯลฯ

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง ได้แก่

2.1 หนังสือต่าง ๆ เช่น

- ชุมชุมเรื่องจันทบุรี
- ปาฐกถาและคำบรรยายของ พล.ท. หลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง การเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส

- สาส์นสมเด็จ
- นิทานโบราณคดี
- อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันที่ระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทย
ครบรอบ 60 ปีบริบูรณ์
- ๑ - ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุมิชชันนารีอเมริกัน เข้า
มาประเทศไทย
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กฎหมายระหว่างประเทศ
- ขจร สุขพานิช เบื้องหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ชุมชุมจุฬา
(2) ตุลาคม 2498
- ธีรฤทธิ สุกขสงคราม สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
มหาบุรุษ
- สวัสดิ์ จันทน์ กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่ปากน้ำเจ้าพระยา
สมัย ร.ศ. 112
- ประยุทธ์ สิทธิพันธ์ แผนดินพระพุทธรเจ้าหลวง
- เติม สิงห์สุต ผังขวาแม่น้ำโขง
- กี๋ อยู่โพธิ์ ประวัติศาสตร์การเสียดินแดนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
- ถวิล อยู่เย็น สรุปเหตุการณ์สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5
- ศิริ เปรมจิต สยามกับอินโดจีนฝรั่งเศส
- Benns, F. Lee. European History Since 1870.
- Fairbank John K., et al. East Asia the Modern
Transformation.
- Hall, D.G.E. A History of South-east Asia.
- Langer, William Leonard The Diplomacy of im-
perialism.
- Robert, Stephen H. The History of French Colo-
nial Policy 1870 - 1925. Frank Cass & Co., Ltd.
1963 pp. 741.

- Burns, Edward McWall : Western Civilization
Their History and Their Culture : 6th Edition :
1963 p. 743 (มีทั้งหมด 1,083 หน้า)

2.2 วารสารต่าง ๆ เช่น

- วารสารกิจการ
- เศรษฐกิจ
- ไทยนิยม
- รัฐศาสตร์นิเทศ
- วารสารธรรมศาสตร์
- วารสารสังคมศาสตร์
- Journal of the Siam Society.
- The Journal of Modern History : The University
of Chicago Press.
- The Far Eastern Quarterly Vol. 1 No. 1 November
1941

etc.

แหล่งที่จะได้เอกสารในการศึกษาวิจัย

1. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ และหอสมุดคำร้องราชานุภาพ
2. กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ
3. หอสมุดแห่งชาติ
4. สยามสมาคม
5. หอสมุดวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร
6. สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
7. หอสมุดกระทรวงมหาดไทย

บทที่ 1

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส ก่อนสมัยฝรั่งเศสยึดอินทบุรีและปกครองตราด

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับประเทศไทยก่อน ค.ศ. 1893 (ร.ศ. 112)

ประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสเคยมีความสัมพันธ์กันมาช้านาน เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ค.ศ. 1657-1688) สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยนั้นฝรั่งเศสมีความสนิทสนมกับไทยมาก ชาวฝรั่งเศสบางคนมีบทบาทสำคัญในวงราชการของเมืองไทย ต่อมาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้ขาดตอนไปชั่วระยะหนึ่ง เนื่องจากความผันผวนทางการเมืองภายในของประเทศไทยและภายในของประเทศฝรั่งเศสเอง ภายจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. 1851-1868) เป็นสมัยที่ประเทศไทยเปิดประเทศติดต่อกับประเทศตะวันตกอย่างกว้างขวาง ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงได้เริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งพร้อมกับประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา แต่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในช่วงหลังนี้แตกต่างไปจากความสัมพันธ์ที่เคยมีมาแล้วในอดีต เพราะเป็นช่วงสมัยที่ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายการรุกรานด้วยแรงผลักดันจากนักการเมืองที่นิยมลัทธิจักรวรรดินิยม ทำให้เกิดกระทบกระทั่งกับประเทศไทยอย่างรุนแรงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ซึ่งรู้จักกันทั่วไปว่าวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

1.1 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยอยุธยา

ประเทศไทยเริ่มมีสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศฝรั่งเศสเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เหตุที่ทำให้ชาวฝรั่งเศสเข้ามายังประเทศไทยในขั้นแรกนั้นหาใช่การค้ากับฝรั่งเศสชาติอื่น ๆ เข้ามาไม่ ชาวฝรั่งเศสได้เข้ามาติดต่อกับประเทศไทยโดยมีวัตถุประสงค์ในด้านการศาสนาเป็นหลัก ส่วนการเมืองและการค้าได้เข้ามาแทรกแซงในขั้นต่อไป จนในที่สุดการเมืองเท่านั้นที่ปรากฏเป็นปัจจัยในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในสมัยต่อมา

ประเทศตะวันตกชาติแรก ๆ ที่เข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แก่ โปรตุเกส ฮอลันดา และอังกฤษ ชาติตะวันตกเหล่านี้ล้วนเป็นชาติที่มีความเจริญก้าวหน้าในการประดิษฐ์และการใช้อาวุธสมัยใหม่ บางประเทศก็ใช้อาวุธเป็นเครื่องมือในการเปิดการสัมพันธ ฮอลันดาเป็นประเทศที่ใช้วิธีตั้งถาวรกับไทย ทำให้ไทยรู้สึกว่าการราชของประเทศอยู่ในห้วงอันตราย ไทยจึงต้องชวนชาวหาฝรั่งชาติอื่นคือ อังกฤษไว้เป็นมิตรเพื่อสู้อำนาจชาวฮอลันดา แต่อังกฤษไม่สนองตอบความปรารถนาของไทย ไทยจึงหันไปพึ่งฝรั่งอีกชาติหนึ่งซึ่งเพิ่งเดินทางเข้ามาเป็นชาติสุดท้ายในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ ชาติฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระราชดำริเป็นครั้งแรกว่าต้องการที่จะได้ฝรั่งเศสไว้เป็นมิตร เพื่อเป็นกำลังก้ำกั้นอำนาจของชาวฮอลันดา¹

สมเด็จพระนารายณ์ทรงมีพระราชประสงค์ให้เปิดการทูตระหว่างไทยกับฝรั่งเศส โดยมีจุดประสงค์ที่จะได้ประเทศฝรั่งเศสไว้เป็นพันธมิตร เพื่อจะให้ประเทศไทยดำรงความเป็นเอกราชต่อไปได้ เพราะในขณะนั้นอำนาจฮอลันดากำลังถูกคามบรรดาประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงเริ่มขึ้น ในระยะแรก ๆ ก็ดำเนินไปด้วยความราบรื่น แต่ในระยะหลัง ๆ ฝรั่งเศสจะดำเนินนโยบายก้าวร้าวประเทศไทยหนักขึ้น นโยบายเกิมนั้นฝรั่งเศสต้องการให้ไทยเป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแพรศาสนาในทางตะวันออกไกล ทำนุบำรุงการค้าและเพิ่มพูนพระเกียรติยศของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ฝรั่งเศสกลับคิดจะความเป็นถาวรรุนแรงต่อไทยถึงกับถ้ามีโอกาสก็จะยึดเอาประเทศไทยเป็นเมืองขึ้นเสียทีเดียว² ประเทศไทยจึงได้ขับไล่ชาวฝรั่งเศสออกไปตอน

¹ สมจิต อุนมานราชชน, การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา หน้า 119.

² ศึกษารายละเอียดได้จากหนังสือออกญาวิไชยเณทร์ หรือการต่างประเทศในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ของ ชจร สุทธพานิช.

² Hutchinson's, A French Garrison at Bangkok in 1687-98 JSS XXI (2) p. 125. ซึ่งสมจิต อุนมานราชชน อ้างไว้ในเล่มเดียวกัน หน้า 148.

ต้นสมัยพระเพทราชาขึ้นครองราชบัลลังก์ และในปีเดียวกันนี้มีการปฏิวัติขึ้นในอังกฤษมีการสถาปนาพระเจ้าวิลเลียมออเรนจ์ (William Orange) ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสขึ้นเป็นกษัตริย์ ทำให้อำนาจของฝรั่งเศสในตะวันออกตกไป ต่อมาเกิดสงครามและความยุ่งยากในยุโรป ทำให้ฝรั่งเศสขาดการติดต่อกับไทยไปพักใหญ่ประมาณ 150 ปี จนมาถึงตอนกลางศตวรรษที่ 19 จึงได้เริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสหลังการทำสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2399

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพิ่งจะเริ่มมีขึ้นอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระองค์ทรงมีชื่อเสียงเพราะพระองค์พร้อมที่จะปรับปรุงประเทศแบบตะวันตก ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเปิดประเทศติดต่อกับอารยธรรมและการค้ากับประเทศในยุโรป พระองค์จึงทรงอนุญาตให้เซอร์จอห์น บาวริง ทูตอังกฤษเข้ามาเจรจาเพื่อตกลงทำสัญญาตามแบบสมัยใหม่ระหว่างไทยกับอังกฤษเป็นประเทศแรกในปี ค.ศ. 1855¹ ตามสนธิสัญญานี้ทำให้อังกฤษเข้ามาตั้งกงสุลในกรุงเทพฯ และเพิ่มพูนการค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้มีกำไรมหาศาล ไทยเสียผลประโยชน์ทางด้านการเก็บภาษีอากรและเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต สหรัฐอเมริกาและฝรั่งเศสได้ลงนามในสนธิสัญญาอย่างเดียวกันในปี ค.ศ. 1856 ลักษณะสำคัญอีกอย่างหนึ่งของสัญญานี้ก็คือ ไม่มีกำหนดเวลาทำให้เกิดความยุ่งยากแก่ไทยในการเจรจาแก้ไขในเวลาต่อมา ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสแตกต่างไปจากความสัมพันธ์กับประเทศอื่น ๆ โดยเฉพาะกับอังกฤษ ประการสำคัญก็คือไทยกับฝรั่งเศสมีการฟื้นฟูสัมพันธ์ไมตรีกันใหม่ เนื่องจากขาดหวังไปชั่วระยะหนึ่งหลังจากสมเด็จพระนารายณ์เสด็จสวรรคต การเปิดความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสจึงเป็นการนำมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาไว้วางใจของอังกฤษ หลังจากไทยได้ทำสนธิสัญญากับเฮนรี เบอร์นี เมื่อปี ค.ศ. 1826

¹W.A. Graham, Siam . London Alexander Moring Ltd., 1924, pp. 217 - 18.

*โปรดดูคำอธิบายเพิ่มเติมท้ายภาคผนวก ง.

และรวมกับสัญญาทางการค้าที่ไทยทำกับสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. 1833 ด้วย¹

- ① ในปี ค.ศ. 1840 ได้มีการติดต่อผ่านกงสุลฝรั่งเศสที่สิงคโปร์เพื่อที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการค้ากับฝรั่งเศส แต่ไม่ได้รับการสนองตอบจากกงสุลเซโย (Chaigneau) ซึ่งเชื่อว่าการติดต่อครั้งนี้ คงจะถูกผลักดันจากด้านการเมืองมากกว่าเศรษฐกิจ จะเห็นได้จากไทยโดยขอให้เรือรบฝรั่งเศสเข้ามาเยี่ยมกรุงเทพฯ เป็นครั้งคราว แต่ในระยะนั้นฝรั่งเศสสนใจจีนมากกว่า หลังสงครามฝิ่น (ค.ศ. 1839-1842) อังกฤษทำสนธิสัญญานานกิงกับจีนแล้วทำให้เกิดความหวังใหม่ ๆ แก่ชาวตะวันตก หลังจากนั้นไม่กี่ปีผูกครองเวียดนามได้ดังกล่าวยุโรปฝรั่งเศสหันไปสนใจอินโดจีน²

② การขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีนก่อนเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

② * การแข่งขันกันในการแสวงหาอาณานิคมระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสได้เกิดขึ้นในตะวันออก เกินฝรั่งเศสก็มีความสนใจตะวันออกไกล เช่นเดียวกับประเทศยุโรปทั้งหลาย จึงได้พากันไปใช้อำนาจบังคับให้จีนเปิดประเทศ แหลมอินโดจีนเป็นทางผ่านสำคัญไปยังตะวันออกไกล อังกฤษเข้าไปมีอิทธิพลทางซีกด้านตะวันตกของแหลมอินโดจีนและฝรั่งเศสได้เข้าไปมีอิทธิพลทางซีกด้านตะวันออกของแหลมอินโดจีนด้วย ชวนได้เปิดเมืองหลายเมืองของชวามให้มีการค้าได้ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1841³ และต่อมาฝรั่งเศสก็ได้ริบอนุญาตให้ตั้งสถานการค้าที่เมืองเวโนปี 1857⁴ *

¹ Neon Snidvongs, The Development of Siam's Relations with Britain and France in the Reign of King Mongkut 1851-1868, p. 422.

² Ibid., p. 422.

³ Roberts Stephen H., The History of French Colonial Policy 1870-1925, 1963. p. 421.

⁴ D.G.E. HALL, A History of South-east Asia, 2nd. Edition, 1966. p. 611.

ชาวฝรั่งเศสได้รู้จักอินโดจีนจากชาวโปรตุเกสที่ได้เดินทางมาทางตะวันออก ทั้งนักเดินเรือ พอลคา และบาทหลวง เช่น เฟรดินานด์ เปราซ ได้สำรวจฝั่งทะเลอินโดจีน มีชนนารีได้ติดตามชาวเรือโปรตุเกสมาเพื่อแสวงหาเส้นทางเผยแพรศาสนาคริสต์และการค้าขายเมื่อปี ค.ศ. 1552 บาทหลวงชาวโปรตุเกสชื่อ กาสปารค เดอ ครุซ ได้เดินทางไปถึงเขมรและสำรวจภาคใต้ของอินโดจีน หรือแคว้นโคชินไชน่า แต่ชาวโปรตุเกสไม่มีนโยบายที่จะตั้งสำนักงานหรือโรงค้าในอินโดจีน เพียงแต่เปิดการค้ากับญวนตั้งเกี่ย หรือที่เรียกว่าญวนเหนือ ศูนย์การค้าของโปรตุเกสคงอยู่ที่เมืองมาเก๊า

ต่อมาในราวศตวรรษที่ 16 ชาวยุโรปได้เข้ามาติดต่อกับบาทหลวงคณะโดมินิกันที่ไปจากหมู่เกาะฟิลิปปินส์พยายามเผยแพรศาสนาคริสต์เข้าไปในเขมรแต่ไม่ไฉผล ระยะเวลาหลังบาทหลวงคณะที่ตั้งขึ้นใหม่ ชื่อ อเล็กซานเดอร์ เคอะ โรคส์ เข้าไปสอนศาสนาแก่ชาวพื้นเมือง และพำนักสอนศาสนาอยู่ในญวนเหนือหรือตั้งเกี่ย บาทหลวงคณะนี้ได้สอนศาสนาอยู่ยาวนาน 200 ปี พอลคาฝรั่งเศสสนใจการค้ากับญวน เมื่อปี ค.ศ. 1665 ได้ตั้งบริษัทฝรั่งเศสขึ้นทำการค้าขาย และอุปถัมภ์บาทหลวงให้เผยแพรศาสนาคริสต์ แต่ชาวฮอลันดาซึ่งได้แสดงตนเป็นศัตรูของการผูกขาดการค้าขายแต่เพียงผู้เดียว ได้เข้ายึดโรงค้าของฝรั่งเศสในตั้งเกี่ย ชาวฝรั่งเศสเองก็ไม่ค่อยมีทุนที่จะประกอบการค้ากับประเทศในเอเชียตะวันออก การค้าขายของฝรั่งเศสก็ตกต่ำ มีผลกระทบกระเทือนต่อการเผยแพรศาสนาคริสต์ด้วย

อย่างไรก็ดีบาทหลวงคอยกระตุ้นเตือนรัฐบาลฝรั่งเศสอยู่เสมอที่จะให้รัฐบาลส่งเสริมการค้ากับญวน แต่ฝรั่งเศสในสมัยนั้นก็ตกอยู่ในฐานะเพลี่ยงพล้ำในยุโรปเป็นฝ่ายแพ้ในสงคราม 7 ปี กับอังกฤษ (ค.ศ. 1756-1763) ตามสนธิสัญญาปารีส ปี ค.ศ. 1763 ฝรั่งเศสต้องถอนตนออกจากอินเดียน¹ ปี ค.ศ. 1744 พระเจ้าหลุยส์ที่ 16 ขึ้นครองราชย์ เคอ แวเรียน (De vergennes) เสนาบดีต่างประเทศ มีโครงการยึดโคชินไชน่าเป็นที่มั่นเพื่อชิงการค้ากับอังกฤษ แต่โครงการนั้นต้องล้มเหลวเพราะราชสำนักคัดค้านอ้างว่าจะเสียเงินโดยไร้ประโยชน์ ต่อมา Mongsigner Pigneau De Bahaine สังฆราชแห่งอาควัง (ค.ศ. 1741-

¹ Edward McNall Burns, Western Civilizations Their History and Their Culture, 6th Edition 1963, p.539.

1799) ได้เร้าให้ฝรั่งเศสสนใจอินโดจีนอีกครั้งหนึ่ง สังฆราชของคณะนี้เคยเข้าไปสอนศาสนาในอินโดจีนอีกครั้งหนึ่ง สังฆราชของคณะนี้เคยเข้าไปสอนศาสนาในอินโดจีน เป็นหัวหน้าบาทหลวงประจำโคชินไชน่า เขมรได้รับอาสาว่าจะขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส ให้แก่องเชียงสือซึ่งราชย์จากกบฏโกเชิน ฝรั่งเศสได้ตกลงทำสัญญาช่วยเหลือทั้งทัพบกและเรือ ฮ่องเชียงสือก็สัญญาว่าถ้าได้เมืองคืนหมดแล้ว ก็จะยกแผ่นดินส่วนหนึ่งทางอำเภอทูลานให้แก่ฝรั่งเศส แต่ปรากฏว่าฝรั่งเศสไม่ได้ให้ความช่วยเหลือตามสัญญา อ้างว่าผลตอบแทนไม่คุ้มค่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ส่งกำลังไปช่วยของเชียงสือ ฮ่องเชียงสือก็เมืองเว้คืนได้และสามารถปราบกบฏโกเชินได้แล้ว ฮ่องเชียงสือได้ราชาภิเษกเป็นจักรพรรดิทรงพระนามว่า ยาลอง¹

* หลังจากนั้นได้เกิดปฏิวัติครั้งใหญ่ในฝรั่งเศส (ค.ศ. 1789) จึงขาดการติดต่อกับญวนไปชั่วระยะหนึ่ง ฝรั่งเศสกลับมาสันนิบาตอีกครั้งหนึ่งภายหลังสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 มหาราช ปี ค.ศ. 1820 พระเจ้ายาลองสิ้นพระชนม์พระเจ้าจักรพรรดิองค์ต่อ ๆ มาไปโปรกชาวยุโรป จนถึงรัชกาลพระเจ้าเลียวตรี (ค.ศ. 1841-1847) ฝรั่งเศสเห็นความจำเป็นต้องคุ้มครองบาทหลวงมิชชันนารี ดังนั้นในปี ค.ศ. 1845 รัฐบาลฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ฟิลลิปจึงได้ส่งเรือรบลำหนึ่งไปโคชินไชน่า เพื่อความคุ้มครองบาทหลวงมิชชันนารี และขอให้ญวนปลดปล่อยบาทหลวงชั้นสมณศักดิ์ 5 รูป ออกจากคุกที่เมืองเว้ ทางญวนก็ยอมปล่อย แต่ไม่ยอมเปลี่ยนนโยบายเกี่ยวกับบาทหลวง ฝรั่งเศสจึงได้แต่งตั้งกับตันลาเปียร์และกับตันริโกต์ เดอ เกอนูยี่ (Rigault de Genouilly) คุมเรือรบไปเมืองทูลาน เมื่อเดือนมีนาคม 1847 ทูลขอให้พระเจ้าเลียวตรี ประทานเสรีภาพแก่พวกสอนศาสนาคริสต์ แต่ญวนกลับโต้ตอบโดยการปรับปรุงป้อมที่ทูลานให้เข้มแข็ง จึงเกิดการสู้รบกันขึ้น¹ พระเจ้าเลียวตรีต้องการคำวินิจฉัยนโยบายรุนแรงกับฝรั่งเศส แต่ข้าราชการไม่คอย-

¹ ุรายละเอียดใน ขจร สุขพานิช "นโยบายผูกมิตรของไทยเกี่ยวกับญวน" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก มศว.ประสานมิตร, 2518.

² D.G.E. Hall, A History of South-east Asia, 2nd Edition, 1966, p.610.

เห็นด้วย เมื่อผู้พระองค์สิ้นพระชนม์ พระเจ้าหลุยส์ที่ 16 (1775-1793) พระราชโอรสครองราชย์ต่อมา ก็ไม่เปลี่ยนนโยบายได้แสดงพระองค์เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาคริสต์อย่างรุนแรง ครั้นทรงทราบว่าเกิดการปฏิวัติในฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1793 ก็ทรงดำเนินการรุนแรงต่อพวกคริสตังยิ่งขึ้น เพราะทรงเชื่อว่าฝรั่งเศสไม่มีเวลาไปแทรกแซงในญวน¹

พอถึงสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 18 รัฐบาลเห็นว่าการรังแกบีบบังคับบาทหลวงเนื่อง ๆ จะเป็นข้อกั๊กในการส่งทหารเข้าตีประเทศนั้นเพื่อที่จะยึดเอาเป็นของฝรั่งเศส แต่เป็นการสร้างความรุ่งเรืองให้แก่บ้านเมือง ดังนั้นในปี ค.ศ. 1801 พระองค์จึงส่งเดอมอนตีญี (De Montigny) ไปยังเมืองตูรานเพื่อขอเสรีภาพในการค้าขายจากญวน และขอสิทธิในการตั้งสถานีการค้าและประกันความคุ้มครองพวกคริสตัง แต่ญวนไม่รับข้อเสนอของฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ที่ 18 ทรงได้โอกาสส่งกองทัพไปตีญวน อ้างคุ้มครองชีวิตของบาทหลวงและนาความเจริญไปให้ญวนอีกด้วย พระเจ้าหลุยส์ที่ 18 ทรงได้ให้กองทัพเข้าตีกองทัพฝรั่งเศส การต่อสู้อย่างเข้มแข็งดำเนินไประหว่างเดือนมีนาคม ค.ศ. 1801 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1802 ในที่สุดพระเจ้าหลุยส์ที่ 18 ก็ยอมแพ้ จึงแต่งตั้งตัวแทนรัฐบาลไปเจรจาขอสงบศึก และได้ลงนามในสนธิสัญญาฉบับหนึ่งบนเรือรบฝรั่งเศสเมื่อ 5 มิถุนายน ค.ศ. 1802 ตามสนธิสัญญาฉบับนี้ฝรั่งเศสได้โคชินไชนา² หลังจากนั้นปีหนึ่ง คือปี 1803 เดอลาเกร (De Lagre) ได้ประกาศคุ้มครองกัมพูชาซึ่งเป็นรัฐที่เสื่อมโทรมอยู่ภายใต้การปกครองของไทย³ ทั้งได้กล่าวมาแล้วว่าฝรั่งเศสมีนโยบายที่จะเข้าครอบครองญวนให้ทั้งหมด ในขณะที่ยังดำเนินการสงครามกับญวน ใต้อยู่ในฝรั่งเศสก็หาทางขยายอำนาจเข้าไปในเขมรซึ่งเป็นประเทศ

¹ ญ. หน้า 611

² Stephen H. Robert, The History of French Colonial Policy 1870-1925: p.421

³ Ibid.

ราชของไทยด้วย ปรากฏว่าในเดือนมีนาคม พ.ศ.2403 (ค.ศ.1861) ชาร์เนอว์ (Charner) ได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปกราบทูลพระเจ้าบรม (พ.ศ.2402-2447) ว่า ฝรั่งเศสมีความปรารถนาที่จะช่วยให้เขมรคงมีเสรีภาพต่อไป¹ แต่พระเจ้าบรมทรงตอบไปว่า เขมรต้องขึ้นอยู่กับไทยซึ่งเป็นผู้ช่วยให้เขมรรอดพ้นจากอำนาจของญวน อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสได้ดำเนินนโยบายบีบบังคับเขมร จนในที่สุดพระเจ้าบรมต้องจำพระทัยทำสัญญาอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศส แม้ทางฝรั่งเศสจะโฆษณาว่า การที่พระเจ้าบรมทำสัญญายอมยกประเทศเขมรให้อยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ.1863 (พ.ศ.2406) นั้น เป็นไปโดยสมัครใจของพระเจ้าบรมเอง แต่เอกสารสำคัญซึ่งยังมีต้นฉบับรักษาอยู่ในประเทศไทย คือพระราชหัตถเลขาของพระเจ้าแผ่นดินเขมรเอง แสดงชัดว่าพระเจ้าแผ่นดินเขมรมิได้ปรารถนาที่จะอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศสเลยแม้แต่น้อย²

ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระท้าวพระยาภิรมย์ มหาอิศราธิบดี มีมากราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ.2403 คือ สามปีก่อนที่เขมรจะต้องอยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศส มีข้อความดังต่อไปนี้

ข้าพระพุทธเจ้ากับสมเด็จเจ้าฟ้าทะละหะ พร้อมกันขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย คิดเห็นว่าไปภายหน้ากลัวญวนจะเพี้ยงพลำแกฝรั่งเศส ญวนจะยกเขมร เป็นเมืองขึ้นกับญวนให้เป็นของก้าน้ำแกฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็จะกำใจรับเอาวามาตีเมืองเดียวกับไคเป็นสองเมือง ฝรั่งเศสจะขมขี้เอาเมืองญวน เมืองเขมรไป ข้าพระพุทธเจ้าคิดควยเกล้าฯ เห็นพร้อมกันว่า ถูญวนเสียแก่ฝรั่งเศสแล้ว จะรวบเอาเมืองเขมรว่าเป็นเมืองขึ้นของญวนก็ดู ถ้าทำไค คังนั้นก็จะมีความที่อันจะผูกใจติดต่อกับฝรั่งเศส ไคถนดควยว่า แต่เดิมบิดาข้าพระพุทธเจ้ากับข้าพระพุทธเจ้า

¹Ibid., p.614

²Ibid.

ขึ้นแก่กรุงเทพฯ ฝ่ายเดียว¹

นอกจากนี้ยังมีลายพระหัตถ์ของพระเจ้าบรมโกศ ผู้ทำสัญญากับฝรั่งเศสทรงมีมา กราบทูลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2406 คือภายหลังที่ได้ลงนามในสัญญา อยู่ใต้อารักขาของฝรั่งเศสนั้น มีข้อความดังต่อไปนี้

ข้าพระพุทธเจ้ากับพระยาเขมร พร้อมกันเรียบเรียงเรื่องราวอุลมีราลมาทำหนังสือสัญญากับเขมร คู่มือที่จะผูกจากแข็งแรง นัก ข้าพระพุทธเจ้าจะของคไว คอยบอกเขามา ณ กรุงเทพฯ ก็ไม่ยอม ถ้าจะชักขึ้นไม่ทำสัญญาก็เห็นจะเกิดความอริว่าทักกันขึ้น แล้วแตกออกไปควาให้ฝรั่งเศสมาทำสัญญา ณ กรุงเทพฯ ครั้งนี้ อัครมหาราช เดเลอ กรันดีเอ (Admiral De Lagradriere) แม่ทัพฝรั่งเศสเมืองไซงอน บังคับให้ข้าพระพุทธเจ้าทำสัญญา ณ เมืองเขมร ข้าพระพุทธเจ้าปรึกษากับพระยาปราชญ์บุรี ซึ่งอุ นก น้องเจ้าพระยาชุมราชครูและพระยาเขมรพร้อมกันเห็นว่า ความขอนี้สิ้นปัญญาแล้ว จึงยอมทำหนังสือสัญญากับฝรั่งเศส แต่ ข้าพระพุทธเจ้ามีความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่เดิมอย่างไรก็คงอยู่อย่างเดิม จะให้ใดคงอยู่เป็นข้าสำหรับพระบารมีต่อไปจนสิ้นชีวิตมิได้มีจิตต์ ผันแปรสิ่งใดเลย²

ข้อความในเอกสารดังกล่าวแสดงให้เห็นชัดว่า เขมรยอมอยู่ใต้อารักขาของ ฝรั่งเศสด้วยความสมัครใจนั้นเป็นความเท็จ จากนั้นอีกสี่ปีฝรั่งเศสได้บังคับให้ไทยทำสัญญา รับรองอารักขาของฝรั่งเศสในดินแดนเขมร สัญญานับนี้ลงวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) เป็นอันว่าเราเสียเขมรนับเป็นการเสียดินแดนครั้งแรกให้แก่ฝรั่งเศส

¹ วิชาทหาร หลวง, ปรากฏและคำบรรยายเรื่องการเสียดินแดนให้แก่
ฝรั่งเศส พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์โท ขุนวิจิตรการ ขำนิ
เมื่อ 24 ธันวาคม 2509 หน้า 25

² วิชาทหาร หลวง น.ค.

หลังจากนั้นแล้วฝรั่งเศสได้ก่อความยุ่งยากให้แก่ประเทศไทยเรื่อย ๆ จนเกือบตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะเห็นได้ว่าพอถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453 หรือ ค.ศ. 1868-1910) ประเทศฝรั่งเศสได้ดินแดนในคาบสมุทรมอินโดจีนส่วนใหญ่ไว้ในครอบครองของตนและกำลังแผ่อิทธิพลเข้ามายังประเทศไทย

3. วิกฤตการณ์ฝรั่งเศส-สยาม รศ. 112

วิกฤตการณ์ รศ. 112 ซึ่งไวส์ เคานต์ เกรย์ (Viscount Grey) เรียกว่าวิกฤตการณ์สยาม¹ และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงเรียกว่าความยุ่งยากกับฝรั่งเศส² นั้น เป็นเหตุการณ์กระทบกระทั่งรุนแรงระหว่างไทยกับฝรั่งเศสบริเวณอ่าวสยาม ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง นับเป็นการเสียดินแดนมากที่สุด หนังสือราชกิจจานุเบกษา ซึ่งเป็นหนังสือของทางราชการได้นำบันทึกเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า

13 กรกฎาคม 2436 เรือรบฝรั่งเศสเข้ามากรุงเทพฯ เกิดกรณี รศ. 112 รบกันที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาจนเป็นเหตุให้ไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นเนื้อที่ 143,000 ตารางกิโลเมตร รัฐบาลไทยถูกปรับ 2 ล้านฟรังก์ คิดเป็นเงินไทยราว 1 ล้านบาท ฝรั่งเศสยังเรียกเงินประกันเงินบาทอีก 3 ล้านบาท แล้วส่งทหารไปยึดเมืองจันทบุรีไว้ ตามสัญญาระหว่างไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 3 ตุลาคม 2436 นับเป็นเหตุการณ์ที่แสนสาหัส³

¹ ขจร สุขพานิช, เบื้องหลังวิกฤตการณ์ รศ. 1120 ชุมมะจุฬา (2) ตุลาคม 2498 หน้า 1-42

² ล.ก.

³ ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 10 หน้า 543, 185

* 3.1 มูลเหตุของวิกฤตการณ์ *

* 3.1.1 แผนการขยายอาณาเขตประเทศราชฝรั่งเศส

ตามแผนการขยายอาณาเขตประเทศราชฝรั่งเศสของ นายจุลส์ แฟร์รี (Jules Ferry) ผู้ได้รับเกียรติยกย่องว่าเป็นผู้สถาปนาจักรวรรดิฝรั่งเศสสมัยใหม่¹ ในแผนนี้เชื่อว่าประเทศสยามจะเป็นประเทศที่ฝรั่งเศสมีเจตนาที่จะเข้าครอบครองแทนประเทศเดิวยามิได้ ฝรั่งเศสมุ่งถึงแหลมอินโดจีนทั้งหมด ม.การนิเอร์ (M. Garnier) นายทหารผู้สำรวจภูมิประเทศ โค้เปรียบเทียบแหลมอินโดจีนไว้ว่า มีลักษณะคล้ายฝ่ามือ นิ้วทั้ง 5 นั้นได้แก่ แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำโขง และแม่น้ำชองกอย (ในครั้ง-
 ภายใต้นามเรียกแม่น้ำแดง) และลงความเห็นว่า ดินแดนในลุ่มแม่น้ำเหล่านี้ควรจะต้องตกอยู่ในอำนาจของฝรั่งเศส มิฉะนั้นจะถือว่าเป็นขอบกพร่องอย่างร้ายแรงในการรัฐประศาสน์นโยบาย² แต่เหตุที่ฝรั่งเศสทำไมได้ริบรุดตามความมุ่งหมายนี้ก็เพราะอังกฤษคอยชิงไหวชิงพริบแก่งแย่งทำอุปสรรคให้เนื่อง ๆ *

โดยเหตุที่ฝรั่งเศสมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะติดต่อกับชายกับจีน และฝรั่งเศสมีความคิดเต็มไปด้วยความต้องการที่จะเข้าไปในจีนทางประตูหลัง³ กระทรวงทหารเรือจึงส่งนายทหารเรือเข้ามาสำรวจลุ่มแม่น้ำโขง โดยคาดหวังว่าการค้าขายจะงอกงาโดยตรงจากทางใต้ของมณฑลเสฉวนถึงไซ่ง่อน ผลการสำรวจทำให้ฝรั่งเศสทราบว่า ทั้งเกียเป็นทางเชื่อมจีนทางใต้ (มณฑลยูนนาน) โดยผ่านแม่น้ำชองกอย (แม่น้ำแดง) กล่าวกันว่า

¹Roberts, Stephen H. The History of French Colonial Policy: 1870-1925, p.12.

²นิพนธ์ของ ม. เลอมีร์ ซึ่ง ร.ค.อ. อช. บุญยานนท์ อ้างไว้ใน ฝรั่งเศส-สยาม รศ. 112 รายงานการเดินทางของเรือโคเบต จากนาวิกศาสตร์ในไทย-เขมร 15 มี.ย. 2474 (2) (8) หน้า 245-270

³Ibid., p.424.

ถ้าฝรั่งเศสส่งสินค้าไปตามลำแม่น้ำแกลงไปยังยูนนานจะสินค้าใช้จ่ายเพียง 450 ฟรังก์ ต่อตัน ในขณะที่ถ้าลำเลียงไปตามลำน้ำแยงซีจะสินค้าใช้จ่ายถึง 880 ฟรังก์ ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงได้ดำเนินนโยบายเข้าครอบครองฉนวน ฝรั่งเศสได้พยายามทุกวิถีทาง ถือว่าแม่น้ำแกลงมีความสำคัญเท่ากับแม่น้ำไรน์ในยุโรป ต้องการเปลี่ยนเส้นทางการค้าเป็นอาณานิคม¹ หนึ่ง ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของฉนวนเหนือ (ตังเกี๋ย) และฉนวนใต้ (โคชินไชน่า) เปรียบเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำที่อยู่ตอนปลายสุดของชายฝั่งฉนวน² ฝรั่งเศสจึงดำเนินนโยบายทุกวิถีทางเพื่อให้ได้ฉนวนมาหลังจากฝรั่งเศสได้ครอบครองฉนวนตลอดแล้ว ก็หาทางแผ่อำนาจต่อไป

สมัยนั้นไทยยังมีอำนาจอยู่ในดินแดนลาวฟากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ส่วนอาณาเขตทางทิศตะวันออกของลาวติดต่อกับฉนวนตังเกี๋ยตลอดไป และโดยเหตุที่ลักษณะภูมิประเทศของฉนวนเป็นดินแดนยาวเหยียดไปตามชายฝั่งทะเล อาณาเขตของลาวภาคนครจำปาศักดิ์ตอนหนึ่งจึงชิดเมืองเว้ ทั้งนี้ จึงเป็นข้อที่ทำให้ฝรั่งเศสปกครองฉนวนอีกอัครใจมาอีกประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็คือ ได้มีนักสำรวจภูมิประเทศฝรั่งเศสมากด้วยกันได้มาท่องเที่ยวในลำนน้ำแม่โขง เมื่อเห็นแม่น้ำโขงนี้ไหลขึ้นไปสู่ประเทศจีนด้วย จึงมีความคิดเห็นว่า

ถ้าประเทศใดได้ลำแม่น้ำโขงไว้แล้วจะนับเป็นอติเรกลากแม่น้ำนี้จะ เป็นช่องทางให้การคมนาคมและการพาณิชย์กับดินแดนจีน ซึ่งอยู่ในที่ตอน ๆ เช่น มณฑลยูนนานและดินแดนลาวสิบสองปันนาซึ่งอยู่ทางทิศใต้ลงมาไกลอย่างมากมาย ดังนั้น เมื่อมีความคิดเห็นอยู่เช่นนี้ นักเขียนฝรั่งเศสไม่ว่าคนไหนก็พากันยอชมส่งเสริมรัฐบาลใหม่ของเขาเห็นความจำเป็นที่จะต้องให้ของฝรั่งเศสได้มีโอกาสสืบทอดชายฝั่งเหนือลำแม่น้ำโขง ให้แม่น้ำโขงเป็นที่ปันเขตแดนไทยธรรมชาติทางทิศตะวันตก เพื่อรักษาสันติสุขแก่อินโดจีนของฝรั่งเศส³

¹Ibid., p.424.

²Ibid., p.430.

³นิพนธ์ของ ม. มุลเลง และมาแซรซ์ เคอ เซสซัง ในไทยเกษม 15 มิถุนายน 2474 ฝรั่งเศส-สยาม รศ.112 รายงานการเดินทางของเรือโคเบต จากนาวิกศาสตร์ ร.ท.อ. อัทธ บุษยานนท์ (2) (8) น.246

การปกครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของไทยหาได้กระทำให้เป็น
หลักฐานมั่นคงแต่ประการใดไม่ ปรากฏว่าเมื่อ ร.3 ปรากฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ที่เป็นกบฏโค
แล้วก็โปรดให้เฝ้าเวียงจันทน์เสีย (ค.ศ. 1827) แล้วให้กวาดต้อนชาวเวียงจันทน์เข้ามา
ไว้เสียตามหัวเมืองชั้นในทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ส่วนหัวเมืองซึ่งเคยขึ้นแก่เมืองเวียงจันทน์
รวมทั้งลาวภาคนครจำปาศักดิ์ด้วยนั้น โปรดเกล้าฯ ให้เลือกสรรท้าวพระยาที่ซื่อตรงตั้งเป็น
เจ้าเมือง และให้หาสมัครพรรคพวกที่เหี้ยมกระจกกระจายอยู่ไปครองเมืองนั้น ๆ

การปกครอง เป็นไปในทำนองนี้จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อปราบ
ฮ่อเสร็จ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีข้าหลวงขึ้นไปตั้งอยู่ในดินแดนเหล่านี้ การที่เพิ่งเริ่มให้มี
ข้าหลวงขึ้นไปเช่นนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่สะกิดให้ฝ่ายฝรั่ง เสียดูไคคุ้มครองตั้งเกียและฉวนซึ่งมุ่ง
หมายจะขยับขยายอาณาเขตประเทศราชอยู่แล้วว่าเสี่ยงภัยความเอาใจใส่ หลังจากนั้น
การขยายตัวของฝรั่ง เสียดูไคมาทางตะวันตก หัวเมืองลาวด้านตะวันออกของแม่น้ำโขงบาง
โอกาสก็ขึ้นกับไทย และบางโอกาสก็ขึ้นกับฉวน เป็นเมืองสองฝ่ายฟ้า ✓

บทบาทของ ม. ปาวิ ในปี ค.ศ. 1886 เนื่องจากฝรั่งเศสได้รับ
อนุญาตจากสยามให้ตั้งกงสุลขึ้นที่หลวงพระบาง เมืองสำคัญเมืองหนึ่งของราชอาณาจักรลาว
โดยการสนับสนุนของออกัส ปาวิ (August Pavie) ผู้กระหายอาณานิคมเป็นร่องกงสุล
(Pavie, an ardent colonialist)¹ ม. ปาวิ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่ก่อให้เกิดวิกฤต
กาด ร.ศ. 112 จึงควรทราบประวัติย่อ ๆ ไว้ ม. ปาวิ ได้เข้ามาประเทศไทยเป็นครั้งแรก
ในฐานะเป็นพนักงานโทรเลข เมื่อปี ค.ศ. 1884 รัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่งมาที่นี้พร้อมกับคนอื่นๆ
เพื่อทำการสร้างและวางสายโทรเลขระหว่างไซ่ง่อนกับกรุงเทพฯ เขาได้ปฏิบัติหน้าที่เป็นที่

59477

ประจักษ์อย่างรวดเร็วว่าเป็นผู้ที่มีสติปัญญา มีความสามารถในการสังเกตและการทำงาน จึงได้รับแต่งตั้งเป็นรองกงสุลฝรั่งเศส ณ หลวงพระบาง และต่อมาในปี 1892 (พ.ศ. 2435) ได้รับแต่งตั้งเป็นอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เขาเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ 10 มิถุนายน 2435 หลังจากนั้นราวปีหนึ่งคือ 13 กรกฎาคม 1893 ก็เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

เมื่อ ม. ปาวี ไปรับตำแหน่งรองกงสุลที่หลวงพระบางแล้วไม่นาน ก็เกิดการกระทบกระทั่งกับพวกจีนฮ่อ ประเทศไทยส่งกองทัพไปจากกรุงเทพฯ ในปี ค.ศ. 1887 เพื่อขับไล่จีนฮ่อออกไป กองทหารฝรั่งเศสออกจากฮานอยได้เคลื่อนเข้ามาช่วย ในปี ค.ศ. 1888 กองทหารเหล่านี้ก็ได้เข้ายึดดินแดนซึ่งรู้จักกันทั่วไปคือ สิบสองจุไทย ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 54,000 ตารางไมล์ และปฏิเสธที่จะถอนออกไป¹

ในปี ค.ศ. 1891 ม. เดอ ลานเนสซอง (Mr. de Lanessan) นักล่าอาณานิคมได้รับแต่งตั้งเป็นกงสุลใหญ่ประจำอินโดจีน และในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกันนั้นเอง ในรัฐสภาของฝรั่งเศส ม. รีโบต์ (M. Ribot) ก็ประกาศ "บรรดาประเทศทั้งหลายที่อยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำโขง นับตั้งแต่รอยต่อของประเทศจีนลงมาต้องเป็นของฝรั่งเศส"² ตามเอกสารการวิจัยที่ได้ตีพิมพ์ในฝรั่งเศสก็แสดงว่า ครั้งหนึ่งเวียตนามได้เคยมีอาณาปกครอบดินแดนบริเวณริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง แม้กระทั่งดินแดนทางฝั่งตะวันตกด้วย แผนการขยายพรมแดนมาทางประเทศไทย จึงได้เริ่มขึ้น ณ บัดนั้น³ โดยมี ม. ปาวี เป็นผู้ดำเนินนโยบายที่สำคัญ

✓ 3.1.4 สภาพการเมืองของฝรั่งเศส

ในช่วงระหว่างปี 1887-1892 นายเอเตียน (Eugene Etienne)

¹ Loc. cit.

² Ibid p.33

³ ชจร สุขพานิช, เบื้องหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ชุมชนจุฬา (2) ตุลาคม 2498

ปลัดกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้ตั้งองค์การอาณานิคม ต่อมาเป็นกระทรวงอาณานิคม และเขาได้เป็นปลัดกระทรวงอาณานิคม เป็นผู้เริ่มศึกษาขึ้นนโยบายการล่าอาณานิคมของ ฝรั่งเศส เป็นเจ้าของคำขวัญที่ว่า "นโยบายอาณานิคมของสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ 3 เป็น ผลผลิตของนโยบายอุตสาหกรรม"¹ นโยบายการแสวงหาอาณานิคมของนายเอเดียนก้าว หน้ากว่านโยบายของเฟอรี ผู้ซึ่งเคยกล่าวกับ เดอรูลแลต (Deroulade) หลังจากที่ฝรั่งเศสเสียอัลซาส ลอเรนซ์ ให้แก่เยอรมันนี (ค.ศ. 1871) และได้อาณานิคมในเอเชียและ แอฟริกาเกือบ 20 แห่ง ว่า "ฉันเสียเด็กไป 2 คน แต่ได้สัตว์ป่ามาไว้ถึง 20 ชนิด"² การขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสในระยะแรกมุ่งไปทางแอฟริกา ช่วงหลังปี 1890 ถือเป็น ปีหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ การสร้างจักรวรรดิอาณานิคมครั้งที่ 2 ของ ฝรั่งเศสกล่าวคือ ปี 1892 ฝรั่งเศสได้ทำสัญญาพันธมิตรกับรัสเซีย และปี 1894 ทำสัญญา พันธมิตรกับเยอรมันนี เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสมุ่งหน้าหันมาสนใจการขยายอาณานิคมอีก กาเบรียล ฮาโนโต (Gabriel Hanoteaure) นักจักรวรรดินิยม ได้เข้ารับตำแหน่ง สำคัญที่มีส่วนขยายอาณานิคมโดยเฉพาะ

✧ 3.1.5 การแทรกแซงของอังกฤษ

✧ เมื่ออังกฤษได้พม่าและกำลังขยายอำนาจเข้ามาทางแหลมมลายูและ ฝรั่งเศสได้ฉวยฉวยแล้ว การแก่งแย่งชิงดีระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสในการแสวงหาอาณานิคม ในเอเชีย อังกฤษมีผลประโยชน์ในการค้าอยู่ในประเทศไทยมาก ย่อมจะปกป้องคุ้มครองผลประโยชน์ของตน การส่งเรือรบปาลลาส (Pallas) เข้ามาในระหว่างจะเกิดวิกฤตการณ์ ย่อมทำให้ฝรั่งเศสไม่ไว้วางใจ หลังจากเกิดวิกฤตการณ์แล้ว อังกฤษได้ทำความตกลงกับฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. 1896 ประกันความเป็นกลางของสยามโดยอัตโนมัติ และเร่งให้ฝรั่งเศส

¹Roberts, Stephen H. The History of French Colonial Policy 1870-1925. pp.17-21.

²Ibid., p.3.

แสดงอาการหักหาญ "ตีวักระพบคราด" อยู่บ้าง¹ ✓

3.2 พฤติกรรมของวิกฤตกาล รศ. 112

3.2.1 เหตุการณ์ที่นำไปสู่การกระทบกระทั่งกัน

✕ การวิวาทเรื่องพรมแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ม. ปาวี เข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้ 8 เดือน ฝรั่งเศสก็เริ่มใช้กลไกอย่างใหม่ คือดินแดนแถบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งเดิมฝรั่งเศสยอมรับว่าเป็นของไทยกับขออนุญาตรัฐบาลไทยไปตั้งกงสุลในเขคนั้น เมื่อเอาโดยวิธีอื่นไม่สำเร็จก็เปลี่ยนใช้วิธีอ้างว่าดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้นเคยเป็นของญวนมาก่อน และเริ่มกล่าวว่าไทยบุกรุกแดนญวน² เมื่อรัฐบาลอินโดจีนได้เสนอเอกสารต่าง ๆ อันแสดงว่าดินแดนลาวเป็นของญวนและรายงานการที่ไทยได้บุกรุกไปยังกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสนั้น ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศจึงได้มีจดหมายลงวันที่ 18 พฤษภาคม 1889 มายัง ม. ปิเกต์ (Piquet) ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนคนใหม่ นี้ใจความว่าดังนี้

เอกสารทั้งหลายรวมทั้งรายงานที่ส่งมานั้น มีหลักฐานพอที่จะลงเนื้อเห็นได้ว่า จนถึง ค.ศ. 1827 อำนาจของญวนได้ปกแผ่ไปทั้งสองฟากแม่น้ำโขงและนับแต่นั้นมา อนุสนธิจากที่ฝ่ายไทยได้ทำการรบพุ่งกับเมืองลาวใหญ่น้อยทั้งปวง แม่น้ำโขงจึงได้กลายเป็นเขตแดนทางทิศตะวันตกของดินแดนที่อยู่ในความคุ้มครองของญวน ถ้าและแม้ว่าเราจะปล่อยให้การเป็นไปอย่างเวลานี้โดยไม่คัดค้านแล้วไซ้ ทั้งนี้ ย่อมเป็นหนทางทำให้เราเสียประโยชน์ในดินแดนที่เรา มีอำนาจอยู่นั้นไป สยามไม่มีสิทธิอันใดที่จะเป็นเจ้าของครอบง่าดินแดนเหล่านี้ได้ และยิ่งกว่านั้นก็ไม่สามารถที่จะแสดงให้เห็นโดยแจ่มแจ้งได้ว่า ตนได้ถือกรรมสิทธิ์นั้นไว้โดยชอบธรรมอย่างไร เราไม่

¹ ชจร สุขพานิช น.ค.

² กรมโฆษณาการ ประเทศไทยเรื่องการเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส โรงพิมพ์พาณิชย์

ควร จะคิดแต่เพียงรักษาในประเทศที่เราปกครองนั้นเป็นหน้าที่
ของเราที่จะให้สิทธินี้มีค่ายิ่งขึ้น เราจะต้องจัดการปกป้อง
รักษา และเอาคืนแดนของญวนที่ไทยได้ยึดไว้โดยมีขอบนั้น
กลับคืนมาด้วย¹

✱ ตามข้อเท็จจริงแล้ว หัวเมืองเหล่านี้อยู่ภายใต้อิทธิพลของไทยและญวน
กำลังกัน ซึ่งลักษณะเช่นนี้ฝ่ายไทยเรียกว่า "เมืองสองฝ่าย" ก่อนที่ญวนจะตกเป็นเมือง
ขึ้นของฝรั่งเศส ไทยกับญวนก็เคยมีการแก่งแย่งกรรมสิทธิ์ในหัวเมืองเหล่านี้² ✱

หนังสือพิมพ์ในฝรั่งเศสหลายฉบับ เช่น เรวู ฟรังก์เซล์ (Revue Francaise)
เรียกร้องส่งเสริมให้รัฐบาลลงความเห็นทางองเดียวกันว่า "ควรให้แม่น้ำโขงเป็นเขตแดน
ระหว่างฝรั่งเศสกับไทย ดินแดนลาวที่อยู่ฝั่งซ้ายนั้นเคยเป็นของญวนและเขมร เมื่อตกมาเป็น
ของไทยในไม่ช้านี้เอง ควรแล้วที่จะให้ตกอยู่กับเขมรและญวนผู้เป็นเจ้าของเดิมอีก"³

การสำรวจเขตแดนไทยของฝรั่งเศสในปลายปี 2432-33 การที่ฝรั่งเศสส่งคณะ
สำรวจมาสำรวจเขตแดนไทย นับว่าเป็นการดำเนินการที่สอดคล้องกับการดำเนินการทาง
การทูตของนายแกร์ การระเค็ด และนายลอร์ซูกงสุลฝรั่งเศสที่ดำรงตำแหน่งต่อจากนายแกร์
การระเค็ด นายการระเค็ดแจ้งให้รัฐบาลไทยทราบอย่างเป็นทางการเมื่อเดือนเมษายน 2431
ว่า เขตแดนของลาวจรดแม่น้ำโขง ตั้งแต่เมืองพวนลงมาถึงเขมร ซึ่งรัฐบาลได้ปฏิเสธคำ
อ้างดังกล่าวไปแล้ว ต่อมานายลอร์ซูกงสุลได้ยืนยันในเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่งว่า "ญวนก็ต้องการให้-

¹ อช บุนยานนท์, ฝรั่งเศส-สยาม รศ.112 จากนาวิกศาสตร์ 15 มิถุนายน
2474 (8) (2) หน้า 251

² จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ วิกฤตการณ์สยาม รศ.112 วิทยานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา หน้า 225

³ สวัสดิ์ จันทน์ กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากแม่น้ำเจ้า-
พระยา สมัย รศ.112 กรมยุทธศึกษาทหารเรือ 2510 หน้า 26-27

แม่น้ำโขงเป็นเขตแดนของตน"¹

การอ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอย่างเป็นทางการของฝรั่งเศสในครั้งนี้นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะแสดงให้เห็นชัดเจนว่าฝรั่งเศสต้องการก่อให้เกิดความยุ่งยากแก่ไทยในบริเวณนี้

หลังจากนั้นก็มีคณะสำรวจฝรั่งเศสและไทย เพื่อร่วมมือกันสำรวจเขตแดนของไทยที่ติดต่อกับลาว

การปักปันเขตแดนควรจะเริ่มจากการสำรวจเขตแดนไทยของฝรั่งเศส ซึ่ง ม.ปาวี ได้ตกลงกับฝ่ายไทยเมื่อเดือนธันวาคม 2432ว่าจะเรียบร้อยเดือนสิงหาคม 2433 แต่ปรากฏว่าถึงเดือนมิถุนายน 2434 ก็ยังไม่เรียบร้อย ม.ปาวี กลับปารีสชั่วคราว ฝรั่งเศสถือเป็นข้ออ้างที่จะยุติเรื่องการปักปันเขตแดนไว้ชั่วคราว หลังการสำรวจเสร็จสิ้นลง ฝรั่งเศสหาได้ทำการปักปันเขตแดนกับไทยไม่ ฝรั่งเศสก็มีข้ออ้างต่าง ๆ ในอันที่จะหลีกเลี่ยงการปักปันเขตแดนกับไทย ทำให้ฝ่ายไทยเห็นว่าฝรั่งเศสมีเจตนาไม่สุจริต² น่าจะมีอะไรแอบแฝงอยู่

นายปาวี ได้เดินทางเข้ามารับตำแหน่งราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เดือนมิถุนายน 2435 และได้เปิดการเจรจาปัญหาต่าง ๆ รวมปัญหาทางการปักปันเขตแดนกับกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ นายปาวีพยายามถ่วงการเจรจา ไทยเสนอ "วิธีรักษาสีพ" (Modus Vivendi) คือการก่อกั้นแดนกลาง กว้าง 50 กม. ยาว 650 กม. ตั้งแต่เบื้องค้ำบวนลงมาถึงที่แห่งใดแห่งหนึ่งในบริเวณเขตอิฐที่ 13 องศาเหนือ ให้ทั้งสองฝ่ายถอนกำลังทั้งหมดที่มีอยู่ในบริเวณนี้ สถานะของดินแดนจะคงอยู่โดยปราศจากกองทหารตลอดไปจนกว่าจะได้มีการปักปันเขตแดนกับไทยเรียบร้อย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ผ.18.1/1 นายดอร์ชู กราบหมูลกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ลงวันที่ 13 เมษายน รศ.108 จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา หน้า 49

² จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ วิกฤตการณ์สยาม รศ.112 วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา หน้า 76

* วิธีการดังกล่าวเป็นวิธีการป้องกันการกระทบกระทั่งกันนั่นเอง¹ 25 กุมภาพันธ์ 2436 กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปกการไคมีลายพระหัตถ์เตือนนายปาวีว่า รัฐบาลสยามมีความปรารถนาที่จะขจัดความยุ่งยากที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่องเขตแดน รัฐบาลไทยได้เสนอต่อฝรั่งเศสว่า²

(1) ดินแดนซึ่งในปัจจุบันกำลังมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ คือบริเวณตั้งแต่เมืองค่านวนลงมาถึงเมืองเชียงแตง ขอให้วางความเป็นกลางชั่วคราวก่อน โดยใช้หลักการของ "วิธีรักษาสีพ" ซึ่งฝ่ายไทยได้แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบแล้ว จนกว่าจะได้มีการปักปันเขตแดนกัน

(2) รัฐบาลไทยยินดีสละดินแดนที่มีพยานหลักฐานประจักษ์ชัดแจ้งว่าเป็นของญวนมาแต่ก่อน

(3) ในการปักปันเขตแดน ถ้าเกิดปัญหาใด ๆ ที่เห็นว่าจะตกลงกันไม่ได้ รัฐบาลไทยขอเสนอให้อนุญาโตตุลาการเป็นผู้วินิจฉัย นายปาวีไม่ตอบหนังสือนี้ อ้างว่าจะรอคำสั่งจากรัฐบาลของตนก่อน

12 มีนาคม 2436 นายปาวี ได้รับคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้ยื่นข้อเสนอแก่ไทย ดังนี้³

(1) รัฐบาลฝรั่งเศสขออ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งเป็นดินแดนในอารักขาของญวน

(2) ให้รัฐบาลไทยถอนกองทหารที่ประจำอยู่ในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงออกไปทั้งหมด

¹ ๒. หน้า 85.

² กจ. ร.5 ผ.181/1 กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปกการถึงนายปาวี ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2436.

³ กจ. ร.5 ผ.181/1 ล.๓. วันที่ 12 มีนาคม รศ.111

(3) ให้รัฐบาลไทยชดใช้ค่าทำขวัญให้แก่ชาวฝรั่งเศสที่ถูกข่มเหงจากเจ้าพนักงานไทย ณ เมืองท่าอุเทนและหนองคาย อีกทั้งปล่อยตัวคนในบังคับญวนที่ถูกจับกุมตัวไปจากทุ่งเชียงคำ

พอดัง 4 เมษายน 2436 รัฐบาลไทยได้ตอบข้อเสนอของฝรั่งเศสซึ่งมีใจความดังนี้

(1) การอ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศส ควรต้องพิจารณาว่าเขตแดนของแต่ละฝ่ายอยู่ตรงไหน ขอให้ฝรั่งเศสทำการปักปันเขตแดนกับไทยโดยเร็ว ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้น ไทยยินยอมให้มีประเทศเป็นกลางทำหน้าที่ตัดสิน

(2) รัฐบาลไทยยินดีจะถอนทหาร ออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตามหลักการของ "วิธีรักษาสันติภาพ" ที่เสนอแก่ฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436

(3) รัฐบาลไทยยินดีพิจารณากรณีบางเบียน ชัมเปνώส์ เอสกลีลาต์ มาระทอง* ภายหลังการปักปันเขตแดนสำเร็จเรียบร้อยแล้ว

* แต่ก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะได้รับคำตอบนี้จากฝ่ายรัฐบาลไทย ฝรั่งเศสได้ส่งเรือลูแตง (Lutin) เข้ามาในกรุงเทพฯ โดยมีผู้บัญชาการทหารเรือประจำไซ่ง่อนเดินทางมาด้วยตั้งแต่วันที่ 14 มีนาคม 2436 ฝรั่งเศสจะมีเจตนาอย่างใดก็ตาม ฝ่ายไทยเชื่อมั่นว่า "การส่งเรือรบเข้ามาในระหว่างนี้เป็นกรณีบังคับไทยให้ตกลงตามข้อเสนอฝรั่งเศส"² หากฝ่ายไทยก็มีไต่ทำการขัดขวางแต่ประการใด เพราะฝรั่งเศสมีสิทธิกระทำการดังกล่าวตามสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี ปี พ.ศ. 2399

¹ กจ. ร.5 ผ.181/1 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการถึงนายปาวี ลงวันที่ 4 เมษายน รศ.112

* ชัมเปνώส์ เอสกลีลาต์ มาระทอง ชาวฝรั่งเศส 3 คน ถูกเจ้าพนักงานไทยขับไล่ออกจากประเทศไทย

² จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ วิกฤตการณ์สยาม รศ. 112 วิทยานิพนธ์การศึกษา มหาวิทยาลัยวิชาการศึกษา หน้า 88

ต่อมาภายหลังจากฝรั่งเศสได้รับคำตอบจากฝ่ายไทยแล้ว นายปาวีได้แจ้งให้ฝ่ายไทยทราบอีกว่า ฝรั่งเศสจะนำเรือรบอีกลำหนึ่งชื่อ คอเมต (Comète) เข้ามาในลำแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อรับผู้บัญชาการทหาร เรือกลับไซ่ง่อน ฝ่ายไทยรู้สึกวิตก แต่ไม่สามารถจะขัดขึ้นได้ ทั้งนี้ เพราะสัญญาทางไมตรีที่ทำไว้กับฝรั่งเศสปี พ.ศ. 2399 ข้อ 15 ที่ว่าด้วยเรื่องเรือรบนั้นไม่รัดกุม ในสัญญาระบุว่า "เรือรบฝรั่งเศสทุกลำมีสิทธิทอดสมอได้ที่ปากแม่น้ำสมุทรปราการ แต่อาจจะเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ หลังจากท่าความตกลงกับฝ่ายไทยในเรื่องที่จอกแล้วก็ได้ขึ้นมาได้"¹

การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจะไม่มีความสำเร็จ ฝรั่งเศสยังยืนยันทางเดียวว่า ให้ไทยถอนทหารจากฝั่งซ้ายกลับมาฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้หมด ถ้าไทยปฏิบัติตามนี้ ฝรั่งเศสจะเปิดการเจรจাপักปันเขตแดนทันที² ไทยก็ไม่ยอมเสียสละดินแดนที่ไทยมีสิทธิครอบครอง และให้ชาวฝรั่งเศสถอนคานที่ได้จัดตั้งขึ้นแล้ว ๆ นี้ ให้หมดแล้วไทยก็ยินยอมถอนทหารเช่นกัน³ การขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสดูไม่มีทางจะตกลงกันได้ เกี่ยวกับการอ้างสิทธิในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงควรจะเป็นของใคร

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มตึงเครียด เนื่องจากทั้งสองฝ่ายไม่อาจตกลงเรื่องการปักปันเขตแดนได้ ขณะเดียวกันฝรั่งเศสก็ส่งเรือรบลำหนึ่งเข้ามากรุงเทพฯ ทำให้ฝ่ายไทยหวาดระแวงว่าฝรั่งเศสเจตนาจะใช้เรือรบเป็นเครื่องมือบีบบังคับไทยให้ยอมรับข้อเสนอของฝรั่งเศส ไทยจึงรีบเร่งเตรียมการป้องกันกรุงเทพฯ สู่ภาพสตรีในวังได้รวม

¹ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ น.ค.

² กจ. ร.5 ผ.18.1 นายปาวี กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 7 เมษายน รศ.112 จีราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา หน้า 91

³ กจ. ร.5 ผ.18 1/1 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการถึงนายปาวี ลงวันที่ 8 เมษายน รศ.112

มีกันจัดตั้งสภาอากาศ และมีการเตรียมเครื่องใช้เกี่ยวกับเวชภัณฑ์ต่าง ๆ แสดงว่าเตรียมรับภาวะฉุกเฉินหรือสงครามย่อย สถานการณ์กลับทวีความตึงเครียดยิ่งขึ้น เมื่อฝรั่งเศสส่งกำลังมาบุกรุกชายแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเกิดการต่อสู้กับกองกำลังป้องกันชายแดนฝ่ายไทย กองทัพฝรั่งเศสทำการรบได้ผล สามารถขับไล่ทหารไทยออกจากที่มั่นบางแห่งได้ในเวลาอันรวดเร็ว รัฐบาลไม่สามารถตกลงกันได้ว่า ควรจะส่งกองทัพใหญ่จากกรุงเทพฯ ไปสนับสนุนชายแดนหรือไม่ ทั้งนี้ เป็นเพราะบุคคลในคณะรัฐบาลมีความเห็นแตกแยกกัน ออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าควรทำการรบขึ้นแตกหัก อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าควรหาทางเจรจาทกลงกับฝรั่งเศส จึงคัดค้านไม่ให้นำสงครามกับฝรั่งเศสอย่างเปิดเผยโดยให้รักษาสอบเขตการต่อสู้ให้เป็นไปในแบบของการต่อสู้ป้องกันตัว ขณะเดียวกันไทยก็ได้พยายามติดต่อกับประเทศมหาอำนาจบางประเทศให้เป็นคนกลางช่วยไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส แต่ก็ไม่มีมหาอำนาจใ้รับหน้าที่ดังกล่าว ไทยจึงต้องเผชิญความยุ่งยากต่อไป แต่โดยลำพัง

3.2.2 การเตรียมการป้องกันกรุงเทพฯ

หลังจากฝรั่งเศสบุกรุกชายแดนไทยทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงแล้ว ทางกรุงเทพฯ เริ่มวิตกว่าฝรั่งเศสอาจจะส่งกำลังทางเรือบุกรุกเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อดำเนินการข่มขู่ไทยพร้อม ๆ กันทั้งทางบกและทางน้ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาชลยุทธโยธินทร์ รองผู้บัญชาการทหารเรือ เป็นผู้อำนวยการป้องกัน รักษาพระนคร และหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก พระยาชลยุทธโยธินทร์ ได้กราบทูลแผนการ ป้องกันหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก เพื่อความปลอดภัยเมืองจันทบุรีดังนี้

1. ที่เกาะกง จัดทหารไว้ 50 คน มีทหารเรือจากกรุงเทพฯ 14 คน ทหารจากเมืองตราด 24 คน ทหารจากเมืองแกลง 12 คน รวม 50 คน มีอาวุธ

¹ กจ. ร.5 ผ.17/2 พระยาชลยุทธโยธินทร์ กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 25 เมษายน รศ.112 จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ อ่างไว้ในวิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา หน้า 98

พร้อม

2. ที่แหลมจอม จัททหารไว้ 200 คน เพื่อเตรียมไปสนับสนุนทาง

เกาะกง

3. ที่แหลมสิงห์ จัททหารไว้ 600 คน รักษาการณ์บริเวณปากน้ำ

จันทบุรี

เมืองสมุทรปราการ ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านชั้นในสุดของกรุงเทพฯ ทางรัฐบาลได้
สร้างป้อมขึ้นที่ตำบลแหลมฟ้าผ่า เรียกชื่อว่า ป้อมพระจุลจอมเกล้าฯ กำหนดเปิดในเดือน
สิงหาคม 2436 ป้อมนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็นป้อมกำลัง
สำคัญในการสะกิดกันเรือรบฝรั่งเศสที่จะล่วงล้ำเข้ามายังกรุงเทพฯ

* * * * * ในเขตพระนครก็ได้จัดให้มีป้องกันพระนครอย่างแข็งแรง เช่น การขมเรือ
ที่ปากน้ำในวันที่ 26 มิถุนายน 2436 เพื่อมิให้เรือผ่านเข้ามาได้สะดวก วันที่ 28 มิถุนายน
2436 กรมยุทธนาธิการได้จัดกำลังทหารบกเพื่อป้องกันรักษาพระนคร โดยกำหนดไว้ว่า¹

✓ (1) กำลังทหาร 600 คน อยู่สมุทรปราการ ที่ป้อมเสือซ่อนเล็บ มีปืนใหญ่

6 กระบอก

✓ (2) กำลังทหาร 200 คน อยู่ที่คลองสำโรง มีปืนใหญ่ 12 กระบอก

✓ (3) เตรียมปืนใหญ่ 16 กระบอก ตั้งที่บางนา บางจาก และคลองพระโขนง

การที่ฝรั่งเศสส่งเรือลู่แทงเข้ามาในกรุงเทพฯ และส่งเรือคอเมตเข้ามาทอดสมอ
ที่หน้าด่านเมืองสมุทรปราการ ทำให้รัฐบาลวิตกว่าฝรั่งเศสอาจจะส่งเรืออื่น ๆ เข้ามาอีก
ในระหว่างนั้นก็มีการสู้รบกับฝรั่งเศสบริเวณลำน้ำโขง ฝรั่งเศสเสนอว่า ไทยกับฝรั่งเศสควร
จะตกลงกันเอง ไม่ต้องผ่านประเทศที่เป็นกลาง ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส

¹ อช บุญยานนท์ สังเขปเอกสารประวัติศาสตร์ รศ. 112 หน้า 124-126 อ้าง
จากเอกสารติดต่อกันระหว่างกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษกับกระทรวงทหารเรือ

หวัความตึงเครียดอยู่นั้น อังกฤษได้เฝ้าดูเหตุการณ์อย่างใกล้ชิด เพราะอังกฤษมีผลประโยชน์ทางการค้าอยู่ถึง 87% ของเรือที่เข้ามากรุงเทพฯ เป็นเรือของอังกฤษ และเอกราชของสยามเกี่ยวกับความปลอดภัยของอินเดียอาณานิคมของอังกฤษด้วย¹

ต่อมารัฐบาลอังกฤษได้มีคำสั่งให้กระทรวงทหารเรือส่งเรือปาลลาส (Pallas) และเรือปิกมี (Pigmy) ซึ่งอยู่ที่สิงคโปร์เดินทางมากรุงเทพฯ เพื่อสมทบกับเรือสวิตต์ (Swift) ซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ แล้วตั้งแต่ 20 เมษายน 2436 เรือปาลลาสออกเดินทางจากสิงคโปร์มาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาในวันที่ 1 กรกฎาคม 2436 ส่วนเรือปิกมีติดราชการ กระทรวงทหารเรือจึงส่งเรือโพลเวอร์ (Plover) เดินทางมาแทน แต่เรือลำนี้เกิดความเสียหายระหว่างเดินทาง อังกฤษจึงส่งเรือลินเนต (Linnet) มาแทน กำหนดถึงปากน้ำเจ้าพระยาในวันที่ 13 กรกฎาคม 2436² อุปทูตฝรั่งเศสประจำกรุงลอนดอน ได้รับคำสั่งจากรัฐบาลของตนให้ขอคำชี้แจงอธิบายจากลอร์ดโรสเบอรี รัฐบาลอังกฤษอ้างว่า "ได้ส่งเรือรบไปด้วยความมุ่งหมายที่จะคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของชาติอังกฤษแต่อย่างเดียว" คำชี้แจงของรัฐบาลอังกฤษนี้ทำให้ฝรั่งเศสมั่นใจว่า อังกฤษพยายามระมัดระวังมิให้เกิดกระทบกระทั่งกับฝรั่งเศส อาจเป็นเพราะเหตุนี้จึงทำให้ฝรั่งเศสกล้าทำรุนแรงกับไทยยิ่งขึ้น เนื่องจากแน่ใจว่าอังกฤษจะไม่สนับสนุนไทย³ อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสก็คงไม่พอใจนัก จะเห็นได้จากการสั่งให้เรือรบที่เดินทางมากรุงเทพฯ เลื่อนกำหนดถึง -

¹ ก.จ. ร.5 ผ.21/9 เอกสารลับชุดฝรั่งเศสและอังกฤษ พระยาประสิทธิศักดิ์การ
อรรคราชทูตสยามประจำกรุงอังกฤษ ส่งสำเนาอภิปรายในรัฐสภาของอังกฤษถึงกรมหลวง

แหวงศัวัโรปการ ลงวันที่ 21 ธันวาคม รศ.119

² อช. บุญยานนท์ สังเขปเอกสารประวัติศาสตร์ รศ.112 หน้า 124-126 อ้างจาก
เอกสารติดต่อกะหว่างกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษกับกระทรวงทหารเรือ

³ จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ วิกฤตการณ์สยาม รศ.112 วิทยานิพนธ์การศึกษามหา
 บัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา หน้า 120

กรุงเทพฯ ให้เร็วขึ้นอีกสองวัน คือถึงในวันเดียวกับที่เรือรบอังกฤษมาถึง คือวันที่ 13 กรกฎาคม 2436 เดิมกำหนดถึงวันที่ 15 กรกฎาคม 2436 จึงแสดงให้เห็นว่าน่าจะมีการชิงไหวชิงค้ำระหว่างฝรั่งเศสและอังกฤษอยู่เหมือนกัน

*✓ 3.2.3 ความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสและเหตุการณ์ที่ปากน้ำ

ต้นเดือนมิถุนายน 2436 ม. โกรสกุแรง ถูกฆ่าตายที่แก่งเจ๊ก ใกล้ท่าอุเทน ขาวนี้แพร่สะบักออกไป ทำให้ฝ่ายฝรั่งเศสโกรธแค้นมาก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทหารเรือฝรั่งเศสจึงได้สั่งให้พลเรือตรีฮูมานน์ (Humann) และเรือในบังคับบัญชาทุกลำไปรวมกำลังกันที่ไซ่ง่อน เตรียมการใช้กำลังทางเรือทั้งหมดที่มีอยู่ต่อประเทศไทย 13 มิถุนายน 2436 ส่งเรือลียงไปทำการยึดเกาะเสม็ด 17-18 มิถุนายน 2436 ทำการยึดเกาะรงสามแหลม และให้เรือลียง (Lion) คงอยู่รักษาค่านในบริเวณนี้ต่อไป 19 มิถุนายน 2436 เรือตรีองฟองต์ (Trionphante) เรือแองคองสตันค์ (Inconstant) และเรือโกเมต (Gomète) ออกเดินทางจากช่องกวมุ่งตรงมายังไซ่ง่อน¹ ขณะเดียวกันวันที่ 8 กรกฎาคม 2436 รัฐบาลฝรั่งเศสก็ได้ออก ม. เลอมีร์ เดอ วิลล์เฮร์ส (Lemire de Villiers) สมาชิกแห่งสภาคิวิที่ ผู้ชำนาญในกิจการบุรพทิศให้เดินทางออกจากกรุงปารีสมาเจรจากับรัฐบาลสยามในข้อพิพาทนี้² และในวันเดียวกันนี้ 8 กรกฎาคม 2436 ม. ปาวี ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำกรุงเทพฯ ก็มีหนังสือแจ้งให้กระทรวงการต่างประเทศทราบว่ารัฐบาลฝรั่งเศสมีเจตจำนงที่จะขอเพิ่มจำนวนเรือรบในแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะทราบว่าอังกฤษส่งกำลังเรือรบเพิ่มเติมเข้ามาแล้ว รัฐบาลไทยไม่เห็นทางอนุวัติได้ จึงชี้แจงว่า ฝรั่งเศสไม่มีผลประโยชน์ในการค้าขายใดมากมาย

¹ สวัสดิ์ จันธิ กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา สมัย รศ. 112 กรมยุทธศึกษาทหารเรือ 2510 หน้า 210

² อช บุนยานนท์ ฝรั่งเศส-สยาม จากนาวิกศาสตร์ วันที่ 15 มิถุนายน 2474 (8) (2) หน้า 257

พอที่จะขอเพิ่มกำลังเรือรบเข้ามาปกป้องรักษา ม. ปาวิ จึงขอให้เรือรบทอดสมอที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาตามสนธิสัญญาที่มีต่อกัน¹

10 กรกฎาคม 2436 ม. ปาวิ ได้แจ้งแก่รัฐบาลไทยว่า เนื่องจากรัฐบาลฝรั่งเศส ทราบว่า รัฐบาลอังกฤษคำริจะส่งเรือรบหลายลำเข้ามาในกรุงเทพฯ เพื่อป้องกันคนในบังคับอังกฤษ ดังนั้น รัฐบาลฝรั่งเศสจึงคำริจะกระทำบ้าง โดยส่งเรือรบสองลำ คือ เรือคอเมต และเรือแองคองสตันท์ เข้ามากรุงเทพฯ กำหนดจะมาถึงสันดอนปากน้ำ ในวันที่ 15 กรกฎาคม 2436 ค.ศ. 1893 ขอให้ทางการไทยจัดเรือนำร่องไปรับด้วย² ต่อมาในเวลาไล่เลี่ยกัน นายปาวีกลับแจ้งให้ทางรัฐบาลทราบอีกครั้งหนึ่งว่า เรือสองลำดังกล่าว เลื่อนกำหนดเข้ามาถึงสันดอนปากน้ำในวันที่ 13 กรกฎาคม 2436 อันเป็นวันเกิดวิกฤตการณ์ ก็พอดีมาพบกับเรือลาดตระเวนอังกฤษชื่อ ปัลลาส (Pallas) เมื่อกองเรือฝรั่งเศสแล่นมาถึงสันดอนบริเวณปากน้ำเจ้าพระยาเวลาประมาณ 16.00 น. ผู้บังคับการเรือคอเมต แสดงความประหลาดใจที่ฝ่ายไทยมิได้ส่งเรือนำร่องไปรับ

ฝ่ายฝรั่งเศสได้ตัดสินใจนำเรือเข้ามาในปากน้ำ การยิงต่อสู้ก็เกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากได้มีพระบรมราชโองการสั่งตั้งแต่วันที่ 11 กรกฎาคม 2436 ว่า ถ้าเรือรบฝรั่งเศสไม่ได้รับอนุญาตให้ข้ามสันดอนเข้ามาในลำน้ำ และขึ้นแล่นเข้ามาโดยประการใด ๆ ก็คือ ให้กรมทหารเรือข้ามปรามตามธรรมเนียมที่นัดหมายกันด้วยการยิงปืนไม่มีกระสุนนัดหนึ่ง แล้วถ้าไม่ฟังก็ให้ยิงตักหน้าเรือด้วยกระสุนนัดหนึ่ง ถ้ายังขึ้นไม่ฟังห้ามก็ให้ยิงหมายให้ถูกได้ จะใช้ยิงปืนก่อนดาใช้ทอร์ปิโดยิงอะไรก็ได้ให้ไปตามที่พอใจ

¹ ขจร สุขพานิช เบื้องหลังวิกฤตการณ์ รศ. 112 ชุมชนจุฬา (2) ตุลาคม 2498 หน้า 1-42 และไทยเชม: ฝรั่งเศส-สยาม จากนาวิกศาสตร์ 15 มิถุนายน 2474 (8) (2) หน้า 258

² กจธ. ผ. 18.1/8 นายปาวี กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ลงวันที่ 10 กรกฎาคม รศ. 112

ใช้ เพื่อจะห้ามมิให้หยุดจึงให้ทำตามคำสั่งตามเหตุที่จะเป็นขึ้นทุกประการ¹

การสู้รบเกิดขึ้นเวลาประมาณ 18.30 น. เรือฝรั่งเศสแล่นมาถึงร่องน้ำใกล้
ป้อมพระจุลจอมเกล้า โดยมีเรือเมล์ซึ่งอนชื่อเรือเซย์ เป็นเรือนำร่อง ฝ่ายไทยได้ทำ
การยิงเตือนมิให้เรือฝรั่งเศสแล่นเข้ามา แต่ไม่ได้ผล เรือฝรั่งเศสยังคงแล่นเรื่อยมาทั้ง
สองฝ่ายจึงทำการยิงต่อสู้กัน การต่อสู้ทั้งหมดใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมงครึ่ง เวลาประ
มาณ 21.00 น. เรือฝรั่งเศสทั้งสองลำก็สามารถฝ่าเข้ามาในกรุงเทพฯ ได้ ส่วนเรือ
นำร่องถูกยิงเกยตื้นตรงข้ามป้อมพระจุลจอมเกล้า² ผู้บังคับการ เรือคอเมติให้เหตุผลใน
การนำเรือเข้ามากรุงเทพฯ ว่า

นายทหารประจำเรือลูแวงมิได้อืคำสั่งความมาจากนายปาวี
แต่อย่างใด ผู้บังคับการกองเรือจึงปฏิบัติตามคำสั่งเดิม ซึ่งได้
รับมอบหมายจากผู้บัญชาการทหารเรือประจำภาคตะวันออกที่
ให้นำเรือเข้ามารบกำลังกับเรือลูแวงในกรุงเทพฯ เพื่อปฏิบัติ
การบางอย่างในรัฐบาลสยาม รู้สึกสำนึกตน แมว่าภายหลังจะ
ได้รู้โทษโทษซึ่งระงับมิให้นำเรือเข้ามากรุงเทพฯ ก็เป็นเวลา
ที่ให้นำเรือเข้ามาแล้ว³

อย่างไรก็ตามก็เป็นที่ยกหมายได้ว่า การที่นายปาวีต้องการให้เรือเข้ามานั้น
นายปาวีคงจะหวังประโยชน์อยู่สองประการ ประการแรกถ้าหากเรือรบฝรั่งเศสที่ฝ่าแนว
ป้องกันของไทยเข้ามาได้ จะเป็นการสนับสนุนการดำเนินงานทางการทูตของฝรั่งเศส อีก
ประการหนึ่งในทางตรงข้าม ถ้าหากเรือรบฝรั่งเศสถูกฝ่ายไทยโจมตีเสียหาย ฝรั่งเศสจะ
ได้โอกาสสปริงปร้าฝ่ายไทยกระทำผิดสัญญาระหว่างประเทศ อีกทั้งยังเรียกร้องให้ฝ่ายไทย
ชดเชยค่าเสียหายซึ่งก็เป็นการสนับสนุนฝรั่งเศสทางด้านทหารทูตอีกเช่นกัน⁴

0

¹ กจข. ผ.18/7 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงพระองค์เจ้าจรูญศรี
ลงวันที่ 11 กรกฎาคม 2436 ซึ่งจิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ อ้างไว้ใน หน้า 138

² น.ค.

³ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ ส.ค. หน้า 140

⁴ น.ค.

3.3 ผลที่ได้รับจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

3.3.1 การพิจารณาข้อพิพาท

เมื่อฝรั่งเศสสามารถตีฝ่ากองกำลังป้องกันปากน้ำเข้ามาได้ในตอน
ค่ำของวันที่ 13 กรกฎาคม 2436 และฝรั่งเศสได้นำเรือมาจอดทอดสมออยู่ที่สถานทูตฝรั่งเศส
ทำให้ในขณะนั้นฝรั่งเศสมีเรือรบอยู่ในแม่น้ำเจ้าพระยาสากล้า คือ เรือลูแตง โคเมต
และแองคองสตันต์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดให้ทหารไทยหยุดยิงในตอนเช้า
วันที่ 14 กรกฎาคม 2436 นายปาวีโกเฮาเฮาเสนาบดีต่างประเทศและแจ้งว่าฝรั่งเศสไม่
มีความประสงค์จะทำลายความเป็นเอกราชของไทย เรือรบฝรั่งเศสจะไม่ปฏิบัติการใด ๆ
นอกจากป้องกันตนเองในการที่ถูกโจมตีระหว่างนี้ ม. ปาวีโกไม่สามารถแจ้งให้ไทยทราบได้
ว่าจะดำเนินการอย่างไรต่อไป ต้องรอคำสั่งจากรัฐบาลปารีส ขณะเดียวกันรัฐบาลไทยก็
พยายามติดต่อกับปารีส ชี้แจงเรื่องราวที่เกิดขึ้นและแสดงความประสงค์ที่ฝ่ายไทยยินดีจะ
เจรจาทกลงกับฝรั่งเศสในกรณีที่มีข้อขัดแย้งกันรวมทั้งเหตุการณ์ที่ปากน้ำด้วย โดยรัฐบาล
ไทยต้องการ ส่งทูตพิเศษไปเจรจาทกลงที่กรุงปารีส

18 กรกฎาคม 2436 นายเออร์แวลล์ รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศได้แถลงใน
ที่ประชุมรัฐสภา ใจความพอสรุปได้ว่า

มูลเหตุการขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสนั้น สืบเนื่องมา
จากไทยได้อนุญาตเขาไปขงชิงเอาดินแดนของญวนและเขมร
และทำกรกชี่ขมเหงคนฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงดำริจะ
จัดการตามอำนาจอันชอบธรรม โดยมีคำสั่งให้ผู้สำเร็จราชการ
อินโดจีนขับไล่ทหารไทยให้ถอยออกไปจากดินแดนฝ่ายแม่น้ำ
โขง ฝ่ายไทยได้ทำการต่อสู้และจับกุมร้อยเอกโทเรอส นอกจาก
นี้ ชาหลวงไทยยังได้ส่งทหารไทยลอบฆาตนายโกรสคูแวง แต่ถึง
กระนั้นก็ตาม ฝรั่งเศสก็พยายามทำความตกลงกับไทย จึงได้ส่ง
ผู้แทนไปเจรจากันที่กรุงเทพฯ ซึ่งเมื่อเกิดเหตุร้ายขึ้นเสียก่อน
ในวันที่ 13 กรกฎาคม 2436 เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้เห็นได้ว่า
ฝ่ายไทยมีเจตนาประทุษร้ายต่อฝรั่งเศส สมควรที่ทางรัฐบาล-

จะต้องดำเนินการให้ได้รับสิ่งตอบแทนอันน่าพอใจ¹

หลังจากจบคำแถลงของนายเทอแวลด์ รัฐสภาได้ลงมติเห็นพ้องให้รัฐบาลดำเนินการดังกล่าวนายเทอแวลด์ได้แจ้งให้พระองค์เจ้าวัณณานวงศ์ทราบและกล่าวยืนยันว่า "ฝรั่งเศสไม่ต้องการทำลายความเป็นเอกราชของไทย ถ้าหากไทยยอมรับข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส ซึ่งราชทูตจะเป็นผู้แจ้งให้ทราบ ฝรั่งเศสก็จะถอนกองเรือรบซึ่งประจำอยู่กรุงเทพฯ ออกไปโดยเร็ว"²

20 กรกฎาคม 2436 ม. ปาวี ได้เข้าเฝ้ากรมหลวงเทเวศร์วโรปการ และกราบทูลว่า คนได้รับคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้ยื่นหนังสือในรูปคำขาคต่อรัฐบาลไทย มีใจความดังต่อไปนี้

(ก) รัฐบาลไทยต้องยอมรับรองสิทธิของประเทศเขมรและอันนัมเหนือคืนแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงและเกาะแก่งทั้งหลายด้วย

(ข) รัฐบาลไทยต้องถอนทหารและบรรดาข้าราชการไทยออกจากดินแดนดังกล่าวในข้อ (ค) ภายใน 30 วัน

(ค) รัฐบาลไทยต้องชดใช้เงินให้แก่ครอบครัวของผู้ตายและต้องลงโทษผู้กระทำผิด

(ง) รัฐบาลไทยต้องชดใช้ค่าเสียหายในการบุกรุกทำร้ายต่อเรือรบและลูกเรือฝรั่งเศสที่ปากน้ำ และต่อคนในบังคับฝรั่งเศสในประเทศไทย

(จ) ให้ชดใช้ค่าเสียหายประการต่าง ๆ แก่คนในบังคับฝรั่งเศส เป็นจำนวนเงินสองล้านแฟรงค์

¹ล.ก.

²กจข. ผ.12/7 โทร เลขที่ 41 พระองค์เจ้าวัณณานวงศ์กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ลงวันที่ 19 กรกฎาคม รศ.112 ซึ่งจิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา 2516 หน้า 144

(ฉ) เพื่อเป็นหลักประกันการเรียกร้องในข้อ (ง) และข้อ (จ)
 รัฐบาลไทยต้องนำเงินจำนวนสามล้านแปดหมื่นบาทมาให้ทันที รัฐบาลไทยบิตพลีก็ให้รัฐ
 บาลฝรั่งเศสมีสิทธิในการจัดเก็บภาษีอากรในหัวเมืองเสียมราฐและพระตะบองเอาเอง

รัฐบาลไทยไม่ยอมรับข้อเสนอนี้ข้างต้นเพียงข้อใดข้อหนึ่ง ให้ราชทูตฝรั่งเศส
 ออกจากกรุงเทพฯ และให้ดำเนินการปิดปากอ่าวไทยทันที และให้รัฐบาลตอบให้ทราบภายใน
 ใน 48 ชั่วโมง¹ คำตอบของไทยในตอนแรกไม่เป็นที่พอใจของฝรั่งเศส นายปาวี จึงเดิน
 ทางออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 26 กรกฎาคม 2436 โดยเรือฟอแฟต์ (Forfait) จาก
 นั้น นาวาเอกเรอกลูซ (Recoulouse) ผู้บังคับการเรือที่ประกาศปิดอ่าวทันที ห้ามเรือ
 ทุกชนิดเดินทางไปตามเบี่ยงท่าที่อยู่ในเส้นทางที่ชี้จากแหลมเจ้านายถึงแหลมกระบัง
 โดยใช้เวลา 3 วัน เพื่อให้เรือต่าง ๆ ถอยออกไปจากบริเวณนี้ ต่อมาอีก 3 วัน พลเรือ
 ทรี ชูมานนท์ ผู้บัญชาการกองเรือภาคตะวันออกไกล ได้ประกาศปิดอ่าวไทยครั้งที่สอง โดย
 ขยายเขตเพิ่มอีกแห่งหนึ่งระหว่างเกาะเสม็ดถึงแหลมลิง โดยใช้เวลา 3 วัน เพื่อให้เรือ
 ต่าง ๆ ถอยออกไปจากบริเวณนี้เช่นกัน การกระทำของฝรั่งเศสก่อให้เกิดความหวั่นไหวใน
 วงการรัฐบาลไทย บุคคลในรัฐบาลเริ่มมีข้อคำวิที่ จะยอมรับคำขาดของฝรั่งเศสแต่ก็ยังลัง-
 เลอยู่มาก เกรงว่าการที่ควนคัดสินใจลงไปอาจทำให้อังกฤษไม่พอใจเพราะยังไม่ได้รับคำ
 แนะนำจากอังกฤษ ต่อมาพระยามหาโยธราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอนได้โทรเลขแจ้ง
 ให้รัฐบาลไทยทราบว่า ลอร์ด โรส เบอรี ให้คำแนะนำว่า รัฐบาลไทยควรยอมรับคำขาด
 ของฝรั่งเศส เพื่อรักษาความปลอดภัยของไทย และไม่ควรถือว่าสิ่งใดที่จะเป็นการยั่ว

¹ กจ. ร.5 ผ.18.2/1 สำเนาแปลที่ 83 23 นายปาวี กราบทูลกรมหลวง
เทวะวงศ์วโรปการ ลงวันที่ 20 กรกฎาคม รศ.112 ซึ่งจิราภรณ์ สถาปนาวรรณณะ
 อ้างไว้ในหน้า 146 และ ชจร สุขพานิช เบื้องหลังวิกฤตการณ์ รศ.112 ชุมชนจุฬา (2)
 ตุลาคม 2498 หน้า 1-42

มคิมหาชนในฝรั่งเศสให้โกรธแค้นยิ่งขึ้น¹

ในวันที่ 29 กรกฎาคม 2436 รัฐบาลไทยจึงตอบรับคำขาดของฝรั่งเศส โดย อัครราชทูตประจำกรุงปารีสเป็นผู้นำความไปแจ้งแก่รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส เหตุผลที่ไทยแจ้งแก่ฝรั่งเศสในการยอมรับคำขาดครั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้เป็นที่ตื่นตกใจในกรุงเทพฯ ซึ่งจะเป็นอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สินของคนไทยและคนต่างประเทศ เพื่อจะให้คนไทยอยู่อย่างผาสุกสืบไป เพื่อการบำรุงรักษาความสงบเรียบร้อยไม่มีศึกสงครามกัน เพื่อรักษาประโยชน์การค้าขาย เพื่อจะให้มีความสัมพันธ์มิตร มีเหตุติดต่อกันขึ้นในกรุงเทพฯ และเพื่อที่จะให้มีทางไมตรีอยู่โดยอภัยอันดีอย่างเดิม ในระหว่างกรุงสยามกับเมืองที่ใกล้เคียง ทั้งปวง และให้อยู่เป็นการปรองดองในประโยชน์ซึ่งกันและกันด้วย²

การยอมรับคำขาดของฝรั่งเศสยังไม่ยุติความยุ่งยาก รัฐบาลฝรั่งเศสมีความเห็นว่า รัฐบาลไทยคัดค้านล่าช้า สมควรที่ฝ่ายฝรั่งเศสจะตอ้งทวีข้อเรียกร้องยิ่งขึ้น นายเคอแวลส์ไคย์มันท์กปารีส (Paris Note) ลงวันที่ 30 กรกฎาคม 1893 ให้แก่ราชทูตไทย มีใจความว่า

โดยความปรารถนาจะให้เป็นพะยานแห่งความอ่อนปรนซึ่งเป็นหลักคำเนินรัฐประศาสน์ของรัฐบาลฝรั่งเศส เป็นนิตยัมภูและเห็นจำเป็นที่จะให้รัฐบาลไทยปฏิบัติตามนัยแห่งขอเรียกร้องทุก ๆ ข้อให้ครบ รัฐบาลฝรั่งเศสจะยึดปากน้ำและเมืองจันทบุรีจนกว่ากองทัพไทยที่ตั้งมั่นอยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จะถอนไปเสร็จสิ้นโดยเรียบร้อย อนึ่ง เพื่อประกันความเป็นมิตรอันเคยมีมาแล้วในระหว่างประเทศทั้งสอง และเพื่อ

¹ กองบรรณสาร กค. แฟ้มที่ 21 โทรเลขที่ 22 กรมหลวงเทเวศร์-
วโรปการ ถึงพระยามหาโยธา ลงวันที่ 26 กรกฎาคม รศ. 112 จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ
อ้างไว้ในหน้า 155

² กจ. ร.5 ผ.38/3 ที่ 48 พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ กรมหลวงเทเวศร์-
วโรปการ ลงวันที่ 30 กรกฎาคม รศ. 112 จีราภรณ์ สถาปนาวรรณะ อ้างไว้ใน
หน้า 155

มิให้เกิดความยุ่งยากขึ้นในบริเวณทะเลสาบเขมรและแม่น้ำโขง รัฐบาลไทยจะคงไม่รวมกำลังทหารใด ๆ ไว้ในเมืองพระตะบองและเสียมราฐ รวมทั้งเขตที่ตั้งอยู่ในรัศมี 25 กิโลเมตร บนฝั่งขวาแม่น้ำโขง นับตั้งแต่ดินแดนเขมรขึ้นไป รัฐบาลไทยจะจัดให้มีกำลังเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองไว้เท่าที่จำเป็น เพื่อรักษาความสงบโดยแท้จริงเท่านั้น ห้ามไม่ให้รัฐบาลไทยใช้หรือให้เรือหรือพาหนะทางเรือใด ๆ ที่มีอาวุธขึ้นไปในทะเลสาบเขมร และในลำแม่น้ำโขง รัฐบาลฝรั่งเศสสงวนสิทธิที่จะตั้งกองพลไว้ที่เมืองนครราชสีมา และเมืองนาน เมื่อรัฐบาลไทยปฏิบัติตามนี้แล้ว รัฐบาลฝรั่งเศสก็จะเลิกปิดอ่าวทันที¹

รัฐบาลไทยได้รับบันทึกปารีสในวันที่ 31 กรกฎาคม 2436 ก็ได้มีคำสั่งไปยังพระองค์เจ้าวชิรานุวงศ์ ให้นำความไปแจ้งแก่นายเคอแวลล์ ว่า ไทยยอมรับปฏิบัติตามบันทึกปารีสทุกประการ² ฝรั่งเศสประกาศยกเลิกปิดอ่าวไทยเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2436 หลังจากนั้นวันที่ 6 สิงหาคม 2436 กรมหลวงเทเวศร์วัชรการได้เสด็จไปเกาะสีชัง เพื่อแลกเปลี่ยนหนังสือสัญญา ม.ปาวี เป็นการยืนยันว่ารัฐบาลไทยยินยอมปฏิบัติตามคำขาดฉบับวันที่ 20 กรกฎาคม 2436 รวมทั้งบันทึกปารีสฉบับวันที่ 30 กรกฎาคม 2436 ด้วย

เหตุผลในการตัดสินใจอย่างรวดเร็วครั้งนี้มีปรากฏในโทรเลขกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่มีไปหุลกรมหลวงพิชิตปรีชากร และกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมว่าดังนี้

เรายอมให้เงิน แต่เขตรแดนนั้นจะให้แก่คุณไต้หน้าหินบุรณ
ลงมา และยอมถอนทหารในที่จะให้มันว่าไม่มันตามต้องการ

๐

¹ กจข. ร.5 ฝ.18.1/1 Paris Note ซึ่งจิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ แปลไว้ในวิทยานิพนธ์ 156

² กจข. ร.5 ฝ.18.1/4 กรมหลวงเทเวศร์วัชรการถึงพระองค์เจ้าวชิรานุวงศ์ ลงวันที่ 1 สิงหาคม รศ.112 จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ อ้างไว้ในหน้า 156

ถอนทัพและสั่งทัพเรือมาอุดหนุนไว้ การเลื่อยใหญ่โตครั้งนี้
 เติมที่เราคาดจะสูกำลังหัวเมืองกลายจะเป็นศึกกับชาติ
 ฝรั่งเศสเอง ก็เป็นอันจำต้องยอมเพื่อรักษาอิสรภาพสยาม
 ไว้ แม้เพียงสะสมกำลังให้พอสู้รบกันให้จริงจังก็อีกสัก
 คราวหนึ่ง¹

อนึ่ง กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ก็มีคำสั่งถึงนาวาเอกโจนส์ ราชทูต
 อังกฤษประจำกรุงเทพฯ ให้ราชทูตปลอมโยนรัฐบาลไทยและชี้ให้เห็นว่า ฝรั่งเศสยังมี
 ความทะเยอทะยานอยากที่จะได้อะไรมากกว่านั้นอีก ถ้ารัฐบาลไทยไม่รีบตัดสินใจยินยอม
 ตามคำขาดของฝรั่งเศสโดยปราศจากเงื่อนไข ก็จะเท่ากับเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสหาเหตุ
 เพิ่มเติมข้อเรียกร้องไปอีกเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด² รัฐบาลไทยจึงเห็นชอบกับคำแนะนำ
 ของอังกฤษและยอมตอบข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสโดยไม่มีเงื่อนไข ในที่สุดรัฐบาลไทยได้
 ทอบทกลงและลงนามในสัญญาและเอกสารประกอบรวมทั้งบันทึกว่าจาคัย เมื่อวันที่ 3
 ตุลาคม 2436 (ค.ศ. 1893)

3.3.2 หนังสือสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสกรณีวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

หนังสือสัญญา 10 ข้อ มีใจความดังนี้คือ

- (1) รัฐบาลไทยยอมสละสิทธิทั้งสิ้นที่มีอยู่ในดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง และบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำคาว
- (2) ห้ามเรือรบใหญ่น้อยของไทยเดินในแม่น้ำโขง ทะเลสาบ และลำน้ำที่แยกจากแม่น้ำโขง

¹ กจ. ร.5 ผ.11.1/2 สำเนาโทรเลขกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ กราบทูล
กรมหลวงพิชิตปรีชากร กรมหมื่นจักษุศิลปาคม ลงวันที่ 2 สิงหาคม ร.ศ. 112 ซึ่งจิราภรณ์
 สถาปนาวรรณะ อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์ วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 และ หน้า 156

² ขจร สุขพานิช เบื้องหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ชุมชนจุฬา (2) ตุลาคม 2498
 หน้า 1-42

(3) ไทยจะไม่ก่อสร้างคัน ค่าย คู และที่อยู่ของทหาร
ในเบื้องพระตะบอง เสียมราฐ และในเขต 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งตะวันตก
ของแม่น้ำโขง

(4) ในบริเวณตามข้อ 3 ให้มีกองกำลังลาดตระเวนเท่า
ที่จำเป็น

(5) ไทยจะไม่ตั้งค่ายโรงภาษีและเก็บภาษีสินค้าเข้าออก
ในบริเวณที่กล่าวในข้อ (3)

(6) ไทยจะต้องอุดหนุนการเดินเรือในลำน้ำโขงทุกกรณี

(7) ชาวฝรั่งเศสก็ดี คนในบังคับหรือคนในปกครองของ
ฝรั่งเศสก็ดี สามารถไปมาค้าขายได้โดยสะดวกในเขตที่สงวนไว้ตามข้อ 3

(8) รัฐบาลฝรั่งเศสสงวนสิทธิที่จะตั้งกองศุลกากรใด ๆ ก็ได้
ที่คิดว่าเป็นประโยชน์แก่ตน เช่น เมืองนครราชสีมา และน่าน

(9) ให้ใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นหลักในการพิจารณาความขัด
ข้องเกี่ยวกับความหมายของสัญญา

(10) สัญญานี้จะได้ตรวจแก้ไขเป็นใช้ได้ภายใน 4 เดือน
นับแต่วันที่ลงชื่อนี้¹

อนุสัญญา 6 ข้อ มีใจความดังนี้

(1) ถอนคันฝั่งซ้ายอย่างช้าหนึ่งเดือน ตั้งแต่วันที่ 5
กันยายน ให้เสร็จ

(2) ให้หรือถอนป้อมค่ายในจังหวัดที่สงวนไว้ทั้งหมด

(3) ผู้ก่อเหตุที่มุ่งร้ายซึ่งความวุ่นวาย ชำระความพร้อมกันที่

กงสุล

¹ กจ. ร.5 ผ.18.2/5 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการกราบบังคมทูล ร.5
29 กันยายน รศ.112 ซึ่งสุวิทย์ พักขาว อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์ หน้า 67-68

(4) ให้ปล่อยคนลาว ญวน เขมร ฟากตะวันออกไปตาม

ใจชอบ

(5) ให้ส่งตัวบางเป็นนกับพวกและข้าวของที่ยึดไว้ไปให้

กงสุลฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ

(6) รัฐบาลฝรั่งเศสจะตั้งอยู่ที่จันทบุรีจนกว่าไทยจะได้ปฏิบัติ

การเรียบร้อยตามสัญญา¹

4. ผลสะท้อนของหนังสือสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893

วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เป็นการกระทบกระทั่งกันด้วยอาวุธระหว่างฝรั่งเศสกับไทย โดยเฉพาะที่ปากน้ำแคว้นไม่ใช้การรบใหญ่ เป็นเพียงการรบย่อย ซึ่งเรียกในภาษาอังกฤษว่า The Naval Action at Paknam² นั้น มีมูลเหตุสัญญามาจากความคิดของฝรั่งเศสที่จะขยายอาณาเขตประเทศราชประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่งก็เพราะอังกฤษคำริจะส่งเรือรบเข้ามาก่อน จึงเป็นโอกาสให้ฝรั่งเศสถือสิทธิส่งเข้ามาบ้าง แต่ที่ฝรั่งเศสส่งเข้ามานั้นเมื่อพิจารณาเหตุเป็น ๆ แล้วก็มีลักษณะคล้ายกับว่าจะเป็นการแข่งขันกันในด้านนโยบายของ (Show the Flag Policy)* ถ้ารัฐบาลปล่อยให้เข้ามากงจะเป็นอาวุธสำคัญที่จะทำให้หน้าหนักการเจรจาซึ่งขณะนั้นกำลังจะเจรจากการปักปันเขตแดนและเหตุการณ์ที่เกิดความไม่สงบบริเวณแม่น้ำโขงนั้น ฝรั่งเศสจะได้เปรียบมากขึ้น สมกับพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ที่กล่าวว่า "ถ้าหมัดคือความยุติธรรมจงจำไว้ใครหมัดใหญ่ได้เปรียบเปรียบเทียวเกลอ" อนึ่ง

¹ กจ. ร.5 ฝ.18.2/5 ใจความในสัญญาน้อย 29 กันยายน ร.ศ. 112 สุวิทย์ พักขาว อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์ หน้า 68

² สวัสดิ์ จันทน์ กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112 กรมยุทธศึกษาทหารเรือ 2510 หน้า 223

* อช บุนยานนท์ ฝรั่งเศส-สยาม ร.ศ. 112 หน้า 250

อนึ่ง มูลเหตุที่เกิดการรบกัั้นขึ้นนั้นอาจเกิดจากการตลาดหรือการค้าของค่าสิ่งได้อีกประการหนึ่ง จะสังเกตได้ว่า กว่ากระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสจะถอนค่าสิ่งเดิมไปให้เรือรบฝรั่งเศสลงสันดอนเข้ามาที่ล่าช้าเกินไป ทำให้เหตุการณ์เปลี่ยนไปแล้วและหลังการปะทะกันแล้วฝรั่งเศสก็จะยื่นคำขาดมากก็ต้องใช้เวลาเกือบสัปดาห์

อย่างไรก็ตาม เจตนาของฝรั่งเศสที่จะประทุรกายต่อไทย เพื่อผนวกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไปนั้น ได้มีมาตั้งหลายปีแล้วก่อนที่จะหาข้ออ้างได้ว่าดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเคยเป็นของญวนมาก่อน ในขั้นแรกฝรั่งเศสคิดว่าจะดำเนินการรวมเอาอย่างเงียบ ๆ โดยยอมให้ไทยมีอำนาจอธิปไตยเหมือนดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแต่ในนาม ความปรากฏจากใบบอกของสถานทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ เอง มีถึงกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส ลงวันที่ 22 ธันวาคม 2429 ถึงคำแปลต่อไปนี้

เขากล่าวว่า อังกฤษเป็นใหญ่ในประเทศนั้นที่เดียว ส่วนในเมืองลาวนั้นตรงข้าม ไทยเป็นผู้ควบคุมทั้งสิ้น ถ้าจะให้ฐานะเป็นไปดังเช่นที่อังกฤษเป็นอยู่ในพม่าที่เดียวแล้ว เราจะต้องเริ่มตั้งตัว เป็นใหญ่เสียก่อนในแคว้นลาวตะวันออก เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วประเทศไทยคงจะยอมรับอธิปไตยเพียงแต่ในนามเท่านั้นก็ได้ แต่การที่จะเสนอให้ไทยมีฐานะเช่นว่านี้ ยังแลไม่เห็นดีว่าจะอำนวยความสะดวกให้แก่ฝ่ายเราประการใด เพราะในกรณีของอังกฤษนั้น ยังพอจะเข้าใจได้ว่า อังกฤษรู้สึกจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติอย่างละมุนละม่อมกับประเทศชาติที่ใหญ่ประเทศหนึ่งของเอเชีย นอกจากนั้นแล้วการดำรงตั้งอธิปไตยของไทยขึ้นไว้ในนามเช่นนี้ ย่อมจะมีภัยได้ ถ้าแม่วันหนึ่งเหตุการณ์จะทำให้ไทยตกอยู่ใต้อิทธิพลโดยตรงของอำนาจภายนอกซึ่งไม่ใช่ประเทศฝรั่งเศส

การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นการเสียดินแดนไปโดยปราศจากความเป็นธรรม ไม่มีหลักฐานอันใดที่แสดงว่า เราเสียดินแดนโดยยุติธรรมหรือโดยไม่มีอะไรแลก

¹ กรมโฆษณาการ ประเทศไทย เรื่องการเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส 2483

เปลี่ยน หรือโดยความฉิกระไรของเรา เซอร์ เฮนรี นอร์แมน (Sir Henry Norman) สมาชิกรัฐสภาอังกฤษ ซึ่งเป็นคนสนับสนุนฝรั่งเศส เขียนหนังสือเล่มหนึ่งให้ชื่อว่า "The Reople and Politics of the Far East" เล่าเรื่องเหตุการณ์ รศ. 112 อย่าง แสดงชัดแจ้งว่า เจ้าข้าฝรั่งเศส แต่ถึงกระนั้นก็ยังคงต้องลงท้ายบทประพันธ์ในตอนนั้น ด้วยความรู้สึกสงสารไทยถึงค่าแปลต่อไปนี้¹

ในเวลาห้าเดือน ฝ่ายฝรั่งเศสได้เงินไปจากประเทศไทย สามล้านแฟรงค์ ฝรั่งเศสทำให้ประเทศไทยไม่มีทางป้องกันเขตแดนของไทยทางคาบสมุทรอินโดจีนอีกต่อไปเลยทีเดียว และไม่มีทางต่อต้านการบุกรุกใด ๆ ทางเขตแดนนั้นอีกต่อไป ทั้งไม่มีทางรักษาความเรียบร้อยในส่วนทาง ๆ แห่งอาณาเขตของไทยซึ่งอยู่ติดต่อกับดินแดนฝรั่งเศส ฝรั่งเศสยังได้รับอาณาประโยชน์ในทางพาณิชย์โดยเฉพาะ และอาณาประโยชน์อื่น ๆ สำหรับคนในบังคับฝรั่งเศสในประเทศไทยด้วย ฝรั่งเศสได้เอาอาณาเขตประมาณห้าพันตารางไมล์ ซึ่งได้รับรองแล้วว่าเป็นของไทย และซึ่งฝ่ายไทยได้ยึดถือปกครองอยู่เป็นเวลานานโดยสงบสืบปีทีล่วงมานั้นเป็นของตนเสียในที่สุด ฝรั่งเศสยังคงทำการยึดจันทบุรี ซึ่งเป็นเมืองสำคัญที่สองของประเทศไทยที่คุมลาวไทยและทางเข้าเมืองที่อุดมที่สุดสามเมือง (พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ) ด้วยกำลังทหารอีก และกำหนดเวลาที่ยึดนี้จะสิ้นสุดลงนั้น ก็ใครเขียนถ้อยคำไว้อย่างกำกวมที่สุดเท่าที่จะพึงทำได้

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงวิจารณ์การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของไทยนั้นว่า

จริงอยู่ที่ไทยต้องเสียดินแดนไปบ้าง แต่เป็นดินแดนที่ไม่เคยเป็นของไทยจริง ๆ แต่โบราณมา และชาวยุโรปที่เป็นดินแดนเช่นเชื้อโรคนั้น ถ้ายังกิดอยู่กับร่างกาย คือประเทศ

¹ กรมโฆษณาการ ประเทศไทย เรื่องการเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส 2483

ไทยต่อไป พาให้เป็นโรคเรื้อรังต้องเยียวยารักษา เสียทรัพย์
เปลืองชีวิต เปลืองกำลัง และอาจทำให้อวัยวะส่วนที่ติดเชื่อ
โรคต่อไปมีที่สิ้นสุด ตามประวัติที่เป็นมาแล้วรัฐบาลไทยต้องรับ
ผิดชอบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในดินแดนส่วนนั้นทุกอย่าง แต่รัฐบาล
ไม่มีอำนาจบังคับบัญชาปกครองแต่อย่างใด รัฐบาลไทยมีแต่รับ
ผิดชอบไม่รับชอบเลยแต่ไหนแต่ไรมา ส่วนทางชาวคุณประโยชน์
ที่เราได้นั้นก็คือ ทุกเชื้อโรคพยาธิให้สุขภาพดีไป ไม่ให้ติดต่อ
ลุกลามถึงอวัยวะร่างกายและบ้านเมือง¹

หลังจากไทยเสียดินแดนครั้งนี้แล้ว ได้มีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาล
ที่ 5 ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

ผลสะท้อนที่สำคัญที่สุดของสนธิสัญญาและอนุสัญญา ซึ่งผูกพันไทยต่อมาคือมาตรการที่เกี่ยว
กับการยึดเมืองจันทบุรีไว้ เป็นประกันซึ่งการยึดเมืองจันทบุรีคราวนี้เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าเป็นหนาม
เสียดแทงจิตใจคนไทย เพราะมันเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่า การรุกรานที่อาจจะมีต่อไป เนื่อง
จากเมืองจันทบุรี เป็นเมืองที่สำคัญที่สองซึ่งควบคุมอ่าวไทยและทางเข้าไปยังจังหวัดที่อุดมสม-
บูรณ์สามจังหวัดของไทย กับอีกมาตรการหนึ่งที่เกี่ยวกับคนในบังคับของฝรั่งเศสไม่ว่าจะเป็นชาว
ยุโรปหรือชาวเอเชียจะต้องได้รับสิทธิคุ้มครองของฝรั่งเศสโดยทั่วหน้ากัน มาตรการนี้ก่อให้เกิดความ
ยุ่งยากให้แก่รัฐบาลอีกนาน ล้วนแต่เป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านการปกครอง การ
เมือง เศรษฐกิจและสังคมในเวลาต่อมา

¹ ประพัทธ์ ตรีณรงค์ พระชีวประวัติและงานของสมเด็จพระยาเจ้าวรวงศ์วรราชานุภาพ
แพรวพินทยา 2515 หน้า 339-340

สภาพการณ์และปัญหาเมืองจันทบุรีและตราครุฑในช่วงสมัยที่ฝรั่งเศสยึดครอง

เนื่องจากฝรั่งเศสได้แผ่อิทธิพลมาทางตะวันออกจนได้ฉนวนและเขมรและกัวลาง
ขยายอำนาจเข้ามาในไทยจนเกิดกรณีพิพาท ร.ศ. 112 เป็นผลให้ไทยต้องทำสัญญาสงบศึก
กับฝรั่งเศสสองฉบับ คือสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893 ฝรั่งเศสได้ยึดเมืองจันทบุรี
ไว้เป็นประกันตามอนุสัญญาข้อ 6 จนกว่าไทยจะปฏิบัติตามคำบังคับต่าง ๆ ในสัญญาให้ครบ
ถ้วนดังกล่าวมาข้างต้นนั้น ในทันทีที่ไทยได้ทำสัญญาแล้ว ก็ได้รับปฏิบัติตามคำบังคับนั้นครบ
ถ้วนทุกประการ ดินแดนก็ให้แล้ว เงินก็ให้แล้ว ทหารไทยตามชายแดนก็ถอนหมดแล้ว แต่
ฝรั่งเศสก็ยังไม่ยอมถอนออกจากจันทบุรี¹ การยึดจันทบุรีเป็นที่น่าสนใจและหวาดกลัวไม่
เฉพาะแต่ชาวไทยเท่านั้น แต่รวมถึงมหาอำนาจอังกฤษในขณะนั้นด้วย² เพราะจันทบุรี
เป็นศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างไซ่ง่อนกับกรุงเทพฯ ที่ควบคุมอ่าวไทย ซึ่งอังกฤษมีผล
ประโยชน์ในการค้ากับสยามมาก ทั้งสะดวกในการที่จะมุ่งหน้าเข้ามาอ่าวไทยตรงไปยังแหลม
มลายูของอังกฤษที่กำลังแผ่อิทธิพลเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีอยู่เป็นเวลากว่าสิบปี
จันทบุรีเป็นดินแดนสำคัญยิ่งในการรักษาความปลอดภัยของประเทศไทย เพื่อไทยไม่มีกำลัง
ที่จะไปขับไล่ฝรั่งเศสให้ไปจากจันทบุรีได้ ก็ต้องเจรจาขอแลกเปลี่ยนและได้มีการลงนาม
ในสัญญามับลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 1904 ฝรั่งเศสจึงถอยออกไปยึดครองตราครุฑอยู่อีกเป็น
เวลาเกือบสามปี ประเทศไทยจึงจำต้องทำสัญญาอีกฉบับหนึ่ง คือสัญญาลงวันที่ 23 มีนาคม
1907 โดยประเทศไทยยอมยกมณฑลบูรพาเพื่อแลกเปลี่ยนกับเมืองตราครุฑและด่านซ้าย
ฝรั่งเศสจึงถอนตัวออกไประหว่างที่ฝรั่งเศสยึดครองก่อให้เกิดปัญหาแก่รัฐบาลไทยหลาย
หลายประการด้วยกัน

¹ กรมโฆษณาการ ประเทศไทยเรื่องการเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส ร.ศ. 112
2483 หน้า 10

² กจช. ร.5 ผ. 21/9 เอกสารฉบับชุดฝรั่งเศสและอังกฤษ

1. เมืองจันทบุรี

1.1 ประวัติย่อเมืองจันทบุรี

จันทบุรีเป็นเมืองโบราณ ชาวบ้านมักเรียกกันว่าจันทบูร¹ มีชื่อปรากฏอยู่ในพงศาวดารมาแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา มีทรางเมืองเก่าอยู่สองแห่ง แห่งหนึ่งในเขตทุ่งทะเลลาย อ. เมือง ยังมีคูเมืองและเชิงเนินพอสังเกตุได้ อีกเมืองหนึ่งอยู่ในตำบลคลองนารายณ์ ชาวบ้านเรียกพะเนี้ยคบ้าง เมืองกาไวก้าง มีผู้ขุดพบศิลาจารึกที่วัดพะเนี้ยค ซึ่งเป็นวัดโบราณอยู่ทางทิศใต้กำแพงเมืองราว 400 เมตร (ปัจจุบันศิลาจารึกอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ) มีผู้สันนิษฐานกันว่า คงเป็นเมืองที่รุ่งเรืองในสมัยโบราณ และน่าจะเป็นเมืองเดียวกับที่มองสิเออร์ เอยโมเมอร์ เขียนเรื่องราวไว้ในหนังสือแคมโบช ค.ศ. 1901 ว่า มีบาทหลวงคนหนึ่งได้พบแผ่นศิลาจารึกอักษรสันสกฤตที่ตำบลเขาสระบาป มีข้อความว่า¹ เมืองจันทบุรีได้ตั้งมาช้านานประมาณ 1,000 ปีแล้ว ในเวลานั้นเรียกว่า ควนคราบุรี (น่าจะเป็นจันทบุรี แต่ที่เขียนไว้เช่นนี้ คงจะเป็นคหบดีผู้เขียนแปลผิด หรือเขียนผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง) ผู้สร้างเมืองชื่อหาง หรือแหง คนพื้นเมืองเป็นของ เมื่อประมาณ 900 ปีมาแล้ว ไทยยกทัพไปตี เจ้าเมืองไค้มอบเมืองให้แก่ไทย ชื่อ วาปสเทน และ อาครายา อีกเมืองหนึ่งเรียกเมืองใหม่สร้างในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2377 อยู่ในตำบลกะจะ อำเภอเมืองจันทบุรี เมืองจันทบุรีมีชื่อเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทยหลายครั้ง เช่น แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กรมหมื่นเทพพิพิธถูกเนรเทศไปยังเกาะลังกา ภายหลังในขณะที่มาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 กรมหมื่นเทพพิพิธได้ลอบเข้ามาทางเมืองมริด และรวบรวมไพร่พลที่จันทบุรี หลังเสียกรุงแล้วได้ไปตั้งตัวเป็นเจ้าอยู่ ณ เมืองพินาย เมืองจันทบุรีควรจะนับว่าเป็นเมืองสำคัญของพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้วยเมื่อครั้งเสียกรุงแก่พม่า นั้น พระเจ้ากรุงธนบุรียกมาแต่เบื้องกำแพงเพชรรบกับพม่ามาโดยลำดับ

¹ รัชกาลที่ 5 พระราชนิพนธ์ เสด็จประพาสจันทบุรี พิมพ์แจกในงานศพนางกนิษฐาธิราช อังสุสิงห์ 2508 หน้า 167.

และยังรวมกับคนไทยที่ทั้งคนเป็นใหญ่ จนในที่สุดได้เข้าศึพระยาจันทบุรี จันทบุรีก็ตกเป็นเมือง
ชั้นของพระเจ้ากรุงธนบุรี

เมืองจันทบุรีมีเมืองชั้นอยู่สองเมือง ได้แก่เมืองขลุงและเมืองแกลง และมีอาณา
เขตติดต่อเมืองต่าง ๆ ดังนี้¹

ทิศบูรพาติดต่อกับเมืองตราดที่ตำบลบ้านสต

ทิศอีสานติดต่อบ้านพิศ

ทิศอุดรบ้านวังแก้วติดต่อบ้านหางแมวของเมืองพระตะบอง

ทิศพายัพติดต่อกับเมืองปราจีนบุรี

ทิศประจิมบ้านแพตติงติดต่อกับเมืองระยอง

ทิศหริศ ทิศทักษิณ ทิศอาคเนย์ ติดต่อกับทะเลทั้งสามด้าน

ปัจจุบัน จันทบุรีเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งมีอาณาบริเวณ
ดังต่อไปนี้²

ทิศเหนือจด จ. ปราจีนบุรี

ทิศตะวันออกจด จ. ตราด และประเทศกัมพูชา

ทิศตะวันตกจด จ. ระยอง

ทิศใต้จดทะเลในอ่าวไทย

เมืองจันทบุรีเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติและพืชพันธุ์ธัญญาหาร
สินค้าสำคัญได้แก่พริกไทย ข้าว เหมะกระวาน เลื่อต่าง ๆ กระสอบ รง ไม้ต่าง ๆ หวาย
ถั่ว ยาสูบ ราม เยื่อเคย กุ้งแห้ง ปลิงทะเล ผ้าพื้น แดงอุลิต³

¹ ก.

² สงวน อันคง สารานุกรมภูมิศาสตร์ เล่ม 1 เกษมบรรณกิจ 2514 หน้า 267-69

³ กช. ร.5 บ.1 ส่วนพระองค์ เสด็จประพาสที่ต่าง ๆ

1.2 เมืองจันทบุรี ก่อน พ.ศ. 2439

จันทบุรีเป็นเมืองที่สังกัดกรมท่าหรือกระทรวงการต่างประเทศ ยังไม่ได้อยู่ใต้บังคับบัญชากระทรวงมหาดไทย และยังมีได้จัดการปกครองท้องถิ่นเช่นปัจจุบัน มีข้าราชการฝ่ายไทยที่สำคัญคือ

พระยาวิชัยธิบดี (หวาด บุนนาค) ต่อมาคือพระยาอรรคราชนารดภักดิ์ ผู้ว่าราชการการเมืองจันทบุรี

พระกำแพงฤทธิรงค์ (แขน บุนนาค) ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระเทพสงคราม

พระยาวิชัยธิบดี เป็นปลัดเมือง

พระเสนาราชภักดิ์ เป็นพระเทพสงครามยกกระบัตรเมือง

หลวงศรีวิไชย (ศุก พรหมานนท์) ได้เลื่อนเป็นพระกำแพงฤทธิรงค์ และพระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ ผู้ช่วยราชการเมือง

พระจักรยานานพิจารณ์ (ตรุษ) เป็นผู้บังคับการทหารเรือ

หลวงสวัสดิ์บุรีเมือง (ปลิว พัมพณนันท) ได้เลื่อนเป็นพระสวัสดิ์บุรีเมือง และเป็นพระยานครไทยพิภพ กรมการฝ่ายตุลาการ

หลวงอุดมสมบัติ (หนา บุนนาค) ได้เลื่อนเป็นพระมนตรีพจนกิจ พระยาศักดิ์เสนี และพระยาเกษานุชิต ขาหลวงกำกับราชการเมือง นอกนั้นมีกรมการตำแหน่งวัง กลัง นา ครบถ้วน แต่ยังมีกรมการข้าราชการที่ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในเมืองจันทบุรี บางคนก็ได้รับสัญญาบัตร และบางคนก็ไม่ได้รับ¹

1.3 ฝรั่งเกลียดจันทบุรี

ก. เหตุที่เกลียดเมืองจันทบุรี

ฝรั่งเกลียดจันทบุรีเพื่อเป็นการปฏิบัติตามอนุสัญญาข้อ 6 ซึ่งต่อต้านหนังสือ

¹ ชุมนุมเรื่องจันทบุรี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางวรรณ จันทวิมล

สัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส วันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 (ร.ศ. 112) ระบุว่า "คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสจะไต่ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรีจนกว่าจะไต่กระทำสำเร็จ ความข้อความในหนังสือสัญญานี้ แลเป็นค่นว่าจนถึงเวลาที่เลิกถอนออกจากที่เสร็จ แลเป็นการสงบเรียบร้อยทั้งฝ่ายชายฟากตะวันออก และฝั่งขวาฟากตะวันตกเพียงจังหวัดที่กล่าวไว้ในหนังสือสัญญานี้ใหม่ ที่ทำไว้วันนี้ ข้อ 3 นั้น"¹ หลักประกันที่ยึดจันทบุรีก็เพื่อให้ไทยปฏิบัติตามหลักสำคัญ 2 ประการ คือ สละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วยประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็คือรัฐบาลสยามจะไม่สร้างค่าน ค่าย คู หรือที่อยู่ของพลทหารในเมืองพระตะบอง และเสียมราฐ และในเขต 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่งขวาฟากตะวันตกแม่น้ำโขง (ซึ่งเป็นเขตแดนของสยาม)

ข. ความสำคัญของเมืองจันทบุรี

ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีตามอนุสัญญาข้อ 6 แล้ว น่าจะมีสาเหตุอื่นที่ฝรั่งเศสต้องการยึดจันทบุรีอีก ถ้าพิจารณาตามทำเลที่ตั้งและสภาพเมืองจันทบุรีในสมัยนั้น จะเห็นได้ว่าจันทบุรีตั้งอยู่ชายฝั่งที่เหมาะสมสำคัญต่อประเทศไทยคือ จันทบุรีมีท่าเรือที่ปากแม่น้ำจันทบุรี ท่าเรือนี้มีภูเขายื่นออกมาทางทะเลโค้งเป็นวงแขน เหตุที่เมืองจันทบุรีไม่ได้อยู่ริมทะเล แต่อยู่ลึกจากทะเลขึ้นไปประมาณ 10 ไมล์ จึงเหมาะเป็นท่าเรือมากที่สุด² นอกจากนี้ยังมีอุทกเรือซึ่งหลวงนายสิทธิ บุตรคนแรกของเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ สามารถต่อเรือใบได้ มีชื่อว่า "อาเรียล" พวกมิชชันนารีชมเรือใบอาเรียล ซึ่งต่อมาจากจันทบุรีว่า เรืออาเรียลเป็นเรือลำแรกของไทยซึ่งต่อได้ก็เท่าเรือฝรั่ง หลวงนายสิทธิได้ต่อเรืออื่น ๆ เป็นจำนวนมากที่จันทบุรี โดยมีระวางขับน้ำตั้งแต่ 300-400 ตัน³ ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีจึงเท่ากับยึดท่าเรือ อุทกเรือ และเรืออื่น ๆ ไว้เป็นการตัดกำลังไทยทางอ้อมอีกด้วย นอกจากนั้นจันทบุรียังควบคุมอ่าวสยามที่ติดต่อกับแหลมมลายูของอังกฤษ และ

¹ กช.ร.5 ค.18.2/5 สัญญาน้อย 29 กันยายน 112 (1893)

² องค์การคำคุณุสภา ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 18 2509 หน้า 53-54

³ ล.ค. หน้า 46-48

จันทบุรียังเป็นทางผ่านเข้าไปยังสามจังหวัดของไทย¹ ซึ่งอุดมสมบูรณ์ที่สุดด้วยทรัพยากรธรรมชาติ เช่น บอพลอย ไพลิน ในเขตเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณในมณฑลบูรพาของไทย อนึ่งในวิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 รัฐบาลไทยได้จัดการป้องกันเมืองจันทบุรีไว้แข็งแรงกว่าตำบลอื่น ๆ และเตรียมการตกแต่งป้อมที่ปากน้ำจันทบุรีไว้ให้พร้อมจัดให้มีนายทหารประจำอยู่กำกับการอีกด้วย จึงเห็นได้ว่าเมืองจันทบุรีเป็นเมืองสำคัญทางยุทธศาสตร์ อาจเรียกได้ว่าเป็น "ยิบรอลต์แห่งสยาม" ฝรั่งเศสสามารถที่จะบีบบังคับกรุงเทพฯ ให้ทำอย่างใดก็ได้² ฉะนั้น เมื่อฝรั่งเศสทำการปิดอ่าวไทย จึงได้ทำการปิดอ่าวเมืองจันทบุรีด้วย³ ต่อมาเมื่อได้ตกลงทำสนธิสัญญาสงบศึกแล้ว ฝรั่งเศสจึงได้ทำการยึดจันทบุรีไว้เป็นประกันเพื่อให้ไทยปฏิบัติตามหนังสือสัญญาดังกล่าว

ค. การดำเนินการยึดครองเมืองจันทบุรี

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ามาเมืองจันทบุรี ทางเมืองจันทบุรีย่อมมีการปั่นป่วนขึ้นเห็นกันบ้าง เช่น มีการกระเตรียมเครื่องอาวุธพร้อมด้วยกำลังทหารและพลเมืองประจำป้องกันไว้ที่ปากน้ำแหลมสิงห์ เป็นต้น แต่มีพื้นที่จะมีการต่อสู้กับกองเรือรบฝรั่งเศสแต่อย่างใด เพราะภายหลังทางเมืองจันทบุรีได้ทราบเรื่องจากคำสั่งกระทรวงการต่างประเทศว่า รัฐบาลของไทยได้ยินยอมให้ฝรั่งเศสเข้ายึดเมืองจันทบุรีได้แล้ว ดังนั้นทางฝ่ายบ้านเมืองจึงได้ยอมให้ฝรั่งเศสนำทหารเข้ามาในเมืองจันทบุรีได้ ทำให้การปั่นป่วนขึ้นต้นของประชาชนพลเมืองสงบลง⁴

¹ Kenneth Perry Landon Thailand's Quarrel with France in perspective, The Far Eastern Quarterly, Vol. 1 No. 1 Nov. 1941 p. 35

² กจช. ร. 5 ผ 19/1 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ: สุวิทย์ พักขาว อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ประสานมิตร พ.ศ. 2518 หน้า 176

³ สวัสดิ์ จันทน์ นอ. ลก. หน้า 215, 250

⁴ สาคกรช.เขตต์, หลวง จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรี (ตั้งแต่ พ.ศ. 2436-2447) แพร่พิทยา: 2515 หน้า 39

เมื่อทางราชการได้ตกลงให้ฝรั่งเศสเข้ายึดเมืองจันทบุรีแล้ว ฝ่ายทหารเรือไทยที่มีประจำอยู่ที่ค่ายทหารจันทบุรีและที่ปากน้ำแหลมสิงห์นั้นก็ได้รับคำสั่งให้รีบทำการขนถ่ายบรรดาสรรพาวุธและสัมภาระเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ออกจากค่ายทั้งสองแห่ง เคลื่อนที่ย้ายไปอยู่ที่อำเภอขลุง ฝรั่งเศสจึงเข้าทำการยึดเมืองจันทบุรี

ต่อจากนั้นมาฝรั่งเศสก็เริ่มลงมือจัดตั้งกองกำลังทหารประจำชั้นที่ค่ายทหารเมืองจันทบุรีกองหนึ่ง มีกำลังทหารหนึ่งกองพัน ตั้งอยู่ที่ปากน้ำแหลมสิงห์ คือบริเวณตึกแดงเกี้ยวนี้ ฝรั่งเศสเริ่มจัดที่พักทหาร มีการก่อสร้างตึกบ้านเรือนทั้งนายทหารและพลทหาร และที่ทำการเป็นลำดับมา บ้านเรือนและค่ายทหารของไทยที่มีอยู่ในระหว่างนั้น ฝรั่งเศสได้รู้อดอนไปบ้าง คงไว้บ้าง ในค่ายทหารนั้นฝรั่งเศสจัดให้บรรดาทหารฝรั่งเศสทั้งนายทหารและพลทหารอยู่เท่านั้น ส่วนทหารญวนนั้นได้ก่อสร้างค่ายทหารขึ้นที่บริเวณศาลมดตลและศาลารัฐบาล ไม่ได้อยู่ปะปนกับทหารฝรั่งเศส บรรดานายทหารฝรั่งเศสที่อยู่จันทบุรีมียศชั้นนายพันตรีเป็นหัวหน้า นอกจากนั้นก็มีนายทหารยศร้อยเอก ร้อยโท ร้อยตรี จนถึงนายสิบ ทหารมีทุกเหล่าคือ ทหารราบ ทหารช่าง ทหารปืนใหญ่ ทหารม้า จำนวนทหารฝรั่งเศสที่มีอยู่ในสมัยนั้นทั้งนายทหารและพลทหารประมาณ 60-70 คน นอกนั้นเป็นทหารญวนประมาณ 600 คน

ส่วนการปกครองของไทยในขณะที่ยกเมืองจันทบุรี ก็คงดำเนินต่อไปเฉพาะส่วนที่นอกเขตที่ยกเมืองจันทบุรี มีพระยาวิชัยดิษฐ์เป็นผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี ฝ่ายฝรั่งเศสและไทยต่างก็ปกครองไปคนละฝ่าย คือฝรั่งเศสปกครองแต่ในส่วนกองทหารฝรั่งเศสและบุคคลที่อยู่ในความคุ้มครองของฝรั่งเศส ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกาปกครองของฝ่ายไทย¹

ง. ภาษีอากรสุรา

การที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดเมืองจันทบุรีเป็นบางส่วน เฉพาะในเขตที่ตั้งกองทหารของฝรั่งเศสเท่านั้น ทำให้เกิดมีปัญหาค่าน้ำและการค้า และภาษีอากร โดยพวกพ่อค้า

¹ กจช. ร.5 ผ.21/2 เอกสารลับชุดอังกฤษฝรั่งเศส (ตราดและจันทบุรี)

ชาวเอเชียที่เป็นคนจีนอยู่ในบังคับฝรั่งเศส นำความยุ่งยากหลายประการมาสู่ไทย เนื่องจากพวกพ่อค้าเหล่านี้ได้รับความคุ้มครองผลประโยชน์ต่าง ๆ จากสถานกงสุลที่สังกัดอยู่มาก¹ นอกจากนั้นบรรดาพ่อค้ายังลักลอบนำสินค้าจากเขตปกครองฝ่ายไทยเข้าไปขายในเขตยึดครองฝรั่งเศส หรือลักลอบเอาสินค้าจากเขตฝรั่งเศสเข้ามาขายในเขตไทย ก่อให้เกิดปัญหาคานภาษีอากรมาก² ตัวอย่างเช่น กรณีจีนฮอง นายอากรสุราเมืองจันทบุรีไต่ยื่นเรื่องราวขอลดเงินงวดอากรสุราเมืองจันทบุรีถึง 200 ชั่ง (โปรดดูตารางเปรียบเทียบภาษีอากรตอนท้าย)³ โดยอ้างว่ามีคนต่างประเทศขายสุราไม่ได้รับใบอนุญาต และซื้อสุราจากทางไซ่ง่อนไม่ได้เสียภาษีมาจำหน่ายชุกชุม ทำให้นายอากรเก็บเงินไม่ได้เต็มตามจำนวน เรื่องนี้เดิมเมื่อต้นปี กระทรวงการคลังได้รับใบบอกแจ้งว่าผู้ว่าราชการกรมการเมืองจันทบุรีส่งบัญชีรายชื่อคนในบังคับต่างประเทศที่ได้ตั้งร้านจำหน่ายสุราโดยไม่ได้รับใบอนุญาตรวม 7 คำบด นายอากรจึงไต่ยื่นเรื่องราวร้องซักข้อของควยเช่นนี้เหมือนกัน กระทรวงพระคลังได้แจ้งความไปยังกระทรวงการต่างประเทศ ขอให้แจ้งความไปยังกงสุลผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ให้ว่ากล่าวคนในบังคับของเขาไม่ให้จำหน่ายสุราเป็นการผิด พ.ร.บ. และให้ไปรับใบอนุญาตต่อเจ้าพนักงานก่อนตามธรรมเนียม และขอให้กระทรวงมหาดไทยมีตราสั่งว่า ผู้ว่าราชการเมืองให้ไต่สวนและว่ากล่าวจับกุมอย่าให้มีผู้ชนสุราที่ยังไม่ได้เสียภาษีมาจำหน่ายใดต่อไป จึงตกลงกันที่สุดในที่สุด กระทรวงการต่างประเทศได้มีหนังสือส่งสำเนาหนังสือไต่ตอบกับกงสุลฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสชี้แจงว่า การจำหน่ายสุราซึ่งมาจากไซ่ง่อนนั้นยังไม่เสียภาษีเพราะจำหน่ายแต่เฉพาะในกองทหาร ไม่ได้จำหน่ายทั่วไป และรับรองว่าจะเป็นธุระมิให้ผู้ใดในบังคับจำหน่ายสุราเป็นการทุจริตต่อไป

¹ สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์ การปฏิรูปภาษีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2515 หน้า 24

² กจช. ร.5 ค.14.1 ข/19 เรื่องภาษีอากรสุราเมืองจันทบุรี

³ กจช. ร.5 ค.14.4/12 เรื่องบ้านแผนกภาษีอากรมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลจันทบุรี

กระทรวงมหาดไทยได้ชี้แจงเรื่องนี้ว่า การเรื่องนี้ได้เป็นที่ตกลงกันในระหว่าง นายอากรและผู้จำหน่ายสุราเป็นที่เรียบร้อยแล้ว คือการที่มีผู้จำหน่ายสุราโดยความทุจริตต่าง ๆ นั้น ผู้ช่วยการทหารฝรั่งเศสได้รับรองว่าจะไม่ขัดขวางในการที่จะตรวจจับแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง และบังคับให้ผู้จำหน่ายสุราที่ยังไม่เสียภาษีได้เสียภาษีตามธรรมเนียม ขอให้เจ้าพนักงานออกไปอนุญาตให้และจะเสียเงินค่าใบอนุญาตให้ด้วย

ตามการสืบสวนได้ความว่า สุราซึ่งเรือเมล์ฝรั่งเศสบรรทุกมานั้น เป็นสุราสำหรับจำหน่ายให้พวกทหาร เมื่อทหารจะต้องการสุรามากกว่าอัตรา ซึ่งควรจะได้รับก็จะต้องซื้อต่างหาก ร้านขายสุราสำหรับทหารตั้งอยู่ริมค่าย ครั้นผู้จำหน่ายคิดหาผลประโยชน์มากขึ้น เมื่อมีช่องโอกาสก็จำหน่ายสุราเข้ามาตามร้านในตลาดบ้าง การเป็นดังนี้ก็ทำให้นายอากรขาดผลประโยชน์ที่ควรจะได้รับไปมากจริง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นห่วงในเรื่องภาษีอากรอยู่มาก จึงจะเห็นได้จากรายงานของกรมหมื่นมเหศวรหรือฎาการพิพัฒน์ ได้รับรายงานเรื่องภาษีอากรเมืองจันทบุรียังไม่เรียบร้อย มักจะมีเหตุขัดข้องแก่พระราชทรัพย์ไม่มีใครจะเจริญขึ้นได้ จึงได้จัดเจ้าพนักงานออกไปจัดการ โดยในชั้นแรกได้จัดให้หลวงพิณจิวิเทศภักดิ์ เจ้าพนักงานศุลกากรเป็นผู้ออกไปจัดการชั่วคราวหนึ่งก่อน แม้กระนั้น ร. 5 ก็ทรงมีพระราชกระแสว่า

อนุญาตให้ออกไป แต่ขอให้บอกกันให้เข้าใจจากะเทศะ คืออากรไม่ควรที่จะกระทบกับฝรั่งเศสอย่าให้ไปกระทบ ถึงจะชดเชยประโยชน์บางเล็กน้อยให้ตนเอา จุนสมของที่ดี ของการความฉลาดที่จะแสวงหาหาทางจัดการให้สะดวกเป็นที่ตั้ง การอันนี้จะสอนกันก็ยาก แต่เข้าใจว่าหลวงพิณจิวิเทศภักดิ์มีหัวพอที่จะผอนผันการ เช่นนี้ได¹

¹ กจข. ร.5 ค.14.4/21 ภาษี เรื่องภาษีอากรเมืองจันทบุรียังไม่เรียบร้อยและได้จัดเจ้าพนักงานออกไปจัดการ

ตารางเปรียบเทียบภาษีอากร¹

ชื่อภาษีอากร	ชื่อเบือง	ชื่อตัวเจ้าภาษี	เงินปี 115	เงินต้น	เงินลด	เงินปี 116	หมายเหตุ
อากรเงิน	เงินบุหรี่ ตรายอด ประจันตศิริเชตร	เงินเล็ก	116,880	-	34,880	82,000 -	
อากรสุรา	เงินบุหรี่ ตรายอด แกลง ประจันตศิริเชตร	หลวงวารีราช- ยุคล เงินโทก	96,000 5,040	-	7,920 2,480	88,080 2,560	
ภาษีสุกร เปิดไก	เงินบุหรี่ ตรายอด ประจันตศิริเชตร	เงินยู่	20,400	-	640	19,760	
ภาษีเข้า	เงินบุหรี่ ตรายอด แกลง ชล่ง	เงินค้าย	2,640	-	400	2,240	

¹ กจธ. ร.5 ค.14,4/12 เรื่องบันแผนภาษีอากรมณฑลกรุง เทพฯ และมณฑลจันทบุรี

จ. ปัญหาและสภาพระหว่างฝรั่งเศสอยู่ที่จันทบุรี

โดยที่ฝรั่งเศสได้ยึดครองอยู่ที่จันทบุรีเฉพาะส่วนที่ตั้งกองทหารบริเวณค่ายทหารจันทบุรี และที่ปากน้ำแหลมสิงห์ ไม่ได้ยึดครองจันทบุรีโดยตลอดทั้งเมือง ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรีในขณะฝรั่งเศสยึดครองคือ พระยาวิชาชีปลี้ ผู้ปกครองฝ่ายกองทหารฝรั่งเศส เรียกว่า กอมมันด์ัง ซึ่งจะมีการโยกย้ายสลับเปลี่ยนในตำแหน่งอยู่เสมอ การที่ฝรั่งเศสมีอำนาจเฉพาะเขตที่ตั้งกองทหารที่ค่ายทหารในเมืองและที่ค่ายทหารที่ปากน้ำแหลมสิงห์นั้นก่อให้เกิดปัญหาระหว่างผู้ปกครองฝ่ายไทยกับผู้ปกครองฝ่ายฝรั่งเศสเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากกอมมันด์ัง หรือผู้บังคับกองพันบางคนคอยแทรกแซงในกิจการบ้านเมืองไทย และรุกรานอยู่เสมอ จึงมีเรื่องขัดข้องและเกิดเป็นปากเสียงกันอยู่เนื่อง ๆ กับผู้ปกครองฝ่ายไทย เช่น

(1) ปัญหาพิพาทเรื่องที่ดิน ในกรณีกอมมันด์ังกินส์ ต้องการขอเช่าที่ดินของอำแดงใจ¹ ซึ่งมีที่ดินอยู่หลังค่ายทหารฝรั่งเศสเพื่อใช้สำหรับสร้างโรงเรียนให้ราษฎรนำสิ่งของมาขายแก่กองทหารฝรั่งเศส แต่พระยาวิชาชีปลี้เห็นว่าที่ดินรายนี้เป็นที่ของราษฎร จึงไม่มีอำนาจอันชอบธรรมที่จะอนุญาตให้เช่าได้ กอมมันด์ังกินส์ กลับใช้อำนาจสร้างถนนและสวนผักลงในที่ดินนั้น โดยที่เจ้าของที่ดินไม่อนุญาต เพราะเกรงว่าต่อไปข้างหน้าจะขอคืนที่ดินลำบาก ทำให้เกิดการวิวาทกันอย่างรุนแรงทั้งสองฝ่าย สภาพเช่นนี้คนไทยได้รับความเดือดร้อนจากฝรั่งเศสแย่งที่ทำกิน จนถึงกับมีการร้องเรียนพระยาวิชาชีปลี้ให้คัดสินความ พระยาวิชาชีปลี้จึงขอไกล่เกลี่ยข้อพิพาท โดยไปเจรจาขอยืมที่ดินของอำแดงใจให้ผู้บังคับกองพันในจำนวนเนื้อที่กว้าง 6 ศอก ยาว 5 วา เรื่องจึงสงบยุติได้²

¹ กจช. ร.5 ผ.21/3 เรื่องฝรั่งเศสเช่าเกี่ยวข้องกับชักขวางราชการเมืองจันทบุรี

² ก.

(2) ปัญหาอาชญากรรม ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่และมีอยู่เนือง ๆ เช่นกรณีทหารฝรั่งเศสเมืองจันทบุรีปล้นบ้านจีนฮิวคามิโบมอกของพระยาจันทบุรีว่า เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 117 ญวนทหารฝรั่งเศสจำนวน 3 คน ได้มาค้นอาวุธในบ้านของจีนฮิว และบ้านใกล้เคียงจีนฮิวซึ่งอยู่หลังค่ายฝรั่งเศสในเขตของไทย ต่อมาเวลาดึกทหารญวนของฝรั่งเศสได้เข้าปล้นบ้านจีนฮิวและทุบตีเจ้าทรัพย์ถึงสาหัส พร้อมกับเก็บสิ่งของไปได้หลายอย่าง จีนฮิวจำหน้าคนร้ายได้ จึงไปแจ้งความต่อเจ้าหน้าที่ พระยาจันทบุรีได้ขอให้ผู้บังคับกองพันทหารฝรั่งเศส (กอมมันดังส์คิอุเอ) ชำระความรายนี้ ดังนั้นผู้บังคับกองพันจึงให้จีนฮิวไปชี้ตัวผู้ร้าย ปรากฏว่าได้ตัวผู้ร้ายคนหนึ่ง ผู้บังคับกองพันรับว่าจะดำเนินการตามกฎหมายต่อไป¹

ปัญหาข้างต้นเป็นปัญหาที่เกิดจากฝรั่งเศสทำร้ายคนไทย ในทำนองเดียวกันก็มีปัญหาคนไทยก่อความยุ่งยากและทำร้ายฝรั่งเศสเช่นกัน ดังกรณีเรื่องนายล่วนคนไทยฆ่าฝรั่งเศสที่เมืองจันทบุรีตาย ผู้ถูกฆ่าคือ ม. หลุยยาแก (M. Louise Jaquet) ซึ่งได้รับอาชญาบัตรตรวจหาแร่ในแขวงเมืองจันทบุรี ส่วนนายล่วนเป็นลูกจ้างของ ม. หลุยยาแก ได้ลอบฆ่านายหลุยยาแกและเก็บสิ่งของหนีไปอยู่เมืองพระทอง กอมมันดังส์คิอุเอ จึงให้ทหารญวนไปตามจับผู้ร้าย และทางกระทรวงมหาดไทยได้โทรเลขให้พระยาศักดา ผู้ว่าราชการเมืองพระตะบองซึ่งขณะนั้นยังเป็นของไทย ช่วยติดตามจับผู้ร้ายได้² และดำเนินการตามกฎหมายต่อไป

นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น เรื่องจีนอ้างตนว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ขัดหมายศาลเมืองจันทบุรี คือ คดีระหว่างจีนคุณโจทย จีนเบียง จีนไผ่ฮิน จำเลยถูกกล่าวหาว่าแย่งชิงเงินและทุบตีโจทย ศาลได้ออกหมายเรียกจำเลย จำเลยขัดหมายศาลอ้างว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่ไม่มีหนังสือสำหรับตัว³ และปัญหาฝรั่งเศสแย่งตัวนายเพื่อนไปจากเรือนจำ

¹ กจช. ร.5 ผ. 29.2/5 เรื่องทหารฝรั่งเศสเมืองจันทบุรีปล้นบ้านจีนฮิว

22 พ.ค. 117

² กจช. ร.5 ผ. 29.2/6 เรื่องอายล่วนผู้ร้ายฆ่าฝรั่งเศสที่เมืองจันทบุรีตาย

22 ก.พ. 117

³ กจช. ร.5 ผ. 30/23 เรื่องจีนอ้างตนว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส 6 พ.ค. 122.

โดยนายเพื่อนเป็นผู้รายังคฤหาสน์โบสถ์วัดมะม่วงลึกของพระสงฆ์ไป 13 รายการแล้วนำไปจำหน่ายไว้กับทหารนายสิบฝรั่งเศส ต่อมาถูกจับตัวได้และรับสารภาพ ดังนั้นจึงได้นำตัวนายเพื่อนฝากขังไว้ที่เรือนจำเพื่อรอส่งฟ้องศาลต่อไป นายเพื่อนยื่นหนังสือสำหรับตัวอ้างเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่ทางการสืบสวนได้ความว่านายเพื่อนเป็นลูกจีนเกิดในเมืองจันทบุรีไม่สมควรเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส จึงเกิดการแย่งชิงตัวผู้ต้องหาโดยนายร้อยโทแบร์ และนายปรักلامฝรั่งเศสกับทหาร 3 คน พร้อมกันมาชิงตัวนายเพื่อนจากที่คุมขังไปยังค่ายทหารฝรั่งเศส¹

(3) ปัญหาเรื่องเงิน สุรา และการพนัน

โดยเฉพาะปัญหาเรื่องสุราและเงิน ซึ่งเป็นสินค้าที่หารายได้ให้แก่ผู้จำหน่าย และสุราเป็นที่นิยมดื่มกันมากในบรรดาทหารฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้จึงมักจะมีผู้นำสุรามาขายภายในค่ายทหารฝรั่งเศส และลักลอบขายสุรารายนอกค่ายทหารไทยที่ไม่ได้รับใบอนุญาต ทำให้ไม่มีการเสียภาษีเป็นการฝ่าฝืนหนังสือสัญญาเรื่องสุราซึ่งไทยทำไว้กับรัฐบาลฝรั่งเศส เมื่อ ค.ศ. 1867² กรณีเรื่องสุรานี้เป็นเหตุให้เกิดปัญหาค้านการปกครองตลอดมา ตัวอย่างเช่น นายคิมอนเนลี คนในบังคับฝรั่งเศสตั้งร้านขายสุราต่างประเทศที่ตลาดเมืองจันทบุรีโดยไม่ได้รับใบอนุญาตและไม่เสียภาษี ทำให้จีนเล็กที่ผู้แทนนายอากรสุราเมืองจันทบุรีร้องทุกข์ว่า นายคิมอนเนลีประพฤติผิดด้วยพระราชบัญญัติสุรา ขอให้เจ้าหน้าที่จับกุมมาลงโทษ พระยาวิชัยฯ ชิบคี่สอบสวนแล้วได้ความว่า นายคิมอนเนลีเปิดร้านจำหน่ายสุรานั้นได้รับอนุญาตจากกอมมันด์ังแวนแนลแล้ว และนายมอนติเนลีไม่ได้ขายสุราปลีกให้แก่ชาวเมือง แต่ขายให้บรรดาทหารชาวยุโรป ส่วนสุราที่นำมาขายนั้นก็ได้อาศัยภาษีมาจากกรุงเทพฯ เรียบร้อยแล้ว เรื่องจึงสงบ³

ปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างฝรั่งเศสยึดจันทบุรีก็ได้อีกปัญหาพวกคนจีนรวมตัวกันตั้งเป็นก๊กเป็นพวกแล้วปฏิบัติฝ่าฝืนกฎหมายของบ้านเมืองที่เรียกกันว่า อั้งยี่ ซึ่ง

¹ กจข. ร.5 ผ. 29.2/7 ฝรั่งเศสแย่งตัวนายเพื่อนไปจากเรือนจำ 9 เมษายน 121

² ฎรายละเอียดยกหนังสือสัญญาสุราในภาคผนวก ก.

³ กจข. ร.5 ผ. 34 เอกสารลับชุดอังกฤษฝรั่งเศส (เงินสุรา-การพนัน)

* ฎรายละเอียดยกในเรื่องปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส

ได้เกิดขึ้นที่เมืองจันทบุรีระหว่าง ร.ศ. 114-116 โดยมีบรรดาคนจีนได้เข้าไปเป็นอั้งยี่จำนวนถึง 1,524 คน มีเงินอาพฉนุทพระยาประสิทธิพลรักษ์ เป็นหัวหน้า¹

1.4 ฝรั่งเศสส่งมอบเมืองจันทบุรีคืนให้แก่ไทย²

ฝรั่งเศสได้ทำการยึดจันทบุรีตามอนุสัญญา ข้อ 6 ซึ่งต่อท้ายหนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ลงวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ. 1893 (ร.ศ. 112) แต่ที่จริงแล้วฝรั่งเศสได้ดำเนินการยึดจันทบุรีตั้งแต่วันที่ 19 สิงหาคม 1893 ก่อนลงนามในสัญญาอีก ในเวลาต่อมาฝรั่งเศสได้ส่งมอบเมืองจันทบุรีให้แก่ไทยโดยที่ฝรั่งเศสได้ถอนทหารออกไปจากจันทบุรีตั้งแต่วันที่ 8 มกราคม 1905 และได้ทำพิธีส่งมอบเมืองจันทบุรีให้แก่ไทยเมื่อวันที่ 10 มกราคม 1905

การปกครองเมืองจันทบุรีภายหลังที่ฝรั่งเศสมอบคืนจันทบุรีให้แก่ไทยนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดการปกครองท้องที่เมืองจันทบุรี โดยกำหนดให้มีนายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ดังเช่นในปัจจุบันนี้ นอกจากนี้ยังได้โอนเมืองจันทบุรีไปสังกัดกระทรวงมหาดไทย และให้จัดศาลสถิตยุติธรรมตามพระธรรมนูญหัวเมืองชั้นเป็นครั้งแรก²

¹ กจช. ร.5/1 น.33 อั้งยี่เลม 2 อั้งยี่เมืองจันทบุรี

² ฎรายละเอียดยในบทที่ 4

² ชุมนุมเรื่องจันทบุรี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางวรรณ จันทวิมล

2. เมืองตราด

เมืองตราดเป็นเมืองสุดท้ายทางทะเลด้านตะวันออกของประเทศไทยติดต่อกับประเทศกัมพูชา มีลักษณะเป็นเมืองหน้าด่านเปรียบเสมือนยานประตู่ใหญ่เปิดออกสู่ทะเลหลวง จึงทำให้เมืองตราดมีความสำคัญในด้านยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจเป็นอันดับประการ¹

2.1 ประวัติย่อเมืองตราด

เมืองตราดทั้งขึ้นเมื่อใดยังไม่พบหลักฐาน มีเรื่องปรากฏในพระราชพงศาวดาร คือ เมื่อ พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อยังเป็นพระยาวชิรปราการ ที่เมืองจันทบุรีได้แยกทัพไปที่เมืองตราด ชาวเมืองตราดยอมอ่อนน้อมโดยดี แต่ขณะนั้นมีสำเภาจีนอยู่ที่เมืองตราดหลายลำ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้หัวหน้าสำเภาเข้ามาเฝ้า พวกจีนไม่ยอมจึงโปรดให้ยกกองทัพเรือออกไปล้อมจับ พวกจีนได้ต่อสู้แต่ในที่สุดแพ้และจับเรือสำเภาได้ทั้งหมด²

เมืองตราดแต่เดิมเป็นเมืองขึ้นกรมท่า ด้วยเหตุที่ตราดอยู่ต่อแดนกับกัมพูชา จึงเป็นเมืองหน้าศึกทางค่านั้น เมื่อองเชียงสือหนีจากกรุงเทพฯ ไปพักที่เกาะภูเก็ตเพื่อรวบรวมกำลังจะตีเอาเมืองคืนจากพวกกบฏ รัชกาลที่ 1 ได้โปรดให้กรมการเมืองตราดช่วยเหลืออุปการะองเชียงสือกับพวก³

2.2 การปกครองเมืองตราดก่อนฝรั่งเศสยึดครอง

ก่อนเมืองตราดถูกฝรั่งเศสยึดครอง เมืองตราดเป็นเมืองอิสระขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย การปกครองก็มีผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการปกครองตาม

¹ กนกศักดิ์ วรรณนก ตราดรำลึก. 2515 หน้า 1

² สงวน อึ้งคง สารานุกรมภูมิศาสตร์ เกษมบรรณกิจ 2514 หน้า 397-99

³ น.ค.

ระบอบการปกครองเมืองและการปกครองท้องถิ่นที่เชื่อกันกันว่าเป็นอยู่ในปัจจุบัน¹ แต่ตำแหน่งราชการได้มีการเปลี่ยนแปลงเรียกผิดกันไปบ้าง ใน ร.ศ. 118 มีรายงานการจัดราชการเมืองตราดว่า เมืองตราดมีการจัดพนักงานเสมียนเข้ารับราชการตามแบบลักษณะปกครองท้องถิ่น มีการจัดส่วนราชการและบุคลากรตำแหน่งต่าง ๆ ดังนี้คือ²

พระกำแพงฤทธิรงค์	เป็น ผู้ว่าราชการเมืองตราด
ม.ล. เจริญ	เป็น จาเมือง
พันสุขสกลราชคณากร	เป็น ว่าที่ปลัดแผนกมหาดไทยเมือง
นายมีงว่าที่ขุนสกลคณากร	เป็น สัสดี
หลวงภักดีภูธร	เป็น แผนกคลังเมือง
นายแดงว่าที่ขุนศรีสารเลขา	เป็น ศุภมาตรา
หลวงพิไชยวรภักดี	เป็น ผู้พิพากษาแผนกยุติธรรม
ขุนรองยกกระบัตร	เป็น แผนกรักษาอัยการเมือง
นายพรมรงค์	เป็น แผนกคุมขังนักโทษ

เมืองตราดในขณะนั้นประกอบด้วยอำเภอเมือง อำเภอเกาะช้าง อำเภอศรีบัวทอง (ภายหลังเรียกอำเภอทุ่งใหญ่ แต่ปัจจุบันเรียกอำเภอเขาสมิง)³

2.3 ฝรั่งเศสยึดครองตราด

ประเทศไทยมอบเมืองตราดให้กับฝรั่งเศสยึดครองตามข้อตกลงเพื่อแลกกับการถอนทหารของฝรั่งเศสจากจันทบุรี เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม ค.ศ. 1904⁴ โดยมีผู้ว่า

¹หลวงสาครคชเขตต์ ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีและปกครองตราด เล่ม 1 บรรยงค์การพิมพ์ 2495 หน้า 233-235

²กจ. ร.5 ม.42/2 จัดราชการเมืองตราด 4 ก.ค. 118

³หลวงสาครคชเขตต์ ล.ท.

⁴กจ. ร.5 ผ.19/10 ประกาศเรื่องยกดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส 29 ธันวาคม

ราชการอินโดจีนเป็นผู้รับมอบในนามรัฐบาลฝรั่งเศส และฝรั่งเศสได้ออกจากจันทบุรีในวันที่ 30 ธันวาคม ปีเดียวกัน¹

ก. การมอบเมืองตราดให้ฝรั่งเศส

เนื่องจากไม่ได้มอบเมืองตราดให้ฝรั่งเศสทั้งหมด ตามสัญญาลงวันที่ 29 ธันวาคม ร.ศ. 123 เขตเมืองตราดที่ไทยมอบให้แก่ฝรั่งเศสนั้นได้แก่บริเวณตอนใต้ตั้งแต่แหลมสิงห์ลงไป ทางบกยกให้ตั้งแต่ด่านตะวันออก แนวเขาแหลมสิงห์ เขาขุมน เขาไม้สี คลองแจะ และคลองห้วยแร้ง ส่วนเขตเมืองตราดตอนเหนือแหลมสิงห์ เหนือเขาแหลมสิงห์ เขาขุมน เขาไม้สี และเขตทางด่านตะวันตกของคลองแจะ และคลองห้วยแร้ง คงเป็นพระราชอาณาเขตตามเดิม²

อาณาเขตเมืองตราดที่ยังเหลืออยู่นั้นให้ขึ้นกับเมืองจันทบุรีและให้พระยาวิเชียรคีรีเป็นผู้รับผิดชอบจนกว่าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จัดประการใด ในระยะนี้กระทรวงมหาดไทยได้ให้พระยาวิเชียรคีรีเป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งอำเภอขึ้นอีกอำเภอหนึ่งเพื่อบังคับการในท้องที่เมืองตราดที่ขึ้นกับเมืองจันทบุรี เรียกว่า อำเภอคลองใหญ่ และแต่งตั้งให้หลวงคัตราภิรมย์เป็นนายอำเภอ และตั้งที่ว่าการอำเภอบ้านคลองใหญ่³

ข. พิธีมอบเมืองตราดให้ฝรั่งเศส

กระทรวงมหาดไทยได้แต่งตั้งให้พระยาศรีสทเทพ ราชปลัดทูลฉลองเป็นผู้แทนรัฐบาลไทยไปมอบเมืองตราดให้แก่ฝรั่งเศสในวันที่ 6 มกราคม 123

พระยาศรีสทเทพได้ทำรายงานลงวันที่ 2 มกราคม 123 กรวบทูลพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในโอกาส

¹ กจ. ร.5 ผ.19/11 กรมหลวงเทเวศร์วงศ์ไพบูลย์ - นายบัวของนาส
ที่ 39/9624 27 ธ.ค. 1904

² กจ. ร.5 ผ.19/11 เรื่องมอบเมืองที่ยกให้ฝรั่งเศส สำเนาจดหมายจาก
พระยาศรีสทเทพ - ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี 1 ม.ค. 123

³ ล.ก.

มอบเมืองตราด และเมืองประจันตคีรีเขตรให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศส มีความโดยละเอียดว่าดังนี้¹

คณะผู้ไปมอบเมืองตราดมี 3 คน คือ มิสเตอร์เวสเทนการ์ก มิสเตอร์รอนินส์ ซุนพิไสยสุรการ ฝรั่งเศสผู้ที่จะมาเป็นเจ้าเมืองตราดนั้น ชื่อ มงสิเออร์ลีมง มงสิเออร์ลีมงแจ้งว่าได้เคยรับราชการฝรั่งเศสในเมืองเขมรมาหลายปี และบัดนี้ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองตราด ม.ลีมง ว่า ฝรั่งเศสจะยกเขตเมืองตราดและประจันตคีรี-เขตรที่ได้ใหม่รวมเป็นเมืองขึ้นของเมืองเขมร และจะมีนักกองค้เขมรบุตรของคณะโร คนซื้อองค์สุธารสมาธิกับเมืองพร้อมกับมงสิเออร์มอเรลเรลลิดังสุปิเรียบพนมเป็น

อนึ่ง การที่จะรับเมืองในเวลาพรั่งนี้ จะต้องขอให้พิธีตามธรรมเนียมที่ส่งเมืองขอให้มหัศจรรย์และทหารฝรั่งเศสถืออาวุธเข้าแถวพร้อมกัน ณ ที่ว่าการเมือง เมื่อได้บอกมอบเมืองกันแล้ว ให้ชักธงไทย และให้ทหารทั้งสองฝ่ายกระทำวันธียาฐธงไทย แล้วฝรั่งเศสจะชักธงชาติฝรั่งเศสกับธงเขมรขึ้นพร้อมกันแล้วให้ทหารทั้งสองฝ่ายกระทำวันธียาฐอีกครั้งหนึ่ง การมอบนั้นมีการอ่านหนังสือแอกเคิร์สการมอบ เมืองในท้องทำงาน มงสิเออร์มอเรลเถียงให้ออกไปมอบณพื้นที่แจ้งใกล้เสาธง ในแอกเคิร์สมีความว่า

ท่านมงสิเออร์เรลลิดังสุปิเอร์เออร์ ผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศส
 ขวัญ ข้าฯ ได้รับคำสั่งจากรัฐบาลสยาม แลในการที่จะทำตาม
 หนังสือสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122 และหนังสือ
 สัญญาลงวันที่ 29 มิถุนายน 123 ข้าฯ ขอแจ้งความแก่ท่าน
 ว่า เมืองประจันตคีรีเขตรและเขตรเมืองตราดใหญ่ที่ใด
 กำหนดอยู่แล้ว ตามหนังสือสัญญาทั้งสองฉบับนั้นพร้อมอยู่แล้วที่จะ
 มอบให้แกรัฐบาลของฝรั่งเศส และในนามของรัฐบาลสยาม
 ข้าพเจ้าขอมอบเขตรแดนที่เข้ามาแล้วข้างบนนี้ให้แก่ท่านผู้แทน
 รัฐบาลฝรั่งเศส อนึ่ง ข้าฯ ได้มีประกาศออกมาแล้วว่าทองที่เหลา
 นั้นเป็นเขตรแดนของฝรั่งเศส ซึ่งข้าพเจ้าขอส่งสำเนาประกาศ
 เหลานั้นให้ท่านทราบด้วย²

¹ กจ. ร.5 ผ.19/11 เรื่องมอบเมืองที่ยกให้ฝรั่งเศสตามสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 122

² ล.ก.

คำกล่าวตอบ แปลภายหลังไต่ความว่า

ท่านราชปลัดทูลฉลอง ในนามของรัฐบาลรับบัลลังก์ ซึ่งได้มอบให้ข้าฯ มธุในพิธีอันนี้ ข้าฯ รับเขตเมืองตราดจากมือท่าน เพื่อรวมเข้ากับเมืองอินโดจีนของฝรั่งเศส เขตเมืองตราดนี้เป็นเขตที่พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงยินยอมยกให้กรุงฝรั่งเศสพร้อมกับเมืองมโนไพร เมืองเชียงแตง เมืองจำปาศักดิ์ และหัวเมืองทั้งปวงทางฝั่งขวา ซึ่งได้เคยเป็นเขตแขวงของเมืองหลวงพระบาง เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งทางพระราชไมตรี ซึ่งทรงมีต่อกองฝรั่งเศสและโดยมีพระราชประสงค์จะบำรุงทางพระราชไมตรีแห่งกรุงฝรั่งเศสและหัวเมืองทั้งหลายในมาตุภูมิฝรั่งเศส

ทั้งนี้คือไป เป็นอันสามารถที่ไทยเขมรและลาวจะติดต่อกันขึ้นใหม่ เพื่อจะบำรุงความสามัคคีให้เจริญขึ้น และรักษาความสงบเรียบร้อยทั่วไป ในที่ทั้งสองฝ่ายของเขตแดนที่ใดแบ่งปันใหม่นี้ พลเมืองทั้งหลายซึ่งกรุงสยามได้มอบให้อยู่ในความปกครองของเรา ในเวลานี้คงจะอาศัยอยู่ในรวมของ เราด้วยความแน่นอนว่า จะได้รับความยุติธรรมและความกรุณา กรุงฝรั่งเศสจะไม่ละความสัตย์สุจริตที่จะรักษาประโยชน์ของคนเหล่านั้นตามคำสัญญาซึ่งข้าพเจ้าได้เป็นธุระแล้ว และจะทำให้ได้รับประโยชน์มากเต็มที่ โดยผลแห่งความเจริญของฝรั่งเศส ซึ่งจะนำมาสำหรับประเทศนี้

พออ่านประกาศเสร็จ คนที่เมืองตราดที่สำหรับเคยชักธงอยู่นั้นก็ชักธงช้างลง ทหารญวนและทหารเขมรที่เข้าแถวอยู่ข้างละกันนั้นก็เป่าแตรเคียวและทำวันธิยาธุช ยิงปืนเล็กคนละ 3 นัด คำนับธงไทย แล้วชักธงฝรั่งเศสขึ้น เมื่อเวลาชักธงทหารทำวันธิยาธุช ยิงปืนเล็กที่ทหารถือคนละ 3 นัด เหมือนกัน ม.มอเรล พร้อมด้วยนายทหาร คิมซ่าเป็นถวายไชยมงคลต่อพระเจ้าอยู่หัว พระยาศรีสทเทพไคก็ได้มีให้พรรับบัลลังก์ฝรั่งเศส แล้วก็ลามาทันที

อนึ่ง ตามรายงานของพระยาศรีสหเทพนั้นกล่าวว่าน่าสนใจว่า การที่ฝรั่งเศส มาอยู่เมืองตราดคราวนี้ สังเกตดูกริยาอาการและถ้อยคำที่พูดดูไม่เป็นที่พอใจในการได้ เมืองตราดมากเท่าใดนัก เพราะมาเห็นเป็นเมืองยากจนพื้นที่ดินก็ไม่อุดมสมบูรณ์ การที่จะมาทางเรือขึ้นเมืองก็แสนลำบาก อ่าวก็ใช้อะไรไม่ได้ ถึงตัวมองสิเออร์มอเรลเอง เมื่อขึ้นมาถึงเมืองรองว่าตกลงเรือเล็กมาลำบากถึง 7 ชั่วโมง คลื่นซัดเป็ยก คนที่มาด้วย ก็ต้องออกอาหารตั้งแต่ 11 ทุ่ม ถึงบ่ายโมงเศษ

ค. การดำเนินการยึดครองและการจัดปกครองตราดของฝรั่งเศส

เมื่อพระยาศรีสหเทพได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้ไปรับเมืองตราดคืน จากฝรั่งเศสนั้น พระยาศรีสหเทพออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 1 ก.ค. 126 วันที่ 6 ก.ค. 126 เวลา 2 โมง เป็นวันรับมอบ พระยาศรีสหเทพได้ติดตามถึงการ ปกครองของฝรั่งเศสในเวลาที่มาอยู่เมืองตราดได้ความว่า ฝรั่งเศสได้เข้าปกครอง เมืองตราดด้วยตนเองมากกว่าจันทร์¹

มีเรลิตัง คล้ายกับชาหลวงกำกับราชการ มีหน้าที่ปกครองบังคับบัญชา เห็นเจ้าพนักงานฝ่ายทหารและพลเรือนทั้งปวง ตลอดจนมีอำนาจในการพิจารณาตัดสิน และอาญาด้วย² มองสิเออร์ซิมง มองสิเออร์เปเซีย และแอสตะแย อยู่ถึงเดือน พฤษภาคมจึงลากลับ มองสิเออร์ริชอม เลขาธิการเป็นผู้รั้งเรลิตัง ทางฝ่ายองครักษ์วัสดิ ได้จัดตั้งขุนนางเขมร ชื่อพระยาสุรศักดิ์วาริน (พรม) มาเป็นเจ้าเมือง พระนรินทร์-ฤทธิศักดิ์ (ยัง) มาเป็นปลัดเมือง มีทหารเขมรมาอยู่ราว 100 คน และฝรั่งเศสได้จัด ทหารญานก่าปะนัง พร้อมครยนายร้อยฝรั่งเศสมาอยู่ประจำการ เก็บพวกญวนอยู่ในเมือง แต่ประพฤติดนเถะเถะมาก ฝรั่งเศสจึงย้ายให้ไปอยู่เสียที่แหลมงอบ แต่ทหารเขมรนั้นยังคง อยู่ในเมืองกึ่งหนึ่ง ไปรักษาการอยู่ตามลำคลองใหญ่กึ่งหนึ่ง²

¹ หลวงสาครคชเชกต ฝรั่งเศสยึดจันทร์และปกครองตราด 2495 หน้า 250

² กิจจ. ร.5 ผ.21/24 รายงานพระยาศรีสหเทพไปรับมอบเมืองตราดจาก ฝรั่งเศส และเรื่องคดีจัดการเมืองตราด 16 ก.ค. - 3 ก.ย. 126

1) การปกครองท้องถิ่น

ไม่ได้ทำอะไร นอกจากเห็นว่าผู้ใดมีความสมัครใจให้ เป็นกำนันสำหรับ เก็บภาษีอากรส่งฝรั่งเศสแล้วคิดส่วนลดให้บ้างเล็กน้อย แต่มีกำนันหลายคนได้แจ้งความ ว่าได้เก็บเงินส่งแล้ว แต่ยังไม่ได้รับเงินส่วนลด การโจรผู้ร้ายก็แล้วแต่ว่าจะเป็นไป แต่ นิสัยคนชาวเมืองตราดอย่างเดียวกับคนทางเมืองจันทบุรีไม่มีใครเป็นโจรผู้ร้าย จึงไม่มี เหตุการณ์รุนแรงนัก

2) การศาล

เพราะฝรั่งเศสถือว่าตราดเป็นเมืองที่อยู่ใต้อำนาจปกครองของเขมร ไม่ใช่ เมืองขึ้นของฝรั่งเศส ความทั้งปวงถ้าเป็นความในระหว่างคนพลเมืองที่เป็นเขมรหรือเป็น ไทยให้ตัดสินเปรียบเทียบอย่างความอำเภอ ถ้าไม่ตกลงกันได้จึงให้ศาลผสม มีเลขานุการ ฝรั่งเศสกับปลัดเป็นผู้พิพากษาพิจารณาต่อไป ถ้าคู่ความอุทธรณ์ก็อุทธรณ์ต่อศาลผสมชั้นสูง มีเรลคังและเจ้าเมืองสองนายพร้อมกันเป็นศาลอุทธรณ์ ถ้าไม่ตกลงกันได้ให้คู่ความฎีกาไป ยังศาลฎีกาเมืองพนมเปญ ซึ่งเรลคังสรุปเปรียบเทียบกับเขมรเป็นกรรมการศาลฎีกา รวม ลงถึงกว่าฝรั่งเศสเป็นผู้พิพากษาศักดิน แต่ที่จริงการเสียราษฎรเล่าให้ฟังนั้นว่า ลามเป็นผู้ มีอำนาจมาก ทั้งในการศาลและการอื่น ๆ ทั่วไป เพราะการส่งโศกไปถึงฝรั่งเศส ๆ ของ ใช้ลามเป็นปาก ราษฎรไต่ความเดือดร้อนที่ต้องเสียเงินและบุตรสาวเป็นสินบลีให้ลาม และทำให้ยังเกิดความไม่พอใจในความปกครองของฝรั่งเศสและเขมรทั่วไป

ถ้าเป็นความที่เกี่ยวกับคนซึ่งไม่ใช่เป็นคนพื้นเมือง ดังเช่น ฝรั่งเศส แวก พม่า ทองชู จิน เป็นโจทก์ หรือจำเลยก็ได้ ต้องร้องฟ้องกันต่อศาลฝรั่งเศสที่เกี่ยว ไม่เกี่ยวกับ ศาลเขมร เพราะฝรั่งเศสถือว่าคนเหล่านี้เป็นคนต่างประเทศ ถ้าเป็นความที่ชำระใน ศาลฝรั่งเศส แล้วใช้กฎหมายฝรั่งเศส ถ้าเป็นความในศาลเขมร แล้วใช้กฎหมายไทยเท่าที่ จะใช้ได้

3) การภาษีอากร

ฝรั่งเศสมีรายได้จากการเก็บภาษีอากรตามบัญชีที่ผู้แทนเรลคังทำบัญชี มายื่น มีจำนวนเงินและที่มาดังนี้

¹ กจช. ร.5 ฝ.21/24 รายงานพระยาศรีสทเทพไปรับมอบเมืองตราดจากฝรั่งเศส

เงินค่าราชการ ไทยเขมร อายุ 21-51 ปี เก็บคนละ 2 เหรียญ 50 เซนต์
 อายุ 51-60 ปี เก็บคนละ 80 เซนต์
 ได้เงินรวมปีละ 4,486 เหรียญ

เงินค่าราชการ จีน อายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป เก็บคนละ 4 เหรียญ 50 เซนต์
 ได้เงินรวมปีละ 2,188 เหรียญ

เงินค่าราชการ ญวน อายุ 18-50 ปี เก็บคนละ 3 เหรียญ 10 เซนต์
 ได้เงินรวมปีละ 84 เหรียญ

ภาษีโรงเรือน เก็บรายหนึ่งตั้งแต่ 2 เหรียญ 50 เซนต์ ถึง 9 เหรียญ 50 เซนต์
 ได้เงินรวมปีละ 60 เหรียญ

กำนา (เก็บอย่างไทย) ได้เงิน 3,838 เหรียญ

ค่าสมภักสร (เก็บอย่างไทย) ได้เงิน 245 เหรียญ

ค่าอนุญาตโรงฆ่าสุกร ได้เงิน 1,080 เหรียญ

ค่าน้ำ ได้เงิน 1,290 เหรียญ

กำไรขายดินและภาษีอากรสุรา ได้เงิน 16,200 เหรียญ

รวมทั้งสิ้นปีหนึ่งเก็บเงินได้ประมาณ 26,671 เหรียญ หรือ 50,000 บาท

ส่วนบัญชีรายจ่ายนั้นสืบไม่ได้ความ แต่ประมาณดูหยาบ ๆ มีฝรั่งเศส
 มาอยู่ราว 10 นาย เงินเดือนเฉลี่ยคนละเป็นอย่างกลาง 300 เหรียญ เดือนหนึ่ง
 3,000 เหรียญ ปีหนึ่งเป็นเงิน 36,000 เหรียญ หรือ 60,000 บาท เสียแล้ว ยังไม่
 ได้คิดถึงเสมียนพนักงาน อาหาร ค่าใช้สอยต่าง ๆ ซึ่งจำต้องใช้ในการปกครองบ้านเมือง
 เชื่อได้แน่ว่าขาดทุนเป็นอันมาก ยังมีเงินใช้ในการปลูกสร้างและการบำรุงต่าง ๆ อีกเป็น
 อันมาก

4) การก่อสร้าง

เพื่อเป็นการส่งเสริมสวัสดิการจึงจัดให้มีการปลูกเรือนใหม่สองหลังใน
 เมือง และแหลมฉบัง สร้างโรงทหารและเรือนทหารขึ้นใหม่หลายหลัง การสร้างถนน
 ฝรั่งเศสลงทุนมากและรักษาดี คือถนนและสะพานตั้งแต่คลองน้ำเขียวถึงกลางเมืองตราด
 ราว 200 เส้นเศษ ซึ่งพระยาพิพิธพิไสยสุนทรไศห์ทำไว้แต่ก่อนนั้น ฝรั่งเศสได้ทุนดินและ

ถมศิลาแดงแข็งเป็นถนนดี และซ่อมสะพานใช้รถไปมาด้วยดี ทางตั้งแท่นบ้านนางน้ำเขียว ไปถึงแหลมงอบอีกราว 200 เส้น นั้นของเดิมก็อยู่แล้ว เพราะเป็นถนนไปขายเนินมีศิลา เป็นพื้นอยู่ ฝรั่งเศสเป็นแต่รักษาให้พอดี ถนนในเมืองที่พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการไศหา วั ฝรั่งเศสได้ถมศิลาปราบและรักษาเรียบรอย ฝรั่งเศสได้ตัดถนนใหม่ชายคลองเป็น ถนนคนเดินกว้าง 6 ศอก ยาวสัก 40 เส้น ขึ้นใหม่สายหนึ่ง มีสิ่งที่ควรชมฝรั่งเศสอีกอย่าง หนึ่งก็คือ กระจังไฟด้วยฝรั่งเศสได้ทำกระจังไฟอย่างที่ดีที่หินโสโครกระหว่าง เกาะช้าง กับแหลมสิง เรียกกัว่าปั้งข้างในช่องเกาะช้างกระจัง 1 และได้ซ่อมกระจังไฟแหลมงอบ ให้แข็งแรงดี และมีตัวโคมอย่างที่ดีด้วย กระจังไฟ 2 แห่งนี้ได้สั่งให้ผู้ว่าราชการเมือง ตราดจัดการรักษาให้คงดีต่อไป

5) งานพุทธศาสนา

เมื่อฝรั่งเศสได้เมืองตราดแล้ว ก็จัดส่งพระสงฆ์เขมรฝ่ายมหานิกาย

๑๑ รูป ให้มาอยู่แขวงเมืองตราด พระสงฆ์เหล่านั้นแยกกันอยู่แห่งละ 2 องค์บาง 3 องค์ บ้าง ในชั้นแรกได้พยายามจะอยู่ตามวัดในคณะมหานิกาย แต่พระสงฆ์ไทยไม่เป็นที่พอใจ จึงอยู่ด้วยกันไม่ได้ พระสงฆ์เขมรเหล่านั้นจึงเที่ยวอาศัยอยู่ตามวัดร้างบ้าง หรืออยู่ตามวัด ที่มีพระสงฆ์ไทยก็แยกกันคนละส่วนบ้าง การที่พระเขมรมาอยู่นั้น ชาวบ้านก็ไม่ใคร่ศรัทธา พาให้ผิดเคื่องในเรื่องอาหารบิณฑบาตถึงจวนอด ถ้าบิณฑบาตได้เวลาเขาก็ต้องเก็บไว้ฉนั้นเพล เจือจานแบ่งศิษย์บ้างไม่ค่อยเพียงพอ เหลือกำลังที่จะอยู่ได้ของพากันกลับ

ในขณะที่เขมรอยู่นั้น พระครูวิมลเมธาจารย์ วัดบุญรินทร์ ฝ่ายธรรมยุติก นิกาย เจ้าคณะเมืองและพวกสงฆ์ในวัดไม่พอใจฝรั่งเศส พระครูวิมลเมธาจารย์จึงสึกออก จากสมณเพศ แล้วพระวัดบุญรินทร์ได้พากันแยกย้าย วัดนั้นกลายเป็นวัดร้าง

เวลามีนงานศพนารดาของศรีสวัสดิ์ องศรีสวัสดิ์ได้จัดการนิมนต์พระผู้ใหญ่ ในเมืองตราดไปเมืองพนมเปญ เจ้าอาวาสวัดท่าเลื้อนกับพระสงฆ์อีก 4-5 รูปไป เมื่อไป ถึงพนมเปญแล้ว องศรีสวัสดิ์จึงตั้งเจ้าอาวาสวัดท่าเลื้อนให้เป็นพระครูรัฐมูขและสังฆอุปัชฌาย์ และเครื่องยศมาถวาย พระวินัยธร (ทอง) ตั้งให้เป็นพระครูกำราช ตำแหน่งเจ้าคณะเมือง และตั้งพระฐานานุกรม 4 องค์ นิศยภัทรเคื่อนละ 2 เหริยญ เจ้าอธิการพลอยวัดไชยมงคล เป็นพระวินัยธร เจ้าอธิการเองวัดบ้านน้ำเขียวเป็นพระวินัยกรรม เจ้าอธิการวัดเนินหอย

เป็นพระปลัดศาสนวงษ์ เจ้าอธิการคอนวักท่าพริก เป็นวินัยสังฆรักษา ก่อนกลับของศรีสวัสดิ์ จัดตั้งพระเขมรฝ่ายธรรมยุติกา พระหนุ่มอายุ 25 พรรษา 2 ปี เป็นที่พระครูวิมลเมฆาจารย์ แล้วให้พระเขมรอีก 4 - 5 รูป ไ้มาครองวัดบูรินทร์ที่ร้าง พระเหล่านี้อยู่กับพระไทยไม่ได้ อีก เพราะถือยศว่าเป็นพระครู ข้างฝ่ายพระไทยก็เห็นพระองค์นี้อายุน้อย พรรษาน้อยไม่นิยม ข้างฝ่ายราษฎรก็ไม่ศรัทธา ไม่ใคร่มีใครทำบุญ คิดจะกลับไปเมืองเขมรเสมอ ครั้นเมื่อ ฝรั่งเศสมาส่งเมืองจะกลับไป จึงขอกลับไปทีเดียว วัดบูรินทร์ก็เป็นวัดร้างอีก

อนึ่งของศรีสวัสดิ์ ได้ตั้งนิคมภัทรพระครูที่ตั้งมาเดือนละ 6 เหรียญ หรือ 10 บาท พระรองนิคมภัทรเดือนละ 2 เหรียญ ครั้นถึงเวลาที่พระครูให้ไปรับนิคมภัทร ที่เรลคังฝรั่งเศส ๆ ว่าเป็นพระไม่ได้ทำงานการอะไรให้แค่เดือนละ 4 เหรียญ ก็พอแล้ว

6) ด้านการทหารและการป้องกันบ้านเมือง

ฝรั่งเศสจัดให้มีนายทหาร 4 คน ประจำอยู่ที่เมืองตราด มีทหารญวน ในบังคับบัญชา 100 คน จัดทหารญวนไปประจำอยู่แหลมงอบ 2 คน และอีก 6 คน เดินยาม ตรวจตามถนนสายต่าง ๆ ในเมืองตราดทั่วไป

ในด้านการจัดการป้องกันบ้านเมือง ฝรั่งเศสกำลังวางลูกทอปิโดตาม แถวเกาะขนุน ซึ่งอยู่หน้าเมืองญวน เพราะกลัวญี่ปุ่นจะมารบ เนื่องจากฝรั่งเศสกระทำผิด สัญญาต่อประเทศญี่ปุ่น โดยที่ฝรั่งเศสให้พลทหารของตนไปช่วยรบเสียรบทำสงครามกับญี่ปุ่น ปรากฏว่าญี่ปุ่นจับพลทหารฝรั่งเศสได้ถึง 5000 คนเศษ ญี่ปุ่นจึงได้ถือว่าฝรั่งเศส และนำ พลทหารฝรั่งเศสเหล่านั้นมาคืนให้แก่ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสหาได้ตอบโต้ญี่ปุ่นประการใดไม่ เพราะการเป็นจริงเช่นนั้น¹

2.4 การปกครองฝ่ายไทย

เนื่องจากไทยไม่ไ้ครอบเมืองตราดทั้งเมืองให้แก่ฝรั่งเศส คงมอบให้ เฉพาะบริเวณที่อยู่ใต้แหลมกลงไปจนจดทะเล ส่วนอาณาบริเวณที่อยู่เหนือแหลมกลงอยู่ ภายในราชอาณาจักรไทย และจัดตั้งเป็นอำเภอใหม่ขึ้นมา เรียกว่า อำเภอคลองใหญ่ มี หลวงศักรวิบูลย์เป็นนายอำเภอ และให้อำเภอคลองใหญ่นี้ขึ้นอยู่กับเมืองจันทบุรี ดังได้

¹ กจ. ร.5 ผ.21/15 รายงานเรื่องการจัดเมืองตราด 15 มกราคม 123

กล่าวมาแล้ว

ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้ร่วมมือกับกรมทหารเรือช่วยกันจัดการ
เมืองตราดดังนี้คือ¹

กระทรวงมหาดไทยแต่งตั้งให้ ร.อ.พระวิจิตรไชยศักดิ์ดำรงตำแหน่งที่
ข้าหลวงของกระทรวงมหาดไทยและกรมทหารเรือ ร่วมกับพระยาพิไชยชลธี ผู้รั้งราชการ
เมืองตราดปรึกษากันจัดการปกครองเมืองตราดให้เป็นสงบเรียบร้อยมั่นคง

อนึ่งให้ เรือโท ชุนชำนาญเลขา เป็นผู้บังคับการกองทหารเรือเมือง
ตราดชั่วคราว เพราะชุนชำนาญเคยบังคับบัญชาและเป็นต้นบด้อย่าเกรงอยู่ในหมู่คนเหล่านี้
มาแต่เดิม² จำนวนทหารเมืองตราดมี 194 นาย ในจำนวนนี้ยังมี ป่วย ลา เป็นขาดแคล
21 นาย ลากิจส่วนตัว 3 นาย คงมีจำนวนปฏิบัติหน้าที่จริง ๆ 170 นาย ได้จัดให้มีทหาร
เป็นยามรักษาตามถนน ทลาดเมืองตราดตลอดทั้งคืน โดยให้ทหารผลัดละ 5 คน หมุนเวียน
กันไปผลัดละ 2 ชั่วโมง ต้องให้ทหารรักษาการกลางคืน 6 ผลัด ส่วนกลางวันไม่มีทหาร
รักษาการ จึงจำเป็นต้องตั้งกองตำรวจภูธรขึ้น การจัดยามรักษาการเป็นที่พอใจแก่ราษฎร
เพราะปรากฏว่าบรรดานักเลงที่ถืออาวุธ เที่ยวเตร่ในเวลากลางคืนก็สงบเรียบร้อย นอก
จากนี้ยังให้จัดตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านที่ว่างเปล่าให้ครบทุกหมู่บ้าน ในการปกครอง
เมืองตราดให้เรียบร้อย อย่าให้เกิดโจรผู้ร้ายและอย่าให้พวกจีนตั้งมั่วสุมประชุมกันเป็นอัน
ขึ้นได้ พระวิจิตรไชยศักดิ์ แต่งตั้งให้ ร.ท.ชุนชำนาญเลขา นายทหารกรมทหารชายทะเล
และ ว่าที่ ร.ท.นายกาว ผู้บังคับกองทหารเมืองตราดเดิม ไปพบปรึกษากับพระพิไชยชลธี
ผู้รั้งราชการเมืองตราด เพื่อดำเนินการจัดการรักษาความสงบเรียบร้อยในการปกครอง
เมืองตราดต่อไป³

¹ กจข. ร.5 ผ.21/16 รายงานการจัดการราชการเมืองตราด ที่ 1107/5943

3 ก.ย.123

² กจข. ร.5 ผ.21/16 รายงานการจัดการราชการเมืองตราด ที่ 17/1697

15 ส.ค.123

³ ล.ค.

2.5 สภาพการและปัญหาเมืองตราดระหว่างฝรั่งเศสยึดครอง

ในระหว่างที่ฝรั่งเศสยึดครองเมืองตราดตอนใต้ที่รัฐบาลไทยจำต้องยอมมอบให้แก่ฝรั่งเศสอยู่นั้น แม้จะเป็นช่วงระยะเวลาอันสั้น แต่เป็นการยึดครองในดินแดนส่วนที่มอบให้ทั้งหมด มีอัมมีผลกระทบกระเทือนต่อคนไทยที่อยู่ในเขตยึดครองหลายประการ สภาพการและปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นก็คือ

ก. ราษฎรไทยอพยพออกจากเขตยึดครองของฝรั่งเศส

เนื่องจากฝรั่งเศสได้ปกครองแขวงเมืองตราดที่ไทยมอบให้แก่ฝรั่งเศสอย่างประเทศที่เป็นเมืองขึ้นของกัมพูชา ทำให้ราษฎรไทยที่อยู่ในเขตนั้นต่างพากันไม่พอใจ ปรากฏว่าตำบลต่าง ๆ ที่ไทยยอมมอบให้แก่ฝรั่งเศสมี 15 ตำบล¹ หลังจากที่ฝรั่งเศสได้รับมอบแล้ว เสด็จผู้ทำหน้าที่ปกครองได้จัดให้มีการประชุมราษฎรถึงสองครั้ง เพื่อเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน แต่มีราษฎรไปประชุมกันน้อยมาก ทำให้ผู้ปกครองฝรั่งเศสโกรธมาก ต่อมาเสด็จไต่เน็คประชุมราษฎรอีกครั้งหนึ่ง และทูลว่า ถ้ายังไม่พร้อมอีก เสด็จจะใช้อำนาจ ทำให้ราษฎรพากันเกรงกลัวต่างพากันหลบหนี²

ผู้ปกครองฝรั่งเศสพยายามติดต่อพระสงฆ์ไทยขอให้ช่วยเกลี้ยกล่อมราษฎรบ้าง แต่พระสงฆ์เองก็ไม่พอใจด้วย เนื่องจากฝรั่งเศสได้นำพระเขมรเข้ามาอยู่เมืองตราดวัดละ 2 องค์ เพื่อให้พระเขมรเหล่านี้เกลี้ยกล่อมพระสงฆ์ไทยในเมืองตราด ไม่ให้อพยพจากเมืองตราด เพราะถ้าพระสงฆ์อพยพแล้ว ราษฎรก็จะพากันอพยพตาม แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ มีพระรูปหนึ่ง คือ พระอธิการบุญ วัดท่าโสม เป็นพระอธิการที่มีราษฎรเคารพนับถือมาก ไม่พอใจที่ฝรั่งเศสข่มขู่ราษฎรที่พากันอพยพจากเมืองตราด จึงได้อพยพไปอยู่ที่วัดพนมพริก ที่ตำบลแสนตุง ทองที่อำเภอทุ่งใหญ่ อยู่ในพระราชอาณาเขตไทย ราษฎรบางครอบครัวก็อพยพเข้ามาจันทบุรี และบางครอบครัวก็อพยพเข้ากรุงเทพฯ ฯ จึงปรากฏว่ามีราษฎรอพยพ

¹ กจช. ร.5 ผ.21/16 รายงานเรื่องฝรั่งเศสจกราชการเมืองตราด ที่ 1704/8285 25 ธ.ค.124

² กจช. ร.5 ผ.21/6 รายงานเรื่องฝรั่งเศสจกราชการเมืองตราด รายงานส่วนตัวของหลวงวรบาทหัททสี นายอำเภอบ้านโป่ง ไปขายที่ดินและบ้านเรือนที่ตราด ที่ 6770 15 ม.ค.123

กันมาก เช่น ราษฎรที่อยู่ตำบลตลาดในเมือง หนีไปอยู่กรุงเทพฯ ๗ และอยู่ที่บ้านนอกเมือง
จันทบุรี รวมประมาณ 50 ครอบครัว ตำบลยายเหลหนีไปอยู่ตำบลคลองใหญ่ ตำบลห้วย
แรง ราว 32 ครอบครัว ตำบลแหลมบางหนีไปอยู่ตำบลคลองใหญ่ ตำบลห้วยแรง
ประมาณ 25 ครอบครัว ตำบลเกาะตะเคียนหนีไปอยู่ตำบลคลองใหญ่ ราว 20 ครอบครัว¹

ข. ฝรั่งเศสเก็บอาวูของราษฎรในเมืองตราด

เพื่อป้องกันมิให้ราษฎรในเขตปกครองของฝรั่งเศสก่อความไม่สงบขึ้น
ฝรั่งเศสจึงจัดให้มีการเก็บรับอาวูปีนของราษฎร ทำหลายครั้งปรากฏว่ากำนันหลายคนไม่
พอใจ เพราะเมื่อเกิดมีโจรผู้ร้ายปล้นบ้านเรือนราษฎรแล้วก็ไม่มีอาวูปีนต่อสู้ ทำให้
ราษฎรธรรมดาไม่มีอาวูปีน แต่โจรผู้ร้ายมีอาวู²

ค. การส่งเคราะห์ราษฎร เมืองตราดที่อยู่ในอาณาเขตที่ตกไปเป็นของฝรั่งเศส

กรมหลวงคำร้ง กราบทูลพระเจ้าอยู่หัวปรึกษาเรื่องการส่งเคราะห์แก่
ราษฎรในพื้นที่ที่ตกไปเป็นของฝรั่งเศส และราษฎรที่อพยพในเขตฝรั่งเศสเข้ามาในอาณา
จักรสยาม ตามที่พระราชาธิบดี ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรีได้เข้ามากรุงเทพฯ ๗ ปรึกษา
หารือกับกรมหลวงคำร้งราชานุภาพแล้วมีความเห็นดังนี้³

1) ให้ผู้ว่าราชการเมืองนำประกาศออกไปให้ถึงตำบลบ้านทั้ง 15 ตำบล
ก่อน 1 กรกฎาคม 124 จัดพาหนะให้สำหรับผู้ต้องการอพยพด้วย

2) จัดหาที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนและทำไร่นา โดยไม่ต้องเสียค่าจ้างของ
ทราบว่ามีที่ดินยังว่างเปล่าตามชายทะเล แขวงเมืองจันทบุรี และแขวงเมืองขลุง

¹ กจช. ร.5 ผ.21/16 รายงานเรื่องฝรั่งเศสจกราชการเมืองตราด
รายงานของขุนอาสาสุทธิ 13 มกราคม 123

² กจช. ร.5 ผ.21/16 รายงานของขุนศิริคชทวีป นายอำเภอทุ่งใหญ่ ที่ 3/
511 2 มีนาคม 124

³ กจช. ร.5 ผ.21/20 เรื่องที่จะส่งเคราะห์แก่ราษฎรเมืองตราด ซึ่งอยู่ใน
อาณาเขตที่ตกไปเป็นของฝรั่งเศส 31 พ.ค. - 30 ส.ค. 124

3) ยกเว้นค่าภาษีต่าง ๆ ให้ คือยกเว้นเงินค่าภาษี 5 ปี ยกเว้นเงินค่าราชการและภาษีอากรเล็กน้อยบางแห่ง มีค่าน้ำ เป็นต้น มีกำหนด 5 ปี

4) ยกเว้นราชการทหารให้แก่ชายฉกรรจ์ พวกที่มีอายุควรรับราชการทหารได้ในเวลานี้ เว้นแต่ชั้นบุตร เป็นคนที่มีอายุยังไม่ถึงฉกรรจ์ เมื่ออายุถึงแล้วจะต้องเข้ารับราชการทหารต่อไป

2.6 การร่วมมือระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในการรักษาความสงบเรียบร้อยตาม

ชายแดน

หลังจากไทยได้มอบส่วนหนึ่งของตราดให้กับฝรั่งเศส และผนวกเขตเมืองตราดที่เหลือเข้ากับเมืองจันทบุรี ฉะนั้นการปกครองจึงแบ่งกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศส โดยเกิดขาค้างกล่าวมาแล้ว ปรากฏว่ามีความไม่สงบเรียบร้อยเกิดขึ้นตามชายแดนอยู่เสมอ เช่น ปัญหาการอพยพ คนร้ายหลบหนีข้ามแดน เป็นต้น พระยาศรีสทเทพ ราชปลัดทูลฉลอง ได้มีหนังสือมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึงการปรึกษาหารือกับฝ่ายฝรั่งเศส มีเรื่องสำคัญที่สุด คือ

ปัญหาเรื่องการอพยพและการรักษาความสงบเรียบร้อยตามชายแดน

เนื่องจากตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 125 เป็นต้นไป จะเป็นวันกำหนดการอพยพของราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลปากน้ำเวน เพื่อประโยชน์แก่ไทยและฝรั่งเศส จึงเห็นสมควรให้มีการประชุมระหว่างผู้แทนรัฐบาลไทยที่จันทบุรี และผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสที่ตราด จะได้ปรึกษาหารือเพื่อตกลงกันจัดการ เกี่ยวกับเรื่องการอพยพและการจัดการรักษาความสงบเรียบร้อยตามชายแดน เเรลคังเมืองตราดได้ชี้แจงเรื่องนี้ว่าจะต้องหารือไปยังเเรลคังสุเปรีเออร์ ณ เมืองเซมร

พระยาวิชัยขัทคี มีความเห็นและวิธีปฏิบัติอย่างไรจึงจะเหมาะสม โดยยกตัวอย่างประกอบ เช่น¹

¹ กจ. ร.5 ผ.21/22 เรื่องตกลงกับฝรั่งเศสเรื่องความเรียบร้อยชายแดน
เมืองตราดและจันทบุรี (15 มี.ย.- 9 ส.ค.125) ตามหนังสือที่ 101/2938

(1) ถ้าสมควรจะต้องไปตรวจการรักษาสัตว์เคาน์กับฝรั่งเศสแล้ว ควรจะให้พระยาวิชาธิบดี ผู้ว่าราชการ เมืองจันทบุรี หรือจะส่งข้าราชการออกไปจาก กรุงเทพฯ ฯ

(2) การที่จะรักษาความเรียบร้อยตามชายแดนนั้น ควรจะจัดให้เป็นหน้าที่ของพลตระเวน ตำรวจภูธร กำนันผู้ใหญ่บ้าน หรือจะต้องมีเจ้าพนักงานอีกส่วนหนึ่ง ทางหาก

(3) ถ้ามีคนร้ายหลบหนีข้ามเขตแดนเข้าไปในเขตฝรั่งเศสเช่นนี้ กรมการอำเภอ กำนันผู้ใหญ่บ้าน และพลตระเวน จะมีอำนาจติดตามเขาไปขอให้เจ้าพนักงานฝรั่งเศสช่วยจับกุมได้หรือไม่ประการใด

(4) ถ้าคนร้ายที่หลบหนีมาจากเขตแดนของฝรั่งเศส จะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสก็ดีหรือฝ่ายไทยก็ดี ถ้าฝรั่งเศสขอให้จับเช่นนี้ จะควรจับส่งทางใดและที่ใด

พระยาศรีสุทเทพ ราชปลัดทูลฉลอง มีความเห็นในการจัดรักษาความสงบเรียบร้อยตามชายแดนว่า ดังนี้

(1) เรื่องผู้ร้ายที่เป็นคดีอุกฉกรรจ์ ควรจับตัวมาทันที ใต้สวนแล้วแจ้งความไปยังเรสิดังเมืองตราด ขอให้เขาส่งพยานหลักฐานเข้ามา แล้วลงโทษให้ได้ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว ฝรั่งเศสจะว่ากล่าว ว่า ฝ่ายไทยไม่เป็นธุระในเรื่องโจรผู้ร้าย

(2) ความเห็นเรื่องการจัดการวางมาตรฐานเพื่อความเรียบร้อยในท้องที่ตามชายแดนเมืองจันทบุรีกับตราคนั้นเป็นสิ่งที่ดี ควรได้ปรึกษากับเรสิดังที่พรมแดนไม่ควรให้เรสิดังมาที่เมืองจันทบุรี ควรให้นายรอนิสต์ไปด้วย เพราะเคยรู้พรมแดนดี แต่การทั้งปวงที่ได้ปรึกษากันจะต้องนำมาเสนอรัฐบาลก่อนจึงจะตกลงกันได้สะดวกได้

(3) เรื่องโจรผู้ร้ายหลบหนีข้ามพรมแดนนั้น ควรยึดถือหนังสือสัญญาที่ว่าด้วยการส่งคนร้ายข้ามแดนที่มีอยู่แล้วกับอังกฤษเป็นหลัก แต่ก็ควรถือหลักโดยที่ถ้อยอาศัยกัน

(4) การที่จะรักษาความเรียบร้อยตามชายแดน ย่อมเป็นหน้าที่ของอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และกองพลลาดตระเวนในท้องที่ร่วมกันรักษา ไม่จำเป็นต้องมีพนักงานอีกทางหาก

พระยาศรีสหเทพ ราชปลัดทูลฉลอง มีความเห็นในการรักษาความสงบเรียบร้อย
ตามชายแดนว่าดังนี้¹

(1) เรื่องผู้ร้ายที่เป็นคดีอุกฉกรรจ์ ควรจับตัวมาทำทัณฑ์
โทษแล้วแจ้งความไปยังเรลิ่งเมืองตราด, ซุอิโฮเซสูง
พยานหลักฐานเขามา, แลลงโทษให้ไต่ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว
ผู้รังแกละจะกล่าวหาว่า ฝ่ายไทยไม่เป็นธุระในเรื่องโจร
ผู้ร้าย

(2) ความเห็นเรื่องการจัดการวางมาตรฐานเพื่อความ
เรียบร้อยในท้องที่ตามชายแดนเมืองจันทบุรีกับตราดนั้นเป็น
สิ่งที่ดี ควรไปปรึกษากับบุรีลิ่งที่พรมแดน ไม่ควรให้เรลิ่ง
มาที่เมืองจันทบุรี ควรให้นายรอนบินสไปควายเพราะเคยรุกรม
แผ่นดิน แต่การทิ้งปวงที่ไปปรึกษากันจะตองนำมาเสนอรัฐบาล
ก่อนจึงจะตกลงกันรู้ทิศทางได้

(3) เรื่องโจรผู้ร้ายหลบหนีข้ามพรมแดนนั้น ควรยึดถือ
หนังสือสัญญาที่ว่าการส่งคนรุกรมชายแดนที่มีอยู่แล้วกับ
อังกฤษเป็นหลัก แต่ควรถือหลักอยู่ที่ย่อยอาศัยกัน

(4) การที่จะรักษาความเรียบร้อยตามชายเขตแดน ขอม
เป็นหนทางของอำเภอ กำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน และกองพลลูกตระ
เวณในท้องที่รวมกันรักษา ไม่จำเป็นตองมีพนักงานอีกทาง
หาก

หลังจากนั้นปรากฏว่า ผู้ว่าราชการเมืองตราดของฝรั่งเศส คือ นายเบสเซียร์ (Jacques Bessiere) กับพระยาวิษยาธิบดี ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑล จันทบุรี ได้ปรึกษารื้อกันที่เกาะจิก เมื่อ 22 กรกฎาคม 1251

การปรึกษารื้อตกลงกันดังนี้

(1) เรื่องหนังสือเดินทางนั้น ทกลงกันว่า การเดินทางผ่านแดนต้องมี หนังสือสำคัญฉบับถาวรหรือฉบับชั่วคราวจากนายตำบลของผู้นั้น และจดความว่าจะไปธุระ กิจอะไรที่ไหน เมื่อไปถึงตำบลนั้นต้องให้เจ้าหน้าที่สถักหลังตรวจ เวลาจะกลับก็ต้องแจ้งต่อ เจ้าพนักงานอีกครั้งหนึ่ง ทั้งสองฝ่ายมีความต้องการตรงกัน คือต้องการให้ราษฎรทุก ๆ คน มีหนังสือสำคัญสำหรับตัวทุก ๆ คน หรือจะใช้ใบเสร็จที่ได้เสียเงินค่าธรรมเนียมอยู่ทุก ๆ คน แล้วยกก็ได้

ทั้งสองฝ่ายคือไทยและฝรั่งเศส ยังมีความเห็นตรงกันอีกว่า ในหนังสือ สำคัญชนิดนี้ต้องจดชื่อผู้ถือและภรรยา ถ้าเป็นคนโสเภณีให้จดชื่อบิดา และตำบลบ้านที่อยู่ ส่วน คนในมณฑลจันทบุรีจะให้พิมพ์ลายมือ สำหรับคนในเมืองตราดให้ขีดชื่อนิ้วมือ และในหนังสือ ชนิดนี้ต้องลงนามเจ้าพนักงานท้องถิ่น คือ ฝ่ายมณฑลจันทบุรี ผู้ว่าราชการเมืองหรือนาย อำเภอส่วยฝ่ายเมืองตราด ให้เรลิตังหรือผู้แทนเป็นผู้ลงนามใบสำคัญนี้ให้ใช้ได้เฉพาะปี เดียว

(2) เรลิตังเมืองตราดขอว่า ถ้าผู้ใดต้องการข้ามเขตแดนห้ามพกอาวุธ เป็น ฝ่ายไทยไม่เห็นด้วยเกรงว่าจะปฏิบัติไม่ได้ เพราะขณะนั้นข้อบังคับทั้งหลายเกี่ยวกับการ ห้ามพกอาวุธก็ยังจัดไม่เรียบร้อย จึงจะเป็นการลำบาก เกรงว่าจะเป็นอันตรายแก่ผู้สุจริต เพราะเป็นโอกาสให้ผู้ร้ายที่จะทำอันตรายได้ แต่ต่อไปคงจะจัดได้ เรลิตังเมืองตราดจึง ขอให้แก้ไขตกลงห้ามคู่ควบกันทั้งสองฝ่าย

(3) การที่จะรักษาเขตแดน พระยาวิษยาธิบดีเห็นว่าควรจะต้องตั้งสถานี ตำรวจภูธรขึ้น 2 แห่ง คือ ที่อำเภอย่งใหญ่ และที่เมืองขลุง ซึ่งเป็นที่ห่างจากเขตแดน จะ

¹ กจข. ร.5 ผ.21/22 เรื่องขอตกลงการจัดรักษาความเรียบร้อยตามชายแดน เมืองจันทบุรีและเมืองตราด ที่ 139/9012 8 ส.ค.125

ได้ป้องกันการกระทบกระทั่งกันได้ และอยู่ใกล้พอสมควรที่จะรักษาเขตแดนได้ ถ้าผู้ใดไม่มีหนังสือสำคัญจะนำตัวไปยังเจ้าพนักงานรักษาเขตแดน เพื่อบังคับให้จับไปรับหนังสือสำคัญสำหรับตัวที่ใดตกลงกัน

เรลิ่งเมืองตราดได้แจ้งว่า จะขออนุญาตต่อผู้สำเร็จราชการเมืองเขมร ตั้งเจ้าพนักงานรักษาเขตแดนในเมืองตราด เรลิ่งเมืองตราดคิดว่าจะตั้งเจ้าพนักงานไว้สัก 2 แห่ง คือ ตำบลท่าโสม กับตำบลคลองใหญ่ ซึ่งเป็นที่อยู่ในทางหลวง

(4) เรื่องผู้ร้ายข้ามแดน การติดตามคนรายตกลงกันว่า ถ้ามีผู้ร้ายหนีข้ามแดน เจ้าพนักงานฝ่ายพลเรือนตำบลใด ซึ่งกำลังติดตามเข้าไปถึงพรมแดนเขมรนี้ จะขออนุญาตเลยติดตามผู้ร้ายข้ามแดนเขาไปและจะนำหลักฐานแสดงต่อเจ้าพนักงานและขอกำลังให้ช่วยจับให้ควย ฝ่ายฝรั่งเศสเห็นควย

(5) เรื่องอำนาจศาล ผู้แทนฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสเห็นว่า ควรให้ศาลชำระความตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ลงวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1867 ข้อ 5 ตอนที่ 3 ซึ่งกล่าวว่า

"คนฝ่ายสยามไปกระทำความผิดต่อกฎหมายในดินแดนของฝ่ายเขมร ศาลเมืองเขมรมีอำนาจจะชำระคดีสินคี่ลงโทษตามกฎหมายของบ้านเมืองเขมร ถ้าคนฝ่ายเขมรเข้ามาทำผิดต่อกฎหมายในดินแดนสยาม ฝ่ายสยามมีอำนาจจะชำระคดีสินคี่ลงโทษตามกฎหมายสยาม"¹

ข้อตกลงดังกล่าวทั้งสองฝ่ายเห็นพ้องต้องกันว่า ควรให้เป็นการตกลงกันเป็นพิเศษ และให้ใช้โดยเฉพาะเมืองจันทบุรีและเมืองตราดเท่านั้น และมีข้อละเอียดของพิจารณาอีกหลายข้อ คือ²

(ก.) ถ้าคนในแขวงเมืองตราดจะเป็นคนชาติใดก็ดี กระทำผิดต่อกฎหมายของบ้านเมืองตนแล้ว หนีข้ามเขตเข้าไปในมณฑลจันทบุรี เรลิ่งเมืองตราดจะขอต่อศาลหลวง

¹ กจข. ร.5 ผ.21/22 เรื่องข้อตกลงการรักษาความสงบเรียบร้อยชายแดนเมืองจันทบุรีและตราด

เทศบาลมณฑลจันทบุรี สั่งให้จับตัวและส่งให้แก่เจ้าพนักงานเมืองตราด เพื่อศาลเมืองตราดจะได้พิจารณาลงโทษ และเมื่อขอให้จับนั้น ต้องส่งหลักฐานว่าผู้นั้นได้กระทำความผิดจริง เมืองตราดจะส่งเจ้าพนักงานเมืองตราดมาจับตัวผู้ต้องหาให้ช่วยจับด้วย ความข้อนี้ทั้งสองฝ่ายยอมจะปฏิบัติให้กันและกัน

(ข.) การราษฎรในมณฑลจันทบุรีไปทำการ เป็นโจรผู้ร้าย หรือทำผิดตามกฎหมายในแขวงเมืองตราด เจ้าพนักงานเมืองตราดจับได้ในแขวงเมืองตราด ศาลเมืองตราดจะมีอำนาจพิจารณาตัดสินลงโทษได้

การราษฎรในแขวงเมืองตราดไปทำการ เป็นโจรผู้ร้าย หรือทำผิดตามกฎหมายในมณฑลจันทบุรี ศาลในมณฑลจันทบุรีมีอำนาจพิจารณาและตัดสินลงโทษได้เช่นเดียวกัน

การที่จับและการตัดสินลงโทษผู้กระทำความผิดเช่นนี้ เจ้าพนักงานของท้องที่ที่ตัดสินลงโทษต้องระวังความไปให้พนักงานผู้ปกครองท้องที่ของผู้กระทำความผิดนั้น ๆ ทราบ และส่งสำเนาคำตัดสินไปให้ทราบด้วย

(ค.) ถ้าคนในมณฑลจันทบุรี ไปทำการ เป็นโจรผู้ร้ายหรือทำผิดกฎหมายในแขวงเมืองตราด และหนีกลับเข้ามาในแขวงมณฑลจันทบุรีดังนี้แล้ว ให้ศาลในมณฑลจันทบุรีเป็นศาลที่ชำระตัดสิน โดยเหตุว่าชาติโคชาติหนึ่งไม่ส่งคนในบังคับของชาตินั้นข้ามแดนไป และคนแขวงเมืองตราดที่มาทำความผิดในมณฑลจันทบุรีความความในข้อนี้ ก็ให้เป็นไปอย่างเดียวกัน

แต่เพื่อให้เป็นการสะดวกแก่ศาลในการพิจารณาคดี และป้องกันมิให้ราษฎรมีความเข้าใจผิดไปว่า ถ้าคนต่างประเทศไปทำความผิดแล้วหนีไปอยู่เขตต่างประเทศไม่ต้องได้รับโทษ ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงกันว่า ควรจัดให้เจ้าพนักงานของตนข้ามแดนไปไต่สวนถึงท้องที่พร้อมกับเจ้าพนักงานในท้องที่ที่เกิดเหตุ เมื่อไต่สวนไต่ความประการใดแล้ว เจ้าพนักงานทั้งสองฝ่ายจะได้พร้อมกันไต่สวนถึงข้อไว้ในคำไต่สวน แล้วจะได้ส่งคำไต่สวนไปยังศาลซึ่งมีหน้าที่ที่จะชำระ เมื่อศาลตัดสินแล้วจะได้ส่งสำเนาคำตัดสินไปยังเจ้าพนักงานท้องที่เกิดเหตุให้ทราบ หมายเรียกพยานในเรื่องเหล่านี้ให้ส่งทางเจ้าพนักงานท้องที่และเจ้าพนักงานจะเป็นธุระส่งหมายเรียกพยานของศาลไปยังพยาน ส่วนคำป่วยการของพยาน ศาลจะเป็นธุระเรียกให้ตามแบบธรรมเนียม เรื่องที่ตกลงกันนี้ให้ใช้ได้เฉพาะที่เกี่ยวกับความผิดต่อ

ราชการบ้านเมือง หรือที่เรียกว่า Political offence ซึ่งมีธรรมเนียมพิเศษ และ
เกี่ยวกับกฎหมายนานาประเทศ

ฝ่ายรัฐบาลไทยได้ขอให้ทำบัญชีกำหนดประเภทความอาชญา เช่นเดียวกับบัญชีที่มีอยู่
ในสัญญาระหว่างอังกฤษกับสยาม ซึ่งเกี่ยวกับเมืองนครเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ซึ่งลง
นามกันไว้ตั้งแต่ 3 กันยายน ค.ศ. 1883 ประเภทความอาชญาได้ระบุไว้ว่า ฆ่าคนตายโดย
เจตนา ฆ่าคนตายโดยไม่เจตนา ปล้นสดมภ์ ย่องเบาลักทรัพย์ วิวาท ทำหนังสือปลอม
ทำเงินหรือแสตมป์ปลอม ลักพาคนหนี ข่มขืน วางเพลิง

ข้อตกลงที่ทั้งสองฝ่ายได้พิจารณาว่าร่วมกันนี้จะได้เสนอต่อรัฐบาลของประเทศไทย
และฝรั่งเศส ถ้ารัฐบาลเห็นชอบด้วยจึงจะเป็นอันใช้ได้ต่อไป

ข้อสังเกตบางประการในการตกลงครั้งนี้ก็คือข้อตกลงในข้อ ข. ว่าถ้าคนในแขวง
เมืองตราดมาทำการโจรกรรมร้ายในแขวงเมืองจันทบุรี ให้ศาลเมืองจันทบุรีชำระตัดสินลงโทษ
ได้นั้น นับเป็นข้อตกลงที่เป็นข้อยกเล็กด้วยหนังสือสัญญา ร.ศ. 112 ในข้อที่ว่า ศาลฝรั่งเศส
เป็นศาลที่จะพิจารณาคดีคนในป้องกันฝรั่งเศสในที่ใด ๆ ในพระราชอาณาเขต
นอกอาณาเขตของศาลชำระคดีต่างประเทศ เพราะฉะนั้นคนในแขวงเมืองตราดที่เข้ามาทำ
ความผิดในแขวงเมืองจันทบุรีเป็นศาลที่ชำระลงโทษ ในการปรึกษาก็มีการหักทวง เรสิดัง
ตอบว่า

คนเมืองตราดเป็นคนอยู่ในบังคับของเรสิดัง ไม่ได้อยู่ใน
บังคับของกงสุล ถ้าเรสิดังยอมให้ชำระทำโทษใดแล้วก็เป็น
อันชำระทำโทษไป และเรสิดังเมืองตราดได้ชี้แจงตอบว่า
กองจัดการ เช่นนี้ชายแดนจึงจะเรียบร้อยได้¹

¹ กจข. ร.5 ผ.21/22 เรื่องข้อตกลงกับฝรั่งเศส เรื่องรักษาความสงบเรียบ
รอยชายแดนเมืองตราดและจันทบุรี

3. ปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศสและคนในป้องกันฝรั่งเศส

ปัญหาใหญ่ที่เกิดขึ้นในการยึดครอง ได้แก่ ปัญหาคนในบังคับและคนในป้องกันฝรั่งเศส

3.1 คนในบังคับฝรั่งเศส

ม. โกลบูเกาสกี ราชทูตฝรั่งเศสได้มาหากรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ และยื่นร่างสัญญาสำหรับการจับตัวคนในบังคับฝรั่งเศส ดังนี้

ก. ลูกหลานชาวยุโรปฝรั่งเศส บิดามารดาเป็นคนฝรั่งเศสแล้ว ถึงแม้ว่าจะไปเกิดที่เมืองอื่นใด ๆ ไม่ว่ากี่ชั่วก็ชน ฝรั่งเศสยังถือตามกฎหมายว่า เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอยู่เป็นนิรันดร์¹

ข. ความเห็นเรื่องเขมรในบังคับฝรั่งเศส เนื่องจากเขมรที่มีในกรุงสยามต่างกันเป็นหลายพวก จำแนกได้ดังนี้²

1) จำพวกที่ 1 เขมรที่ชาวสยามแท้ เรียกในราชการ "เขมรป่าดง" เป็นพื้นราษฎรเมืองสุรินทร์ สังขะ ชุขันธ์ ในมณฑลอีสาน และในพื้นที่เมืองมณฑลนครราชสีมาที่มีบ้าง เขมรพื้นเมืองมณฑลบูรพาเป็นชาติเขมรกัมพูชา

2) จำพวกที่ 2 เขมรเก่า เป็นชาวกัมพูชา แก่อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงสยามแต่แผ่นดินพระเจ้าตากบ้าง ในรัชกาลที่ 1 บ้าง พวกนี้อยู่ในมณฑลราชบุรี โดยมาก

3) จำพวกที่ 3 เขมรกลาง เป็นชาวกัมพูชา อพยพเข้ามาอยู่ในรัชกาลที่ 3 บ้าง พวกนี้อยู่ในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลปราจีนโดยมาก

4) จำพวกที่ 4 เขมรใหม่ เป็นชาวกัมพูชา เข้ามาตั้งแต่ ค.ศ.

¹ กองบรรณาสาร กต. ทมวคสัญญา ธรรมนูญสยาม-ฝรั่งเศส ศักราช 2446 ร.ศ. 112 ม้วน ที่ 5 ที่ 54/11310 ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ. 120 จากกรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โรปการ กราบบังคมทูล ร.5

² กองบรรณาสาร กต. แฟ้ม 26 แผนกสันติสัญญา เรื่องสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ร.ศ.

1858 ต่อมาจนทุกวันนี้ คนจำพวกนี้ ในมณฑลอื่น ๆ ไม่สู้มีเท่าใดนัก มีมากแต่ในมณฑล
บุรพา คือเมืองพระตะบอง เป็นต้น หัวเมืองเหล่านี้แตกอนพลเมืองมีน้อย ที่บริเวณ
คนขึ้นเพราะเขมรกับพวชนความกชี่ของฝรั่งเศสไม่ไหว พวกนั้นอพยพเข้ามาอยู่ในแขวง
เมืองพระตะบอง เสียมราฐมากขึ้นทุกที เมืองเหล่านี้จึงเจริญขึ้นจนทุกวันนี้ ที่เมือง
ประจันตคีรีเขต และเมืองตราด ก็มีเขมรพวกนั้นอพยพมาอยู่บ้าง แต่ไม่สู้มากเหมือนมณฑล
บุรพา ตามประเพณีที่ได้ทราบในเร็ว ๆ นี้ดูเหมือนราษฎรในพื้นที่เมืองพระตะบองทุกวันนี้
จะเป็นคนจำพวกนี้มากกว่าเดิมในพื้นที่เสียอีก ฝรั่งเศสถือว่า เขมรสมควรจะต้อง
อยู่ในบังคับฝรั่งเศสทั้งสิ้น เพราะเป็นชาติเขมร หากกำหนดตามปีที่ออกจากเมืองกัมพูชา
เหมือนลาวและญวนไม่

3.2 ปัญหาว่าคนชนิโคใดที่ควรจะได้รับความปลอดภัยของฝรั่งเศส¹

ชาวเอเชียที่เกิดในเมืองขึ้นของฝรั่งเศสและบุตรของคนเหล่านั้น เรายอมรับ
ว่าควรจะได้รับความปลอดภัยของฝรั่งเศส แต่หลานของคนเหล่านั้นกับชาวเมืองทั้งหลายที่ได้
เข้ามาตั้งอยู่ในเมืองไทยเมื่อก่อนเวลาเมืองเหล่านั้นได้เป็นเมืองของฝรั่งเศสนั้น พัน
จากความปลอดภัยของฝรั่งเศสทั้งสิ้น ชาวเมืองเขมรคงอยู่ตามข้อบังคับของข้อ 5 ใน
หนังสือสัญญาปี 1867 ก็ตามสัญญา ถ้าเป็นความอาชญากรรมบาลคนเขมรจะต้องอยู่
ในบังคับของอำนาจศาลไทยทั้งสิ้น ปัญหาเรื่องคนจีนที่อยู่ในป้องกันของฝรั่งเศสนั้น
เนื่องจากฝรั่งเศสเป็นชาติใหญ่ ได้รับคนพวกนี้เข้ามาอยู่ในความปลอดภัยเสียแล้ว ถ้า
จะกลับคืนบอกเลิกเสีย เราจะได้ความอภัยเป็นอันมาก เพราะเช่นนั้นจะถอนชื่อจีน
เหล่านั้นออกจากบัญชีไม่ได้เป็นอันขาด อนึ่ง พวกนี้ที่ได้รับไว้แล้วในความปลอดภัยนั้นล้วน
แต่เป็นจีนที่เป็นคนต้องมหันตโทษถูกเป็นคนที่ฉ้อโกงอันมิควรจะยกทั้งสิ้น จะเห็นได้ว่า
ในถ้อยความที่ขังพวกที่จีนเหล่านั้นขอให้ฝรั่งเศสช่วยนั้น มีแต่ความอันที่จะนำความอภัยมา
ให้ฝรั่งเศสโดยมาก อีกประการหนึ่ง ไทยเห็นว่าชาติจีนคำเดียวกว่าชาติไทยมาก เมื่อ
ฝรั่งเศสเอามาเชิดชูขึ้น ให้ได้รับอำนาจเอกราชต่อเรียนชั้นแนลลิตีเสมอกับคนขาว ที่เรา
ได้ยอมให้เพราะความไม่ตรีแท้ ๆ นั้นไม่เป็นการยุติธรรมเลย

¹ กจข. ร.5 ผ.19 (สนธิสัญญาต่าง ๆ) เล่ม 1 ใบบอกพระยาสุรียานุวัตร
มีมาทางกรมราชเลขาการ ปรัชญาสัญญาบัตรฝรั่งเศส ร.ศ. 121 - 124

หลังจากได้พยายามเจรจากับ ม. เคลคัสเซ จนตกลงกันได้ยอมให้มีเท่านั้น
ว่าพวกจีนที่ได้จับตัวไว้แล้วนั้นเป็นคนอยู่ในป้องกันของฝรั่งเศสจริง แต่การที่เกี่ยวข้อ
ด้วยอำนาจศาลนั้น จีนเหล่านี้ต้องอยู่ในบังคับกฎหมายไทย และให้ศาลไทย
พิจารณาคัดสินสิทธิขาด ยอมให้ผู้แทนสถานทูตผู้แทนกงสุลไปฟังฟังความของจีนเหล่านี้
ณ ที่ในศาลได้ แต่จะพุดจากทักทวงขึ้นในศาลอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เมื่อเห็นว่า
ผลการพิจารณาคัดสินนั้นไม่ให้ความยุติธรรมแน่แท้แล้ว ก็ให้พุดจาขึ้นที่โพลมาติคตามธรรมเนียม

ม. เคลคัสเซ ขอรว่าในการที่จะบังคับความในระหว่างคนไทยกับคนฝรั่งเศส
ในกรุงสยามนั้น¹ ถ้าคนในป้องกันฝรั่งเศสเป็นจำเลยในความอาญา ศาลกงสุลฝรั่งเศส
ในกรุงสยามเท่านั้นจะชำระตัดสินได้แห่งเดียว ถ้าเป็นความแพ่งแม้จำเลยเป็นคนใน
บังคับฝรั่งเศส โจทย์จะต้องไปฟ้องที่ศาลกงสุลเหมือนกัน แต่ถ้าไทยเป็นจำเลย ฝรั่งเศส
เป็นโจทย์ ก็ขึ้นจะต้องมาขึ้นศาลไทยสำหรับพิจารณาความต่างประเทศที่ในกรุงเทพ
ในศาลนั้น จะต้องมียอเยนซ์ของฝรั่งเศสคนหนึ่งมานั่งเป็นประธานอยู่ด้วย เท่ากันกับที่จะ
พุดว่า จะต้องมียอเยนซ์ของฝรั่งเศสสามมีเสียงบังคับคนไทยแท้ ๆ นั้นอยู่ด้วยคนหนึ่ง

จะเห็นได้ว่า ศาลไทยไม่มีอำนาจจะบังคับบัญชาหรือทำอะไรแก่คนอยู่ในบังคับ
บัญชาฝรั่งเศสได้สักอย่างเดียว ไม่เลือกว่าความแพ่งหรือความอาญา มิใช่แต่เท่านั้น
หนังสือสัญญาที่มีลักษณะเดียวกันกับกรุงอิตาลี เยอรมันนี เคนมาร์ก เป็นต้น แม้แต่ไทย
เป็นจำเลย ผลการต่างประเทศกับศาลไทยจะช่วยกันว่ากล่าว หรือมีมติ
ผู้แทนเค้าเยอนเมนต์ต่างประเทศจะว่ากล่าวแต่ผู้เดียวก็ได้ ในความของเคาเวอร์น-
เมนต์ฝรั่งเศสในเรื่องอำนาจศาล มอนให้คิดหนึ่งว่า ในมณฑลเมืองเชียงใหม่ ลำปาง
ลำพูนไชย สามมณฑลนี้ศาลไทยจะมีอำนาจบังคับความแพ่งของคนในบังคับฝรั่งเศสได้
แต่ไม่ยอมให้บังคับความอาญา ซึ่งคนฝรั่งเศสเป็นจำเลย ส่วนกงสุลฝรั่งเศสก็จะให้มี
อำนาจถอนความจากศาลคดีต่างประเทศที่เมืองเชียงใหม่ไปชำระศาลกงสุลฝรั่งเศสได้
อย่างเดียวกันกับอังกฤษ แต่ที่นอกจากศาลมณฑลนี้แล้ว ศาลที่กรุงเทพฯ แห่งเดียวจะ

¹ กจช. ร.5 ผ.19/6 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส เรื่องฝรั่งเศสจะขอทำ
สัญญาใหม่ ใบบอกที่ 154/1625 ลงวันที่ 22 ตุลาคม 122 เจ้าพระยาสุริยานุวัตร
กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ

บังคับความในระหว่างคนไทยกับคนในบังคับฝรั่งเศสได้ ยิ่งเป็นเมืองพระตะบองก็จะยิ่ง
เกี่ยงอำนาจฝรั่งเศสให้หนักขึ้น ในเมืองน่านบางที่จะยอมให้ทำอย่างศาลต่างประเทศ
เมืองนครเชียงใหม่

3.3 ปัญหาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสกับคนในป้องกันของฝรั่งเศส

เหิงจะมาตกลงกันได้ หลังจากได้มีการลงนามในหนังสือสัญญา ซึ่งทำขึ้นเมื่อ
วันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122 (ค.ศ. 1904 พ.ศ. 2446)¹ กล่าวไว้ข้อ 10-11
และ 12 ทั้งคนในบังคับฝรั่งเศสและคนในป้องกันของฝรั่งเศสได้ก่อให้เกิดปัญหาในการ
ปกครองบ้านเมืองมากมาย ตามสัญญาจึงได้ระบุไว้

คนในป้องกันของฝรั่งเศส ต่างกับ คนในบังคับฝรั่งเศส โดยลักษณะดังนี้ คือ
คนในป้องกันนั้น จะเป็นผู้มีชาติกำเนิดสมควรจะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสหรือไม่ก็ตาม
ถ้าได้จดทะเบียนและรับหนังสือสำหรับตัวจากสถานทูตฝรั่งเศสไว้ก่อนสัญญาฉบับนี้แล้ว
รัฐบาลยอมรับว่าผู้นั้นเป็นคนในป้องกันฝรั่งเศส แต่คนจำพวกนี้จะจดทะเบียนได้เฉพาะ
ตัวเท่านั้น ส่วนบุตรและภรรยาจะเป็นด้วยไม่ได้ แต่ภายหลังสัญญานี้ รัฐบาลได้ตกลง
กันเป็นพิเศษว่า บุตรของคนในป้องกันฝรั่งเศสตามข้อ 10 แห่งสัญญา นี้ ถ้าได้จดทะเบียนไว้
ในหนังสือสำหรับตัวของบิดาก่อนวันที่ยกลงในสัญญาฉบับนี้ แลได้รับหนังสือสำหรับตัวอีกต่าง
หากก่อนวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2453 ด้วยแล้ว จึงจะถือว่าเป็นคนในป้องกันของฝรั่งเศส
ได้เฉพาะตัวบุตรนั้นอีกชั้นหนึ่ง

ส่วน คนในบังคับของฝรั่งเศส ได้แก่คนที่มีชาติกำเนิดในดินแดนเมืองขึ้นของ
ฝรั่งเศส หรือในอารักขาของฝรั่งเศส เว้นแต่ถ้าได้เข้ามาตั้งอยู่ในอาณาเขตของสยาม
ก่อนเวลาที่ดินแดนซึ่งผู้นั้นเกิดได้ตกเป็นของฝรั่งเศสแล้ว ผู้นั้นไม่ควรเป็นคนในบังคับ
ฝรั่งเศส ต้องเป็นคนในบังคับสยาม

¹ กจ. ร.5 ผ.19/7 สนธิสัญญาต่าง ๆ หนังสือพระยาสุรียานุวัตร อรรถ-
ราชทูตสยามกรุงปารีส กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 223/2548 ลงวันที่
16 กุมภาพันธ์ 122 แจ้งเรื่องการเจรจาทำสัญญา

อนึ่ง รัฐบาลฝรั่งเศสได้ปกครองดินแดนในทวีปเอเชียต่างวาระกัน เราจึงควรทราบปีที่รัฐบาลฝรั่งเศสได้ปกครองดินแดนเหล่านั้นไว้โดยลำดับ ดังนี้

ในอินเดีย มีเมืองปอน ดิเชรี การ์กัล จันทาร์ มาเฮ ยานอน ในปี พ.ศ. 2357 (ค.ศ. 1814)

ในอินโดจีน มี โคชินจีน (ญวนใต้) พ.ศ. 2401 (1861) กัมพูชา พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) กังเกีย (ญวนเหนือ) พ.ศ. 2426 (ค.ศ. 1883) ประเทศลาวฝั่งซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง พ.ศ. 2436 (ค.ศ. 1893) เขตหลวงพระบาง อยู่บนฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปากน้ำควบลงมาจนถึงเมืองแก่นท้าวและปากน้ำเหืองต่อกับแม่น้ำโขงตอนหนึ่ง กับเมืองนครจำปาศักดิ์ และมโนไพรอีกตอนหนึ่ง พ.ศ. 2446 (ค.ศ. 1904) และมณฑลบุรพามีเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1907)

ปัญหาเรื่องคนในบังคับ และคนในป้องกันฝรั่งเศส เป็นปัญหาใหญ่สืบเนื่องมาจากสัญญาทางพระราชไมตรีในสมัยรัชกาลที่ 4 ลงวันที่ 15 สิงหาคม 2399 (ค.ศ. 1856) เป็นอุปสรรคในการบริหารประเทศตลอดมา โดยเฉพาะตลอดสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อให้เกิดปัญหาในด้านความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก ไทยต้องเสียดินแดนมณฑลบุรพาเพื่อแลกกับอำนาจศาลฝ่ายสยาม ตามหนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ลงวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907 (ร.ศ. 112 - พ.ศ. 2450)

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับคนในบังคับฝรั่งเศส เช่นเรื่องภาษี ดังปรากฏว่า เขมรลาว ญวน ข่า ได้ร้องเรียนมาว่า ได้ถูกเรียกร้องจากพระสรรพสิทธิให้เป็นคนในบังคับ และให้จ่ายภาษีส่วนบุคคลเช่นเดียวกับคนไทย ม. ฟาร์รังก์ (M. Ferrand) กงสุลฝรั่งเศสที่อุบลราชธานี ครั้งแรกได้ร้องขอยกเว้นภาษีแก่ชาวเขมร ลาว ญวน และข่า โดยปราศจากความแตกต่างกับวันที่ปรากฏในภูมิลาเนาของเขาในสยาม และไม่ต้องสงสัยโดยปราศจากการอภิปราย M. Ferrand ยอมรับว่าก่อนเข้าไปทำกรมหลวงสรรพสิทธิ

¹ประมวลหนังสือสัญญาใหม่และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศส อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรี ผิน เอี่ยมสุทธา 2516 หน้า 52 - 53

เกี่ยวกับปัญหาคนในบังคับฝรั่งเศส เขาได้รับคำอธิบายว่า ได้รับคำสั่งแย่งจากราษฎรของเขาจากกรุงเทพฯ ให้โรงเรียนได้เฉพาะคนในบังคับฝรั่งเศสที่เกิดบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
เรื่องรายชื่อกันในทะเบียนฝรั่งเศส ซึ่ง ม. เกดคาสเซ จะให้ยอมว่า ถ้าเป็นชื่อของชาวเอเซียที่ได้อาศัยอยู่ในเมืองไทยภายหลังปี ค.ศ. 1858 แล้ว รัฐบาลจะรับว่า เป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสทั้งสิ้น¹

3.4 การตั้งศาลกงสุลฝรั่งเศสที่น่านและโคราช

ฝรั่งเศสได้จัดตั้งศาลกงสุลขึ้นที่เมืองน่านและเมืองนครราชสีมา ตามสนธิสัญญาฉบับ 3 ตุลาคม 1893 ข้อ 8 ซึ่งคิดเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของผู้คนอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส สมเด็จพระยาคำรง มีหนังสือกราบทูลว่า² ด้วยได้รับแจ้งจากกระทรวงการต่างประเทศว่า รัฐบาลฝรั่งเศสได้จัดให้ ม. ฮาริกวิน และ ม. คีลละยองซ์ ขึ้นไปเป็นกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่านและนครราชสีมา ออกไปจากกรุงเทพฯ แล้ว ตั้งแต่ 8 ม.ค. ร.ศ. 113 และ 3 ธ.ค. ร.ศ. 113 ตามลำดับ

กงสุลเมืองน่าน มีเขตแขวง ถึง เชียงราย - เชียงแสน เชียงใหม่ นครลำปาง ลำพูน เมืองไพร เมืองแพร่ ระแหง (ตาก) กำแพงเพชร (คักพังเขต) เสาะมมาลก (สวรรคโลก) พิชัย สุโขทัย

กงสุลนครราชสีมา ให้มีอาณาเขตแขวงลาวและเขมรทั้งปวง อันตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำโขงฝั่งซ้าย

3.5 อภัยเมืองจันทบุรี

กรณีอภัยยกำเริบที่เมืองจันทบุรี พ.ศ. 2438 - 2440 ในขณะที่ฝรั่งเศสกำลัง

¹ กจ. ร.5 ผ.19/2 สำเนาใบบอก สำเนาใบบอกที่ 147 ลงวันที่ 20 มกราคม 121 เจ้าพระยาสุริยานุวัตร กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปกร

² กจ. ร.5 ค.3/1 ทูตและกงสุลต่างประเทศ หนังสือส่วนทั่วที่ 43/19009 ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน ร.ศ. 113 จากกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ มีหนังสือกราบบังคมทูล

ยิดจันทบุรีอยู่นั้น เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงผลสะท้อนทางด้านการเมืองระหว่างประเทศหลาย ๆ ด้าน เช่นจีนอั้งยี่ที่ก่อการกำเริบนั้น หัวหน้าหลาย ๆ คนต่างก็เป็นคนจีนในบังคับของชาวต่างประเทศเช่นฝรั่งเศส เป็นต้น¹

อั้งยี่เคยเกิดครั้งแรกในเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ 3 มูลเหตุที่จะเกิดอั้งยี่นั้นเนื่องมาจากต้องกดขี่เอาดินแดนเข้าไปขายในจีนมากขึ้น พวกจีนตามชายทะเลพากันคิดฉ้อโกงหลาย ต่อมาจีนเข้ามาหากินในเมืองไทย คนจีนคิดฉ้อโกงเข้ามาเมืองไทยด้วยเมืองไทยมีกฎหมายห้ามสูบฝิ่นหรือซื้อขายฝิ่น เมื่อทางบ้านเมืองเข้มงวดในการปราบปรามผู้ลักลอบซื้อขายและสูบฝิ่น ทำให้ฝิ่นราคาดี จึงมีพวกจีนคิดค้าฝิ่นด้วยการตั้งอั้งยี่² ทำการค้าขายฝิ่นเป็นการฝ่าฝืนกฎหมายของบ้านเมือง

ในเมืองจันทบุรีระหว่างฝรั่งเศสยึดครองก็ปรากฏว่ามีอั้งยี่เกิดขึ้น 2 ก๊ก คือ ยี่ห้องฮอก ก๊กหนึ่ง มีจีนอาพล เป็นหัวหน้า ตั้งศูนย์ดำเนินการอยู่ตำบลบ้านท้ายบ้านฉวนแขวงเมืองจันทบุรี มีกำลังประมาณ 70 - 80 คน อีกก๊กหนึ่งคือ ยี่ห้องเฮง มีจีนจวนเสง เป็นหัวหน้า อยู่ที่บ้านบางกะจะและบ้านท่าใหม่ จันทบุรี มีกำลังราว 100 คน อั้งยี่ทั้งสองก๊กล้วนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส³ มีพฤติกรรมฝ่าฝืนกฎหมายของบ้านเมืองต่าง ๆ เช่น ลักลอบค้าของเถื่อน ปล้นสดมภ์ ทำร้ายซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดปัญหาแก่บ้านเมืองเนื่อง ๆ จนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีปรารภมาในใบบอกว่า "เรื่องนี้น่ารำคาญอยู่มาก การที่คนในบังคับต่างประเทศเข้าอั้งยี่จะพอว่ากล่าวได้ แต่ถ้าวกอั้งยี่กำเริบนั้น

¹พลกุล อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. ประสานมิตร 2515 หน้า 64 - 65

²คำรณราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ นิทานโบราณคดี กลังวิทยา 2501 หน้า 313

³กจ. ร.5/1 น.33 อั้งยี่เล่ม 2 อั้งยี่เมืองจันทบุรี (15 ส.ค. 114 - 10 เมษายน 116)

จะปราบปรามอย่างใด จะต้องขอให้ฝรั่งช่วยเหลือหรือ เห็นควรจะหาหรือมองลีเออร์
ยัคมินส์ดู ควรตกลงไว้ก่อนว่าจะทำอย่างไร"¹ ปัญหาอั้งยี่จันทบุรีนี้ระยะหลังทราบว่ามี
การทำงานสัมพันธ์กับอั้งยี่ในกรุงเทพฯ ด้วย พระยาวิชาธิปัตย์จึงมีตราลับมากกราบทูลกรม
หมื่นดำรงราชานุภาพให้กระทรวงนครบาลบังคับหัวหน้าทั้งยี่ฮกและยี่เฮงในกรุงเทพฯ
เรียกหัวหน้าอั้งยี่ในเมืองจันทบุรีเข้ามาว่ากล่าว² อั้งยี่จันทบุรีจึงสงบไป

สภาพการยึดเมืองจันทบุรีและการยึดครองตราคของฝรั่งเศสมีข้อแตกต่างกัน
เพราะจันทบุรีถูกฝรั่งเศสยึดครองเฉพาะในเขตที่ตั้งกองทหารของตน ราษฎรที่อยู่ในเขต
ทหาร ทางราชการก็ให้อพยพออกหมดแล้ว ดังนั้น สำหรับเมืองจันทบุรีฝรั่งเศสจึงมีอธิปไตย
เหนือดินแดนเฉพาะเขตที่ตั้งกองทหาร คือบริเวณค่ายทหารในเมืองและบริเวณค่าย
ทหารที่ปากน้ำแหลมสิงห์ ปัญหาที่เกิดขึ้นในการปกครองจึงมีเฉพาะระหว่างผู้ปกครองฝ่าย
ไทยกับผู้ปกครองฝ่ายฝรั่งเศส ส่วนเมืองตราคนั้นฝรั่งเศสได้ปกครองส่วนที่ไทยจำต้องมอบ
ให้และผนวกดินแดนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชา ฝรั่งเศสจัดให้ขุนนางเขมรชื่อว่า พระยา
สุรศักดิ์วาริน (พรม) มาเป็นเจ้าเมือง ดังนั้น ปัญหาที่ตราคจึงมีมากกว่าจันทบุรี ประกอบ
ด้วยปัญหาที่เกิดจากผู้ปกครองฝ่ายฝรั่งเศสกับราษฎรตราค และปัญหาระหว่างผู้ปกครองฝ่าย
ไทยกับผู้ปกครองฝ่ายฝรั่งเศส แต่ทั้งปัญหาเมืองจันทบุรีและเมืองตราคจะมีตรงกันอย่าง
หนึ่งก็คือ ปัญหาเกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศสและคนในป้องกันฝรั่งเศส ทำให้เกี่ยวโยงไป
ถึงปัญหาเรื่องอื่น ๆ ด้วย เช่น การปกครอง การศาล อาชญากรรม เป็นต้น ประเทศไทย
ต้องใช้ความพากเพียร ความอดทน และความเสียสละเป็นอย่างมากเพื่อเจรจาแลก
เปลี่ยนให้ไ้เมืองจันทบุรีและตราคคืนมาโดยสมบูรณ์

¹ กจช. ร.5/1 น.33 อั้งยี่เมืองจันทบุรี ที่ 163/545 ถึงกรมหมื่นดำรง-
ราชานุภาพ

² กจช. ร.5/1 น.33 อั้งยี่เมืองจันทบุรี ตราลับที่ 90/43632 8 มีนาคม

การเจรจาเรื่องเมืองจันทบุรีและตราครุฑระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อลงนามในหนังสือสัญญาฉบับ 13 ก.พ. 1904 และหนังสือสัญญาฉบับ 23 มี.ค. 1907

เนื่องจากฝรั่งเศสได้ยึดเมืองจันทบุรีไว้ตามอนุสัญญาข้อ 6 โดยอ้างว่าเป็นหลักประกันให้ไทยได้ปฏิบัติตามสัญญาฉบับลงวันที่ 3 ตุลาคม 1893 เพื่อชดเชยวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ดังกล่าวมาแล้วในตอนก่อน หลังจากประเทศไทยได้ปฏิบัติตามสัญญาแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังยึดจันทบุรีอยู่ แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสน่าจะมีแผนการอื่นแฝงอยู่ ประเทศไทยจำต้องมอบดินแดนอื่นเป็นการแลกเปลี่ยน โดยทำสัญญาอีก 2 ฉบับ คือ ฉบับแรกลงวันที่ 7 ตุลาคม 1902 ตามสัญญานี้ไทยยอมยกเมืองมโนไพรและจำปาศักดิ์ให้แก่ฝรั่งเศส แต่รัฐสภาฝรั่งเศสไม่ยอมให้สัตยาบันสัญญาฉบับนี้ ประเทศไทยจำต้องทำสัญญาอีกฉบับหนึ่งลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 1904* ตามสัญญาฉบับนี้ประเทศไทยต้องยกดินแดนตรงข้ามเมืองหลวงพระบางบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส หลังจากลงนามในสัญญาฉบับนี้ ฝรั่งเศสกลับไปยึดครองตราดแทน แสดงว่าความต้องการของฝรั่งเศสยังไม่สิ้นสุด เพื่อให้ได้ตราดคืนมา ประเทศไทยจึงจำต้องทำสัญญาอีกฉบับหนึ่ง คือสัญญาฉบับลงวันที่ 23 มีนาคม 1907 โดยประเทศไทยยอมยกมณฑลบุรพา ซึ่งประกอบด้วยเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ อันอุดมสมบูรณ์บริเวณทะเลสาบให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน ประเทศไทยจึงสามารถขจัดกองทัพของทหารต่างชาติออกไปจากดินแดนไทยได้ เพราะการที่กองทหารต่างชาติเข้ามาตั้งอยู่ในดินแดนของชาติใดชาติหนึ่งนั้น เป็นปัญหาสำคัญยิ่งในทุกยุคทุกสมัย ทั้งนี้เพราะเป็นปัญหาเกี่ยวข้องกับอธิปไตยและความมั่นคงของประเทศ¹

* ก็นี้สัญญาว่าด้วยเขตแดนระหว่างสยามกับดินแดนกัมพูชา และจังหวัดหลวงพระบางของฝรั่งเศส ค.ศ. 1904

¹ สมบูรณ์ เจริญศรี สถานภาพของทหารในต่างแดน รัฐศาสตร์นิเทศ (8)

ปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี จึงเป็นเสมือนเส้นหนามที่เสียดแทงใจอยู่เสมอ เป็นเรื่องกังวลของรัฐบาลไทยและเจ้าหน้าที่ตลอดมา เรื่องจันทบุรีนั้นเล่าไทยได้ประพาศตามหนังสือสัญญาปี 1893 เสร็จสิ้นทุกข้อ ทว่าที่ฝรั่งเศสจะถอนทหารออกเสียได้นานแล้ว ก็หาถอนไม่ การที่ตั้งอยู่เดิวนั้นจึงไม่เป็นการยุติธรรมเลยสักนิดเดียว เมืองที่ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งอยู่โดยไม่ยุติธรรมนั้น ไทยยังถือว่าเป็นแผ่นดินของไทยเสมอ แต่ฝรั่งเศสมีอำนาจมากกว่า ก็คงจำใจทนให้อยู่ไปเท่านั้น¹

1. การเจรจาเพื่อลงนามในสัญญาไทย - ฝรั่งเศส ค.ศ. 1902

หลังจากที่ไทยได้ลงนามในสัญญาปี ค.ศ. 1893 แล้ว ไทยได้ทำการเจรจาเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของสัญญา 1893 และเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายหลังปี ค.ศ. 1893

1.1 การเจรจาทันทีครั้งแรก

การเจรจาเริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการครั้งแรกที่กรุงเทพฯ ระหว่างเดือนพฤศจิกายน 1899 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 1900 และในระหว่างการเจรจาอยู่ที่กรุงเทพฯ นั้น บางครั้งอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสก็ได้เข้ามาเจรจากับรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส ณ ประเทศฝรั่งเศสด้วย²

ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศสที่มาเจรจาทันทีนี้คือ นายเคอเฟรานุซ์ ซึ่งเข้ามากรุงเทพฯ ตั้งแต่เดือนตุลาคม 1899 และถวายบังคมลากลับออกไปวันที่ 7 มีนาคม 1900

สำหรับผู้แทนของรัฐบาลไทยก็คือ กรมหลวงเทเวศร์วงศโพรการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ผู้ช่วยเหลือในการเจรจาฝ่ายไทยก็คือ เจ้าพระยาอภัยราชา (G. Rolin Jacquemyns) ที่ปรึกษาราชการทั่วไปของไทยชาวเบลเยียม ในระยะแรกเจ้าพระยา

¹ กจช. ร. 5 ผ. 19/2 ใบบอกพระยาสุริยานุวัตร ราชทูตสยามกรุงปารีส กราบทูล กรมหลวงเทเวศร์วงศโพรการ ลงวันที่ 18 กันยายน 121

² สุวิทย์ พักขาว ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-วิโรฒ ประสานมิตร 2518 หน้า 130

อภัยราชาเป็นผู้เจรจากับนายเคอฟรานซ์ แต่ฝรั่งเศสจะรังเกียจต้องการเจรจากับผู้แทน
รัฐบาลไทยโดยตรง ดังนั้นกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการจึงเป็นผู้เจรจากับตนเอง นอก
จากนั้นก็มีส่วนเกี่ยวข้องในการเจรจาฝ่ายไทยอีก ได้แก่ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กรมหมื่น
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระวิภาคภูบาล (McCarthy) และนายริเวตต์ คาร์แนค (Rivett
Carnac)

1.2 ปัญหาที่นำมาเจรจา มีปัญหาที่สำคัญคือ

การเจรจาเรื่องเขตแดนหลวงพระบางและฝั่งขวาแม่น้ำโขง
การเจรจาเรื่องเขต 25 กิโลเมตร
การเจรจาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส
การเจรจาเรื่องการถอนทหารออกจากจันทบุรี

1.2.1 การเจรจาเรื่องเขตแดนหลวงพระบางและฝั่งขวาแม่น้ำโขง

ตามสัญญา 3 ตุลาคม 1893 ทำให้หลวงพระบางซึ่งอยู่บนฝั่งซ้ายของ
แม่น้ำโขงตกเป็นของฝรั่งเศสทันที ปัญหาหลวงพระบางและฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นผลสืบเนื่อง
มาจากความบกพร่องของสัญญาฉบับ 3 ตุลาคม 1893 ข้อ 3 และข้อ 4 ซึ่งระบุไว้ว่า

ข้อ 3 คอเวอนเมนตสยามจะไม่ก่อสร้างคาน กาย คู หรือที่อยู่ของทหาร
ในแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บน
ฝั่งขวาปากตะวันตกแม่น้ำโขง¹

ข้อ 4 ในจังหวัดที่กล่าวไว้แล้วในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษา
จะมีแก่ของตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนใช้เป็นกำลังแต่เพียงจำเป็นแท้ และทำ
การตามอย่าง เช่น เคารักษาเป็นธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำหรือพลเกณฑ์ สรรพ
ค่ายอาวุธเป็นพลทหารอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย²

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

²โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

ผลจากสัญญาทั้ง 2 ข้อนี้ ทำให้เมืองพระตะบอง เสียมราฐ และเขต 25 กิโลเมตร ตลอดแนวแม่น้ำโขงเป็นเขตปลอดทหารโดยอัตโนมัติ อันนี้ ตามสัญญาข้อ 4 ก็ก่อให้เกิดปัญหาในการตีความอีกมากมาย เช่น ตอนที่กล่าวถึงการรักษาความสงบเรียบร้อยในเขตตามข้อ 3 โดยกองตระเวนอย่างที่เคยรักษากันมา ฝ่ายลาวหลวงพระบางและฝ่ายฝรั่งเศสได้ตีความที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายตน คือได้ตีความข้อ 4 ซึ่งกล่าวถึงการรักษาความสงบเรียบร้อยเป็นการปกครอง¹ ฝ่ายลาวหลวงพระบางได้ใช้ข้ออ้างในเรื่องนี้ยกกำลังเข้ามาฝั่งขวาตรงข้ามหลวงพระบาง อันนี้ ตามสัญญานี้ในข้อ 1 บอกแต่เพียงว่า รัฐบาลไทยยอมสละกรรมสิทธิ์ในดินแดนที่อยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำโขงนั้นด้วย ไม่ได้กำหนดขอบเขตที่แน่นอน ตามความเข้าใจของไทยนั้นก็คือ แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส รัฐบาลไทยจึงมีกรรมสิทธิ์ในดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงอย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่อยู่นอกเขต 25 กิโลเมตร แต่ฝรั่งเศสก็ฉวยโอกาสในความไม่กระจ่างชัดของสัญญานี้เรียกร้องให้รัฐบาลไทยยกดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่อยู่ตรงข้ามหลวงพระบางให้แก่ตน ฝรั่งเศสอ้างว่าหลวงพระบางมีเขตแดนคลุมไปถึงฝั่งขวาแม่น้ำโขง ดังนั้นดินแดนดังกล่าวจึงควรเป็นของฝรั่งเศสด้วย รัฐบาลไทยคัดค้านข้อเรียกร้องดังกล่าวของฝรั่งเศส นายปาวีจึงเสนอแก่รัฐบาลไทยว่า ไทยควรจะยอมรับบรรณาการจากหลวงพระบาง และมอบให้หลวงพระบางเก็บส่วยในเขตฝั่งขวาตามเดิม กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการทรงแจ้งให้ ม.ปาวีทราบว่า รัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสจะไต่พิจารณาตกลงในเรื่องนี้กันต่อไป²

¹ สุวิทย์ พักขาว ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสตั้งแต่ ร.ศ. 112 ถึง ร.ศ. 126 ปริญญาโทพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต 2518 หน้า 112

² กจ. ร. 5 ผ. 18.2/2 สำเนาที่ 1/18509 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ถึงพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ. 113 ซึ่งจิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ อ้างไว้ใน ปริญญาโทพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ประสานมิตร 2516 หน้า 199

1.2.2 การเจรจาเรื่องเขต 25 กิโลเมตร

ตามหนังสือสัญญา 3 ตุลาคม 1893 ข้อ 3 ข้อ 4 และข้อ 5 ระบุไว้มีใจ
ความสำคัญ 2 ประการ¹ คือ

(1) อาณาบริเวณ 25 กิโลเมตร บนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เมืองพระตะบอง
เมืองนครเสียมราฐ เป็นเขตปลอดทหาร

(2) อาณาบริเวณ 25 กิโลเมตร ดังกล่าว เมืองพระตะบอง เมืองนคร
เสียมราฐ เป็นเขตปลอดภาษี และการรักษาความสงบเรียบร้อยให้ทำเป็นแบบธรรมเนียมที่
เคยทำกันมา

ความมุ่งหมายเดิมของผู้ทำสัญญาปี 1893 ที่ได้ตั้งสัญญาข้อนี้ขึ้นไว้ด้วยความ
มุ่งหมายที่จะกันไปให้มีสงครามเกิดขึ้นในระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอย่างแน่นอน จึงได้ขีดเส้นกัน
ริมแม่น้ำโขงเป็นแนวไว้ถึง 25 กิโลเมตร เพราะจะกันไม่ให้ทหารทั้งสองฝ่ายมีช่องทางที่จะ
มาปะทะกันเข้าได้² แต่ปรากฏว่า

เส้นเขต 25 กิโลเมตร ไม่ใช่หลายประการ คือเป็นที่หลบซ่อน
ของพวกขุไมย โจรมิฉนาศีพลบลัทธิกฎหมายของบ้านเมืองทั้งฝ่าย
ไทยและฝ่ายฝรั่งเศส เขต 25 กิโลเมตรนั้นเป็นรัฐของพวกขุไมย
และโจรผู้รายตลอดไปทั้งแม่น้ำโขง ราษฎรที่อยู่ใกล้เคียงในบาน
เมืองแถบนั้นนอนตาหาหูลับมือ ไม่เป็นอันตั้งหน้าทำมาหากิน เพราะ
ไม่ทราบว่พวกโจรจะข้ามเส้น 25 กิโลเมตร เขาไปทำร้ายใน
ชุมชนใด จนในที่สุดแผ่นดินฝรั่งเศสข้างชายก็พลอยได้รับความเดือด
ควายเป็นอันมาก³

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

²กองบรรณสาร กต. หมวดสัญญา หนังสือ สยาม-ฝรั่งเศส ศักราช 2446 เล่ม 9
หนังสือจากพระยาสุริยานุวัตรถึงกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 181 7 มีนาคม 121

³กองบรรณสาร กต. หมวดสัญญา หนังสือ สยาม-ฝรั่งเศส ศักราช 2446 เล่ม 9
หนังสือที่ 181 จากพระยาสุริยานุวัตรถึงกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 7 มีนาคม 121

เมื่อเกิดปัญหาขึ้นเช่นนี้ ทางเจ้าเมืองในบริเวณดังกล่าวก็ไม่สามารถนำกำลังเข้าไปปราบปรามได้ เนื่องจากขัดกับหนังสือสัญญา

การแก้ไขปัญหานั้นในระยะแรกได้ดำเนินการโดยการตั้งคณะกรรมการผสมไทย-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1894¹ แต่คณะกรรมการก็ไม่สามารถแก้ไขได้ ต่อมาคณะกรรมการชุดนี้ก็ล้มเลิกไป เนื่องจากไทยไม่ยอมต่ออายุให้ ทั้งยังสืบทราบมาอีกว่าคณะกรรมการฝ่ายฝรั่งเศสใช้ขยายอำนาจอิทธิพลของตนในการเจรจาครั้งนี้ จึงได้ยกปัญหานี้ขึ้นมาพิจารณาด้วย

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ฝรั่งเศสได้มีท่าทีในการขยายอิทธิพลมาทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงเพิ่มขึ้น เริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 1894 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าในรอบปีนั้น ฝรั่งเศสได้ซื้อที่ดินสูง 4 แห่ง คือ ที่อุบลราชธานี หมาจกแซง(หนองคาย) เขียวของ และจำปาศักดิ์ โดยฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิในการตั้งกองสูงตามหนังสือสัญญา 1893 ข้อ 8 แม้จะอ้างว่าจะตั้งกองสูงที่นครราชสีมาและเมืองน่านอีกด้วย เขต 25 กิโลเมตร ครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวางซึ่งก็มีเฉพาะทางฟากตะวันตกของแม่น้ำโขงเท่านั้น และฝรั่งเศสยังมีสิทธิในการเดินเรือในลำแม่น้ำโขง จุดนี้เป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสขยายอิทธิพลเข้ามาได้ง่าย

เขต 25 กิโลเมตร ได้สร้างความลำบากใจและกังวลใจไม่เฉพาะต่อประเทศไทย เท่านั้น อังกฤษเองก็กังวลใจและให้ความสนใจเป็นพิเศษ จะเห็นได้จากลอร์ดแลมิงตัน (Lord Lamington) ได้ตั้งเป็นกระทู้ซักถามในสภาขุนนางของอังกฤษ เมื่อ 4 กันยายน 1893 แสดงความกังวลใจว่า "ฝรั่งเศสในอินโดจีนกระหายอยากได้สยามทั้งประเทศ แม้ว่าจะไม่ใช้ความประสงค์ของรัฐบาลฝรั่งเศสก็ตาม มันมิใช่เป็นอันตรายต่อการค้าของอังกฤษในสยามเท่านั้น แต่หมายถึงจักรวรรดิอินเดียนอันอันคัมของอังกฤษ ดังนั้นอังกฤษต้องคุ้มครองเอกราชของสยาม"²

¹ กจ. ร. 5 ผ. 18.2/4 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระศกดาภิเศกขรรวิทย์ (กรมการฝ่ายไทย) 16 ก.พ. 113 (1895)

² กจ. ร. 5 ผ. 21/9 เอกสารลับชุดฝรั่งเศสและอังกฤษ ที่ 11762 จากพระยาประสิทธิศุลการ อัครราชทูตสยามประจำกรุงอังกฤษ กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 21 ธันวาคม 119

หลังจากอังกฤษและฝรั่งเศสได้ลงนามในหนังสือสัญญาฉบับวันที่ 15 มกราคม 1896¹ ซึ่งเป็นสัญญาประกันความเป็นเอกราชของไทย ฝรั่งเศสจะเพิ่มข้อเรียกร้องเกี่ยวกับดินแดนในเขตอิทธิพลของตน ได้แก่บริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง มีฝั่งขวาตรงข้ามหลวงพระบางและเมืองพระตะบอง เสียมราฐ เป็นอาทิ

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสก็มีที่ท่าอ่อนลง เมื่อฝ่ายไทยยืนยันแข็งกร้าวในการให้ยกเลิกเขต 25 กิโลเมตร โดยที่ไทยจะยอมให้หลวงพระบางฝั่งขวา มโนไพร และจำปาศักดิ์ เป็นการแลกเปลี่ยน ทั้งไทยยังยอมผ่อนปรนในเรื่องการโยธาในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยจะเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสเข้ามาลงทุนเสมอหน้ากับมหาอำนาจอื่นตามสิทธิที่ทัดเทียมกัน แต่พระยาสุรียานุวัตร ขอตัดการโยธาชนิดต่าง ๆ จาก 5 ชนิด คือ การสร้างทางรถไฟ คลอง ถนน ระบบโทรเลข และอื่น ๆ ให้เหลือ 3 ชนิด คือ การสร้างทางรถไฟ คลอง กับท่าเรือ² นายเคลาส์เชยชมตามที่ฝ่ายไทยเสนอ

เป็นที่น่าสังเกตว่า เรื่องการโยธาโดยเจตนาก่อการสร้างทางรถไฟนี้ปรากฏว่ามีประเทศตะวันตกสามชาติที่พยายามจะเสนอให้ประเทศของตนเข้ามามีส่วนในการสร้าง คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ดังปรากฏในเรื่องเกี่ยวกับกิจการรถไฟในสมัย ร. 5 ว่า หลังจากรัฐบาลไทยได้ตกลงใจจะสร้างทางรถไฟสายยุทธศาสตร์จากกรุงเทพฯ ไปโคราชแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้สละทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1892 และโปรดให้กรมรถไฟหลวงได้วางแผนงานก่อสร้างทางรถไฟให้เรียบร้อยเหมาะสมชาวอังกฤษที่ปีประสมการนี้ที่คล้ายคลึงกันในซีลอนและมลายูมาแล้ว

¹ กจ. ร. 5 ต. 6/12 สัญญาระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสและเรื่องจะยกกรุงสยามเป็นแผ่นดินกลาง หนังสือสัญญานี้เรียกว่าหนังสือปฏิญาณหนังสือสัญญาในระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสได้ทำไว้ที่กรุงลอนดอน วันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 1896

² กจ. ร. 5 ผ. 19/2 ในบอกพระยาสุรียานุวัตร กราบทูลกรมหลวงเพชรบุรีไปกราบ 18 กันยายน 121

อธิบดีกรมรถไฟมีเยอรมันเป็นอธิบดี ไม่พอใจคู่แข่งผู้รับเหมาชาวอังกฤษ¹ ฝรั่งเศสก็ต้องการสร้างทางรถไฟด้วยและไม่ได้ ปี 1893 เกิดกรณี ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสคงไม่พอใจที่จะสร้างทางรถไฟเข้าไปในเขตอิทธิพลของตนอีกด้วย จึงได้เสนอเรียกร้องไว้ในการประชุมครั้งนี้ด้วย

1.2.3 การเจรจาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส

ปัญหาเรื่องคนในบังคับเป็นของใหม่ที่เกิดขึ้นหลังจากประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญากับเซอร์จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) ทูตอังกฤษในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี ค.ศ. 1855 ตามสนธิสัญญานี้ไทยยอมให้ "สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ" และต่อมาชาวยุโรปอื่นก็ได้รับสิทธิเช่นนี้บ้าง รวมทั้งฝรั่งเศสซึ่งได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตตามสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ปี ค.ศ. 1856² ด้วย ปัญหาคนในบังคับก่อให้เกิดปัญหาในด้านการปกครองแก่ไทยเป็นอันมาก อนึ่ง คนในบังคับก็มีขอบเขตกว้างขวางไปมีข้อกำหนดแน่นอนแต่อย่างใด ยากแก่การปฏิบัติทั้งสองฝ่าย จึงได้ยกเป็นหัวข้อในการเจรจาเพื่อวางกำหนดกฎเกณฑ์ให้สามารถปฏิบัติได้

(1) การเจรจาระยะแรก

ข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศส ในการเจรจาที่กรุงเทพฯ นายเคอฟรานซ์ ได้กำหนดคุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศส เสนอรัฐบาลไทยดังนี้ คือ³

¹D.G.E. Hall, The History of South - east Asia 2nd. edition 1966, p. 638-640.

²D.G.E. Hall, A History of South - east Asia Second edition 1966, p. 633.

³กองบรรณสาร กต แฟ้ม 2.4 "Comparison of Draft Convention between Siam & France for Settlement of Questions" ซึ่งสุวิทย์ พักขาว อ้างไว้ในปริณฎณานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ประสานมิตร 2518 หน้า 131

ก. คนที่เกิดในฝรั่งเศส ในอาณานิคมของฝรั่งเศส และใน
ดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจอธิปไตยของฝรั่งเศส

ข. คนที่มาจากทะเบียนเป็นชนในบังคับฝรั่งเศส ก่อนที่จะมีการ
ลงนามในข้อตกลงฉบับนี้

ค. บุตรของบุคคลตามข้อ (ก) และข้อ (ข) ซึ่งเกิดในประเทศไทย

ส่วนข้อเสนอของฝ่ายไทย คุณสมบัติของคนในบังคับฝรั่งเศสใน
ไทย ได้เสนอว่าดังนี้ คือ

(ก) เป็นชาวฝรั่งเศสโดยกำเนิดหรือโดยแปลงสัญชาติ

(ข) เป็นชาวเอเชียที่เกิดในฝรั่งเศส อาณานิคมฝรั่งเศส หรือดินแดน
ในปกครองกัน จะไม่นับรวมถึงชาวโคชินจีน เขมร อานัม ตังเกีย ลาว หรือชาวลาวหลวง
พระบาง และฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งมีกมิลาเนาก่อนที่ดินแดนนี้จะตกไปเป็นของฝรั่งเศส
แต่นับรวมถึงประชาชนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หรือบุตรของประชาชนบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
ซึ่งย้ายมาอยู่บนฝั่งขวาแม่น้ำโขง และจดทะเบียนเป็นชนในบังคับฝรั่งเศสก่อนข้อตกลงนี้

(ค) ชาวยุโรปที่ไม่มีสัญชาติกับไทย แต่ต้องการได้เอกสิทธิ์ของคนใน
บังคับฝรั่งเศส

อนึ่ง คนจีนที่อยู่ในประเทศไทย ซึ่งจดทะเบียนกับกงสุลฝรั่งเศสไม่จัด
ว่าเป็นชนในบังคับฝรั่งเศส

ให้ฝ่ายไทยมีอำนาจในการตรวจบัญชีคนที่จดทะเบียนเป็นชนในบังคับ
ฝรั่งเศส ถ้าเห็นว่ารายชื่อใดไม่เข้าหลักเกณฑ์ตามข้างต้น จะต้องขมรายชื่อออกทันทีรวม
ทั้งบุคคลที่มาลงชื่อด้วยเจตนาหลบหนีคดีจากอำนาจฝ่ายไทยมาด้วย

สำหรับเรื่องการพิจารณาคดีคนในบังคับฝรั่งเศสใน ไทย ได้แก่การศาล ซึ่ง
นายเคอฟรานซ์ ได้เสนอไว้ดังนี้

(ก) คนในบังคับฝรั่งเศส ถ้าหากเป็นคู่กรณีในคดีแพ่งหรือคดีอาญาให้ขึ้น
ศาลพิเศษ ซึ่งมีผู้พิพากษาเป็นคนไทย ตามจำนวนที่บ่งไว้ในกฎหมายไทยเป็นผู้ตัดสิน กงสุล

และรองกงสุลจะเข้าไปฟังหรือขอสำนวนการพิจารณาคดีมาอ่านได้ในกรณีที่น่าจะเป็นจริง ๆ สามารถเรียกคดีที่กงสุลหรือรองกงสุลเห็นว่า เป็นคดีผิดธรรมดา หรือคดีที่เป็นผลเสียหายอย่างร้ายแรงต่อผลประโยชน์ของคนในบังคับฝรั่งเศสไว้พิจารณาในศาลกงสุลได้ แต่ต้องเรียกคดีไปก่อนศาลพิเศษตัดสิน

(ข) สำหรับการอุทธรณ์จากศาลพิเศษนั้น จะกระทำโดยกงสุลหรือรองกงสุลฝรั่งเศส เมื่อจำเลยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส แต่ถ้าจำเลยเป็นคนชาติไทยให้ประชาชนผู้พิพากษาพิเศษเป็นผู้อุทธรณ์

ศาลอุทธรณ์พิเศษ มีผู้พิพากษาประกอบด้วยกงสุลหรือตัวแทนกงสุลกับผู้แทนของฝ่ายไทย การลงโทษให้ทำตามกฎหมายไทย

ในกรณีที่ความเห็นของผู้พิพากษาทั้งสองฝ่ายไม่ตรงกันให้ยึดถือเอาคำตัดสินของผู้พิพากษาฝรั่งเศสถ้าจำเลยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ในทำนองเดียวกัน ถ้าจำเลยเป็นคนในบังคับไทย ให้ยึดถือตามคำตัดสินของผู้พิพากษาไทย

สำหรับคนในบังคับฝรั่งเศส เมื่อถูกศาลตัดสินว่าผิด ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะเยี่ยมติดต่อกับหรือดูแลการลงโทษได้¹

(2) ผลการเจรจาในระยะแรก

ในการเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสนั้นเป็นปัญหาการแย่งคน และแย่งสิทธิทางศาล โดยเฉพาะสิทธิในทางศาล ไทยจะยอมไม่ได้ เพราะถือเป็นการละเมิดอธิปไตยทางการศาลของไทย การเจรจาต่อรองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับคนในบังคับนี้ แยกเป็น 4 ประการ คือ

ก. การตรวจสอบบัญชีผู้ที่จะทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสยอมให้ฝ่ายไทยตรวจหักทวงทะเบียนคนในบังคับฝรั่งเศสได้ ฝ่ายฝรั่งเศสจะยอมตัดรายชื่อนี้มาจดทะเบียนออก ถ้าทราบว่าผู้นั้นมาจดทะเบียนไว้อย่าง "ผิดปรกติ"

ข. ศาลสำหรับการพิจารณาตัดสินคดีที่ผู้กระทำความผิดเป็นชนในบังคับฝรั่งเศส ทั้งปรากฏในลายพระหัตถเลขาของกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ความว่า

ข้อเสนอของฝ่ายฝรั่งเศสในเรื่องอำนาจของศาลในการพิจารณาคดีที่ผู้กระทำความผิดเป็นชนในบังคับฝรั่งเศสนั้น ฝ่ายไทยเห็นพ้องด้วยทุกข้อ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแม้ "ศาลพิเศษ หรือศาลอุทธรณ์" จะได้นำไปดำเนินการไปตามกฎหมายไทย แต่ก็มีอยู่อย่างน้อย 3 ประการ ที่ให้เอกสิทธิทางการศาลต่อชนในบังคับฝรั่งเศสทั้งละเมิดต่ออธิปไตยทางการศาลของไทย คือ

(ก) ให้สิทธิแก่ฝรั่งเศสในการ เรียกคดีจากไทยไปขึ้นศาลกงสุล

(ข) ให้ฝรั่งเศสเข้ามานั่งพิจารณาคดีร่วมกับผู้พิพากษาไทยในศาล

อุทธรณ์

(ค) ให้อำนาจฝรั่งเศสชี้ขาดในศาลอุทธรณ์ ในกรณีที่จำเลยเป็นชนในบังคับฝรั่งเศส

ความจริงฝ่ายไทยทราบว่าไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ แต่กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ทรงมีปรารภว่า ไทยให้เอกสิทธิแก่ชนในบังคับฝรั่งเศสมากกว่าชนในบังคับอังกฤษเสียอีก แต่ไทยเห็นว่า อาจได้สิ่งอื่นเป็นข้อแลกเปลี่ยน ไทยจึงยอมตามสัญญาที่ฝรั่งเศสร่างมาเป็นส่วนใหญ่¹

ค. คนจีนที่เป็นชนในบังคับฝรั่งเศส ฝ่ายไทยต้องการให้ตัดรายชื่อคนจีนที่มาจากทะเล เบียนกับกงสุลฝรั่งเศสออกจากชนในบังคับฝรั่งเศส เพราะเหตุว่ามีคนจีนจำนวนหนึ่งไม่ต้องการ เสียภาษีให้กับรัฐบาลไทย ลอบไปจดทะเบียนเป็นชนในบังคับฝรั่งเศส²

¹ กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.4 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ร. 5
ที่ 78/10838 9 ม.ค. 118 (1900)

² กจ. ร. 5 ผ. 18.2/2 ม. ปาวี - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
ที่ 22665 23 มี.ค. 112 (1894)

ง. คุณสมบัติของผู้ที่จดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส นอกจากเรื่องกับจีนเป็นปัญหาแล้วฝ่ายไทยยอมตามข้อเสนอของฝรั่งเศส แต่ต่อมากลับได้ขอเพิ่มเติมในเรื่องการขยายสิทธิการขอจดทะเบียนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสจากคนชั้นลูก ของบุคคล ตามข้อ ก. ข้อ ข. เป็นชั้นหลาน

การขอเพิ่มดังกล่าวทำให้ฝ่ายไทยไม่พอใจ แต่กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ทรงเห็นว่าข้อนี้อาจยอมฝรั่งเศสได้ ถ้าฝรั่งเศสยินยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี¹ แต่ภายหลังปรากฏว่าฝรั่งเศสลังเลในการถอนทหารจากจันทบุรี ไทยจึงยอมให้เพียงแต่ชั้นลูก ส่วนหลานถือเป็นคนชาติไทย การปฏิเสธความต้องการของฝรั่งเศสเป็นเหตุหนึ่ง ทำให้การเจรจาฉุดฉุด

(3) การเจรจาในระยะหลัง

หลังจากการเจรจาครั้งแรกเริ่มอย่างจริงจังตอนต้น ก.ย. 1902 จนถึงลงนามในสัญญา 7 ตุลาคม 1902 ที่กรุงปารีสเป็นส่วนใหญ่

ผู้แทนการเจรจาฝ่ายไทยคือ พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุญนาค) อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส โดยมีนายคอเรลลี (d'Orrelli) เป็นล่าม

ผู้แทนฝ่ายฝรั่งเศส คือนายเดลคาสเซ² (Delcasse) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ (ค.ศ. 1898 - 1905) อีกผู้หนึ่งคือนายกอร์กอดอง (Cogordon) ธิบดีกรมการเมือง เป็นผู้ช่วย

การเจรจาจัดให้มีขึ้น ณ กระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศส ตลอดเวลาที่มีการเจรจา

¹ กองบรรณสาร กค. แฟ้ม 2.25 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ร.5 ที่ 90/11643 30 ม.ค. 118 (1900)

² นายเดลคาสเซ เคยเป็นรัฐมนตรีว่าการอาณานิคม (ค.ศ. 1893-1895) มาก่อน

ในการเจรจา ไทยพยายามยึดหลักกฎหมายระหว่างประเทศเป็นหลัก จึงจำเป็นต้องหาผู้ปรึกษาที่เชี่ยวชาญในเรื่องนี้ เนื่องจากนายโรลัง ชัคมินส์ ลาออก แต่ก็ยังหาคนแทนไม่ได้ ต่อเมื่อได้นายสโตรเบล ก็ปรากฏว่าหลังจากได้ลงนามในสัญญา 7 ตุลาคม 1902 เป็นที่เรียบร้อยแล้ว

ปัญหาเรื่องคนในบังคับเป็นปัญหาที่น่าเบื่อหน่ายในการเจรจาของทั้งสองฝ่าย เพราะดูเหมือนจะเป็นปัญหาการแย่งคนที่จะเข้ามาอยู่ในความป้องกันของตน อย่างไรก็ตาม ไทยถือว่าคนเป็นกำลังสำคัญของประเทศ ฝ่ายไทยจึงไม่ค่อยยอมผ่อนปรนแก่ฝ่ายฝรั่งเศส มาในระยะหลัง ๆ ฝรั่งเศสดูเหมือนจะยอมทุกข้อ เพราะรู้ว่าไทยจะไม่ยอมเป็นแน่แท้¹

ในการปรึกษากันครั้งนี้ ไม่ได้พูดถึงคนฝรั่งเศสแท้ และคนในบังคับฝรั่งเศส นอกจากประเทศเอเชียเท่านั้น ฝ่ายไทยได้เสนอขอขยายของคนในบังคับฝรั่งเศส ตอนนายเคลคาสเซ ว่า

ชาวเอเชียที่เกิดในเมืองขึ้นของฝรั่งเศสและบุตรของ
คนเหล่านั้น ไทยยอมรับว่าควรจะได้รับ ความป้องกันของ
ฝรั่งเศส แทนคุณของคนเหล่านั้นกับชาวเมืองทั้งหลายที่
ได้เข้ามาตั้งอยู่ในเมืองไทยเมื่อก่อนเวลาเมืองเหล่านั้น
ใดเป็นเมืองของฝรั่งเศสนั้น พนุจาก ความป้องกันของฝรั่งเศส
ทั้งสิ้น ชาวเมืองเขมรคงอยู่ตามขอบบังคับของข้อ 5
ในหนังสือสัญญาปี 1867 คือตามสัญญานี้ ถ้าเป็นความอาญา
นครบาล คนเขมรจะคงอยู่ในบังคับของอำนาจศาลไทย
ทั้งสิ้น²

จะเห็นได้ว่า ฝ่ายไทยยังยืนกรานข้อเสนอเดิมคล้ายกับข้อเสนอในการเจรจาระยะแรก ฝ่ายฝรั่งเศสได้ลดความต้องการลงและยอมตามข้อเสนอของฝ่ายไทย

¹ กจร. ร. 5 ผ. 19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส 7 ต.ค. 121

² ข.

ในด้านการตรวจบัญชี ฝ่ายไทยขอสิทธิในการขอตรวจบัญชีคนที่มาจดทะเบียนกับฝรั่งเศสว่ามีคุณสมบัติถูกต้องตามข้อ 5 ของสนธิสัญญานี้หรือไม่ หากพบว่าไม่ถูกต้องตามเงื่อนไขดังกล่าวก็จะเสนอชื่อผู้นั้นไปให้ฝรั่งเศสพิจารณาด้วยอีก ฝ่ายฝรั่งเศสยอมรับตามข้อเสนอของฝ่ายไทย

ปัญหาคนจีนกับการจดทะเบียนเป็นคนในบังคับ ตามความเป็นจริงแล้ว ฝรั่งเศสจะต้องส่งบัญชีรายชื่อคนจีนในบังคับให้ไทยก่อน อนึ่ง ไทยยอมรับว่า

พวกจีนที่จับบัญชีไว้แล้วนั้น เป็นคนที่อยู่ในป้องกันฝรั่งเศสจริง แต่การที่เกี่ยวของด้วยอำนาจศาลนั้น จีนเหล่านั้นต้องอยู่ในบังคับกฎหมายไทย และให้ตระลาการไทยพิจารณาตัดสินสิทธิขาด ย่อมใหญ่แทนสถานทูตญวนแทนกงสุลไปนั่งฟังความของจีนเหล่านั้นที่ในศาลใด แต่จะขอค่าหาค่าพยานที่โจทก์ฟ้องจีนเหล่านั้นก็ใหญ่โต ให้อำนาจอย่างเดียวกันกับที่ประเทศทั้งหลายในยุโรปยอมให้ซึ่งกันและกัน การที่ถึงสุดมีอำนาจเขาไปนั่งอยู่ในศาลเมื่อเวลาพิจารณาความไต่กัน เป็นอันเข้าใจว่ากงสุลญวนแทนทูตฝรั่งเศสนั้น จะพுகจากทวงขึ้นในศาลอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ใดเป็นอันขาด เมื่อเห็นตระลาการศาลานั้น ไม่ให้ความยุติธรรมแน่แท้แล้วก็ให้พுகจาขึ้นทางติโพลมาติกตามธรรมเนียม

เมื่อฝ่ายไทยเสนอไปเช่นนั้น นายเลอคาสเชกยอมให้ แต่ฝรั่งเศสยังขอในเรื่อง "The most favoured nation) ในที่เกี่ยวกับคนในบังคับด้วย คือว่าถ้ารัฐบาลสยามยอมให้ชาติใดชาติหนึ่ง นำชาวประเทศเอเซียต่างชาติเข้าไว้ในความป้องกันของชาตินั้นได้แล้ว กรุงสยามก็จะยอมให้ฝรั่งเศสได้อำนาจเท่ากัน ความข้อนี้เข้าสัญญาที่เราได้ทำไว้กับนานาประเทศว่า ถ้าให้ประโยชน์พิเศษแก่ชาติใดจะต้องให้ชาติอื่น

¹ กจ. ร. 5 ผ. 19/4 พระยาสุริยานุวัติ - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
ที่ 75 16 ตุลาคม 121 (1902)

ได้รับประโยชน์นั้นให้เสมอกัน¹

1.2.4 การเจรจาเรื่องการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีใน ระยะหลัง

ฝรั่งเศสได้เข้ายึดจันทบุรีไว้ตั้งแต่ 19 สิงหาคม 1893 แต่ตามหลักฐานของนายปาวี ว่าเรือลูตงเข้ายึดจันทบุรีตั้งแต่ 9 สิงหาคม-1893² โดยกับตันเรือลูตงได้แจ้งแก่พระยาวิชาเยนาค ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรีว่า "คอเวอน เนอร์เียนาราล ฝรั่งเศสมีคำสั่งให้มารักษาเมืองจันทบุรี จนกว่าฝรั่งเศสและสยามจะตกลงกัน คอเวอน เนอร์เียนาราล ฝรั่งเศสมีคำสั่งให้กลับจึงจะกลับ ถ้ามีเหตุขึ้นโดยผู้ร้ายเกิดขึ้น จะให้ทหารฝรั่งเศสช่วยทำสิน แต่วันนี้ขอให้ทหารถอนไปให้พ้นอย่าให้เห็น"³ และฝรั่งเศสก็ยึดจันทบุรีต่อมาจนถึงเวลาที่กำลังเจรจาก่อนจะลงนามในสัญญา 7 ตุลาคม 121 เป็นเวลานานจนถึงกับนายเคลคาสเชพควา

โดยที่ฝรั่งเศสได้ตั้งมาได้ถึง 9 ปี แล้วนั้น ความนิยมของโลกย่อมจะถือได้ว่า เมืองจันทบุรีเป็นของฝรั่งเศสเสียแล้ว การที่ฝรั่งเศสจะยอมคืนให้ไทยนั้น คนในเมืองฝรั่งเศสจะรังเกียจที่คืนคอเวอนเนนตฝรั่งเศสเพียงใด ฝรั่งเศสมีอำนาจมากกว่า ความยุติธรรมจะมีถ้าไม ๆ ต้องผูกไปถึง

¹ กจข. ร. 5 ผ. 19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส เมื่อ 7 ตุลาคม
121 (1907)

² กจข. ร. 5 ผ. 19/4 พระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
สัญญา 7 ต.ค. 121 ที่ 25 16 ต.ค. 121 (1902)

³ กจข. ร. 5 ผ. 18.2/1 พระยาวิชาเยนาคี-กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
20 ส.ค. 112 (1893)

ฝรั่งเศสจะเอาเสียทีเดียว ก็หาเป็นผู้ใดจะกล้าไปหักทาน
ชดชว้างไม¹

ฝ่ายอังกฤษก็ไม่พอใจที่ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีไว้ตั้งแต่แรก เพราะจันทบุรี
อยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสม เป็นท่าเรือที่สองของไทยริมอ่าวไทย สะดวกที่จะมุ่งตรงไปยังแหลม
มลายู ซึ่งอังกฤษกำลังแผ่อิทธิพลอยู่ เมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดจันทบุรี อังกฤษรู้สึกตื่นเต้นและ
กังวลใจ จะเห็นได้จากนายเคอร์สัน (Mr. Curzon) ได้ตั้งกระทู้ถามต่อเซอร์ อี เกรย์
(Sir E. Grey) ในสภาผู้แทนของอังกฤษ เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 1893 ว่า

เป็นความจริงเพียงใดที่ฝรั่งเศสยึดจันทบุรี และสร้างป้อม
ที่จันทบุรี รัฐบาลได้อธิษฐานคำกล่าวของลอร์ดโรสเบอรี
(Lord Rosebery) ที่กล่าวไว้ในสภาผู้แทนเมื่อวันที่ 17
กรกฎาคม 1893 ว่า เอกราชและอธิปไตยของกรุงสยาม
มีความสำคัญต่ออังกฤษเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต่อ
จักรวรรดิอินเดียนของอังกฤษ²

แต่ฝรั่งเศสก็ฉลาดพอที่อ้างว่าไม่ได้จันทบุรีไว้เป็นการถาวร ทั้งนี้เพราะ
ขอบกพร่องของอนุสัญญาฉบับ 3 ตุลาคม 1893 ข้อ 6 ซึ่งระบุไว้ว่า

ข้อ 6 คอเวอนแอนต์ ฝรั่งเศสจะไต่ตั้งอยู่ต่อไปที่เมือง
จันทบุรี จนกว่าจะใดกระทำการสำเร็จแล้วตามขอความ
ในหนังสือสัญญานี้ และเป็นคนวางจนถึงเวลาที่เลิกถอนออก
จากที่เสิร์จและเป็นการสงบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้ายปากตะวัน
ออก และฝั่งขวาปากตะวันทุกเพียงจังหวัดที่ใดกล่าวไว้ใน
หนังสือสัญญานี้ใหม่ที่ทำไว้วันนี้ ข้อ 3 นั้น³

¹ กช. ร. 5 ผ. 19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส สำนักรายงานการทำ
สัญญาน้อย 7 ต.ค. 121 (1902)

² กช. ร. 5 ผ. 21/9 เอกสารลับชุดฝรั่งเศสและอังกฤษ ที่ 11762 พระยา
ประสิทธิ์ศิลปการ-กรมปลดวงแหะวงศ์โรปกาว 21 ธันวาคม 119

³ กช. ร. 5 ผ. 82/5 ฝรั่งเศส ศก. 112 (ตอนปรึกษาสัญญาสำคัญ)

กรมหลวงแพะวงศ์โรปกตรทรงเห็นว่าความข้อสัญญาไม่กระจ่างชัด โดยเฉพาะที่บ่งว่า ฝรั่งเศสจะถอนทหารออกไปเมื่อเห็นว่า เป็นการสงบเรียบร้อย ทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออก จึงได้เกิดมีบันทึกว่าจาท้ายสัญญา ตามที่นายวิเลอาังไว้ว่า รัฐบาลฝรั่งเศสสงวนความข้อนี้ไว้ เมื่อเกิดความยุ่งยากหรือจลาจลซึ่งคนไทยจะไปก่อกวน เสร็จในกรมทรงทวงคิดว่า "ความข้อนี้จะมีผู้หาเหตุกล่าวได้เสมอว่า การยังไม่สงบเรียบร้อย" ฝรั่งเศสจึงไม่ยอมถอนทหารออกไป

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสก็ได้ยึดฉันทบุรีติดต่อกันมาเป็นเวลากว่าสิบปี* ฝรั่งเศสยังไม่แสดงท่าทีที่จะถอนออกไป ในการเจรจาสัญญาปี 1902 ถือว่าการถอนทหารจากฉันทบุรีเป็นเรื่องสำคัญที่สุด โดยเหตุที่คนชาวเมืองฉันทบุรีเป็นชาติไทยแท้ ถ้าปล่อยไว้ก็เสมือนกับทิ้งให้หนามอันใหญ่อยู่ภายในอกได้ความเจ็บปวดซ้ำๆ ใจอยู่ไม่มีที่สิ้นสุดได้ฝ่ายไทยจึงเสนอเมืองจำปาศักดิ์แลกเปลี่ยนกับการถอนทหารจากฉันทบุรี เมืองจำปาศักดิ์ก็เป็นเมืองประเทศราชเก่าแก่แห่งหนึ่งของไทย และตามที่พระยาศรีสหเทพอธิบายว่า คนจำปาศักดิ์ในทุกวันนี้ จิตใจไปผูกพันอยู่ข้างฝรั่งเศสข้างฝั่งซ้ายเสียมากแล้ว แม้จะเสียตาก็เต็มใจเสียสละไป เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับเมืองฉันทบุรีและที่ 25 กิโลเมตรกับข้อบังคับสำหรับเมืองพระตะบอง เสียมราฐ รั้ว ไทยมอมมโนไพรและจำปาศักดิ์เมื่อไรทหารฝรั่งเศสจะออกจากฉันทบุรีเมื่อนั้น² แต่ต้องให้สภาให้สิทธิสัญญาเสียก่อนจึงจะแลกกันได้

ความสำเร็จในการเจรจาอนุสัญญาซึ่งได้ลงนามกันเมื่อวันที่ 7

* คือยึดแต่ 9 สิงหาคม ค.ศ. 1893 ถอนออกไป 30 ธันวาคม ค.ศ. 1904 รวมเวลา 11 ปี 4 เดือน 20 วัน

¹ กจร. ร. 5 ผ. 19/4 สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส สำเนารายงานการทำสัญญาน้อย 7 ตุลาคม 121

² ฎ.

ตุลาคม ร.ศ. 121 (1902) โดยมีนายเคลคลสเซ ร.ม.ต.ว่าการต่างประเทศเป็นผู้ลงนามฝ่ายฝรั่งเศส และพระยาสุริยานุวัตร อัครราชทูตประจำกรุงปารีสเป็นผู้ลงนามฝ่ายไทย มีใจความสำคัญ 10 ประการ ดังนี้คือ¹

ข้อ (1) ว่าด้วยเรื่องกำหนดเขตแดนเมืองนโนไพร เมืองหลวงพระบางฝั่งขวา และเมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งไทยยกให้ฝรั่งเศส

ข้อ (2) ว่าด้วยเรื่องทหารฝรั่งเศสถอนออกจากจันทบุรี

ข้อ (3) ยกเลิกสัญญาข้อ 3 ข้อ 4 ในหนังสือสัญญา 3 ตุลาคม

1893

ข้อ (4) ข้อจำกัดเรื่องการโยธาในลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งขวา

ข้อ (5) ว่าด้วยคนชนิโคที่ควรจะได้ความป้องกันของฝรั่งเศส

ข้อ (6) ว่าด้วยเรื่องบัญชีจดทะเบียนและ เรื่องเงินที่เป็นคนในบังคับ

ฝรั่งเศส

ข้อ (7) ว่าด้วยการภายนำว่าถ้าให้ประโยชน์พิเศษแก่ชาติใด

จะต้องให้ชาติอื่นได้รับประโยชน์นั้นเสมอกัน "The most favour nation"

ข้อ (8) ขอมชายของสัญญา

ข้อ (9) ใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นหลักในการตีความ

ข้อ (10) ให้รื้อรถไฟภายใน 4 เดือน

1.3 ความล้มเหลวของอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902

ตามอนุสัญญา ข้อ 10 ความว่า อนุสัญญานี้จะต้องได้รับสัตยาบันภายในกำหนด 4 เดือน นับแต่วันลงนามเป็นต้นไปหรือก่อนนั้น ถ้าสามารถจะทำได้² นั่นก็หมายความว่า

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

²กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศไทย และองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 2 หน้า 147

รัฐบาลฝรั่งเศสจะต้องนำอนุสัญญานี้เสนอรัฐสภาเพื่อให้สัตยาบันอย่างช้าวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 1903 แต่ปรากฏว่าในขณะนั้นมีสถานการณ์หลายอย่างที่แสดงให้เห็นว่าอนุสัญญานี้จะไม่นำเสนอให้รัฐสภาฝรั่งเศสพิจารณาให้สัตยาบัน ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์บางอย่าง ดังนี้

• ความคิดของนักการเมือง

ในเรื่องหนังสือสัญญาวันที่ 7 ตุลาคม 121 ซึ่งได้ลงชื่อไปแล้วนั้น ทำให้ให้นักการเมืองในฝรั่งเศส มีความเห็นแตกแยกกันมีทั้งกลุ่มที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย แต่กลุ่มที่จะทำให้นิรุธบาลมีเสียงหนักแน่นกว่า นักการเมืองเหล่านี้ได้แก่

นายโยเรส (M. Jaures) ซึ่งเป็นหัวหน้าพวกโซเชียลในฝรั่งเศส ได้เขียนหนังสือลงพิมพ์ฉบับหนึ่งเกี่ยวกับนายเคลาสูเซ ในข้อที่ไม่รักษากฎระเบียบของรัฐบาลฝรั่งเศสประกอบไปด้วยความมั่วสุมเกรงกลัวอำนาจของพวกโคโลนี จึงได้ถอยหลังเสีย ไปโคจรรอบไฟรัศมี หนังสือสัญญานั้นสำเร็จไปได้¹

และยังมีความปรากฏออกมาอีกอย่างหนึ่งว่า

ตามนโยบายของพวกโคโลนีนั้น มุ่งหมายจะเอาแผ่นดินไทยกับประเทศมอร็อกโคทั้งสองแห่ง ในชั้นต้นจะก่อสร้างสงครามกับประเทศมอร็อกโค แล้วจึงจะมาทำสงครามกับไทย²

ส่วนนายเอเตียน (Etienne) หัวหน้าพรรคอาณานิคม ได้ทำหนังสือฉบับนี้โดยเฉพาะการยกเลิกเขต 25 กิโลเมตร ว่า

เขต 25 กิโลเมตร นั้น มีความมุ่งหมายที่จะกั้นมิให้มีสงครามเกิดขึ้นในระหว่างไทยกับฝรั่งเศส จึงได้ขีดเป็น

¹ กจร. ร. 5 ใบบอกที่ 131/1422 จากพระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ 2 ตุลาคม 122

² น.

เส้นคันริมแม่น้ำโขง เป็นแนวไวกถึง 25 กิโลเมตร เพื่อไม่ให้
ทหารทั้งสองฝ่ายมีช่องทางที่จะปะทะกันเขาได้ บัดนี้มาลูบเสีย
แล้ว ไทยก็ส่งทหารไปถึงริมแม่น้ำโขง คอเวอนเมนต์ ฝรั่งเศส
ก็จำเป็นต้องส่งทหารไปคุมเชิงอยู่ข้างฝั่งซ้ายเหมือนกัน เมื่อลง
โคคุมเชิงกันอยู่เช่นนี้ ไมช้าก็เร็วคงจะกองรบพุ่งกันขึ้นได้ เมื่อ
เชตุ 25 กิโลเมตร ยังมีอยู่ทราบใด คอเวอนเมนต์ ฝรั่งเศส
ก็ไม่ต้องการที่จะส่งทหารไปคอยระวังเลย¹

ฝ่ายค่านรัฐบาลที่มีเสียงมากที่สุดคือ พรรคอาณานิคม หลังจากลงนามในอนุสัญญา
แล้ว ก็ปรากฏว่าสมาชิกฝ่ายค่านก็เริ่มโจมตีรัฐบาลทันที นายฮานโนโตซ์ (M. Hanotaux)
สมาชิกคนสำคัญของพรรคเคยเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสสมัย ค.ศ. 1894-1895
และ ค.ศ. 1896-1898 ได้เขียนบทความโจมตีรัฐบาลลงในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง เมื่อ
10 ตุลาคม 1902 มีใจความสรุปได้ว่า หนังสือสัญญา 1893 เป็นสัญญาที่อยู่แล้ว เพราะ
ในสัญญานี้ ทำให้ฝรั่งเศสมีรัฐบาลสยามใต้อำนาจมาก มาตราที่ใช้บีบบังคับได้เป็นอย่างดี
คือ การยึดจันทบุรี เพราะจันทบุรีเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ อาจเรียกได้ว่าเป็น
"ยิบรอลตา์สยาม" ฝรั่งเศสสามารถที่จะบีบบังคับเรา ให้ทำอะไรก็ได้²

นอกจากนี้ยังมีความเคลื่อนไหวของพวกโคโลนีที่ชักชวนให้แซมเบอร์ชักชวนการ
ให้สัตยาบันหนังสือสัญญา มีการให้ข่าวเกี่ยวกับเมืองไทยต่าง ๆ มีทั้งข่าวส่วนตัว ถึง
ราชการ และทางหนังสือพิมพ์ ดังจะเห็นได้จากโทรเลขหนังสือราชการของ ม. กุศลศาก
และ ม. โปร์เคาเวอเนอ เบเนราลอินคูลิน บอกไปยังกระทรวงการต่างประเทศและ

¹ กองบรรณสาร กค. หมวดสัญญา หนังสือสัญญา สยาม-ฝรั่งเศส ศักราช 2446
เล่ม 9 ที่ 181 พระยาสุริยานุวัติ - กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ 7 มีนาคม 121

² กจช. ร. 5 ผ. 19/1 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ
ที่ 76 17 ต.ค. 121 ซึ่งสุวิทย์ พักขาว แปลไว้ในปริญญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
ประสานมิตร 2518 หน้า 176

กระทรวงโกโลนีของฝรั่งเศส มี 4 ข้อ คือ¹

(1) ว่าไทยเอาทหารไปรออยู่ริมเขตแดนเมืองพระตะบองไว้ 400 คน โดยมุ่งหมายว่าเมื่อรัสเซียหนังสือสัญญาใหม่แล้ววันใด จะเอาทหารนั้นเข้าไปในเมืองพระตะบองให้เป็นการสำแดงพยานเยาะเย้ยฝรั่งเศสอย่างเปิดเผย

(2) ที่เมืองคราคันแล้ว ก็ไปช่องชุมทหารไว้อีกกองหนึ่ง มีพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ได้ไปทรงฝึกหัดเป็นการเตรียมตัวว่า ถ้าฝรั่งเศสไม่รีไต่ไฟจะได้อีกทหารนั้นเข้าไปในเมืองจันทบุรีในทันที

(3) โดยความที่รัฐบาลสยาม ตั้งใจจะไม่เอื้อเฟื้อแก่ฝรั่งเศสที่เดิวนั้น ได้ตกลงชิงให้คอนเซชันรถไฟทางตั้งแตกรุงเพทฯ - เมือง - คราค - จันทบุรี ไปจนถึงพระตะบอง นั้น ให้แก่เจ้านายองค์หนึ่ง ม. คุณัสตา ว่าเป็นการชิงไม่ให้ฝรั่งเศสขอแล้วยังมีหน้าซำ้มีความมุ่งหมายจะชักเอาผลประโยชน์ทางแม่น้ำโขงไปจากเสียจากอินดูจีนอีก คือเอาการค้าขายทั้งปวงมาลงเสียทางกรุงเทพฯ

(4) บรรดาผู้ว่าราชการ เมืองและข้าหลวงตามฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งออกหน้าปรากฏอยู่แล้วว่าเกลียดชังฝรั่งเศสโดยเฉพาะ เช่น พระยาศักดาพิเชธ เป็นต้นนั้น รัฐบาลสยามมิได้เรียกกลับ เพื่อจะแสดงอหยาตย์ให้เห็นว่าไม่อยากจะรับไมตรีฝรั่งเศสโดยสุจริต

ลักษณะข้างดังกล่าว แม้ว่าจะเป็นความเท็จ เสนาบดีทั้งสองกระทรวงก็จำเป็นต้องถือเอาเป็นความจริงไว้ก่อน จนกว่าจะพิสูจน์ได้ "หนังสือพิมพ์ในกรุงปารีสก็โจมตีหนังสือสัญญานี้ไม่เว้นแต่ละวัน"² ทำให้ท่าทีของรัฐบาลฝรั่งเศสเปลี่ยนไป แม้ไทยจะได้

¹ กจ. ร. 5 ใบบอกที่ 147 จากพระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ 20 มกราคม 121

² กจ. ร. 5 ผ. 19/1 : พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ที่ 83 (พ.ย. 121) (1902)

พยายามเอาใจฝรั่งเศสหลายประการ¹ ก็ไม่สามารถโน้มน้าวจิตใจของนายเคลาสเซ ได้ นายเคลาสเซตัดสินใจไม่นำอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 เข้าสู่สภาเพื่อให้สัตยาบัน เพราะเสี่ยงคัดค้านจากสมาชิกพรรคอาณานิคมในสภาที่กำลังมีอิทธิพลมาก แม้แต่ในคณะกรรมการตรวจร่างสัญญา ค.ศ. 1902 จำนวน 33 คน ก็เป็นสมาชิกพรรคอาณานิคม เสีย 25 คน² และหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสก็คัดค้านรัฐบาลไทยที่พยายามยกประโยชน์นานา ประการให้ฝรั่งเศสเพื่อที่จะเอาใจฝ่ายฝรั่งเศส แต่ก็ประสบความสำเร็จล้มเหลว นายเคลาสเซ ไม่ยอมนำอนุสัญญาให้รัฐสภาพิจารณาให้สัตยาบัน อนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 จึงหมดสภาพ ไปโดยปริยาย แต่เมื่อลงนามในสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 ฝรั่งเศสก็อ้างไว้ในสัญญา ตอนหนึ่งว่า บรรดาข้อตกลงที่ผ่านมาแล้วถือว่าไทยยอมรับแล้ว จะเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ปัญหาเรื่องฉันทบุรีและอื่น ๆ จึงยังคงเป็นปัญหาสืบมา

2. การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเพื่อลงนามในหนังสือสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 เพื่อให้ได้เมืองฉันทบุรี

ฝรั่งเศสยึดฉันทบุรีไว้เป็นประกันตามอนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893 ข้อ 6 การเจรจาเพื่อให้ฝรั่งเศสถอนจากเมืองฉันทบุรีได้ดำเนินติดต่อกันมาทั้งที่ในกรุงเทพฯ และกรุงปารีส จนได้มีการลงนามในอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 แล้ว แต่ด้วยความกดดันจากสถานการณ์ภายในประเทศของฝรั่งเศสหลายประการ ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสตัดสินใจไม่นำร่างอนุสัญญาฉบับ 7 ตุลาคม 1902 ซึ่งผู้แทนรัฐบาลของทั้งสองฝ่ายได้ลงนามเรียบร้อยแล้ว เข้าสู่รัฐสภาเพื่อให้รัฐสภาพิจารณาให้สัตยาบันเป็นขั้นสุดท้าย ที่จะทำให้อนุสัญญามีผลใช้

¹ ทุกรายละเอียดจากวิทยานิพนธ์ของสุวิทย์ พักขาว การศึกษามหาบัณฑิต
ประสานมิตร พ.ศ. 2518 หน้า 179-185

² กจช. ร. 5 ผ. 19/2 พระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ
ที่ 197 21 มี.ค. 121 (1903)

บังคับทันที เป็นเหตุให้อนุสัญญาฉบับ 7 ตุลาคม 1902 หมกสภาพไปโดยปริยาย ตามกำหนดอนุสัญญานี้จะต้องได้รับสัตยาบันภายในกำหนด 4 เดือน นั่นคือภายในวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 1903 รัฐบาลไทยจึงได้นำปัญหาเมืองจันทบุรีขึ้นเจรจากับรัฐบาลฝรั่งเศสอีก และเป็นผลสำเร็จอย่างรวดเร็วภายหลังอีกปีหนึ่ง ได้มีการลงนามในหนังสือสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 การเจรจาที่ประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็วเช่นนี้ ก็เนื่องจากเป็นการเจรจาสืบต่อจากอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งรัฐบาลไทยได้ปรึกษาชาวอเมริกัน คือ นายเอ็ดเวิร์ด เฮนรี สโตร์เบล ช่วยทางด้านกฎหมายระหว่างประเทศไทย จึงได้จันทบุรีคืนมา

2.1 สภาพการที่อ่านวยกกรให้เจรจาวรรคความสำเร็จ

การเจรจาเพื่อทำสัญญาใหม่นี้ ส่วนใหญ่จะเริ่มจากเรื่องที่ได้เคยเจรจากันมาแล้ว เมื่อคราวทำสัญญา 7 ตุลาคม 1902 เป็นการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องที่เกิดจากการต่อรองระหว่างรัฐบาลทั้งสองฝ่าย ในการเจรจาดังนี้ได้เริ่มขึ้นในเดือนพฤศจิกายน 1903 สถานที่ที่กระทรวงการต่างประเทศ กรุงปารีส เป็นส่วนใหญ่ รัฐบาลไทยได้ใช้สถานทูตไทยประจำกรุงปารีสเป็นศูนย์กลางในการเจรจา และเจรจาในกรุงเทพฯ เป็นครั้งคราวด้วย

2.1.1 ที่ปรึกษาในการเจรจา

ในระหว่างที่จะมีการเจรจากันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรียานุวัตร ทูตไทยประจำกรุงปารีส ให้แสวงหาคนที่จะมาทำงานแทนนายโรแลง ยัคมินส์ ที่ปรึกษาราชการทั่วไปชาวเบลเยียม ซึ่งได้ลาออกจากราชการไปตั้งแต่ 21 กรกฎาคม 1899 พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะได้ผู้ซึ่งเข้าใจในเรื่องการเมือง แ่่งหนังสือภาษาอังกฤษได้ดี และมีความซื่อตรงต่อหน้าที่ในการงานซึ่งเป็นประโยชน์ในราชการ¹ ทางอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ได้เสนอตัว

¹ กจ. ร. 5 ค. 2 ชาวต่างประเทศ ปีที่ 1 เรื่องจ้างมิสเตอร์สโตร์เบล และมิสเตอร์เวสเทินการด จดหมายทูตกราบทูล ร.5 ลงวันที่ 22 มีนาคม 120

นายเอ็ดเวิร์ด เฮนรี สโตรเบล (Edward Henry Strobel) ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายระหว่างประเทศและการทูต มีความสามารถในภาษาต่าง ๆ อย่างดีถึง 5 ภาษา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน สเปน และโปรตุเกส รัฐบาลได้ตกลงจ้างนายสโตรเบล และนายสโตรเบลได้เดินทางมาถึงกรุงปารีสในวันที่ 11 กันยายน 1902 และได้ตกลงเซ็นสัญญากับนายสโตรเบลแล้ว ตั้งแต่วันที่ 21 ตุลาคม 1902 ขณะที่สโตรเบลมาถึงปารีส เอดูวณะนั้นกำลังยุ่งด้วยการทำหน้าที่สื่อสัญญากับฝรั่งเศส จึงเท่ากับได้ทดลองความสามารถของสโตรเบลด้วย¹

2.1.2 ฝรั่งเศสเปลี่ยนตัวทูตประจำกรุงเทพฯ

เนื่องจากในการเจรจากับฝ่ายฝรั่งเศสจะทำความคุ้นกันไป คือการเจรจาทั้งที่กรุงปารีส ระหว่างอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสกับรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศของฝรั่งเศส และการเจรจาที่กรุงเทพฯ ระหว่างอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ กับเสนาบดีว่าการต่างประเทศของไทย ฉะนั้น การเปลี่ยนอัครราชทูตจึงนับว่ามีความสำคัญต่อการเจรจาในระยะที่จะเริ่มเจรจากันใหม่นี้ ฝรั่งเศสได้แต่งตั้งนายฌ็องบ็องซ็องนาส (Jean Boissonnas) เรียกกันทั่วไปว่า นายบัว ซองนาส เป็นผู้ทำงานเกี่ยวข้องกับเมืองไทยมาตลอดเวลา จึงรู้เรื่องเกี่ยวกับเมืองไทยดีมาก และเป็นที่ไว้วางใจของกระทรวงการต่างประเทศ เป็นคนรักความยุติธรรม เห็นว่า นโยบายการหักหาญหรือเบียดเบียนของพวกอาณานิคมในเมืองไทยไม่ถูกต้องกับผลประโยชน์ของฝรั่งเศส แต่เห็นว่าพวกอาณานิคมมีเสียงอยู่มากในสภา รัฐบาลจึงต้องผ่อนผันไปตามเสียงอันหนักของพวกอาณานิคมโดยประมาณ ฉะนั้น นายบัวซองนาส จะพูดจา หรือทำอะไรอย่างใดอย่าง-

¹ กจช. ร. 5 ท. 2/2 ชาวต่างประเทศ ปีที่ 1 เรื่อง จ้างมิสเทอรสโตรเบล และมิสเทอรเวสเทินการก

หนึ่ง กระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสจะอุทธรณ์มากกว่านายโกลบูเกาสกีเป็นแน่¹
 ทราบดีอุปทูตลงวันที่ 13 มิถุนายน 1903

2.1.3 ม. ปาวี ทำแผนที่ลวงลำพระยาชองาเขต

ตามหนังสือของพระยาสุรียานุวัตร มีมากราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชร
 ปรการ แจ้งว่า นายปาวีได้ทำแผนที่ไทยขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่ง ลวงลำเขตแดนหลายแห่ง
 แสดงเจตนาว่าฝรั่งเศส (นายปาวี) มีแผนการในการขยายอาณานิคม ดังนี้²

- (1) วาดเขตแดนดินหลวงพระบางฝั่งขวาฝั่งลำเข้ามาทั้งข้าง
 เหนือและข้างใต้
- (2) ข้างทิศใต้เหนือเมืองเขมรนั้น ก็วาดเขตลวงขึ้นไปจนถึงเขา
 พรหมแดน ภาพนมคงเร็ก
- (3) ข้างเขตมณฑลจันทบุรีนั้น ก็วาดเขตแดนกันเอาชายทะเล
 และเกาะในอ่าวไทยออกเสียเป็นอันมาก

ทูตไทยได้นำแผนที่ให้นายเคลาสเซอว่า นายปาวีจะเขตแดนเอาตาม
 ผลการใจตนอย่างไรก็ตามแผนที่นั้นดูเหมือนจะเตรียมการที่จะฉ้อฉลเอาพระราชอาณา
 เขตเป็นอันมาก ม. เคลาสเซอ ตอบว่า เพิ่งเห็นแผนที่เป็นครั้งแรก และพบว่า ตาม
 ลักษณะปี 1864 นอกจากเขตแดนเมืองพระตะบอง เสียมราชู แดนดินที่ติดต่อกองอาณานิคม
 ไทย ยังจะต้องปักปันกันอยู่³ ด้วยเหตุนี้ ในการเริ่มการเจรจาครั้งต่อไปนี้ จึงได้นำ
 เรื่องการปักปันเขตแดนเป็นเรื่องสำคัญอันดับแรก

¹ กจข. ร. 5 ต. 3 การขุดและกงสุลต่างประเทศฝรั่งเศส (6-8) เล่ม 2
 ที่ 87/2839 จากกรมหลวงเทเวศร์วัชรปรการถึงกรมขุนสมมทอมรพันธ์ 14 มี.ย. 22

² กจข. ร. 5 ผ. 19/1 สำเนาในบอกของ พระยาสุรียานุวัตร-กรมหลวง
เทเวศร์วัชรปรการ 2 ก.ย. 121

³ ก.

2.2 การดำเนินการเจรจา

มีเรื่องสำคัญ ๆ ที่ยกขึ้นมาเจรจากัน คือ

2.2.1 เรื่องการปักปันเขตแดน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีความคิดเห็นเช่นเดียวกับนายสโตร เบลว่า ควรยกเรื่องการปักปันเขตขึ้นเจรจากำเนินไปพร้อมกับเรื่องอื่น ๆ พระยาสุรียานุวัตร ได้ไปหานายคูแมนเรื่องแผนที่ของนายปาวีด้วย นายคูแมนกล่าวว่า "ที่เหล่านี้อย่างจะต้องปักปันกันเสียให้แล้วไป ข้างฝ่ายหลวงพระบางนั้นยังเถียงกันอยู่ ข้างใต้เมืองมโนไพรก็ยังมีได้ประชุมข้าหลวงปักปันกันลงได้ ข้างฝ่ายจันทบุรีตามชายทะเลนั้นก็ยังมีปัญหาเรื่องล่าว้าบุกรุกอยู่เสมอ"¹ พรหมแดนที่ได้ยกมาเจรจากันได้แก่ค่านฝั่งขวาหลวงพระบาง ค่านมโนไพร จ่าปาศักดิ์ และค่านทะเลสาบกับชายทะเล

(1) เขตแดนฝั่งขวาของหลวงพระบาง

เดิมประเทศไทยถือว่าเขตฝั่งขวาหลวงพระบาง (ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง) เป็นของไทยโดยสมบูรณ์ แมตามสัญญา 3 ตุลาคม 1893 ข้อ 1 ก็บังคับให้ไทยสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเท่านั้น ต่อมาฝรั่งเศสก็อ้างว่าดินแดนฝั่งขวาหลวงพระบางเคยเป็นของหลวงพระบางมาก่อน เมื่อหลวงพระบางเป็นของฝรั่งเศสแล้ว ดินแดนฝั่งขวาหลวงพระบางก็ควรเป็นของฝรั่งเศสด้วย แต่เขตหลวงพระบางฝั่งขวาก็มีขอบเขตกว้างขวางติดต่อกับเมืองพิไชย และเมืองน่านของไทย จึงมีการเจรจาทอรองตามที่ไต่ล้งนามมาแล้วในสนธิสัญญา 7 ตุลาคม 1902 โดยกำหนดเขตแดนเริ่มจากที่ที่ลำน้ำโขงและลำน้ำเหืองรวมกัน และเป็นแนวไปตามสันเขาที่แบ่งน้ำเหืองและลำน้ำโขงไปทางทิศตะวันตกจนถึงเส้นแบ่งลำน้ำระหว่างลำน้ำโขงและลุ่มน้ำเจ้าพระยา จากตอนนี้นำทางทิศเหนือเส้นเขตแดนเดินตามเส้นเนินซึ่งตั้งอยู่ระหว่างลุ่มน้ำทั้งสองนี้ จนถึงต้นน้ำของลำน้ำ ซึ่งไหลมาจากทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ไปลงรวมกับลำน้ำเงิน แล้วไปตามลำน้ำที่ว่านี้ และลำน้ำเงินนั้นด้วย

¹ น.อ.

จนถึงที่ที่ลำน้ำนั้นรวมกับลำน้ำบางเล็ก ต่อจากนั้นเขตรแดนจึงย้อนกลับมาตามลำน้ำบางเล็กจนถึงเส้นเป็นระหว่างลำน้ำระหว่างลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำโขง และเดินทางเส้นทางไปทางทิศตะวันตกจนถึงลำน้ำคอบ แล้วจึงตามลำน้ำนี้ไปจนถึงลำน้ำโขง

ตามอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 เมืองกุสสาวดีและแ่งท้าวยังเป็นของไทย ฝรั่งเศสได้เรียกร้องดินแดนฝั่งขวาของหลวงพระบางเกินกว่าที่ไทยยกให้ในปี 1902 กล่าวคือ นายเคลคาสเซ ได้เสนอขอเรียกร้องดินแดนส่วนนี้ว่าดังนี้¹

(1) ให้รัฐบาลไทยสละอธิปไตยเหนือดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามหลวงพระบาง

(2) เส้นพรมแดนไทย-หลวงพระบาง ให้ถือตามสันปันน้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำโขงเป็นเกณฑ์

(3) ฝรั่งเศสจะยกตำบลบ่อเบี้ย กับตำบลบ่อหลวงให้ไทยเพื่อแลกเปลี่ยนกับเมืองแ่งท้าวและดินแดนบริเวณแม่น้ำคอบ

ฝ่ายไทยเห็นว่าเงื่อนไขข้อแรกของฝรั่งเศสมีข้อความกว้างขวางเกินไป เพราะทั้งไทยและฝรั่งเศสยังไม่มีการปักปันเขตแดนกันแน่นอน เงื่อนไขข้อที่ 2 นั้น ถ้าไทยยอมตามก็ต้องเสียเมืองน่านให้แก่ฝรั่งเศสด้วย ส่วนเงื่อนไขข้อที่ 3 นั้น ไทยเห็นว่าถ้าฝรั่งเศสจะเอาจริง ๆ ตามที่เรียกร้องมาก็ให้ไป เพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ไทยจะได้อีกหลายข้อ² การเจรจาเรื่องหลวงพระบางฝั่งขวา ไทยได้ตกลงยอมรับตามร่างที่นายเคลคาสเซ เป็นผู้เสนอ

¹ กองบรรณสาร กค. แฟ้ม 2.6 ม้วน 5 H.E. Phya Suriya - H.R.P. Prince Daryong Tel. Paris 21st May 1903 ซึ่งสุวิทย์ พักขาว อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิตที่ประสานมิตร 2518 หน้า 208

² กองบรรณสาร กค. แฟ้ม 2.6 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ - พระยาสุริยา นุวัตร มิถุนายน 1903

สาเหตุที่ไทยยอมยกเพราะว่า

(1) ต้องการหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งกับฝรั่งเศส เนื่องจากไทยได้บทเรียนจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 มาแล้ว

(2) ไทยเห็นว่า โดยพฤตินัยแล้ว พวกลาว หลวงพระบาง ได้เข้ามาปกครองดินแดนฝั่งขวาหลวงพระบางอยู่แล้ว (แต่เจ้านครหลวงพระบางเคยส่งส่วยให้แก่เจ้านครน่านเป็นรายปีด้วยเงินจำนวนหนึ่ง) ดังนั้น ก็ควรยกให้เป็นการถูกต้องตามกฎหมายเสียเลยจะดีกว่า เพราะจะได้ดำเนินข้อแลกเปลี่ยนกับข้ออื่น ๆ ที่ฝ่ายไทยจะได้ประโยชน์ด้วย

(3) เพื่อตัดความรำคาญจากการแก่งแย่งระหว่างลาวหลวงพระบางกับไทยในการแย่งกรรมสิทธิ์เหนือเมืองกู่สวาคี ซึ่งเป็นปัญหามานับชวาตรงข้ามหลวงพระบาง อันล่าสุด¹

(2) ดินแดนมโนไพรและจำปาศักดิ์

ดินแดนมโนไพรและจำปาศักดิ์ ไทยได้ตกลงมอบดินแดนนี้ให้แก่ฝรั่งเศสตามอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 แล้ว และฝรั่งเศสก็ไม่ปรารถนาที่จะให้การเจรจาครั้งนี้กระทบกระเทือนต่ออนุสัญญาดังกล่าว ไทยจึงไม่คิดใจที่จะหักทวงอีก การเสียดินแดนของไทยด้านฝั่งขวาของหลวงพระบางกับมโนไพรและจำปาศักดิ์ รวมเป็นเนื้อที่ประมาณ 65,000 ตารางกิโลเมตร² ซึ่งเรียกว่าดินแดนฝั่งขวาหลวงพระบางและปากเซ

¹ กองบรรณสาร กท. แฟ้ม 2.6 "ความเห็นเรื่องเขตแดนหลวงพระบาง" ของกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ 6 ตุลาคม 122 ซึ่งสุวิทย์ พักขาว อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต 2518 หน้า 210

² วิจิตรวาทการ, หลวง ปรากฏและคำบรรยายของหลวงวิจิตรวาทการ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพของอำมาตย์โท ขุนจิตรการชาปี 2509 หน้า 24

(3) เขตแดนระหว่างทะเลสาบใหญ่กับอ่าวไทย

สำหรับเรื่องพรมแดนระหว่างทะเลสาบใหญ่กับอ่าวไทยนั้นเป็นเรื่องสำคัญมาก ปรากฏว่าดินแดนส่วนนี้ยังไม่เคยมีการปักปันเขตแดนกันมาก่อนเลย รัฐบาลไทยยอมรับหลักการตามความประสงค์ของรัฐบาลฝรั่งเศสที่จะแต่งตั้งคณะกรรมการผสมสำหรับการปักปันเขตแดนระหว่างราชอาณาจักรสยามกับอินโดจีนของฝรั่งเศส เกี่ยวกับพรมแดนระหว่างทะเลสาบใหญ่กับอ่าวไทย ซึ่งแม้กระทั่งปัจจุบันนี้ยังไม่ได้กำหนดแน่นอนความเห็นของรัฐบาลไทยก็คือว่า รัฐบาลทั้งสองควรจะได้ตกลงทำความเข้าใจกันจะยึดอะไรทางภูมิศาสตร์เป็นเส้นเขตแดน ซึ่งจะต้องลากผ่านเพื่อหลีกเลี่ยงข้อโต้แย้งที่เป็นไปได้ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นระหว่างคณะกรรมการ ถ้าความตกลงเบื้องต้นยังไม่เป็นที่ตกลง¹ อย่างไรก็ตามรัฐบาลฝรั่งเศสไม่ต้องการให้การกำหนดเขตแดนครั้งนี้เป็นผลกระทบกระเทือนต่อการตกลงตามอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 แต่ตามอนุสัญญาดังกล่าวยังไม่ปรากฏว่าสัญญาใดระบุถึงเขตแดนด้านทะเลสาบใหญ่กับอ่าวสยาม

นายเคลาสเซ เคยได้แจ้งให้รัฐบาลไทยทราบล่วงหน้าไว้ตั้งแต่เดือนเมษายน 1903 แล้วว่า จะได้จัดทำมีการจัดการพรมแดนด้านตะวันออกตั้งแต่ทะเลสาบเขมรกับชายฝั่งทะเล² ให้เป็นที่ถูกต้อง ก็เกิดปัญหาแก่พระยาสุรียานุวัตรทันที เพราะไม่ทราบว่าดินแดนตรงไหนเป็นของไทย ตรงไหนเป็นของเขมร หลักฐานที่ไทยมีอยู่ขณะนั้นก็มีเพียงแผนที่ของพระวิภาคภูวดล ซึ่งขัดกับแผนที่ของฝรั่งเศสอยู่เสมอ จึงรายงานเข้ามายังกรุงเทพฯ ทันที³

¹ กจ. ร. 5 ใบบอกที่ 19/1713 จากพระยาสุรียานุวัตร กราบทูลกรมหมื่นประจักษ์ศิลปธานุภาพ เลขานุการ ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน 122

² กจ. ร. 5 ผ. 19/6 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ที่ 11 10 เมษ. 122 (1902)

³ กองบรรณสาร กค. แฟ้ม 2.6 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ พระยาสุรียานุวัตร ร่างตราบัวแก้ว มิถุนายน 122 (1903)

(4) ความเคลื่อนไหวของฝรั่งเศสในการทำแผนที่

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังจากไทยได้ลงนามในหนังสือสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 แล้ว ฝรั่งเศสได้มีการเคลื่อนไหวในการทำแผนที่ด้านตะวันออกของอ่าวไทยหลายครั้ง ฝรั่งเศสได้แสดงความสนใจแผนที่อินโดจีนโดยเฉพาะที่มีเขตติดต่อกับชายพระราชอาณาเขตไทย ได้จัดให้มีการสำรวจทำแผนที่ เช่นในเดือนมีนาคม 1904 (122) นายบัวของนาส อุปทูตฝรั่งเศสได้แจ้งไปยังหลวงเทเวศร์วงศวิโรปการ ฉบับหนึ่งแจ้งว่า

คูเวอนเนอเยเนอราล เมืองอินทูลุชญา ได้แจ้งความมาว่า พนักงานแผนที่เมืองอินทูลุชญา ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ทำแผนที่เมืองกัมพูชานั้น กำลังตรวจทำแผนที่แขวงเมืองโพธิสัตว์ และได้รับคำสั่งให้ตรวจแผนที่พื้นดินในแขวงเมืองโพธิสัตว์กับเขตรแดนในแขวงเมืองนั้น อุปทูตขอให้เจ้าพนักงานของไทย ช่วยเก็บเอกสารแผนที่ในเวลานี้ เมื่อจะกระทำการอันเป็นประโยชน์แห่งคุณวิชา และบางทีจะเป็นการจำเป็นที่จะต้องลงล้าเข้ามาในเขตแดนฝ่ายสยาม¹

ทั้งนี้ ไทยได้ปฏิบัติตามหนังสือสัญญาปี 1856 ข้อ 7 วรรค 2 เรื่องการอนุเคราะห์แก่คนในบังคับที่จะเดินทางเข้ามาในพระราชอาณาเขตโดยประโยชน์แก่คุณวิชา จะได้รับความสนับสนุนทุกอย่างจากเจ้าพนักงานไทย

นอกจากนี้ ฝรั่งเศสยังมาตรวจทำแผนที่อีกหลายอย่าง คือ ดับคันเกรเป นายทหารปืนใหญ่จากเมืองไซ่ง่อนออกไปตรวจทำแผนที่ตามแนวเขาฝั่งขวาฝ่ายตะวันตกของแม่น้ำโขง ตั้งแต่เมืองจำปาศักดิ์ถึงปากหินบุญ² เลฟเตแนนต์มาค ไปตรวจทำแผนที่ใน

¹ กจ. ร. 5 ผ. 9/3 เรื่องฝรั่งเศสทำแผนที่ในประเทศอินโดจีน ขอให้ไทยอุดหนุนใบบอกที่ 2/56 กรมหลวงเทเวศร์วงศวิโรปการ ทูลกรมขุนสมมทอมรพันธ์ 2 เมษายน

² กจ. ร. 5 ผ. 9/3 ใบบอกที่ 9/9

ดินแดนแม่น้ำโขง กำหนดไปถึงเมืองสุวรรณเขตร¹

ต่อมาฝรั่งเศสได้เข้ามาทำแผนที่อีก ครั้งนี้ฝรั่งเศสได้ส่งนายร้อยโททหาร
ฝรั่งเศสกับเคอวิแอล นายทหารฝรั่งเศสออกเดินทางทำแผนที่ระยะทางตั้งแต่เมืองจันทบุรี
ไปจนถึงเมืองพระตะบอง และได้กลับมาถึงเมืองจันทบุรีเมื่อ 23 มกราคม 120²

ครั้งต่อมา คอมมันด์ังแวนเดล ได้ให้นายร้อยโทลียองไปตรวจทางทำแผนที่
ที่ ตั้งแต่จันทบุรีถึงเมืองตราด แล้วจะเลยไปถึงเมืองพระตะบองด้วย³

เป็นที่น่าสังเกตอีกเช่นกันว่า หลังจากฝรั่งเศสได้เข้ามาทำแผนที่ทั้งหลาย
ไม่ปรากฏหลักฐานที่จะแจ้งผลการปฏิบัติงานมาให้ไทยทราบเลย

กรมหลวงเทวะวงศัโรปการได้ทรงให้กรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนา
บดี กระทรวงมหาดไทย จัดการสอบสวนกรมแผนที่ไทยกับพม่าตั้งแต่ทะเลสาบเขมรไปจนถึง
ชายทะเลอ่าวไทย เพราะการที่ฝรั่งเศสได้จัดทำแผนที่ในบริเวณดังกล่าวหลายครั้ง ย่อม
แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสมีเจตนาจะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งจะเป็นข้อเรียกร้องต่อไทย
ในอนาคต จึงจำเป็นต้องมีการสำรวจทำแผนที่เพื่อใช้เป็นหลักฐานในการอ้างถึง นับว่า
เป็นความรอบคอบของฝรั่งเศส หลังจากไทยได้ทำการสอบสวนกรมแผนที่แล้วจึงพบว่าเส้น
พรมแดนดังกล่าวไม่เคยปรากฏว่ามีการลงหลักหินไว้แต่ประการใด แผนที่สำหรับเจ้าเมือง
ชายแดนไทยก็ไม่มี หลักฐานที่มีอยู่อย่างเดียวกันคือ หลักฐานทางมนุษยวิทยา กล่าวคือ
พลเมืองที่อาศัยอยู่ทางด้านตะวันตกของภูเขามรทัต เป็นชาวไทย พูดภาษาไทย ส่วน
พลเมืองที่อาศัยอยู่ทางตะวันออกของภูเขามรทัตเป็นชาวเขมร พูดภาษาเขมร และเผ่า
ที่ปรากฏในรายงานของข้าราชการ เมืองบริเวณดังกล่าวถือกันว่า แนวภูเขามรทัตเป็น

¹ กจ. ร. 5 ผ. 9/3 ใบบอกที่ 9/10

² กจ. ร. 5 ผ. 9/5 เรื่องฝรั่งเศสตรวจทางทำแผนที่ทาง เมืองจันทบุรี
ใบบอกที่ 1114/10667 จากกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบ หลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์

1 กุมภาพันธ์ 120

³ กจ. ร. 5 ใบบอกที่ 2523/11079 จากกรมหลวงดำรงราชานุภาพ-กรมขุน
สมมตอมรพันธุ์ 13 มกราคม 121

เส้นพรมแดนไทย-เขมร และทั้ง 2 ฝ่าย (ไทย, เขมร) ก็ไม่เคยรุกรานเข้าไปพาดพิงเขาคันที่เป็นของอีกฝ่ายหนึ่ง

จากหลักฐานดังกล่าวนี้เอง ทำให้พระยาสุรียานุวัตร ได้ยื่นกรณกับนายเคลคาสเซ ตลอดเวลา ในเมื่อฝรั่งเศสได้แสดงให้เห็นในระยะหลังว่า ต้องการได้เมืองตราดของไทย หลักฐานที่ฝรั่งเศสได้แสดงท่าทีต้องการให้มีการปักปันเขตแดนได้ไม่นาน ก็เสนอให้ตั้งข้าหลวงผสมปักปันเขตแดนระหว่างทะเลสาบเขมรกับอ่าวไทยตามหนังสือสัญญา 2410 (1867) ข้อ 4¹ ซึ่งต่อมาปรากฏว่ารัฐบาลไทยยอมรับหลักการ ความประสงค์ของรัฐบาลฝรั่งเศสที่แต่งตั้งคณะกรรมการ ผสมสำหรับการปักปันเขตแดนส่วนนี้ระหว่างราชอาณาจักรไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศสเกี่ยวกับพรมแดนระหว่างทะเลสาบเขมรกับอ่าวไทย แต่เมื่อพระยาสุรียานุวัตรอัครราชทูตไทยไปหานายเคลคาสเซ เพื่อปรึกษาสัญญาใหม่นั้น ปรากฏว่านายเคลคาสเซกล่าวถึงโทษไม่สนทนาค่าย เนื่องจากได้ส่งบันทึกความทรงจำ (Memorandum) ไปให้ เป็นสาเหตุ² ทำให้ปัญหาคาพรมแดนทะเลสาบเขมรกับอ่าวไทยทะเลจะงัดไป เพิ่งมาตกลงกันได้หลังจากที่ได้ลงนามในหนังสือสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 กันแล้ว

¹ กจ. ร. 5 ผ. 19/6 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ
ที่ 27 15 พ.ค. 122 (1903)

² กจ. ร. 5 ก. 4 ทูตและกงสุลสยามเมืองฝรั่งเศส พระยาสุรียานุวัตร
กราบทูลกรมหมื่นปราจิณกิติบดี ราชชลานุการ 14 พ.ย. 122

แมมโมแรนคัม เกี่ยวกับพรมแดนจันทราทที่เป็นความประสงค์ของคณะกรรมการฝ่ายฝรั่งเศส ว่าดังนี้

ตามพิธีสารลงวันที่ 29 มิถุนายน 1904

พรมแดนบริเวณเมืองตราด เริ่มตั้งแต่จุดกำเนิดของคลองยา (Klong Dja) และจากจุดที่เริ่มต้นของเทือกเขาไปถึงเขาคุน และจากเทือกเขาคุนนี้ไปจดฝั่งทะเลปลายสุดของแหลมสิง พระยาสุรียานุวัตรได้กล่าวว่า ตามแนวเส้นนี้จะผ่านเข้าไปในเมืองตราดไม่น้อยกว่า 4 กิโลเมตร เพื่อทดแทนส่วนนี้ คอมมันด็องเบอรนารค จึงต้องการดินแดนเหล่านี้ คือ

(1) แนวคลองรังหวายไปจนจุดคูกน้ำตรงที่เรียกว่า หู้งรังหวาย ห่างจากปากน้ำ 4 กิโลเมตร

(2) แนวคลองไชย เหนือรอยต่อของคลองเรียงไปจนถึงคลองรังหวาย

(3) ลากเส้นผ่านป่าจากตะวันออกไปทางตะวันตก มีความยาวประมาณ 6-7 ก.ม. และไปบรรจบปากน้ำเวหนทางใต้ของบ่อลิ่ง

(4) ปากน้ำเวหนบรรจบกับทะเล

แสดงว่าฝรั่งเศสได้มีแผนการในการหวังเหนี่ยวไม้อยมิให้สัคยาบันภายใน 4 เดือน (13 มิ.ย. 1904) แต่ต้องการต่อรองเอาดินแดนเพิ่มอีก

3. เรื่องการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี

ปัญหาทหารฝรั่งเศสที่ยึดจันทบุรีอยู่นั้นเป็นปัญหาใหญ่ ที่รัฐบาลไทยมีความประสงค์จะให้ถอนออกไปหลังจากที่ไทยได้ลงนามในหนังสือสัญญา 3 ตุลาคม 1893 แต่ฝรั่งเศส

¹ กองบรรณาธิการ กต. หมวดสนธิสัญญา: หมุ่การปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศส
 แผ่นที่ 2, 27 ที่ 1309/10868 จากพระยาศรีสมุทรเทพ - พระยาพิพัฒน์โกษา 5 กุมภาพันธ์

ก็ทำเฉยเมยตลอดเวลา โดยที่ไทยไม่ได้ยินยอมและเต็มใจเลย ความต้องการของไทยในเรื่องเมืองจันทบุรีก็คือ ต้องการให้ฝรั่งเสสถอนทหารออกจากจันทบุรี ซึ่งความต้องการนี้ ฝ่ายฝรั่งเสสรู้มานานแล้ว แต่ที่ฝ่ายไทยไม่รู้ก็คือว่า เมื่อไรฝรั่งเสสจึงจะถอนออกไป ทางด้านฝรั่งเสสก็พยายามใช้จันทบุรีเป็นเครื่องต่อรองเพื่อผลประโยชน์ของตนมาตั้งแต่ ค.ศ. 1893 แล้ว และในการเจรจาทุกครั้ง ฝรั่งเสสพยายามใช้จันทบุรีเป็นเครื่องต่อรองให้ได้ผลประโยชน์มากที่สุด¹ ในการเจรจาลักษณะนี้ก็เช่นเดียวกัน ฝรั่งเสสได้พยายามเรียกร้องให้ไทยปฏิบัติตามความต้องการที่จะอำนวยความสะดวกประโยชน์ให้แก่ตน

3.1 ฝรั่งเสสหวังเห็นว่าการถอนทหารจากจันทบุรีและต้องการการค้า

อนึ่ง นายเอเตียน หัวหน้าพรรคนิคมอาณานิคมมีเสียงนิยมมากขึ้น เพราะเรื่องเมืองไทย ในระหว่างการเจรจาได้คะแนนเสียงถึง 405 เสียง (เดิมนายปรีของ คณะเก่าแก่ของพรรคได้โหวตของแชนเบอร์ไค์เพียง 257 เสียง) ซึ่งเสียงในแชนเบอร์ มีรวมทั้งสิ้น 499 เสียง แปลว่า พรรคนิคมอาณานิคมของนายเอเตียนมีเสียงเด็ดขาดในสภาผู้แทน² เสียงที่แสดงความไม่พอใจในการที่จะถอนทหารฝรั่งเสสจึงหนักแน่นอย่างไรรก็ตาม หลังจากการเจรจาในด้านอื่น ๆ ที่ฝรั่งเสสได้รับผลประโยชน์บ้างแล้ว นายเคลคาสเซ บอกว่า "จะขอให้ทหารออกจากเมืองจันทบุรี แต่จะเหลือไว้ให้ตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรีเพียง 25 คน จนกว่าการปักปันเขตแดนในระหว่างทะเลสาบกับอ่าวสยาม"³

¹ สุวิทย์ พักขาว ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเสส ตั้งแต่ ร.ศ. 112-126 (ค.ศ. 1893-1907) ปรินทิพนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต 2518 หน้า 213

² กจ. ร. 5 ผ. 19/6 เรื่องฝรั่งเสสจะขอทำหนังสือสัญญาใหม่ที่ 11/1560 จากพระยาสุริยานุวัตร - กรมหมื่นปราชญ์กิตติ 9 ตุลาคม 122

³ กจ. ร. 5 ผ. 19/17 เรื่องสนธิสัญญาต่าง ๆ (ร.ศ. 121-124) ที่ 218/2486 จากพระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ 9 ก.พ. 122

ให้เป็นการตกลงเรียบร้อยแล้ว พอให้ขึ้นชื่อว่า เป็น Occupation" ฝ่ายไทยเห็นว่า การจะมีทหารฝรั่งเศสมากหรือน้อยก็เป็น Occupation ไทยจะยอมไม่ได้ พระยาสุริยานุวัตร ได้รายงานมากราบทูลตอบหนึ่งว่า "เรื่องให้ฝรั่งเศสจะขอให้ทหาร 25 คน อยู่ในเมืองจันทบุรีต่อไปนี้ เป็นการเจ็บหน้าเจ็บหน้า เหลือที่จะส่งบทความแถลงไว้ได้ เจ็บปวดตรงที่ว่าฝรั่งเศสเอาทหารนี้ไว้เป็นลิมสำหรับที่จะคอกเอาณฑลเมืองตราดและเกาะกงแยกออกไปจากอกของไทย"¹

3.2 เคลคาสเซี่ยนคำขาด

นายเคลคาสเซ ได้บอกให้นายสโรต เบลท์ที่ปรึกษาในการเจรจาของไทยมาแจ้งความแก่พระยาสุริยานุวัตร เป็นท่านองคมนตรีว่า "ให้ไทยเลือกเอา 2 อย่าง และให้เวลาครีกตรองคิด 24 หรือสัก 48 ชั่วโมงก็ได้คือ

(1) ถ้าอยากให้ทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีให้สิ้นเชิงทันที ก็ให้ยกเมืองตราดให้เสียแต่เดี๋ยวนี้ไป ทกลงขีดเขตแดนกันเสียทีเดียว

(2) ถ้ายกเมืองตราดให้ไม่ได้ ก็ต้องยอมให้ทหาร 25 คน อยู่ต่อไปในเมืองจันทบุรี จนกว่าข้าหลวงจะได้ตกลงกัน²

เมื่อพระยาสุริยานุวัตรได้รับคำขาดเช่นนี้ ทำให้กระวนกระวายใจมาก ได้รับติดตอมาทองกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันได้ถือโอกาสปรึกษากับเซอร์ เอคมันมวนชัน ว่าควร จะยอมรับทหาร 25 คน แยกเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองมโนไพรให้แก่ฝรั่งเศสก่อนดี หรือจะยังไม่ยกเมืองมโนไพรและจำปาศักดิ์ให้ฝรั่งเศส แต่จะยอมให้ฝรั่งเศสอยู่ในเมืองจันทบุรี เต็มอยู่เช่นนี้ จนกว่าตกลงกันในเรื่องที่จะออกคำสั่งให้ข้าหลวงได้³

¹ ด.

² ด.

³ กจ. ร. 5 ผ. 19/17 เรื่องสนธิสัญญาต่าง ๆ จากพระยาสุริยานุวัตร-กรมหลวงเทเวศร์วศโรปการ ที่ 219/2489 12 กุมภาพันธ์ 122

เซอร์แอดมันมวนชัน¹ ให้ความเห็นว่า "ปัญหานี้คงยากเหลือเกิน แต่เมื่อฟังความดู ก็เห็นไว้ชัดแล้วว่าฝรั่งเศสตั้งใจจะหักหาญเอาเมืองตราดให้จงได้ ไม่ว่าทางหนึ่งทางใด"¹ เซอร์แอดมันมวนชัน ยังได้กล่าวเสริมอีกว่า "ถ้าให้ไม่ได้ ฝรั่งเศสคงไม่ออกจากเมือง จันทบุรี ถึงในเวลานี้ก็จะยอมให้เขาเหลือทหารไว้ 25 คน การที่มีทหาร 1 คน หรือ 25 คน หรือ 1,000 คน นั้น เซอร์แอดมันมวนชัน เห็นว่าเป็น ออกคิวเปลี่ยนอยู่เท่ากัน ถ้าฝรั่งเศสไม่พอใจขึ้นเพื่อใดก็จะเอาทหารกลับเพิ่มเติมเข้าไปในเมืองจันทบุรีได้เสมอ ถ้าไทยต้านทานก็จะเป็นเหตุที่จะพาลได้ว่า ฝ่ายไทยก่อสงครามก่อน เซอร์แอดมันมวนชัน บอกแก่พระยาสุรียานุวัตรว่า ขออย่าให้ติดรบกับฝรั่งเศสเป็นอันขาด ถ้าวิวาทกันขึ้นแล้ว มีอะไรก็จะเสียเมืองตราด ต้องเสียเมืองจันทบุรี เข้าไปอีกด้วย"²

3.3 ฝรั่งเศสไม่พอใจในการลงนามในสัญญา 13 ก.พ. 122

หลังจากนั้นเพียงวันเดียวไทยจำต้องยอมลงนามในหนังสือสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 122 (1904) ดูเป็นการลงนามที่รีบเร่ง สืบได้จากผู้ลงนามในหนังสือ สัญญาฝ่ายไทยก็คือพระยาสุรียานุวัตร อรรคราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ฝ่ายฝรั่งเศสคือ นายเดลคาสเซ รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ผิดกับหนังสือสัญญาฉบับอื่น ๆ ซึ่งเสนาก็ว่าการต่างประเทศของไทยจะเป็นผู้ลงนาม ปรากฏการณ์เช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศส คงจะยังไม่พอใจในความตกลงครั้งนี้ทั้งหมด จะสืบได้จาก "หนังสือพิมพ์ในฝรั่งเศส ทั้งปารีสพูดเป็นปากเดียวกันว่า ไม่ควรตกลงกับไทย ไม่ควรจะทิ้งเมืองจันทบุรีเป็นอันขาด และควรจะปราบปรามไทยลงเสียให้ราบในเวลานี้ให้ได้"³ และหนังสือพิมพ์ออกในคอน บาย บทความไทยลงว่า "มีออฟฟิศเซอร์ญี่ปุ่นกว่า 20 คน มีเคอเนลอังกฤษคุมคนไทย

เซอร์แอดมันมวนชัน เป็นเอกอรรคราชทูตอังกฤษประจำกรุงปารีส

¹ ก.

² ก.

³ กข. ร. 5 ผ. 19/17 จากพระยาสุรียานุวัตร - ฅนหลวงเทเวศร์วังวร-
ปการ ที่ 221/2494 13 กุมภาพันธ์ 122 (1904)

เข้าหาฝั่งฝรั่งเศสโดยทันทีอยู่แล้ว ทว่าไทย อังกฤษ กับญี่ปุ่น เข้ากันรับมือฝรั่งเศสโดยตรง¹

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ขณะนั้นได้เกิดสงครามรัสเซีย-ญี่ปุ่น (Russo-Japanese War) 1904-1905² สงครามเริ่มขึ้นในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 1904 เมื่อญี่ปุ่นโจมตีฐานทัพเรือของรัสเซียที่พอร์ตอาเธอร์ และสัญญาพันธมิตรระหว่างอังกฤษ-ฝรั่งเศส (Entente Cordiale) ในปี 1904³ ซึ่งเป็นระยะที่ไทยกับฝรั่งเศสกำลังเจรจาทำหนังสือสัญญา ฝรั่งเศสเป็นพันธมิตรกับรัสเซียตั้งแต่ปี 1893 และอังกฤษเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ฝรั่งเศสอาจถูกดึงให้เข้าสู่สงครามได้ จะเห็นได้ว่าในระบายนั้นตั้งแต่ 11 มิ.ย. 122 (1904) - 29 พ.ย. 123 (1905) ฝรั่งเศสใช้เรือโคนายล่าเลี้ยงทั้งทหารและอาวุธจากไซ่ง่อนมาจันทบุรี โดยมีเรือโคนาย เรือกวางนัม และเรือโกไทย⁴

4. เรื่องอำนาจศาล⁵

เรื่องนี้จะพิจารณารวมกันไปเกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศสและคนในป้องกันฝรั่งเศสด้วย เมื่อปี 1889 โดยมีการเจรจาปรึกษาหารือกันครั้งแรก ฝ่ายไทยเคยเสนอให้

¹ ก.

² Burns, Edward McNall, Western Civilization Their History and Their Culture 6th Edition 1963, p. 743.

³ Ibid., p. 845.

⁴ กจ. ร. 5 ผ. 2.2/13 รายงานเรือโคนายมาเมืองจันทบุรี โทรเลขที่ 48/3661 จากกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ ถึงนายอาร์เซอร์ สถานทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ 3 กรกฎาคม 1902

⁵ กจ. ร. 5 ผ. 19/17 สนธิสัญญาต่าง ๆ จากพระยาสุริยานุวัตร - เจ้าคุณราชานุประพันธ์ อัครราชทูตประจำกรุงลอนดอน ที่ 71/2544 16 ก.พ. 1904

ศาลไทยมีอำนาจบังคับความชาวเอเซีย ซึ่งเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสในกรุงสยามได้ทั่วไป แต่ทั้งฝ่ายฝรั่งเศสถึงยอมด้วยแล้วก็จริง แต่ยังมีบันทึกที่จะขอให้กงสุลมีอำนาจถอนความที่คนในบังคับของฝรั่งเศสเป็นจำเลยหรือที่ทั้งโจทก์และจำเลยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสไปชำระตัดสินในศาลฝรั่งเศสได้ส่วนในความอุทธรณ์ที่สุด ก็โดยฉะฉานแล้วว่าให้กฎหมายไทย

ฝรั่งเศสยังเสนอให้พระลาการฝรั่งเศสเข้ามานั่งอยู่ในศาลไทยด้วยนั้น ข้อนี้ไทยจะยอมไม่ได้ ถ้าจะยอมก็ยอมให้เฉพาะศาลต่างประเทศ เช่นในเป็องเซียงใหม่ และไทยก็ควรจะทำอย่างสัญญาที่ได้ทำไว้กับอังกฤษ ที่อนุญาตให้พระลาการไทยมีอำนาจตัดสินความตามที่คนในบังคับอังกฤษเป็นทั้งโจทก์และจำเลย และทั้งที่คนในบังคับอังกฤษเป็นผู้ต้องหาในคดีอาญาด้วย การตกลงกับอังกฤษก็อาจจะเป็นเพราะกระทรวงยุติธรรมของไทยจ้างนายแมลลิกและหมอกฎหมายอังกฤษเข้ามาใช้ในศาลไทยหลายคนก็ได้ ตามสัญญาที่ไทยทำไว้กับอิตาลี และเยอรมัน ไทยก็ไม่ยอมให้ชาวต่างประเทศไปนั่งในศาลไทยด้วยเช่นกัน ดังนั้น รัฐบาลควรแยกเอาศาลต่างประเทศในกรุงเทพฯ เข้ามาไว้ในกรมท่าเสียอย่างเดิม ไม่ให้เกี่ยวกับกระทรวงยุติธรรมได้จะพอสงบความรุนแรงของนานาประเทศลงได้

ข้อตกลงเรื่องคนในบังคับและคนในป้องกันฝรั่งเศสส่วนใหญ่ก็จะไต่ยกข้อตกลงในอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 เป็นหลัก กล่าวคือ

ชาวเอเซียที่เกิดในดินแดนที่อยู่ใต้อำนาจของฝรั่งเศส มีสิทธิได้รับความคุ้มครองของฝรั่งเศส จดทะเบียนเป็นคนในสังกัดฝรั่งเศส ณ สถานทูตหรือสถานกงสุล ความคุ้มครองนี้ให้ขยายไปถึงบุตร เท่านั้น

ส่วนเรื่องคนเขมรซึ่งตกเถียงกันมานาน ยังคงอยู่ที่บังคับบัญญัติในข้อ 5 แห่งสิทธิสัญญาฉบับ 15 กรกฎาคม 1867 (2410)

เรื่องคนจีน ถ้าเป็นคนจีนที่ได้จดทะเบียนไว้ในบัญชีไว้แล้วยังคงให้ได้รับความคุ้มครองฝรั่งเศสต่อไป แต่ให้อยู่ภายใต้กฎหมายไทย และรับการพิจารณาโดยศาลไทย แต่อย่างไรก็ดี ผู้แทนของสถานทูตหรือสถานกงสุลฝรั่งเศสมีสิทธิขอรับเอกสาร เกี่ยวกับการพิจารณาคดีและเข้าฟังการพิจารณาคดีของศาลด้วย

4.1 ความเห็นเรื่องศาลต่างประเทศของอุปทูตฝรั่งเศส

ในเรื่องศาลต่างประเทศ จะให้ใช้ทั่วไปทุกประเทศ และมีผู้พิพากษาทั้งไทย และต่างประเทศด้วยกันหลายคน เป็นการป้องกันความลำเอียง ให้มีทั้งผู้พิพากษาด้าน ฝรั่งเศสและไทย กับให้มีชาติเป็นกลาง คือจะมีผู้พิพากษาเยอรมันเป็นกลางอยู่ การเลือก ผู้พิพากษาเป็นเอกสิทธิ์ของคนไทยที่จะเลือกฝ่ายไทย ไม่เฉพาะคนชาติใด ถ้าจะรับสัญญาว่าจะใช้คนฝรั่งเศสแล้ว ก็จะต้องนำทำให้ประเทศอื่น ๆ ขอบ้าง¹

4.2 ความเห็นเรื่องเงิน คนในบังคับฝรั่งเศส

เรื่องนี้พระยาสุริยานุวัตรกับนายเคลคาสเซ ได้ปรึกษากัน ทกลงในขั้นต้นว่า จะอยู่ในกรณีพิเศษกลาง คือ ให้ศาลไทยมีอำนาจพิจารณาตัดสินคดีที่เงินในบังคับฝรั่งเศส เป็นเจ้าเลยได้ แต่ศาลไทยนั้น หมายความว่า มีผู้พิพากษาไทยสมทบกับผู้พิพากษาฝรั่งเศส ความข้อนี้ พระยาศรีสุทเทพและกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช เห็นพร้อมกันว่า จะยอมให้มีศาลผสมไม่ได้ ถ้ายอมไปก็จะเสียแก่ฝ่ายไทยอย่างยิ่ง และจะให้ศาลผสมเช่นนี้ทำการ ค้ำกันไม่สำเร็จได้เป็นแน่ จึงเป็นข้อโต้เถียงกับพระยาสุริยานุวัตรอย่างแรง และตกลง กันได้ พระยาสุริยานุวัตรจึงไปขอร้องกับนายเคลคาสเซอีก จึงได้เงินมาอยู่ในกฎหมายไทย ในสัญญาข้อ 6 ตอน 2²

5. เรื่องอื่น ๆ

ในการเจรจาทำหนังสือสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 นั้น จุดประสงค์ประการ สำคัญของไทยก็คือต้องการให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีให้จงได้ แต่คงได้กล่าว มาแล้วว่า ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีไว้เป็นเครื่องมือในการต่อรอง เรียกร้องผลประโยชน์จาก

¹ กจช. ร. 5 ผ. 19/9 เรื่องอุปทูตฝรั่งเศสมาพดด้วยเรื่องอำนาจศาล
ที่ 453/11857 จากอุปทูตฝรั่งเศส + กราบทูลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ 30 ม.ค. 122

ไทยให้ไ้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ตามรายงานการเจรจา "มีอยู่ข้อหนึ่งซึ่งไทยจะยอมไม่ได้ก็คือ ฝรั่งเศสขอทำทางรถไฟริมแม่น้ำโขงฝั่งขวา หมายถึงประเดิมเอาแผ่นดินเป็นของฝรั่งเศสขึ้นมือเสียก่อน คือที่เชียงคาน หอมกาย เมืองสนับบุรี ที่ปากน้ำคำทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา เมืองมุกดาหาร เขมรรฐ ที่ปากน้ำมุนทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้าย ตามเส้นเขตแดนในอนุสัญญา 7 ตุลาคม 1902 กันออกเสียโดยเฉพาะนั้น เลือกลงเอาแต่ส่วนที่สำคัญที่สุด เรียงรายอยู่ตลอดฝั่งแม่น้ำโขง เท่ากับที่หมายความว่าในชั้นหลังจะเอาที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงเสียให้สิ้นเชิง"¹ ฝรั่งเศสยังเรียกร้องในกาลข้างหน้า ถ้าหากไทยจะทำการสร้างทางรถไฟ ท่าเรือ คลอง ไปในดินแดนน้ำตกแม่น้ำ ช้างไทยกรุงสยามต้องปรึกษารัฐหรือกับฝรั่งเศสก่อน การประมุลการสร้างทางรถไฟในปี 1892 สายกรุงเทพฯ - นครราชสีมา ครั้งก่อน ฝรั่งเศสไม่พอใจ ส่งผลให้เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 มาแล้วสำคัญอีก 2 เรื่อง คือ เรื่องนายโปติศฝรั่งเศสในเมืองพระตะบอง เสียมราช เรื่องการจ้างที่ปรึกษากฎหมายฝรั่งเศสเข้ามาใช้ในกระทรวงยุติธรรม โดยเฉพาะการจ้างที่ปรึกษานั้น แต่เดิมมีการจ้างที่ปรึกษาเป็นชาวฝรั่งเศสน้อยมาก ฝรั่งเศสจึงได้ยกเป็นเรื่องในการเจรจาคืบ

5.1 การปรึกษากับรัฐบาลอังกฤษ

ในการเจรจาทำสัญญาครั้งนี้ ประเทศไทยมีนายเฮนรี เอ็ดเวิร์ด สโตรเบล เป็นที่ปรึกษาในด้านกฎหมายระหว่างประเทศ แต่ก็ปรากฏว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงมีความกังวลพระทัยอย่างมากในการที่ฝรั่งเศสมีเงื่อนไขข้อเรียกร้องเพิ่มขึ้นเรื่อย มีคำขาคครั้งแล้วครั้งเล่า เมื่อการเจรจาได้ร่างสัญญาแล้ว ได้มีรับสั่งให้พระยาสุริยานุวัตร อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสว่า "อยากให้การปรึกษากับรัฐบาลของอังกฤษว่า รัฐบาลอังกฤษจะชอบด้วยข้อสัญญาที่รัฐบาลไทยทำกับรัฐบาลฝรั่งเศส หรือจะแสดงความขัดข้อง

¹ กจช. ร. 5 ผ. 19/6 เรื่องฝรั่งเศสจะขอทำหนังสือสัญญาใหม่ ในบอกของพระยาสุริยานุวัตร ถึงกรมหมื่นปราจิณกิติบดี 16 พ.ค. 122

ในข้อใดข้อหนึ่งบ้าง"¹ พระยาสุริยานุวัตรเชื่อว่า "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีความมุ่งหมายอยากจะได้ความเห็นของเคาเวอนเมนต์ อังกฤษ เป็นลายลักษณ์อักษรที่จะเอาไว้เป็นหลักฐานในราชการสืบไปภายหน้าได้"² แต่ปรากฏว่า หลังจากที่ได้อลงนามในหนังสือสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 (รศ. 122) พระยาสุริยานุวัตรได้รายงานการเจรจามีความตอนหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องที่โปรดให้ปรึกษารื้อกับรัฐบาลอังกฤษนั้น³ ได้ดำเนินการตามพระราชประสงค์ แต่อังกฤษไม่แสดงความรังเกียจ จึงเข้าใจว่าควรจะยอมฝรั่งเศสได้ แต่พระยาสุริยานุวัตรไม่ได้ดำเนินการหารือกับอังกฤษโดยตรง ทั้งนี้เพราะว่า

(1) ถือเกียรติยศตามแบบว่าไทยเป็นเมืองเอกราช ในการที่จะรักษาพระบรมเดชานุภาพนั้น ไม่จำเป็นที่จะต้องไปขอความยอมของประเทศอื่นโดยทางเปิดเผย ถ้าหากว่าการที่ไทยจะสัญญากับประเทศหนึ่งนั้น ไปกระทบไปถึงผลประโยชน์ของประเทศอื่น เป็นแต่กระทำให้รู้เป็นการทาบตามใจกันโดยทางส่วนตัวก็พอแล้ว

(2) ถ้าพระยาสุริยานุวัตร ไปขอความเห็นดีของอังกฤษทุกข้อ แม้ว่าอังกฤษแสดงความรังเกียจในข้อหนึ่งข้อใด ขอไม่ให้ไทยยอม ไทยจะทำตามหรือ ถ้าหากว่าอังกฤษไม่รับประกันว่าถ้าจะแตกหักกับฝรั่งเศสเพราะข้อนี้ อังกฤษจะเข้าช่วยแบก-
หามไทย

(3) ถ้าอังกฤษยอมไม่ให้ยอม ไทยก็จะไม่ยอม เพราะเกรงจะต้องวิวาทกับอังกฤษ จะสู้วิวาทกันกับฝรั่งเศสเสียดีกว่า ถ้าเช่นนั้น เอาความวิวาททั้งสองฝ่ายมาชั่งกันดู ก็ยังเห็นว่าเพียงที่จะชักใจอังกฤษหน่อหนึ่ง จะต้องเสียผลประโยชน์เท่ากันที่

¹ กจช. ร. 5 ผ. 19/6 เรื่องฝรั่งเศสจะขอทำหนังสือสัญญาใหม่ที่ 211/2289 จากพระยาสุริยานุวัตร กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 28 มกราคม 12 (1904)

² ข.

³ กจช. ร. 5 ผ. 19/6 เรื่องฝรั่งเศสจะขอทำหนังสือสัญญาใหม่ จากพระยาสุริยานุวัตร กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ 154/1625 22 ตุลาคม 122 (1904)

ฝรั่งเศสมุ่งหมายจะหักหาญเอาอยู่แล้วไม่ ไทยจะยอมเสียเมืองจันทบุรีเพื่อรักษาใจอังกฤษไว้หรือไม่

ถ้าอังกฤษเห็นดีด้วยทุกข้อ อย่างที่อังกฤษเคยเสนอแล้ว ทุกวันนี้เราก็ไม่ต้อง การไปขอความเห็นดีของอังกฤษโดยทางราชการ แต่ถ้าอังกฤษไม่เห็นดีด้วย เพราะจะ เสียประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใดของอังกฤษไปสักเล็กน้อย ที่ไหนไทยจะยอมแตกหักกับฝรั่งเศสได้

(4) ข้อสำคัญที่สุดที่ไทยกลัวอยู่เป็นหนักหนา นั้น คือ ถ้าไทยไปปรึกษากับ อังกฤษโดยสถานที่อังกฤษเห็นว่า เราไปปรึกษาเพราะความเกรงอำนาจ ชาติอำนาจ เป็น ชาติเห็นแก่ประโยชน์ตนมากกว่าความยุติธรรมเสมอ ถ้าหากอังกฤษตั้งเป็นข้อสัจธรรมาว่า จะยอมแก่ฝรั่งเศสอย่างใดก็ได้ แต่ถ้ายอมฝรั่งเศสลงอย่างใดแล้ว ไทยก็ต้องยอมแก่อังกฤษ น้าง อังกฤษจึงจะเห็นดีด้วยเช่นนี้ ไทยจะทำประการใด มิเป็นการไปชวนให้อังกฤษมา พลายมีเสียงค้ายหรือเปล่า

การที่จะรักษาสถาปณประโยชน์ของไทยนั้น มีอย่างเดียวที่จะคอยระวังว่า เมื่อไทย สัตถุญาข้อหนึ่งข้อใดลงกับฝรั่งเศส ไทยจะต้องถือเอาเป็นหน้าที่ ๆ จะไม่ให้สัตถุญาข้อนั้นไป ตกตอนผลประโยชน์ของอังกฤษได้ ถ้าฝรั่งเศสไม่ต้องการเสียผลประโยชน์ไปเพราะการที่ไทย ทำสัตถุญานี้แล้ว ฝรั่งเศสก็ไม่มีทางจะว่าอะไรไทยได้เหมือนกัน "ตามสัตถุญานี้ 1896 ใน สัตถุญานี้เมื่ออยู่ข้อหนึ่งว่า "ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ฝรั่งเศสและอังกฤษได้ผลประโยชน์พิเศษ อะไรก็ต้องได้เหมือนกัน" เป็นความที่ฝรั่งเศสและอังกฤษสัตถุญานี้ ซึ่งไทยมิได้รู้เห็นด้วย¹

จากการชี้แจงโดยละเอียดของพระยาสุริยานุวัตร อัครราชทูตไทยประจำกรุง ปารีสนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนแล้วว่า ในการเจรจาการแก้ปัญหาเมืองจันทบุรีนั้น ประเทศไทยต้องดำเนินการด้วยตนเอง ไทยจะหวังพึ่งผู้อื่นไม่ได้ เพราะแต่ละประเทศ ต่างก็รักษาสถาปณประโยชน์ของตนเอง การเจรจาที่สำเร็จแม้จะไม่สมบูรณ์นัก แต่อย่างน้อย

¹ กจ. ร. 5 ต. 6/12 สัตถุญาระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสและเรื่องจะยก
กรุงสยามเป็นแดนคินกลาง

ความตึงเครียดสามารถลดความกระหายของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสลงไปได้เป็นอันมาก

5.2 สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหลังการลงนามในหนังสือสัญญา

ปัญหาสำคัญก็คือเรื่องการให้สัตยาบัน ฝ่ายไทยกังวลใจมากและพยายามทุกวิถีทางที่จะให้มีการให้สัตยาบันโดยรวดเร็ว แต่ก็ประสบอุปสรรคเนื่องจากพวกนิยมอาณานิคม มีเสียงข้างมากในสภา รัฐบาล ไม่สามารถดำเนินงานได้ตามลำพัง

การเจรจาในครั้งต่อมาปรากฏว่า นายเคลาสเซ ยังยืนยันตามข้อเสนอเดิมที่ว่า ถ้าต้องการให้ถอนทหารจากจันทบุรีก็ต้องยกตราดให้ฝรั่งเศส และมีการปักปันเขตแดนด้านทะเลกันทีเดียว และถ้ายกตราดให้ไม่ได้ก็ต้องให้ทหารฝรั่งเศส 25 คน อยู่ในเมืองจันทบุรีต่อไป นายสโตรเบลพูดถึงการยกเมืองตราดให้แก่ฝรั่งเศส (แต่ไม่ได้พูดถึงหมู่เกาะต่าง ๆ) เพราะจุดประสงค์ที่สำคัญของนโยบายไทยก็คือ ต้องการให้ฝรั่งเศสถอนตัวออกไปจากจันทบุรีทันทีทันใด¹ แต่สโตรเบลไม่สามารถเจรจากลลงทันทีเกี่ยวกับกำหนดเขตแดนที่แน่นอนระหว่างทะเลสาบใหญ่กับทะเล ดังนั้น สโตรเบลจึงเห็นว่าไม่มีเวลาใดที่จะเหมาะสมในการที่ยกเรื่องนี้ขึ้นมาเจรจามากเท่าในขณะนี้ และถ้าได้รับคำยินยอม ทำให้ฝรั่งเศสเห็นคล้ายตามก็จะทำให้ฝรั่งเศสให้สัตยาบันได้ ถ้าช้าก็จะเนิ่นนานไปอีกหลายเดือน ด้วยโอกาสที่จะมีการเปลี่ยนรัฐบาลใหม่ในฝรั่งเศสได้ เราอาจจะได้พบกับรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศสคนใหม่ที่เป็นศัตรูกับไทยยิ่งกว่านี้ได้ เพื่อเลี่ยงเหตุการณ์บางอย่างที่อาจจะเกิดขึ้นและทำให้จันทบุรียังคงเป็นของไทยอยู่²

สโตรเบลจึงต้องการให้มีการเจรจาเพื่อกำหนดพรมแดนที่แน่นอนระหว่างทะเลสาบใหญ่กับชายทะเลอ่าวไทย และให้มีการเจรจากลลงทันทีก่อนที่จะให้สัตยาบัน ดังนั้น

¹ กจข. ร. 5 ต. 6/12 เรื่องสนธิสัญญาระหว่างประเทศ (สัญญาหนานาประเทศที่เกี่ยวข้องมาถึงไทย 1-8) สโตรเบล - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ
8 เมษายน 1904 โทรเลขที่ 285

ควรจะมีการตั้งคณะกรรมการผสมในการปักปันเขตแดนระหว่างอาณาจักรไทยและอินโดจีนฝรั่งเศส และก่อนที่จะมีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุดนี้ รัฐบาลทั้งสองควรจะได้ตกลงกันก่อนเพื่อตกลงหลักการหรือจุดสำคัญของพรมแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดซึ่งพรมแดนจะไปบรรจบกับอ่าวไทย ขณะนั้นนายบัวของนาสกำลังจะไปพักผ่อนที่ศรีราชา ส.โทร.เบลจึงแนะนำกรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ ควรจะฉวยโอกาสเจรจาต่อนั้นผ่านนายส.โทร.เบลก็ได้ ส.โทร.เบลจึงได้สนทนากับนายบัวของนาส และได้โทรเลขแจ้งให้นายเคลคาสเซเป็นการทบทวนผ่านพระยาสุริยานุวัตรว่า "ถ้ารัฐบาลไทยต้องการตกลงกันทันทีก่อนให้สัตยาบันหนังสือสัญญาที่กำหนดพรมแดนทางใต้ของเมืองตรากที่จะให้ฝรั่งเศสแล้ว ขอให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีทันที เมื่อให้สัตยาบันสัญญา"¹

ความประสงค์ของนายส.โทร.เบลในระยะนี้ก็คือต้องการให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีก่อนแล้ว กำหนดแนวพรมแดนจากทะเลสาบใหญ่ไปตกทะเลอ่าวไทยเป็นการกว้าง ๆ ก่อน แล้วจึงจะจัดให้มีการปักปันเขตแดนโดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง และการที่จะให้ฝรั่งเศสออกไปจากจันทบุรี ไทยควรจะยกเมืองตรากให้แก่ฝรั่งเศส² พระยาสุริยานุวัตร มีความคิดเห็นไม่ตรงกับนายส.โทร.เบล จึงได้ชี้แจงเข้ามายังกรุงเทพฯ "ตามที่นายเคลคาสเซลงนามในสัญญานั้น ลงตามทีแนบในตะกั่วผูกมัดให้เข็นลงไฉน ก็เพราะเข้าใจเป็นแน่ว่า ในการปักปันเขตแดนนั้นจะได้เมืองตรากเป็นของฝรั่งเศส³ พระยาสุริยานุวัตรถึงกับกราบทูลว่า "ถ้าเชื่อแต่ก่อนแล้วว่า รัฐบาลสยามจะยอมเสียเมืองตรากให้ฝรั่งเศสได้โดยง่ายแล้ว จะทำหนังสือสัญญาให้เสียไปแล้ว"⁴ จึงไม่ควรรีบร้อนใน-

¹ค. โทรเลขที่ 365 9 เมษายน 1904

²กจข. ร. 5 ค. 6/12 สนธิสัญญาระหว่างประเทศ จดหมายของส.โทร.เบล
ถึงกรมหลวงเทเวธวงศ์โรปการ รั้ววันที่ 8 เมษายน 1904

³กจข. ร. 5 ค. 19/6 สนธิสัญญาต่าง ๆ พระยาสุริยานุวัตร กรมหมื่นปราจิณ
กิตติบดี ราชเลขานุการ ที่ 5/538 14 พ.ค. 123

⁴ก.

เรื่องนี้ ยังมีเวลาจะพุดกันไ้ภายหลังสัตยาบันหนังสือสัญญาอีกถึง 4 เดือน พระยาสุริยานุวัตร เชื่อถือเป็นแนวว่า ฝรั่งเศสตั้งใจจะออกจากเมืองจันทบุรีโดยสุจริต จึงเห็นว่าถ้าตกลงกันได้ในการปักปันเขตแดนเมื่อใดแล้ว ฝรั่งเศสจะออกจากจันทบุรีให้ตามสัญญา¹

5.2.1 รัฐสภาฝรั่งเศสประชุมปรึกษาหนังสือสัญญาระหว่างไทยและฝรั่งเศส
ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 1904

ตามรายงานของพระยาสุริยานุวัตรที่มีมากราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์
โปกร ว่าดังนี้²

รัฐสภากำลังประชุมปรึกษาหนังสือสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 รัฐสภาได้ตั้งกรรมการเรียกว่า กรรมการสำหรับราชการภายนอก ขึ้นตรวจหนังสือสัญญาของหนึ่ง มีนายเอเตียน เป็นอธิบดี นายเคอลองก์ เป็นผู้ทำรายงานเสนอรัฐสภา ความที่นายเคอลองก์กล่าวครั้งนี้ เป็นนโยบายของฝรั่งเศส ซึ่งจะเดินตามในการที่จะคิดทำร้ายไทยในภายหน้าต่อไป มี 2 ข้อ

ข้อ 1. ว่าอำนาจของอินโดจีนนา ฝรั่งเศสควรจะต้องเป็นใหญ่ถึงครอบงำอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงทั่วไป

ข้อ 2. จุ้จะต้องกันไม่ให้รัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ ก่อความยุ่งยากให้แก่อินโดจีนนาอยู่โดยมิหยุดหย่อน

ตามข้อ 1 นั้น หนังสือสัญญาซึ่งฝรั่งเศสได้ทำไว้กับอังกฤษ เมื่อ 15 มกราคม 1896 และอีกฉบับหนึ่งลงวันที่ 8 เมษายน 1904 รับประกันว่า อังกฤษจะไม่ขัดขวางอย่างใดอย่างหนึ่งในการที่ฝรั่งเศสจะได้กระทำลงในลุ่มแม่น้ำโขงตามชอบใจ คือยอมให้ฝรั่งเศสคิดการเพื่อเหตุนี้ตั้งแต่เดี๋ยวนี้ไป

¹ดู.

²กจข. ร. 5 ผ. 19/7 สนธิสัญญาต่าง ๆ จากพระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์โปกร ที่ 187/1987 28 ตุลาคม 123

ในข้อ 2 นั้น ชี้แจงว่าจำจะต้องทำให้กรุงเทพฯ และแผ่นดินในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแผ่นดินกลาง และด้วยเหตุนี้ไทยจะต้อง เติบโตนโยบายให้ฉลาดและให้เรียบร้อยยิ่ง ขึ้นต่ออินโดจีนของฝรั่งเศส นายเคอลองจึงได้ยกข้อความในสัญญาครั้งนั้นชี้แจงแนะนำว่า จะทำประการใดจึงจะให้ฝรั่งเศสมีอำนาจใหญ่ยิ่งได้ในลุ่มแม่น้ำโขงและจะทำอย่างใดจึงจะมีความสงบราบคาบอยู่ได้ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ในสัญญาข้อ 1 นั้น¹ นายเคอลองก็ยกความเก่าแก่ขึ้นกล่าวว่า รัฐบาลไทยได้ตั้งกองกระทำการหลีกเลี่ยง ไม่ยอมที่จะตกลงกะเขตแดนกับฝรั่งเศสมาได้ถึง 37 ปีหวังว่าครั้งนี้จะไม่หลีกเลี่ยงต่อไป

นายเคอลองก็ได้ชี้แจงว่า เขตแดนที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 1. นั้น จะเป็นเขตแดนอันมั่นคงยั่งยืนอยู่หาได้ไม่ เป็นเขตแดนที่กะไว้พรากก่อนเท่านั้น นายเคอลองก็ตีความเห็นว่า การกำหนดเขตแดนจะกำหนดเป็นทิศไม่ได้ เพราะทิศไม่มีขีดคั่นอะไรแน่นอนเลย ควรจะถือเอาภูมิประเทศหรือเอาราชภูม (เป็นหลัก) ซึ่งเป็นชาติเขมรเป็นใหญ่จึงจะถูก ที่ถือเอาทิศเป็นหลักเท่ากับว่าไม่มีเขตแดนเสียเลย คงจะมีเรื่องวิวาทกันไม่หยุดหย่อน ต้องปักเขตแดนใหม่อย่างแน่นอน นายเคอลองก็มีความเชื่อว่า เมื่อถึงเวลาที่จะได้ปักเขตแดนกันแน่นอนเมื่อใดแล้ว เขตแดนของเมืองเขมรที่ได้มีอยู่แต่โบราณตั้งแต่เดิมเพียงใด คงจะได้กลับคืนแก่เจ้าเขมรซึ่งเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสจนสิ้นเชิง หวังว่าจะได้เมืองพระตะบอง เสียมราฐ ซึ่งไทยไปทำลายพระนครวัดเสีย เพื่อจะได้ขนเอารูปศิลา และเครื่องประดับทั้งปวงเข้ามาประทับพระปรมาภิไธยที่ในกรุงเทพฯ หวังว่าจะได้เมืองจันทาน สุเรน ชุขันธิ ศรีโสภณ อรัญ และบรรดาที่ดินทั้งสิ้นที่ไชยนาเขมนั้นคืนไปหมด

เขตแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งได้ลงไว้ในสัญญาข้อ 1. นั้น นายเคอลองก็พูดว่า ไม่ใช่เป็นเขตแดนเมืองนครจำปาศักดิ์เลย ได้เรียกร้องว่าเขตแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ ข้างทิศตะวันตกนั้น ล่วงเข้ามาถึง "น้ำโขงใหญ่" ซึ่งไหลออกจากข้างไหล่-

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

เหนือเขาพนมดงรัก ไปตกที่น้ำมูล ตามลำน้ำนี้ เพราะเห็นว่านายเคอลองก็แนะนำจะให้ฝรั่งเศสเรียกร้องที่ดินในระหว่างน้ำโขงกับเขาพนมดงรัก และเขาพนมดงรัก ไปบรรจบจนถึงน้ำมูลฝั่งขวา คือเรียกร้องรวมเมืองบัว เมือง โคม เมืองเดชอุดม เมืองพิบูล ตลอดจน

นายเคอลองกล่าวว่า ตั้งแต่ไทยได้ทำหนังสือสัญญาปี 1893 นั้นมา ไทยได้แยกเอาแผ่นดินในระหว่างน้ำโขงใหญ่ และน้ำโขงน้อยของ เมืองจำปาศักดิ์ไปให้แก่เมืองอุบลราชธานี พวกราษฎรเหล่านั้นมีความซื่อสัตย์ต่อเมืองนครจำปาศักดิ์ ไม่ได้หยุคที่จะร้องบอกกล่าวเลย จึงไม่เป็นการสมควรที่ฝรั่งเศสจะยอมเห็นด้วยกับการแยกแผ่นดินดังกล่าวมานี้ เหลือแต่ส่วนแผ่นดินของ เมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งมีเนื้อที่โดยมากเป็นแนวแคบกว่า 25 กิโลเมตร เสียอีก คงจะเป็นเรื่องวิวาทกันกับไทยไม่หยุดหย่อนเป็นแน่ นายเคอลองก็ชี้แจงว่า จะเป็นคุณแก่ไทยเองที่ควรจะได้เอาน้ำโขงใหญ่เป็นเขตแดนเสียตั้งแต่เดิมนี้นี้ไป

จากรายงานต่อรัฐสภาฉบับต่อไปนี้จะ เห็นได้ชัดเจนว่า ฝรั่งเศสมีความทะเยอทะยานมากไปกว่าที่จะได้ทราบเท่านั้น

ได้เคยเตือนฝรั่งเศสว่า ฝรั่งเศสจะทำอะไรก็ทำได้ตามชอบใจ ในลุ่มแม่น้ำโขง ขอให้ลงมือทำการเสียทันที อังกฤษได้ลงมือในเมืองกลันตัน ตรังกานู นายเอเตียน หัวหน้าพรรคอาณานิคม จึงขอรองให้รัฐบาลฝรั่งเศสได้วางอำนาจลงในแม่น้ำโขงที่เมืองพระตะบอง นครราชสีมา อุบลราชธานี และศรีโสภณ ให้จงได้ ให้มีผู้แทนถือธงฝรั่งเศสไว้ให้เป็นที่ยึดถือในตำบลเหล่านั้น ทั้งให้มีพลตระเวน (โปลิศ) ให้มากพอที่จะป้องกันรักษาผลประโยชน์ของฝรั่งเศสให้โดยแท้จริงด้วย¹

5.2.2 ฝรั่งเศสกับอังกฤษทำสัญญาเรื่อง เมืองไทย

หลังจากที่ฝรั่งเศสกับไทยได้ลงนามในหนังสือสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 แล้ว ปรากฏว่ามีการเคลื่อนไหวทางการเมืองระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสที่สำคัญเกี่ยวกับ

¹ กจข. ร. 5 ผ. 19/17 สนธิสัญญาต่าง ๆ จากพระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ที่ 176/1808 28 พ.ย. 122

ไทยอีกครั้งหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า ฝรั่งเศสมีแผนการที่จะดำเนินการต่อไทยอย่างไรต่อไป แต่เพื่อป้องกันการเข้ามาเกี่ยวข้องกับของอังกฤษเพื่อให้ฝรั่งเศสได้ดำเนินการกับไทยได้สะดวกโดยไม่ต้องหวาดระแวง ตามรายงานทูตไทยว่า

รัฐบาลอังกฤษกับฝรั่งเศส จึงได้ตกลงเซ็นสัญญาฉบับที่ ๑
เมษายน 1904 ในหนังสือของนายเกลคาสเซิน ทองอาญ
ความเดิมที่มีอยู่ในเอกสารเรชั่น วันที่ 15 มกราคม 1896 ว่า
กรุงฝรั่งเศสกับอังกฤษได้ตกลงทำสัญญากัน ยุติแผนดินกลางกรุง
สยามขึ้นเป็นเมืองหลวงกลาง คือที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
โคตสัญญากันเป็นความปฏิเสธตัวเองว่า ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะไม่หา
ผลประโยชน์โดยเฉพาะตัวให้ผิดกันไป และโคตสัญญาที่จะไม่ตกลง
จัดการกับเมืองที่ 3 เมืองหนึ่งเมืองใดซึ่งเป็นพื้นที่ที่จะยอมให้
เมืองที่ 3 ทำการใดที่หนังสือสัญญาเอกสารเรชั่นนั้นโคตห้ามไว้¹

นายเกลคาสเซินแจ้งว่าสัญญาที่ประกาศใหม่นี้ กล่าวข้อความตามสัญญาเดิม
ที่เกี่ยวกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาให้มั่นคงขึ้นอีก แล้วได้กำหนดลงต่อไปว่า ที่ดินแดนของไทย
ซึ่งอยู่ข้างทิศตะวันออก และข้างทิศตะวันออกเฉียงใต้ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา รวมทั้ง
เกาะใกล้เคียงอยู่ด้วย ทั้งแต่บัดนี้ต่อไปจะคิดกันว่าตกเข้าอยู่ในอำนาจของฝรั่งเศสและข้าง
ฝ่ายทิศตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้น จะเข้าอยู่ในอำนาจของอังกฤษ ค้างฝ่ายค้าง
สัญญาว่าจะไม่เอาที่แผ่นดินแห่งหนึ่งแห่งใดของไทย และจะรักษาข้อความในหนังสือสัญญา
ที่ได้มีต่อกันแต่ก่อนไว้ทุกชั้น รัฐบาลทั้งสองตกลงกันว่าในอำนาจอาณาเขตที่ได้ตกลงไว้
ข้างทิศตะวันออกและตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ค้างรัฐอาจจะทำการใดโดยเป็น
โศกแทน²

¹ กจ. ร. 5 ผ. 19/10 ฝรั่งเศสกับอังกฤษทำสัญญาเรื่องเมืองไทย ที่ 61/
664 จากพระยาสุริยานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ 3 มิถุนายน 123

² ก.

เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน รัฐสภาของอังกฤษได้พิจารณาพิจารณาและลงมติเห็นด้วยกับหนังสือสัญญาแล้ว¹

5.2.3 ผลของการเจรจา

ไทยยอมยกตราคืนให้แก่ฝรั่งเศสตามคำแนะนำของนายสโตรเมล ที่เปรียบเทียบฝรั่งเศสว่าเหมือนเสื้อที่กำลังหิว ไทยก็ควรจะรู้ว่าควรจะทำใจเสื้ออย่างไร เสื้ออาจทำให้เรื่องไต่โดยการให้ขึ้นเนื้อสักก้อนหนึ่งหรือสองก้อน เสื้อก็คงจะอึดไปได้อีกนาน² ไทยจึงต้องยอมขึ้นเนื้อก้อนหนึ่ง คือเมืองตราคืนให้แก่ฝรั่งเศส ฝรั่งเศสก็พอใจ หลังจากที่ได้เลื่อนการให้สัตยาบันมาครั้งหนึ่งแล้ว ก็ต้องให้สัตยาบันภายในวันที่ 13 มิถุนายน 1904 ซึ่งต่อมาได้มีการต่ออายุการให้สัตยาบันออกไปอีกจนถึง 20 กรกฎาคม 1904³ ก่อนที่จะหมดอายุการให้สัตยาบันอนุสัญญา รัฐบาลทั้งสองได้ลงนามในพิธีสาร (Protocol) อีกฉบับหนึ่ง ลงวันที่ 29 มิถุนายน 1904 ในพิธีสารฉบับนี้รัฐบาลทั้งสองตกลงกันว่า เมื่อรัฐบาลให้สัตยาบันอนุสัญญาดังฉบับนี้แล้ว รัฐบาลไทยจะมอบตราคืนให้ฝรั่งเศสเป็นการเพิ่มเติมจากอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 และทหารฝรั่งเศสต้องถอนออกจากจันทบุรีทันที ปรากฏว่าต้องขยับการให้สัตยาบันไปอีก เนื่องจากรัฐสภายังไม่ให้สัตยาบัน ต่อเมื่อไทยได้ตกลงมอบฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและคำนำชายให้แก่ฝรั่งเศสอีก รัฐสภาฝรั่งเศสจึงให้สัตยาบันอนุสัญญาดังกล่าว รัฐบาลไทยได้มอบดินแดนที่ยกให้แก่ญวราชการอินโดจีน เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม

¹ดู.

²ชจร สุขพานิช ที่ปรึกษาแผ่นดินของ ร. 5 ชุมชุมจุฬา 23 ตุลาคม 2512

³กจช. ร. 5 ผ. 19/6 Translation of the Protocol Signed by

H.E. Phya Suriya and Delcasse on 11th of June 1904

1904¹ และฝรั่งเศสจะต้องออกจากจันทบุรีในวันที่ 30 ธันวาคม ปีเดียวกัน²

หนังสือสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 มีข้อความ 16 ข้อ มีใจความสรุปได้ย่อ ๆ ดังนี้³

ข้อ 1 กำหนดเขตแดนไทยกับเขมร โดยถือเทือกเขาบรรทัดเป็นหลักแล้ววกकिनดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตรงหน้าปากเซ

ข้อ 2 กำหนดเขตแดนหลวงพระบาง ไทยต้องยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตรงหน้าหลวงพระบางให้ฝรั่งเศส

ข้อ 3 บัญญัติให้ตั้งข้าหลวงผสมทำการปักปันเขตแดนตามความในข้อ 1 และ 2 นั้น ให้เสร็จใน 4 เดือน

ข้อ 4 ให้รัฐบาลไทยยอมเสียดุลอำนาจที่จะเป็นเจ้าของแผ่นดินเมืองหลวงพระบางทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง แ่ก่อนผูกมัดให้คนไทยขึ้นลงในแม่น้ำโขงตอนที่ตกเป็นของฝรั่งเศสตอนนั้นได้สะดวก

ข้อ 5 เมื่อได้ทำการปักปันเขตแดนและตกลงกันตามความข้างต้นนั้น โดยเสร็จสิ้นแล้ว ฝรั่งเศสรับว่าจะออกจากจันทบุรี

ข้อ 6 ทหารของประเทศไทยที่จะประจำอยู่ดินแดนภาคอีสาน ต้องเป็นชาติไทยทั้งหมด ส่วนตำรวจนั้นยอมให้มีนายตำรวจเป็นชาติเดนมาร์ก แต่ถ้าจะเปลี่ยนเป็นชาติอื่น ต้องปรึกษาฝรั่งเศสก่อน ส่วนตำรวจที่รักษาพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ นั้นต้องเป็นคนพื้นเมืองทั้งสิ้น

¹ กจ. ร. 5 ผ. 19/10 ประกาศเรื่องยกดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส 29 ธันวาคม 123 (1904)

² กจ. ร. 5 ผ. 19/10 กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ - นายบัวของนาส ที่ 39/9624 27 พ.ค. 123 (1904)

³ วิจิตรวาทการ ปาฐกถาและคำบรรยาย การเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส จะออกนุสรณ์ในงานศพขุนจิตรการวราณี 2509 หน้า 29-30 (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.)

ข้อ 7 การทำท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ดินแดนภาคอีสาน ต้องทำด้วยทุน และแรงงานของคนไทย ถ้าทำไม่ได้ต้องปรึกษารัฐฝรั่งเศส

ข้อ 8 ไทยจะต้องให้ฝรั่งเศสเช่าที่ทำท่าเรือที่เชียงคาน หลงคาย ไชยบุรี ปากน้ำคำ มุกดาหาร เขมราฐ และปากน้ำมูล

ข้อ 9 ไทยกับฝรั่งเศสจะต้องร่วมมือกันสร้างทางรถไฟจากพนมเปญถึง พระตะบอง

ข้อ 10, ข้อ 11 บัญญัติวิธีการจดทะเบียนคนในบังคับหรืออารักขาของฝรั่งเศส

ข้อ 12, ข้อ 13 ว่าด้วยอำนาจศาล

ข้อ 14 - 15 - 16 เป็นเรื่องพิธีการเกี่ยวกับสัญญา

ตามสนธิสัญญาและพิธีสาร ทำให้พรมแดนของประเทศไทยกับลาวเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่ฝรั่งเศสมาก ไทยต้องสละอธิปไตยเหนือหลวงพระบาง และยอมตกลงร่วมตั้งคณะกรรมการปักปันเขตแดนคานเขมร เพื่อเป็นการตอบแทนฝรั่งเศสตกลงถอนทหารออกจากจันทบุรี และสละข้อเรียกร้องเกี่ยวกับคนในบังคับและเขตปลอดทหาร 25 กิโลเมตร ผลการตกลงอันนี้ทำให้เราได้จันทบุรี แต่ฝรั่งเศสยังคงยึดครองตราดอยู่ เราจึงต้องเจรจาเพื่อให้ได้ตราดคืนมา

6. การเจรจาระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเรื่องเมืองตราด

ประเทศไทยได้รับเมืองจันทบุรีคืนมาหลังจากไค้ลงนามในหนังสือสัญญามับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 และพิธีสารต่อท้ายสัญญาแล้ว แม้อนุสัญญาและพิธีสารนี้จะไม่ได้แก้ปัญห ความยุ่งยากระหว่างไทยกับฝรั่งเศสให้หมดสิ้นไป แต่ไทยก็สามารถจัดหนามที่เสียคแพง ออกไปได้หลายประการ โดยเฉพาะปัญหาเขต 25 กิโลเมตร ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ซึ่งฝรั่งเศสใช้เป็นแหล่งแทรกซึมขยายอิทธิพล การถอนทหารออกจากจันทบุรี เมืองสำคัญที่สองของอาวไทย อย่างไรก็ตาม สนธิสัญญานี้ก็ยังไม่สามารถจัดความยุ่งยากให้หมดสิ้น ปัญหาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสทำให้ไทยไม่มีอิสรภาพในการพิจารณาคดีได้เต็มที่ การปักปันเขตแดนที่ยังค้างอยู่ และการที่ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีแต่ไปยึดครองตราดไว้ ซึ่งไทย

ยังถืออยู่เสมอว่าดินแดนส่วนใดที่ไทยมิได้เต็มใจให้ยึดครองยังเป็นของไทยอยู่เสมอ แต่ฝรั่งเศสมีอำนาจมากกว่าไทย จึงต้องจำใจหนีให้อยู่เมืองตราดต่อไป¹

ปัญหาเมืองตราด เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น ๆ ด้วย ประเทศไทยจึงต้องการให้มีการเจรจากันต่อไป ปัญหาเหล่านี้สามารถตกลงกันได้ด้วยหนังสือสัญญาฉบับ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907

6.1 การปักปันเขตแดนกับเขมร

การปักปันเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสยังไม่เคยได้ทำกันอย่างจริงจัง ฝรั่งเศสเคยแสดงท่าทีว่ามีความประสงค์จะปักปันเขตแดนกับฝ่ายไทยมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1885 โดยเฉพาะทางด้านการติดต่อกับเขมร เพราะตามสัญญาปี 1867 ข้อ 4 ระบุไว้ชัดเจนว่าทั้งสองฝ่ายจะทำการปักปันเขตแดนกันให้เสร็จสิ้นโดยเร็ว² แต่ทางฝ่ายรัฐบาลไทยต้องการให้มีการปักปันเขตแดนตลอดจนถึง เขมรไปพร้อมกัน เพราะในขณะนั้นญวนก็อยู่ในอำนาจของฝรั่งเศสแล้ว นายแกร์การาเด็ก กงสุลฝรั่งเศสประจำไทย อ้างว่าฝรั่งเศสยังคงไม่พร้อมที่จะปักปันเขตแดน อย่างไรก็ตาม นายแกร์การาเด็กแนะนำว่าให้รัฐบาลไทยทำหนังสือราชการยืนยันความประสงค์ในเรื่องนี้ไป เพื่อฝรั่งเศสจะได้ตอบให้เป็นทางการว่า การเจรจาเรื่องเขตแดนนี้จะตกลงกันในลักษณะใด³

¹ กจช. ร. 5 ผ. 19/12 สนธิสัญญาต่าง ๆ ในนอกพระยาสุริยานุวัตร มีมาทางกรมราชเลขาณการ ปรัชญาสัญญาบัตรกับฝรั่งเศส 12 ก.ย. 121 - 14 ธ.ค. 122

² ประมวลหนังสือสัญญาไทยและอนุสัญญาระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศส อนุสรณ์งานศพรองอำมาตย์ตรีวิน เอี่ยมสุทธา 2516 หน้า 25

³ กจช. สมุทพิเศาเล่ม 16 จดหมายถ้อยคำโต้ตอบระหว่างกรมหมื่นเทวะวงศ์-วโรปการ กับนายแกร์การาเด็ก 10 ส.ค. 1885 ซึ่ง จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต หน้า 11

ด้วยเหตุนี้ การเจรจาเพื่อปักปันเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงยุติไป ประกอบกับในระยะนั้นฝรั่งเศสกำลังเผชิญกับสงครามจึงมีแผนการไว้เพื่ออนาคตในการขยายอำนาจอยู่แล้ว จึงบ่ายเบี่ยงไม่ยอมเจรจากับไทย ปัญหาเขตแดนจึงจะเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ไทยได้ถูกฝรั่งเศสคุกคามจนพินาศไปมากแล้ว

6.2 การตั้งคณะกรรมการปักปันเขตแดนคานเซมร

ประเทศไทยต้องการให้มีการปักปันเขตแดนคานเซมร แต่ฝรั่งเศสหนึ่งเห็นยาวไม่ยอมเจรจากับไทย หลังจากที่ได้ยกเมืองตราดให้ฝรั่งเศสตามพิธีสารต่อท้ายหนังสือสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 แล้ว ฝรั่งเศสจึงยอมตกลงตั้งคณะกรรมการผสมปักปันเขตแดน แต่เป็นการปักปันเขตแดนระหว่างเมืองตราดของฝรั่งเศสกับพระราชอาณาเขต

คณะกรรมการฝ่ายไทย ประกอบด้วย¹

- (1) พล.ต. หม่อมชาติเดชอุดม ประธาน
- (2) หลวงประมาต
- (3) หลวงวิสุทธิโกษา
- (4) ออสกูค (Osgood)
- (5) เดอ ลา มาโฮเตียร์

คณะกรรมการฝ่ายฝรั่งเศส ประกอบด้วย

- (1) พันโท เบอร์นาร์ด (Lt. Col Bernard) ประธาน
- (2) กัปตันติกเซียร์ (Capt Tixier)
- (3) กัปตันเดบาตซ์ (Capt De Batz)
- (4) กัปตันอูม (Capt Oum)
- (5) เบสเซียร์ (Administration Bessiere)

¹ กองบรรณสาร กต. แผนการสนธิสัญญา การปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสที่
เมืองตราด ที่ 130/3585 21 กรกฎาคม 124

(6) นายปอนน์ (Ponn)

(7) ดร.แบรงซ์ (Dr. Brengues)

คณะกรรมการทั้งสองฝ่ายได้ประชุมพร้อมกันเป็นครั้งแรกที่ศาลว่าการ
กระทรวงมหาดไทย เมื่อ 17 พฤษภาคม 124 (1905) มีนายริฟโฟลต์ (M. Riffault)¹
อรรคราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เป็นประธานการประชุม ที่ประชุมได้ปรึกษาการ
ปักปันเขตแดนระหว่างเมืองตราดของฝรั่งเศสกับพระราชอาณาเขต

คณะกรรมการทั้งสองฝ่าย จะได้จัดให้มีข้าหลวงออกไปให้ถึงยังท้องที่ใน
วันที่ 1 มิถุนายน 124 ข้าหลวงฝ่ายไทยมี มิสเตอร์โรบินส์ พร้อมด้วยเจ้าพนักงานแผนที่
คือ มิสเตอร์ปิริส หลวงประทีปยัชชเขต รุนแถลงการวิตกกิจ ข้าหลวงฝ่ายฝรั่งเศส คือ
กัปตันติกเซียร์ ค็อกเตอร์แบรง และนายปิริส (Mr. Puris) ผู้ช่วยผู้ว่าการเมือง
ตราด²

มิสเตอร์โรบินส์กับเจ้าพนักงานแผนที่ได้กลับมาและรายงานการปักปันเขต
แดนว่า "เส้นเขตแดนจะตัดผ่านถนนจากบ้านท่าโสมถึงบ้านบ่อสัง และจากบ้านแสนตุงถึง
ตราด ระหว่างทุ่งร้างห้วยปากน้ำเวน กัปตันติกเซียร์ กับ ดร.แบรง นายปิริส กำหนด
ไว้ว่า ในการปักปันเขตแดนโดยการหาเครื่องหมายบากต้นไม้ทุกระยะ 500 เมตร³ การ
ปักปันเขตแดนยังคงดำเนินต่อไป โดยมีหม่อมชาติเคซอคุมเป็นข้าหลวงฝ่ายไทยออกไปตรวจ
ปักปันเขตแดนพร้อมด้วยข้าหลวงฝ่ายฝรั่งเศส ตั้งแต่ทะเลสาบถึงเมืองตราดตอนหนึ่ง
และตั้งแต่เมืองเชียงของถึงเมืองเขมราฐตอนหนึ่ง และตั้งแต่ทะเลสาบถึงปากน้ำมูลไป

¹นายริฟโฟลต์ เป็นอรรคราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ได้เข้าถวายสาส์น
ตราตั้ง 1 มีนาคม 123 (1905)

²กองบรรณสาร กต. แฟ้มที่ 2.26 แผนกสนธิสัญญาเรื่องการปักปันเขตแดน
กับฝรั่งเศส ที่ 76/2009 จากพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร 5 มิถุนายน 124

³ก. ที่ 79/2909 ลงวันที่ 27 มิถุนายน 124

มณฑลอีสาน อีกตอนหนึ่ง¹ ทั้งนี้ ภายหลังจากสนธิสัญญา 23 มีนาคม 125 จึงไม่กล่าวถึง

เดิมข้อเสนอของฝรั่งเศส ต้องการกำหนดเขตแดนแขวงเมืองตราดโดยจะกำหนดเอาแหลมสิงเป็นแดน แต่รัฐบาลฝรั่งเศสให้อินโอรินถือเขตแดนที่ปากน้ำเวน ซึ่งฝรั่งเศสเรียกว่า คลองสันตุง

ฝ่ายไทยเห็นว่าควรกำหนดเขตแดนดังนี้ "จับตั้งแต่จุดตะวันตกที่สุดของแหลมสิง ขึ้นไปทางตะวันออกตามสันเขาแหลมสิง ไต่ไปสลับเขาขุน เขาไม้ชี้ ลงมาจับต้นคลองแจะ ล่องตามลำคลองแจะมาถึงคลองใหญ่ถึงปากคลองห้วยแร้วร่วมคลองใหญ่ ขึ้นตามห้วยแร้วจนสุดยอดถึงเขากอบ ไต่ตามสันเขากอบไปเขากระวาน ต้นลำน้ำโพธิ์สัตว์"²

ในการปักปันเขตแดนครั้งนี้ หม่อมราชาเคซอคมได้ข่าวทางลับว่า เมื่อข้าหลวงปักปันเขตแดนไปถึงกรุงเทพฯ แล้ว ฝรั่งเศสจะพูดขอต่อรัฐบาลไทยให้แลกเปลี่ยนเมืองพระตะบอง และเสียมราฐกับเมืองตราด³

พันโทเบอร์นาร์ดได้เดินทางกลับไปปารีสในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1906 และได้ทำบันทึกถึงนายปิซอง (Pichong) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ และนายมิลลีลาคัวซ์ (Milles - Lacroix) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม ความว่า

(1) ฝรั่งเศสควรจะคืนเมืองกันชัยและตราดให้กับไทย

(2) ฝรั่งเศสจะยอมณฑลเขมร เป็นการแลกเปลี่ยน

¹ กจข. ร. 5 ผ. 11/4 เอกสารลับชุดฝรั่งเศส-อังกฤษ (การปักปันเขตแดน) ที่ 167/10285 กรมดำรงมี กราบบังคม ร.5 17 กันยายน 125 (1907)

² กองบรรณสาร กต. หมวกสนธิสัญญา หนังสือสัญญา สยาม-ฝรั่งเศส ที่ 91/2053 พระยาศรีสุทเทพ - กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ 24 พ.ค. 123

³ กองบรรณสาร กต. หมวกสนธิสัญญาและการเมือง การเจรจาทำสนธิสัญญาเขตแดนฝรั่งเศส แผนที่ 29 จากกรมสมมตอมรพันธ์-กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ ที่ 256/1547 2 มกราคม 125

(3) ฝรั่งเศสควรจะยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนเอเซียบังคับ
ฝรั่งเศส¹

6.3 ปัญหาเรื่องคนในบังคับและคนในป้องกันฝรั่งเศส

ปัญหาเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศสและคนในป้องกันฝรั่งเศสเป็นปัญหายืดเยื้อ แม้จะ
ได้มีการแก้ไขกันมาตลอด ในการเจรจาทำสัญญาฉบับก่อน ๆ แล้วก็ตาม ในการเจรจารั้ง
นี้ หม่อมราชวงศ์เทวฤกษ์ แห่งมาไห้ทราบว่า ฝรั่งเศสคิดจะแลกเปลี่ยนประ โยชน์ต่อกันได้อีกก็
จะดี และนายสโรท เบลล์ก็ได้รับหนังสือจากนายบัวของนาสว่า ถ้าคิดจะแลกเปลี่ยนประ โยชน์
ต่อกันได้อีกก็จะดี คือว่า ฝรั่งเศสจะเลิกไม่จับผู้คิดในป้องกันอีกต่อไปแล้ว เมื่อได้เมืองทั้ง
สองนั้น แคสโรท เบลล์เห็นว่าประโยชน์ที่จะได้ไม่คุ้มกันที่จะเสีย จึงไม่ได้พูดจาว่ากล่าวกันต่อ
ไป²

การที่ฝรั่งเศสเบื่อหน่ายการที่จับผู้คิดในไว้ ก็เนื่องจากว่า ฝ่ายฝรั่งเศสเห็นว่า
การที่มีคนอยู่ในป้องกันของฝรั่งเศสในไทยนี้ ไม่ได้มีประ โยชน์อันใดแก่ฝรั่งเศสเลย มีแต่เก็บ
เอาความทุกข์ร้อนของคนเหล่านั้นมารบกวนให้ฝรั่งเศสต้องลำบากเท่านั้น ถึงแม้ว่าคนเหล่านั้น
จะเป็นคนจำนวนมากก็ แต่ไม่ได้รับซื้อสินค้าฝรั่งเศสมาขาย เป็นแต่ลูกค้าช่วงรับสินค้าของอังกฤษ
และเยอรมันเท่านั้น ฝ่ายเยอรมันไม่ได้มีคนในป้องกันก็ได้ประ โยชน์ในการค้ามากกว่าฝรั่งเศส
หลายเท่า จนสู้กับอังกฤษได้ ฝรั่งเศสควรคิดเลิกป้องกันคนเสียดีกว่า³

¹Lawrence Palmer Briggs, The Treaty of March 23, 1907
France and Siam and the Return of Battambang and Angkor to Com-
bodia The Far Eastern Quarterly, Vol.5, 1945-46, pp.439-453.

²กองบรรณสาร กต. แฟ้ม 2.29 หมวดสนธิสัญญา หมายเหตุการเจรจา ทำสนธิสัญญา
เขตแดนฝรั่งเศส กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ที่ 412/9885

11 มกราคม 125

³ก.

6.4 ปัจจัยส่งเสริมให้มีการเจรจาสำเร็จ

เนื่องจากในระยะหลังนี้ประเทศไทยได้ดำเนินนโยบายที่เป็นมิตรที่ดีของฝรั่งเศสมากขึ้น และมีนโยบายผ่อนตามความต้องการของฝรั่งเศสไม่แข็งกร้าวอย่างที่เป็นมาก่อน นอกจากนั้นยังมีการปรับปรุงภายในประเทศที่เป็นผลดีต่อประเทศฝรั่งเศส กล่าวคือ

6.4.1 การปฏิรูปกฎหมายของไทย

ประเทศไทยคงเหมือนกับประเทศในเอเชียอื่น ๆ ที่ยังมีระบบการพิจารณาโทษส่วนผิดความและบทลงโทษตามกฎหมายยังล้าหลังอยู่มาก บรรดาประเทศตะวันตกที่เข้ามาติดต่อด้วย จึงมักจะเรียกร้องเอาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ประเทศไทยเห็นความจำเป็น ต้องมีการปฏิรูปกฎหมายของไทยอย่างเร่งด่วน แต่ประเทศไทยขาดกำลังคนในจำนวนนี้อยู่มาก จึงดำเนินอย่างเชื่องช้า การปฏิรูปกฎหมายของไทยได้เริ่มทำอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะในช่วงหลังวิกฤตการณ์สยาม รศ. 112 เป็นต้นมา คณะผู้ทำการร่างกฎหมายของไทยในครั้งนั้น ประกอบด้วยนักกฎหมายไทย เบลเยียม อังกฤษ และญี่ปุ่น¹ ต่อมาในปี 1905 รัฐบาลไทยได้ว่าจ้างนายยอร์ช ปาดูซ์² (George padoux) นักกฎหมายชื่อดังชาวฝรั่งเศส มาเป็นที่ปรึกษาท่านกฎหมาย ซึ่งเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการร่างประมวลกฎหมายอาญา และประกาศใช้หลังหนังสือสัญญาเพียง 1 ปี คือในปี ค.ศ. 1908 เป็นประมวลกฎหมายที่ทันสมัยที่สุดของยุโรปและปรับปรุงให้เหมาะสมกับคนไทยแล้ว ทำให้ฝรั่งเศสมั่นใจได้ว่าจะได้รับความยุติธรรมในการที่เกิดวิวาทกับไทย อันเป็นผลทำให้การเจรจาง่ายขึ้น เพราะฝรั่งเศสไม่มีเหตุผลที่จะยื่นกรานให้คงไว้ ซึ่งสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอีกต่อไป³

¹L.P. Briggs, op. cit., p.450 ซึ่งสุวิทย์ พักขาว ได้อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ประสานมิตร 2518 หน้า 272

²Ibid., p.499

³L.P. Briggs, op. cit., p.450 ซึ่งสุวิทย์ พักขาว ได้อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ประสานมิตร, 2518 หน้า 277

6.4.2 การจ้างชาวฝรั่งเศสเข้ารับราชการ

ในสมัยรัชการที่ 5 มีการจ้างชาวต่างประเทศเข้ารับราชการเพื่อช่วยในการปรับปรุงประเทศเป็นอันมาก แต่ส่วนใหญ่เป็นชาวอังกฤษ ก่อนปี ค.ศ. 1904 ปรากฏว่ารัฐบาลไทยได้จ้างชาวต่างประเทศเข้ารับราชการประมาณ 190 คน ในจำนวนนี้เป็นชาวอังกฤษถึง 95 คน นอกนั้นเป็นชาวเยอรมัน 42 คน ชาวเดนมาร์ก 35 คน แต่มีชาวฝรั่งเศสเพียง 2 คน เท่านั้น คือคนหนึ่งเป็นวิศวกร อีกคนหนึ่งเป็นนายทหารชั้นผู้บังคับหมวด แต่หลังจากไทยได้ลงนามในอนุสัญญากับฝรั่งเศสฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 แล้ว ฝรั่งเศสเริ่มเห็น "นโยบายผูกตติ" ของรัฐบาลไทย ชาวฝรั่งเศสหลายคนได้รับการว่าจ้างเข้ารับราชการไทย เช่น นายปากุช นักกฎหมายชื่อดังชาวฝรั่งเศส เป็นที่ปรึกษากฎหมาย วิศวกรฝรั่งเศสได้รับการจ้างเข้าทำงานในกระทรวงโยธาธิการ พ.อ. กูเลต์ (Col. Gouillet) ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บังคับการตำรวจมณฑลเขมร นายปองโซต์ (Ponsot) ได้รับแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาข้าหลวงเทศาภิบาลเขมร ชาวฝรั่งเศสได้รับการจ้างเป็นครูสอนภาษาฝรั่งเศสในโรงเรียน เป็นต้น¹

6.4.3 บทบาทของที่ปรึกษาทั่วไปชาวอเมริกัน

ในการเจรจาสนธิสัญญากครั้งนี้ นายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล นักกฎหมายมีชื่อชาวอเมริกัน ซึ่งประเทศไทยได้ว่าจ้างนายสโตรเบลให้เป็นที่ปรึกษา ตามรายงานของทูตประจำปารีสว่า ได้ตกลงเซ็นสัญญากับสโตรเบลแล้ว ตั้งแต่ 21 ตุลาคม 121² และขอให้สโตรเบลได้อยู่ช่วยในการเจรจาที่ปารีสก่อน จึงจะให้มากรุงเทพฯ นายสโตรเบลได้เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ 11 ธันวาคม 1904 เข้ารับตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการทั่วไป

¹ ไล ฌ. ป้อมเพชร บทเรียนจากที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ อักษรศาสตร์
พิจารณา (2) (15-18) กรกฎาคม 2516

² กษ. ร. 5 ต. 2 ชาวต่างประเทศ พระยาสุริยานุวัตรมีมากกราบบังคมทูล
ร. 5 ลงวันที่ 31 ตุลาคม 121

แทนโรลัง บักมินส์ ขณะอยู่ในกรุงปารีส สโตรเบลก็ได้เป็นที่ปรึกษาในการทำสัญญากับ
ฝรั่งเศส ฉบับ ค.ศ. 1904 โดยเฉพาะหนังสือสัญญาฉบับ ค.ศ. 1907

6.5 หนังสือสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับ 23 มีนาคม 1907

ผู้แทนฝ่ายรัฐบาลไทยคือ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ
เทศ เป็นผู้ลงนามฝ่ายไทย

ผู้แทนฝ่ายรัฐบาลฝรั่งเศส คือนายวิกเตอร์ เอ็มม็อง มาร์รี โยเซฟ คอลแลง เดอ
ปลังซี (M Victor Emile Marie Joseph Collin de Plancy) อัครราชทูตพิเศษ
ผู้ชำนาญเต็มเป็นผู้ลงนามฝ่ายฝรั่งเศส

ตามสัญญาฉบับนี้ มีการตกลงในหลักการสำคัญก็คือ การแลกเปลี่ยนพระตะบอง เสียมราฐ
และศรีโสภณ กับดินแดนชายและตรงตาม รวมทั้งหมู่เกาะที่อยู่ใต้แหลมสิงคโปร์ กับมีการเปลี่ยน
แปลงในเรื่องคนในบังคับฝรั่งเศส

สัญญาที่ลงนามในครั้งนี้ มีทั้งสิ้น 5 ฉบับ คือ¹

- (1) สนธิสัญญาใหญ่ มี 9 มาตรา
- (2) สัญญากว่าค้ำยการปักปันเขตแดน มี 3 มาตรา
- (3) สัญญากว่าค้ำยอำนาจศาล มี 7 มาตรา
- (4) สัญญากว่าค้ำยที่ดินริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสเช่า มี 4 มาตรา
- (5) สัญญากว่าค้ำยส่วนตัวพระยาตากษรธรณินทร์ มี 8 มาตรา

หนังสือสัญญากลับกล่าวทั้ง 5 ฉบับ ต้องให้สัตยาบัน 3 ฉบับแรก ส่วนที่เหลือไม่ต้อง
ให้สัตยาบัน มีผลบังคับได้ทันที สำหรับการให้สัตยาบันของฝ่ายไทย ทางรัฐบาลได้ส่งไปถวาย
รัชกาลที่ 5 ให้ทรงให้สัตยาบันในยุโรป เพราะขณะนั้นกำลังเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2²

¹โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.

²กองบรรณสาร กก. แฟ้ม 2.29 กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ-กรมขุนสมมติ-
อมรพันธุ์ ที่ 2/911 23 เมษายน 1907

ผลของสนธิสัญญาที่สำคัญคือ ประเทศไทยได้รับมอบเมืองตราดคืนจากฝรั่งเศส หลังจากนั้นก็มีดินแดนของไทยส่วนใดอีกที่ถูกฝรั่งเศสยึดครองอีก และเป็นการยุติปัญหาข้อยุ่งยากกับฝรั่งเศสซึ่งมีมาตลอดช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ก็คงดำเนินอยู่ต่อไป และฝรั่งเศสเองก็ได้พยายามสร้างความเป็นมิตรอยู่ตลอดเวลา

บทที่ 4

การจัดการปกครองเมืองจันทบุรีและตราครุฑเมื่อได้รับมอบเมือง ทั้งสองจากฝรั่งเศส

เมืองจันทบุรีและตราครุฑเคยตกอยู่ในความยึดครองของฝรั่งเศสขณะที่ฝรั่งเศสกำลังขยายอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ทำให้เมืองจันทบุรีตกอยู่ภายใต้การยึดครองของฝรั่งเศสตามข้อ 6 อนุสัญญาฉบับ 3 ตุลาคม 1893 โดยฝรั่งเศสอ้างว่าเพื่อเป็นหลักประกันจนกว่าไทยจะได้กระทำการสำเร็จแล้วตามข้อความในหนังสือสัญญาดังกล่าว หลังจากที่ไทยได้ปฏิบัติตามจนครบถ้วนตามสัญญาแล้ว ฝรั่งเศสก็หวังเห็นว่าไม่ยอมถอนทหารไปจากจันทบุรี และมอบเมืองจันทบุรีให้กับประเทศไทย

ในการเจรจาต่อรองเพื่อขอให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกไปจากจันทบุรี ประเทศไทยต้องใช้ความอดทนต่อการยื่นคำขาดของฝรั่งเศสครั้งแล้วครั้งเล่า ไทยได้จ่ายเงินสามล้านแฟรงค์ให้ฝรั่งเศสแล้ว ฝรั่งเศสได้ครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแล้ว แต่ยังหาว่าไทยเฉื่อยชาในการปฏิบัติตามสัญญา และต้องยึดจันทบุรีต่อไป การที่ฝรั่งเศสยื่นคำขาดซ้อนคำขาดปฏิบัติตามใจไปเรื่องหนึ่ง แล้วยื่นซ้ำเข้ามาอีกเรื่องหนึ่ง ปฏิบัติตามใจไปอีกก็ยื่นคำขาดซ้อนเข้ามาอีก จนเอกอัครราชทูตอังกฤษโดยไปบอกลงวันที่ 7 กันยายน 1893 เรียกคำขาดฉบับแรกของฝรั่งเศสว่า *Ultimatum* เรียกฉบับต่อมาอีกว่า *Penultimatum* เรียกฉบับต่อมาอีกว่า *Antepenultimatum*¹

ท้ายเหตุที่ฝรั่งเศสยื่นคำขาดซ้อนคำขาดนี้เอง ทำให้ไทยต้องลงนามในอนุสัญญาต้อง 2 ฉบับ คือ ฉบับ 7 ตุลาคม 1902 และฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 ประเทศไทยต้องสละหลายอย่างเพื่อสนองความต้องการของฝรั่งเศส ในอันที่จะได้จันทบุรีคืนมา แต่ฝรั่งเศสกลับไปยึดครองตราครุฑแทน

¹ วิจารณ์วาทการ, หลวง ปารุกดาและคำบรรยาย อนุสรณ์งานศพรองอำมาตย์โท
ขุนจิตรการชำนาญ 2509 หน้า 35

1. การรับมอบเมืองจันทบุรีคืนจากฝรั่งเศส

ตามข้อตกลงการปฏิบัติตามอนุสัญญาไทยจะมอบเมืองตราดให้ฝรั่งเศสพร้อมกับให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรี ความเห็นของบารอน เดอ กูร์เซล (Baron de Courcel)¹ กล่าวไว้ว่า "ทหารฝรั่งเศสเข้าไปตั้งอยู่ในเมืองจันทบุรีเป็นการคอยให้ไทยได้กระทำความหนังสือสัญญาฝรั่งเศสเท่านั้น ตัวเมืองและที่ดินแดนใกล้เคียงของเมืองนั้น ก็ได้อยู่ในความปกครองของเจ้าพนักงานกรุงสยามมาเสมอ"² ต่อมากับต้นเปแอก ผู้บังคับการทหารฝรั่งเศส แจ้งว่าตนได้รับคำสั่งให้ถอนทหารไปให้หมดในวันที่ 5 มกราคม 123 (ค.ศ. 1905)* และต่อมาในวันที่ 5 มกราคม 1905 ก็ได้รับแจ้งว่า ในวันนั้นตั้งแต่เวลา 11 ทุ่ม จนถึงเวลาเช้า 3 โมงครึ่ง นายทหารฝรั่งเศสได้ออกจากเมืองจันทบุรีไปปากน้ำโดยทางบก ประมาณ 113 คน ทางเรือ 50 คน ทั้งฝรั่งเศสทั้งญวนแลเรือลำเลียง 6 ลำ เป็นหมดสิ้นแล้ว³

1.1 กำหนดการส่งมอบเมืองจันทบุรีให้แกไทย

วันที่ 10 มกราคม 1905 ฝรั่งเศสแจ้งว่าจะมอบเมืองจันทบุรีให้แกไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว "มีรับสั่งให้กรมหลวงดำรงปรึกษากับนายสโตรเบล ถึงพิธีรับเมือง-จันทบุรีคืนมาจากฝรั่งเศส เมื่อ 9 มกราคม 123 กรมหลวงดำรงปรึกษากับสโตรเบลแล้ว

¹ กองบรรณสาร กต. หมวกสัญญา หมวกสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส จากพระยาสุริยา-นุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์วัชรโปการ ที่ 233/2382 4 ธันวาคม 123

² บารอน เดอ กูร์เซล เป็นเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงลอนดอน เมื่อขณะที่ยังถูก - ฝรั่งเศสทำหนังสือสัญญาเรื่องกรุงสยาม 1896 เป็นนักการทูตที่ซ้าของ และทราบเรื่องเมืองไทยกับฝรั่งเศสอย่างซ้าของด้วย

* นับตั้งแต่วันเข้ายึดจันทบุรี (19 ส.ค. 1893) ถึงวันถอนทหารออกจากจันทบุรี (8 ม.ค. 1905) รวมเวลายึดจันทบุรี 11 ปี 4 เดือน 20 วัน

³ กองบรรณสาร กต. หมวกสนธิสัญญา หมวกสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส เล่ม 8 ที่ 1254/9662 จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว - พระยาพิชัยโกษา 6 มกราคม 123 (1905)

เห็นว่าฝรั่งเศสเขาไม่ยากให้มีวิธีรับส่ง"¹ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสทเทพ ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยออกไปรับมอบเมืองจันทบุรี ตามรายงานของพระยาศรีสทเทพว่า "ได้ออกจากกรุงเทพฯ วันที่ 8 มกราคม 123 (ค.ศ. 1905) เวลา 2 ยามเศษ ด้วยเรือเพชรอินทรา มาลงเรือมกุฎราชกุมารที่หน้าเมืองสมุทรปราการ ข้าราชการที่ไปด้วยคือ นายเวสเทนกาค และนายรอนินส์"²

วันที่ 9 มกราคม 123 เวลาบ่ายเศษถึงปากน้ำจันทบุรี วันที่ 10 มกราคม 123 เข้าปากน้ำเห็นค่ายทหารฝรั่งเศสที่ปากน้ำว่างเปล่าไม่มีทหารฝรั่งเศส แต่ยังมีคนของกงสุลฝรั่งเศสประจำรักษา และมีธงฝรั่งเศสชักอยู่บนเสาธงหน้าค่าย พระยาวิชัยดิษฐ์และกรมการนำเรือมาคอยรับ มองสิเออร์ปายา กงสุลฝรั่งเศสไม่ได้ไปรับ (เห็นว่าควรจะพบปะฝ่ายไทยก่อนจึงพบจะดี)

เวลาเที่ยงเศษจึงถึงเมืองจันทบุรี เมื่อมาถึงที่พัก ณ ที่ว่าการเมือง ซึ่งพระยาวิชัยดิษฐ์จัดไว้รับ ทราบจากเจ้าเมืองว่า กองทหารฝรั่งเศสได้เลิกถอนไปจากจันทบุรีตั้งแต่วันที่ 8 มกราคม 123 หมกแล้ว พระยาวิชัยดิษฐ์ได้จัดให้ขุนภาษาสุนทรเป็นล่ามเป็นผู้คุมเรือลำเลียงไปส่งกองทหารฝรั่งเศสที่เมืองตราด เพื่อจะได้ช่วยดูแลป้องกันคนและเรือที่ต้องเกณฑ์จ้างไปส่งกองทหารฝรั่งเศส และเพื่อจะได้สืบงานคู่ด้วย

อนึ่ง เมื่อเวลา ก่อนที่กองทหารฝรั่งเศสจะยกไปจากเมืองจันทบุรีนั้น กรมมณฑลโพทะเล ผู้บังคับการทหารฝรั่งเศสได้ออกประกาศตีความคลาดในฉบับหนึ่ง ประกาศลงวันที่ 2 มกราคม 123 ความว่า

คำป่าวร้องของบัญชาการกองทหารฝรั่งเศสได้แจ้งแก่ราษฎรทั้งหลายที่อยู่ในเมืองจันทบุรีให้ทราบทั่วกันก่อนที่จะยกออกจากจันทบุรีนั้น ว่า

¹ กจ.ร.5 ผ.2.2/15 - กรมหลวงดำรงราชานุภาพ-กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ 278/9727 = 7 มกราคม 123

² กองบรรณสาร กต. หมวดสนธิสัญญา อนุสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส เล่ม 8
ที่ 1254/9662 จากพระยาศรีสทเทพ - พระยาพิพัฒน์โกษา 6 มกราคม 123 (1905)

ด้วยกรุงฝรั่งเศสกับกรุงสยาม ได้ตกลงกันทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เพื่อให้ขอชักชวนกันสาบสูญเสีย และไต่ต้อนกันทางพระราชไมตรีกันต่อไป เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่ากองทหารฝรั่งเศสที่ได้มาตั้งประจำอยู่เมืองจันทบุรีนั้น เป็นการไม่มีประโยชน์แห่งรัฐบาลฝรั่งเศส จึงได้คิดให้ถอนทหารนั้นเสีย และจะไต่ต้อนไปตั้งมั่นคงอยู่เมืองตราด ซึ่งตกเป็นของกรุงฝรั่งเศส โดยเหตุนี้ผู้บังคับบัญชาจากกองทหารฝรั่งเศสขอลาราชการทั้งหลายด้วย และหวังใจว่า พวกที่อยู่ในความปกครองของฝรั่งเศสและราษฎรฝ่ายสยามคงจะอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน ส่วนพวกที่อยู่ในความปกครองของฝรั่งเศสนั้น ไม่คงมีความวิตก โดยเหตุว่า มีกงสุลฝรั่งเศสเป็นที่พึ่งประจำอยู่ในเมืองนั้น¹.

ส่วนทางฝ่ายไทย พระยาศรีสทเทพได้ทำประกาศให้พระยาวิเชียรขิปปัตติ ผู้ว่าราชการ ออกประกาศฉบับหนึ่งในเวลานั้น มีถ้อยคำว่าดังนี้²

พระยาวิเชียรขิปปัตติ ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี ขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงคุณธรรมอันมหาประเสริฐ มีพระบรมราชประสงค์จะระงับข้อพิพาทอันเกี่ยวพันกันระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส และเพื่อบำรุงทางพระราชไมตรี ซึ่งมีอยู่ระหว่างสองพระนครให้สนิทถาวรมั่นคงสืบไป และโดยที่มีพระราชประสงค์อันใหญ่ยิ่ง ที่จะให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินและคนในบังคับต่างประเทศทุกชาติทุกภาษา ซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมีโอกาสได้ประกอบการเลี้ยงชีพและค้าขายให้มีความสุขสำราญ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำหนังสือสัญญาใหม่กับกรุงฝรั่งเศสสองฉบับ หนึ่งลงวันที่ 29 มิถุนายน 123 เป็นการสำเร็จเด็ดขาดกันแล้ว

ในหนังสือสัญญาใหม่นี้ มีความข้อหนึ่งซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสสัญญาว่าจะถอนทหารฝรั่งเศสออกจากเขตแขวงเมืองจันทบุรี และบังคับรัฐบาลฝรั่งเศสได้ถอนทหารฝรั่งเศสออกจากเขตแขวงเมืองจันทบุรีสิ้นเชิงตามข้อความในสัญญานั้นแล้ว

¹ กองบรรณสาร กต. หมวดสนธิสัญญา หนังสือสยาม - ฝรั่งเศส เล่ม 8

ที่ 1254/9662 จากพระยาศรีสทเทพ - พระยาพิพัฒน์โกษา 6 มกราคม 123 (1905)

บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการทำนุบำรุงบ้านเมือง และอาณาประชาราษฎร ทั้งคนในบังคับไทยและคนในบังคับต่างประเทศทั้งปวง ให้ได้รับความสุขสำราญเจริญ สมบูรณ์ยิ่งขึ้นเสมอนากัน เพราะฉะนั้นจึงแต่งตั้งไปให้อาณาประชาราษฎรในเขตแขวงเมือง จันทบุรีถือและทราบทั่ว ไทยกับฝรั่งเศสได้เป็นมิตรอันสนิทกันแล้ว ให้มีความออกสู่หลักใจทำ ไร่นา ค้าขาย และประกอบการเลี้ยงชีพให้เจริญยิ่งขึ้น และมีความผาสุกสืบต่อไป¹

อนึ่ง ปรากฏว่าในการเดินทางไปรับมอบเมืองจันทบุรีครั้งนี้ ไชยวงศ์สุลต่านฝรั่งเศสมา แจ้งว่า โรงเรียนบนป้อมที่ทหารฝรั่งเศสได้เคยอาศัยอยู่นั้น บัดนี้ทหารกลับไปหมดแล้ว ไชย- กงสุลฝรั่งเศสไม่มีคนจะรักษาเพียงพอ และไชยวงศ์สุลต่านทราบว่า มีคนไปรื้อถอนไม้เครื่องเรือน เหล่านั้นบ้างแล้วขอให้เจ้าเมืองรักษาดูแล การที่กงสุลมาขอเช่นนี้ พระยาศรีสหเทพเห็นด้วย เกล้าฯ ว่าเป็นการดีแก่เรามาก ต้องจัดการถือเอาว่า ไชยวงศ์สุลต่านฝรั่งเศสได้บอกคืนที่บนป้อม และยกโรงเรียน นอกจากบริเวณบ้านที่ไชยวงศ์สุลต่านฝรั่งเศสพักอาศัยอยู่ให้แก่เรา ๆ ควรจัด การรักษามันทันที และปกครองให้เต็มที่ทุกอย่าง ไชยวงศ์สุลต่านคงจะอยู่ลำบาก

วันที่ 11 มกราคม 123 เวลา 2 โมงเช้า พระยาศรีสหเทพได้ไปเยี่ยมไว- กงสุลเป็นการตอบแทนไปพร้อมกับมิสเตอร์ เวสเทินกาค และ มิสเตอร์ รอนบินส์ กงสุล ฝรั่งเศสขอให้ซ่อมแซมบ้านมองเซຍးบางอย่างให้แล้วเสร็จก่อนไชยวงศ์สุลต่านฝรั่งเศสจึงจะไปอยู่

1.2 ฝรั่งเศสขอที่ดินปากน้ำจันทบุรี

ขณะที่ไชยวงศ์สุลต่านมาเยี่ยมมุนั้น ไชยวงศ์สุลต่านฝรั่งเศสได้ขอที่ดินปากน้ำ พระยาศรีสหเทพ จึงให้นายเวสเทินกาค นายรอนบินส์ ไปตรวจดูสถานที่พร้อมกับไชยวงศ์สุลต่านฝรั่งเศส เมื่อ 14 มกราคม 123 และได้จัดให้นายเรือมกุฎราชกุมารไปทำแผนที่ที่ดินรายนี้ด้วย

นายเวสเทินกาค กลับมาได้รายงานว่ ได้ไปตรวจที่ดินปากน้ำและที่ฝั่งศพที่ไว- กงสุลขอตลอดแล้ว ที่ปากน้ำที่ไว- กงสุลขอนั้น คือที่ป้อมของเราที่แหลมปากน้ำฝั่งตะวันออก เป็นที่ที่ดีงาม เป็นที่บังลมพายุเรือได้ทุกฤดู ถ้าจำเป็นจะต้องให้ฝรั่งเศสเป็นที่น่าเสียคาย อย่างยิ่ง ถ้าการพอที่จะแก้ไขไม่ต้องให้โดยประการใด ควรจัดโดยเต็มกำลัง แต่ถ้าเป็น การจำเป็นควรให้แต่ครึ่งแหลมรักษากรุงหนึ่งไว้ แล้วซุกคูลหรือทำรั้วกันเสียให้เป็นเขต

15 มกราคม 123 พระยาศรีสทเทพและนายเวสเทนกาท และนายรอนินส์ ได้ไปหาไวกังสุลเพื่อพูดจากร่างงานทั้งปวงเสียให้ตลอด และได้พูดกันดังนี้ คือ¹

(1) ที่ดินปากน้ำ ถ้ารัฐบาลสยามจะให้แก่ฝรั่งเศสตามขอแล้ว ไวกังสุลยอมรับว่า ถ้าฝรั่งเศสได้แต่เพียงปลายแหลมชั้นนอก คือครึ่งแหลมก็พอ ไวกังสุลรับว่า จะมีบอกแนะนำมายังอุปทูต ดังนี้

(2) ที่ฝั่งศพฝรั่งเศสและญวนบนป้อม ในเมืองจันทบุรีให้เฉพาะเนื้อที่ ยาว 13 วา กว้าง 11 วา ที่รายนี้ไวกังสุลขอออกมาจนจดถนนเป็นเนื้อที่ใหญ่กว่าป่าช้าสักเท่าครึ่งหนึ่ง แต่พระยาศรีสทเทพไม่ยอมให้ และได้รับรองกับไวกังสุลว่าจะไม่ปลูกโรงเรือนในหน้าที่ฝั่งศพนั้น เพราะฉนั้นขอยกที่ป่าช้าออกเสีย ไวกังสุลก็ยอม

(3) ที่ฝั่งศพปากน้ำมี 2 แห่ง คือศพฝรั่งที่เชิงเขาแหลมสิงห์ ฝั่งแม่น้ำปากตะวันตก ออก เป็นเนื้อที่ ยาว 9 วา 2 ศอก กว้าง 8 วา หนึ่ง ฝั่งศพญวนนั้นอยู่ชายทะเล ฝั่งตะวันตก เป็นเนื้อที่ ยาว 21 วา กว้าง 4 วา 2 ศอก หนึ่ง ที่สองรายนี้เป็นที่ว่างเปล่า ควรตกลงกันให้ตามเนื้อที่นั้นได้

จะเป็นได้ว่า แม้ฝรั่งเศสจะได้ถอนตัวออกไปจากเมืองจันทบุรีแล้วก็ตาม แต่ยังห่วงหลุมศพของชาวฝรั่งเศสด้วยกันเอง

1.3 การฉลองเมืองจันทบุรี

หลังจากที่ได้รับมอบเมืองจันทบุรี ก็ได้มีการจัดตั้งกรมการฉลองเมืองจันทบุรี ถือว่าป้อมเป็นสัญลักษณ์ขณัตถ์ของการถูกยึด ดังนั้นเมื่อทำพิธีรับมอบและฉลองกันแล้ว ต้องเข้าไปอยู่ในป้อม มีการเตรียมการฉลองดังนี้² วันฉลองคือ 14 มกราคม 123

จัดตกแ่งที่ต่าง ๆ บนป้อมและสถานที่ทำราชการทั้งปวง และยกเสาธงสูงใหญ่ สูง 13 วา บนกลางป้อม 1 เสาธง

ปลูกโรงพิธี โรงเลี้ยง และโรงการเล่น มีจั่ว หุ่นจีน ลคร ลิเก ตกแต่งโรงเหล่านึงงดงาม

¹ดู.

²กข. ร.5 ผ.21/19 เรื่องไทยเข้าอยู่ในค่ายและป้อมที่ฝรั่งเศสออกไปและมี
การฉลอง โทเรเลขจากพระยาศรีสทเทพ รับจากเมืองจันทบุรี 15 มกราคม 123

เวลาค่ำมีการจุดโคมไฟสว่างทั้งบนป้อมและตามบ้านราษฎรทั่วไป มีการ
อำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในแขวงเมืองจันทบุรีมาประชุมพร้อมกัน มีพระครูกล้าไทยจีนพม่า
คองซู ทั้งคนในบังคับไทยและคนในบังคับต่างประเทศทุกภาษาพร้อมเพรียงกันมาช่วยทำงาน
ยิ่งเฉพาะคนในบังคับฝรั่ง เสด็จมีความยินดีออกทุนรอนซื้อสิ่งของมาช่วยในการเลี้ยงตัวเอง และ
คนทั้งปวงที่มาทำงาน

เวลาเย็นวันที่ 14 มกราคม 123 ได้มีนศพระสงฆ์ 52 รูป มาเจริญพระพุทธ
มนต์ มีพระครูสังฆปาโมกข์ เจ้าคณะเมืองเป็นประธาน พร้อมด้วยพระครูจันทบุรีอาจารย์เจ้าคณะ
รอง และพระครูเจ้าคณะแขวง พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธมนต์วันนี้ ทั้งเป็น 5 หมู่ คือ หมู่กลาง
สวดพยานัยกัณฑ์ ทิษฐุปาสาธกสมัย ทิฐัทกนิมิต สวดเจ็ดตำนาน ทิฐอตุร สวดธรรมจักกัณฑ์ ทิฐตะวัน
ตก สวดสิบสองตำนาน เวลาเย็นเมื่อยกเสาชิงขึ้นนั้น พระสงฆ์พร้อมกันสวดชัยโตเป็นมงคล
ด้วย หลังจากเจริญพระพุทธมนต์เย็นจบแล้ว มีการเลี้ยงใหญ่ ในการเลี้ยงได้เชิญไวซังสูงสุด
มาร่วมด้วย พระยาศรีสหเทพ พระยาวิชัยดิษฐ์ นั่งรวมโต๊ะกันในโรงพิธี ส่วนกรรมการ
ผู้น้อยและกำนันผู้ใหญ่บ้าน พวกลูกค้ำทั้งปวงนั้นเลี้ยงเกาเหลารวมคนที่เลี้ยงประมาณ 2000 คน
เมื่อถึงเวลาของหวาน ได้พร้อมกันดื่มถวายพระพรไชยมงคลแด่พระเจ้าอยู่หัว ไวซังสูงสุดได้
ดื่มถวายพระพรด้วย พระยาศรีสหเทพได้ดื่มตอบโต้เปรี๊สเคนท์และวิมปลิฝรั่งเศส เมื่อ
เลี้ยงอาหารเสร็จมีการเล่นคอไปตลอดคืน

ครั้นรุ่งขึ้น 15 มกราคม 123 เวลา 2 โมงเช้า ได้ถวายอาหารบิณฑบาต
และเครื่องไทยทานแก่พระสงฆ์ เครื่องอาหารบิณฑบาตและเครื่องไทยทานแก่พระสงฆ์ เครื่อง
อาหารเลี้ยงพระสงฆ์ ครั้นเวลา 3 โมงเช้าทรง พระยาวิชัยดิษฐ์ ผู้ว่าราชการเมือง
กรรมการกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พ่อค้าทุกภาษาทั้งคนในบังคับไทยและต่างประเทศ พร้อมด้วยราษฎร
ในเมืองจันทบุรีมาประชุมพร้อมกันรอบเสาชิงและเต็มทั้งบนป้อม แล้วพระยาศรีสหเทพก็อ่าน
คำประกาศมีข้อความคล้ายคลึงกับที่ได้ประกาศไปแล้ว และคำถวายไชยมงคล แล้วก็ชักธง
ราชาขึ้น (ธงช้าง) พระสงฆ์สวดชัยโต ที่ประชุมให้ พลทหารทำวันธียาฐ แล้วยิงสลุด
3 ครั้งทั้งบนป้อมและในเมือง เกรืองดนตรีทั้งหลายบรรเลง เพลงสรรเสริญพระบารมี
เรือรบที่ปากน้ำก็ตกแต่งเรือและยิงสลุด 21 นัดด้วย เป็นการเอกราชครีกครั้งไปทั่วทั้งเมือง

พระยาศรีสทเทพรายงานมาตอนสุดท้ายว่า รู้สึกยินดีที่ได้สังเกตเห็นพลเมืองทั้งปวง ทุกชาติทุกภาษา และคนในบังคับต่างประเทศทุกชาติ พร้อมกับมีความยินดี แสดงความรื่นเริง โดยไม่ซ่อนเร้น ในการที่กองทหารฝรั่งเศสได้ยกออกไปเสียจากเมืองจันทบุรี

จะเห็นได้ว่า การรับมอบเมืองจันทบุรี มีพิธีที่ละเอียดละออ ประเทศไทยไม่เคยมีพิธี เช่นนี้มาก่อน

พระยาวิชยาธิบดีไปอยู่ในค่ายวันที่ 19 มกราคม 123 ชักธงขึ้นในค่าย และชนของขึ้น มาตั้งที่ว่าการในค่าย วันที่ 20 มกราคม 123 เป็นวันพระเป็นวันวัด หวังว่าวันที่ 21 มกราคม 123 จะได้เปิดทำการต่อไป เราจึงอาจกล่าวได้ว่า เราได้จันทบุรีคืนโดยสมบูรณ์ ตั้งแต่วันนั้นมา¹

1.4 ฝรั่งเศสขอตั้งกงสุลที่จันทบุรี

หลังจากฝรั่งเศสได้ถอนทหารออกจากจันทบุรีแล้วไม่กี่เดือน ทางรัฐบาลฝรั่งเศสก็ขอ ตั้งกงสุลฝรั่งเศสขึ้นในเมืองจันทบุรี มีมองซิเออร์ โมริสเปายา ออกมาประจำอยู่เป็นคนแรก ในขั้นต้นที่มองซิเออร์ โมริสเปายาออกมาประจำอยู่เมืองจันทบุรีนั้นยังไม่มีสถานที่ให้พักอาศัย รัฐบาลไทยจึงยอมให้เขาพักอยู่ในค่ายทหารฝรั่งเศสก่อน ภายหลังรัฐบาลของเราได้รับซื้อ เรือหลังหนึ่งซึ่งอยู่คนละปากแม่น้ำจันทบุรีตรงข้ามวัดใหม่เกี้ยวนี้ ซึ่งแต่ก่อนเป็นสถานกงสุล อังกฤษ และภายหลังตกเป็นของมองตะยะมังชา (พม่าในบังคับอังกฤษ) นั้น ให้เป็นสถาน กงสุลฝรั่งเศส มองซิเออร์ โมริสเปายาจึงได้ไปอยู่ในเรือหลังนี้ใช้เป็นสถานกงสุลฝรั่งเศส ตั้งแต่นั้นมา²

1.5 เสนอให้ปรับปรุงเมืองจันทบุรีหลังจากได้รับมอบจากฝรั่งเศส

หลังจากพระยาศรีสทเทพได้รับมอบเมืองจันทบุรีกลับมาแล้ว หลวงวรบาทภักดี นายอำเภอบ้านโป่ง ราชบุรี ได้มาลาพระยาศรีสทเทพ ก่อนออกจากกรุงเทพฯ ว่าจะไปจัดการ เรื่องบ้าน เรื่องที่ดินของภรรยาที่เมืองตราด พระยาศรีสทเทพจึงสั่งให้หลวงวรบาทภักดีช่วย

¹ กจ. ร.5 ผ.21/9 การรับเมืองจันทบุรีและตราด โทรเลขจากพระยาศรีสทเทพ มีมากราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 14 มกราคม 123

² ชุมนุมเรื่องจันทบุรี อนุสรณ์ในงานศพนางวรวรรณ จันทวิมล 2514 หน้า 238

เพราะว่า "ท่าเรือเมืองตรากนี้ เจ้าพนักงานผู้ทราบการทหารฝรั่งเศส เห็นกันว่าเป็นที่สำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเมื่อตกเข้ามาอยู่ในมือฝรั่งเศสแล้ว อาจจะกลายเป็นที่แข็งแกร่งสำหรับกลศึกได้มั่นคงแห่งหนึ่ง"¹ อนึ่ง จังหวัดตรากเป็นจังหวัดสุดท้ายทางทะเลด้านตะวันออกของประเทศ มีลักษณะเป็นเมืองหน้าด่าน เปรียบเสมือนบานประตูใหญ่เปิดออกสู่ทะเลหลวง มีความสำคัญทางด้านการยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจเป็นเอกประการ² ดังนั้น การได้เมืองตรากกลับคืนมาย่อมเป็นที่ชื่นชม มิเฉพาะคนตรากซึ่งเป็นคนไทยส่วนใหญ่เท่านั้น ชาวไทยทั้งประเทศก็ควรจะชื่นชมด้วยเป็นแน่นอน

2.1 กำหนดการรับมอบเมืองตราก

ฝรั่งเศสจะมอบตรากให้แก่อำนาจอไทยในวันที่ 6 กรกฎาคม 126, หลังจากที่ได้ไทยได้ลงนามในหนังสือสัญญา 23 มีนาคม 1907 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสทเทพ ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้แทนรัฐบาลไทยเป็นผู้รับมอบ ตามรายงานของพระยาศรีสทเทพได้กล่าวไว้โดยละเอียดว่า³

พระยาศรีสทเทพได้ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อ 1 กรกฎาคม 126 โดยเรือมกุฎราชกุมาร มีข้าราชการที่ร่วมไปด้วย 3 นาย คือ นายรอนันต์ ผู้ซึ่งเคยไปส่งเมืองตรากให้ฝรั่งเศสด้วยกันผู้หนึ่ง นอกจากนี้ก็มี นายเคอ ลารอคกา ซึ่งได้ขอกระทรวงโยธาธิการไปดูแลการโยธาสำหรับเมืองตราก ขุนพิไชยสุระการ ปลัดเมืองชัยภูมิ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปรับราชการตำแหน่งปลัดเมืองตราก เมื่อเดินทางไปเมืองจันทบุรีได้แวะปากน้ำเมืองจันทบุรีและรับพลตำรวจภูธร 24 คน พร้อมด้วยบังคับการ และนายตำรวจภูธรซึ่งจะไปประจำรักษา

¹ กองบรรณสาร กต. หมวกสนธิสัญญา หมุดสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส พระยาสุริยา-นุวัตร - กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ ใบบอกที่ 233/2382 4 ธันวาคม 123 ความเห็นของบารอน เคอ กูเรล อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงลอนดอน นักการทูตที่ทราบเรื่องเมืองไทยก็

² กนกศักดิ์ วรรณกนก ตรากรำลึก 2510 หน้า 1

³ กจข. ร.5 ผ.21/24 รายงานพระยาศรีสทเทพไปรับมอบเมืองตรากจากฝรั่งเศส
16 ก.ค. - 3 ก.ย. 126

ราชการเมืองตราด

วันที่ 4 กรกฎาคม 126 ตอนเช้าจึงได้ออกจากปากน้ำ 4 โมงเช้าถึงเกาะช้าง ได้พบเรือรบของฝรั่งเศส ชื่อ เคียซัง ทอกล่มอยู่ในช่องเกาะช้างลำหนึ่ง มองสิเออร์รูโซ ซึ่งเรลิดัง เมืองกำปอต ผู้ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสได้แต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงมาส่งเมืองตราด (คอมมันดัง เยมส์ นายเรือเคียซัง มาจากไซ่ง่อนและรับนายรูโซ มาด้วย) นายรูโซมา ถึงเมืองตราดเมื่อ 2 กรกฎาคม 126 พระยาศรีสหเทพจึงแจ้งว่าวันที่ 5 จะขึ้นไปเมืองตราด

วันที่ 6 กรกฎาคม 126 พระยาศรีสหเทพจะรับเมืองตราดตามที่ได้นัดหมายกันกับ รัฐบาลฝรั่งเศส หลวงจันทรัฐนิวาศ นายอำเภอพลัว ซึ่งพระยาวิชายาธิปัตย์ได้ให้คุมเรือใบ 6 ลำมาคอยรับพระยาศรีสหเทพที่เกาะช้างนั้น พระยาศรีสหเทพได้รายงานความสังเกตของตนว่า "ที่เกาะช้างสังเกตดูราษฎรมีความยินดีพร้อมกันรับรองแสดงความชื่นชมจะได้นำเป็น ข้าขอบขัณฑสีมาสืบไป แต่สังเกตดูบ้านในเกาะช้างว่างโรยกว่าปี 123 เพราะผู้คนอพยพ ไปเสียมาก คนที่ยังอยู่มีแค่ขึ้นเป็นพื้น"¹ พระยาศรีสหเทพได้ไต่ถามราษฎรได้ความว่า

ตั้งแต่เมษายนศกนี้มาแล้วฝรั่งเศสเร่งรัดเก็บภาษีอากร สำหรับ ค.ศ. 1907 เก็บได้จนจะเสร็จอยู่แล้ว และได้ความว่าฝรั่งเศส ไม่ได้อำนาจการเกาะช้างแต่อย่างใด เป็นแต่ตั้งขึ้นเป็นกำนันขึ้นใหม่ สำหรับเก็บเงินภาษีอากรส่งฝรั่งเศส และได้สัญญาจะให้กำนันผู้เก็บ รอยละสามตามจำนวนเงินที่เก็บได้ แต่กำนันแจ่งวู ยังไม่เคยได้ รับเลย ฝรั่งเศสได้ส่ง ผิน สุราให้จำหน่ายที่เกาะช้าง และมีผินและ สุราเพื่อนซุกซมซึ่งขายกันออกทุนว่า เพราะการปกครองและตรวจตรา ของฝรั่งเศสทางเกาะช้างยังอ่อนมาก²

วันที่ 5 กรกฎาคม 126 เวลาโมงเช้าได้ขึ้นบก เข้า 4 โมงถึงบ้านบางน้ำเชี่ยว มีกำนันผู้ใหญ่บ้านราษฎรชายหญิงมารับรองพร้อมกันด้วยความตื่นเต้นยินดี เล่าความทุกข์ร้อน ในระหว่างถูกยึดครองให้ฟัง

เวลาบ่ายโมงยกเดินทางจากบ้านบางน้ำเชี่ยวไปทางเมืองตราด ทางเวลา 1 ชั่วโมง 10 นาที ถึงวัดลำควนนอกเมืองตราด ห่างจากเมืองสัก 50 เส้น หยุดพักที่วัดนี้

¹ก.

²ก.

เพราะเห็นด้วยเกล้าฯ ว่ามีกองทหารและผู้คนมาด้วยกันและกองทหารฝรั่งเศสยังมืออยู่ในเมือง (เกรงกระทบกระทั่งกันจะเกิดรบพุ่งกันก่อนที่จะได้รับเมือง) ตามทางแคว้นบางน้ำ-เซียมาถึงวัดนี้มีราษฎรมารับรองถึงนำพิณพาทย์มาเล่นและพระสงฆ์ตามวัดที่ใกล้เคียงได้มาตั้งร้านสวดชะยันโตตลอดทาง

พระยาศรีสทเทพได้มอบพระยาวิชาธิบดิ์กับนายรอนินส์ ล่วงหน้าเข้าไปในเมืองพบกับนายรุสโซ ข้าหลวงฝรั่งเศส นัดหมายเวลาและการรับส่งเมือง และถามทุกข์สุขนายรุสโซด้วย นายรุสโซผู้นี้พระยาศรีสทเทพเคยรู้จักกันแล้วที่พนมเปญ และเป็นผู้ได้มอบพระบรมรูปปั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ให้พระยาศรีสทเทพหูลเกล้าฯ ถวาย พระยาวิชาธิบดิ์ และนายรอนินส์ได้กลับมาแจ้งแก่พระยาศรีสทเทพว่า นายรุสโซได้แสดงอหิยาศัยไมตรีดี และได้ตกลงกันว่า จะส่งเมืองตราดในวันที่ 6 กรกฎาคม เวลา 3 โมงเช้า

2.2 วิธีการรับส่ง¹ วิธีการรับส่งนั้น ได้ตกลงกันดังนี้ คือ

เมื่อข้าหลวงทั้งสองฝ่ายได้พบพร้อมกันแล้ว ข้าหลวงฝรั่งเศสบอกส่งเมือง ข้าหลวงไทยกล่าวคำรับเมือง แล้วข้าหลวงฝรั่งเศสจะชักธงฝรั่งเศสลง ในเวลาชักธงลงนั้นกองทหารไทยและทหารฝรั่งเศสที่ประชุมอยู่พร้อมกันจะได้เป่าแตรและกระทำวันชัยวูช กับยิงสลุดถวาย แล้วข้าหลวงไทยจะได้ชักธงสยามขึ้น เวลาชักธงขึ้น กองทหารทั้งสองฝ่ายจะได้กระทำวันชัยวูชอย่างเดียวกัน อนึ่งในเวลาชักธงขึ้นและธงลงนี้ เรือรบทั้งสองฝ่ายที่อยู่ในอ่าวจะได้ยิงสลุดถวายคำนับด้วย²

การที่ตกลงกันในพิธีดังนี้ เป็นความเห็นของนายรุสโซ เพราะได้ทราบว่านายรุสโซได้ศึกษาจากพิธีการส่งเมืองตราดคราวก่อนเป็นแบบ

วันที่ 6 กรกฎาคม 126 เวลา 2 โมงเช้า พระยาศรีสทเทพพร้อมด้วยพระยาวิชาธิบดิ์ นายรอนินส์ กับกองทหารและตำรวจภูธรยกจากวัดลำควาลเข้าเมืองตราด การที่จะยกทัพเข้าเมืองวันนี้ พระยาศรีสทเทพได้กำชับขอร้องขอไม่ให้ราษฎรตื่นตื่น ด้วยยังไม่ได้รับเมืองและเพื่อถนอมน้ำใจฝรั่งเศส แม้กระนั้นก็ดี ตามทางเข้าเมืองราษฎรชาวเมืองเป็น

¹ก.

²ก.

อันมากพากันมารับรองพระยาศรีสหเทพและกองทหาร แสดงความยินดีทั้งโต๊ะ เครื่องบูชา ตกแต่งบ้านเรือนปักธงช้าง และบรรดาพวกจีนจุดประทัดให้พรตลอดทาง การที่จะทำพิธีวันนี้ มีพระสงฆ์มาช่วย และราษฎรขอนำเครื่องพิณพาทย์มาประโคม และขอทำการแสดงความรื่นเริงต่าง ๆ แต่พระยาศรีสหเทพได้ห้ามเสีย เพราะจะทำให้เจียนและน้อยที่สุดจะรักษาน้ำใจฝรั่งเศส

พอใกล้เวลา 3 โมงเช้า พระยาศรีสหเทพและข้าราชการแต่งกายเต็มยศชาวประคับเครื่องราชอิสริยาภรณ์พร้อมด้วยกองทหารและตำรวจจร ไปถึงเสาชิงช้าหน้าว่าการเมือง นายรุสโซข้าหลวงฝรั่งเศสแต่งตัวเต็มยศ ประคับเครื่องราชอิสริยาภรณ์พร้อมด้วยนายริชอม ผู้แทนเรลคังเมืองตราด กับข้าราชการฝรั่งเศสลงจากที่ว่าการมารับพระยาศรีสหเทพข้างล่างที่ริมเสาชิงช้า ทางฝ่ายต่างคำนับและไต่ถามทุกข์สุขตามสมควร ในเวลาวันนั้น พระยาศรีสหเทพเห็นขุนนางเขมรแต่งตัววิเวงนิ่งคะเรส (คงหมายถึง evening dress - ชุดราตรี)¹ อยู่หลังหมูฝรั่งเศสคนหนึ่ง แต่นายรุสโซไม่ได้ทำให้รู้จักขุนนางเขมรคนนี้ ภายหลังได้ความว่าชื่อ พระยาสุรศักดิ์วารินทร์ ชื่อตัวชื่อพรหม ซึ่งฝรั่งเศสตั้งมาเป็นเจ้าเมืองตราด ครั้นถึงเวลา 3 โมงเช้า นายรุสโซได้เชิญพระยาศรีสหเทพมายังเสาชิงช้า ซึ่งไม่มีธงแล้วนายรุสโซอ่านหนังสือมอบเมืองตราดเป็นภาษาฝรั่งเศสแล้ว เขาส่งคำแปลที่เขาแปลแล้วมาให้ มีถ้อยคำว่าท่านเลอเรลคังเมืองก่าปอตซึ่งเป็นข้าหลวงต่างท่านกูแวนเน เยนเนรล เมืองอังกโกชิน ขอแจ้งความมายังท่านพระยาศรีสหเทพ ราชปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยทราบ ด้วยว่าท่านกูแวนเน เยนเนรล ผู้ตรวจเขตแดนเมืองอังกโกชิน ฝรั่งเศส ได้จักให้นายรุสโซมาแทนตัว เพื่อมอบเขตแดนเมืองตราดให้ตามในเนื้อความของรัฐบาลเรปูบลิก ซึ่งได้สัญญาตกลงกันในวันที่ 23 มีนาคม 1907 คำเนินความในหนังสือซึ่งตกลงสำเร็จเรื่องเขตแดนนั้น ทำ ณ เมืองตราดในวันที่ 6 กรกฎาคม 2907

พระยาศรีสหเทพได้กล่าวถ้อยคำรับเมือง ความว่า

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่รับเมืองตราดจากท่านผู้เป็นตัวแทนรัฐบาล
ฝรั่งเศส และเขตแดนเมืองตราดจนถึงชายทะเลที่ตรงข้ามจาก

ยอกเขาสูงที่สุดของเกาะกุกกับเกาะทั้งหลาย ซึ่งอยู่ภายใต้แหลม
 ลึงลงไปจนถึงเกาะกุก และรวมทั้งเกาะกุกด้วย คินแดนรายนี้
 กรุงสยามโดยกิงไห้แก่กรุงฝรั่งเศสตามสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์
 122 และบัดนี้กรุงฝรั่งเศสยกคืนไห้แก่กรุงสยามตามสัญญาลงวันที่
 23 มีนาคม 125 การที่ทานไคเป็นผู้นอบคินแดนคินไห้และชาวพเจ้า
 ไครับจากทานไคในเวลาวันนี้เป็นกัการซึ่งทำไห้ตามหนังสือสัญญาอัน
 ระงับข้อทึงเถียงทั้งหลายในอดีตกาล และทั้งเป็นเครื่องหมายสำคัญ
 ในการที่จะเป็นมิตรต่อกันในอนาคตกาลด้วย ชาวพเจ้าขอแสดงว่า
 รัฐบาลของชาวพเจ้าจะอุทิศหะพยายามรักษาไมตรีวันนี้ไห้ดียิ่งขึ้นสืบ
 ไปเป็นนิจ¹

เมื่อเซ็นหนังสือกันเสร็จแล้ว นายรุสโซไคได้คัมถวายพระพรไชยมงคลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และกรุงสยาม กล่าวถ้อยคำรวมใจความว่า เป็นไมตรีกันอย่างสนิท แล้ว
 พระยาศรีสทเทพกล่าวถ้อยคำแสดงความยินดีในการที่ไคเป็นไมตรีกันนั้น และคัมไห้พรเปรสิ-
 เคนส์ รีบลิคฝรั่งเศสและกรุงฝรั่งเศส แล้วต่างคนลากลับไป เป็นเสร็จการพิธีรับเมือง
 ทรากเทานี้

2.3 การตกลงบางประการกับฝรั่งเศส²

หลังจากทำพิธีมอบแล้ว ได้มีการเจรจาตกลงเกี่ยวกับงานบางอย่างระหว่างนายรุสโซ
 ข้าหลวงฝรั่งเศสกับพระยาศรีสทเทพ มีเรื่องที่สำคัญ คือ

(1) ฝ่ายไทยขอแบ่งภาษี ซึ่งฝรั่งเศสรับเร่งเก็บตลอดปี เมืองทรากเป็นของฝรั่งเศส
 มาตั้งแต่ เดือนมกราคม - มิถุนายน 1907 ฝ่ายไทยขอครึ่งหนึ่ง ปรากฏว่านายรุสโซไค
 ตรวจบัญชีปรากฏว่าเก็บได้ถึง 10,100 เหรียญ 90 เซนต์ นายรุสโซไคจะขอปรึกษากับ
 คอเวอรเนอเยเนราล เมืองไซงอนคอน และแนะนำว่าควรผูกกับราชทูตฝรั่งเศส

(2) ตามสัญญาว่าด้วยเขตแดนเมืองทราก มีปรากฏแต่เพียงว่าพรมแดนอยู่ชายทะเล
 ที่ตรงยอกเขาเกาะกุกข้ามไม่ปรากฏว่าที่พรมแดนนั้นเป็นที่อะไร ชื่อใด ด้วยเวลาร่างสัญญา

¹ก.

²กจข. ร.5 ผ.21/24 รายงานพระยาศรีสทเทพ รับมอบเมืองทรากจากฝรั่งเศส

ไม่มีแผนที่ และไม่รู้แผนที่เฉพาะตรงนั้นด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงได้วางลงไว้เช่นนั้นในสัญญา พระยาศรีสทเทพเห็นว่าควรจะได้เจรจากับนายรุสโซ ข้าหลวงฝรั่งเศสผู้เป็นเจ้าเมือง ก่าปอต และเจ้าของท้องถิ่นเกาะกงต่อกับเขตเมืองตราดไว้เสียให้เป็นที่เข้าใจกัน ให้เป็นที่ตกลงระหว่างเจ้าเมืองตราดกับเจ้าเมืองก่าปอต

การที่เมืองทั้งสองจะตกลงรักษามรดกแดนในระหว่างที่ยังไม่มีข้าหลวงปักปันเขตแดนนั้น ไม่เป็นสิ่งที่พึงจะใช้เป็นหลักฐาน ในการที่ข้าหลวงปักปันแดนทั้งสองฝ่ายจะยุ่งเหยิงกันต่อไปภายหน้า พระยาศรีสทเทพได้พบกับรุสโซตามนี้ ในที่สุดได้ตกลงกันว่า ข้างฝ่ายเมืองก่าปอตหรือเกาะกงจะรักษาอยู่เพียงตะวันออกเส้นเขาคลองเกาะปอ ซึ่งลงมาจากทะเล ไม่ให้ข้ามฟากเข้ามาทางตะวันตก ข้างฝ่ายเมืองตราดก็จะรักษาเพียงเชิงเขาเกาะปอ ฟากตะวันตก ไม่ข้ามฟากเขาไปทางตะวันออกดังนี้ จึงได้มีพร้อมกันออกคำสั่งแจ้งแก่พนักงานในท้องถิ่นแล้วทั้งสองฝ่าย และเพื่อให้กรมการเมืองตราดเข้าใจพรมแดนให้ดี หลังการตกลงนี้แล้ว พระยาศรีสทเทพได้พาปลัดเมืองตราดและกำนันผู้ใหญ่บ้านแถบชายแดนลงไปถึงพรมแดน ไปดูและไต่สวนแนวเขาและที่เขาตกทะเลให้ดู เขาเทือกนี้เห็นเขาได้ง่ายนับได้เป็นหลักฐาน และเป็นเทือกเขาลงมาจนจดทะเล เรียกว่า เขาอบยาม คือเป็นที่หัวแหลม มีบ้านหาดทรายแดงเป็นเขตเมืองตราดอยู่ซีกเขาฝ่ายตะวันตก มีบ้านอบยามเป็นเขตเกาะกงอยู่ซีกทางตะวันออกเขา ให้รักษาเขตเมืองตราดไว้เพียงสันเขาอบยามนี้

2.4 การฉลองเมืองตราดหลังจากได้รับมอบจากฝรั่งเศส

วันที่ 7 กรกฎาคม 126 เมื่อนายรุสโซ ข้าหลวงฝรั่งเศสได้ออกจากเมืองตราดไปแล้ว พระยาศรีสทเทพจึงพร้อมด้วยพระยาวิเชียรดิถี กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยและราษฎรชาวตราดจัดการฉลองเมือง¹ คือได้ตกแต่งที่ว่าการด้วยธงทิวโคมและใบไม้ โดยประณีต และได้เชิญเชิญพระบรมรูปซึ่งพระราชทานมาจากกรุงเทพฯ ประดิษฐานไว้ที่ว่าการเมือง และนิมนต์พระสงฆ์ 55 รูป มีพระสงฆ์ป่าโมกษ์ เจ้าคณะเมืองจันทบุรี ซึ่งมาช่วยในการคราวนี้ด้วยนั้นเป็นประธานเจริญพระพุทธมนต์ ครั้นเวลาค่ำได้จุดประทีปโคมไฟและมีการนักขัตฤกษ์

๐

¹ กจข. ร.5 ผ.21/24 รายงานพระยาศรีสทเทพไปรับมอบเมืองตราดจากฝรั่งเศสและเรื่องจัดการเมืองตราด 16 ก.ค. - 3 ก.ย. 126

ต่าง ๆ หนึ่ง ในเวลานี้ราษฎรทั้งหลายอยู่ในเมืองพร้อมกันตกแค้นบ้านเรือน ทั้งเครื่องบูชา และจุลโคมไฟแสดงความรื่นเริงทั่วไป พระยาศรีสทเทพและพระยาวิชาธิปติได้พร้อมกัน เชิญข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมาเลี้ยงอาหารเย็น และได้เชิญนายวิธอม ผู้แทนเรลถึงเมือง ตราก และกรรมการฝรั่งเศสที่ยังตกค้างอยู่มาประชุมเลี้ยงด้วย

วันที่ 8 กรกฎาคม 126 เวลาเช้าราษฎรได้พร้อมกัน และจัดเครื่องไทยทานด้วย ตามสมควร กรันเวลาจวน 3 โมงเศษได้ฤกษ์ ไห่ล้อของไชย เจ้าพนักงานได้อัญเชิญพระบรมรูปมาประดิษฐานที่หน้ามุขหน้าว่าการเมือง แล้วพระยาศรีสทเทพได้ชักขบวนทหารราชขึ้นบนเส้า เจ้าพนักงานประโคมดนตรี กองทหารและตำรวจภูธรได้กระทำวันทยาการ และยิงสลุตถวายคำนับ กับทั้งเรือมกุฎราชกุมารที่อยู่ในอ่าวก็ได้ยิงสลุตปืนใหญ่ถวายคำนับด้วย พระสงฆ์เมืองตรากได้สวดชัยันโต และราษฎรทั้งหลายซึ่งได้มาประชุมกันได้ให้ถวายไชยมงคลเป็นการเอิกเกริกกึกก้อง และชื่นชมยินดีทั่วหน้ากัน แล้วพระสังฆปาโมกข์ได้อ่านแอสเกรสถวายไชยมงคลในนามของพระสงฆ์ทั้งในเมืองตรากว่า "ณ บัดนี้ อาตมาภาพขอถวายพระพรแด่สมเด็จพระปรมินทรมหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ผู้มีอำนาจแผ่ไปในขอบชั้นธุสมมา เปรียบประดุจดังว่า พระอาทิตย์และพระจันทร์อันมีรัศมีแผ่ไปในกลางวันและกลางคืน ย่อมนำมาซึ่งความยินดีแห่งเทวะคาและมนุษย์ทั้งหลาย พุทโธ อันว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า ผู้ตั้งอยู่ในตระกูลแห่งพราหมณ์พระองค์มีสันดานอันบริสุทธิ์แล้ว และมีความยินดีอันใหญ่ยิ่งในสัตว์โลกทั้งหลายและพระองค์มีรัศมีอันแผ่ไปในโลก ประกอบไปด้วยเดชานุภาพและสวัสดิมงคลทั้งหลายอันยิ่ง จงบังเกิดมีแด่สมเด็จพระปรมินทรมหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอถวายพระพร

เมื่อเสร็จพิธีแล้ว พระยาศรีสทเทพ ราชปลัดทูลฉลองได้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า¹

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดให้ทำหนังสือสัญญากับรัฐบาลบริติชฝรั่งเศสเมื่อ 23 มีนาคม 126 ฉบับหนึ่ง และรัฐบาลทั้งสองได้ระติไฟสัญญาเมื่อ 21 มิถุนายน 126 แล้ว ในหนังสือสัญญานั้นมีข้อความข้อหนึ่งว่า "รัฐบาลบริติชฝรั่งเศสยอมยกดินแดนแถบเมืองด่านซ้ายเมืองตรากกับทั้งเกาะทั้งหลาย ทั้งเกาะถูกขึ้นมาจากแหลมสิงห์ให้แก่กรุงสยาม กำหนดเขตแดนเมืองตรากต่อกับอินโดจีนของฝรั่งเศสตั้งแต่ชายฝั่งทะเลที่ตรงข้ามจากยอดเขาสูงที่

สุดของเกาะถูกทอดไปทางตะวันออกเฉียงเหนือถึงสันเขาพนมกระวาน ความลับเขาพนมกระวานต่อไปทางทิศเหนือจนถึงเขาพนมทม ข้างฝ่ายรัฐบาลสยามยอมยกดินแดนเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณ ให้แก่รัฐบาลวิปถิฉฝรั่งเศสมีกำหนดเขตแดนทอทายสัญญาเป็นหลักฐาน

อีกข้อหนึ่ง มีใจความว่า บรรดาคนชาวทวีปเอเชีย ดังเช่น คนจีน แชก เขมร ลาว ญวน ชมู เป็นต้น ซึ่งอยู่ในบังคับหรือในป้องกันของวิปถิฉจะต้องอยู่ในพระราชกำหนดกฎหมาย และจะต้องเสียภาษีอากรและส่วย หรือรับการเกณฑ์ใช้ราชการในพื้นที่บ้านเมืองเหมือนกับคนในซอบังคัม และฝ่ายกรุงสยามยอมให้คนเอเชียซึ่งอยู่ในบังคับและป้องกันฝรั่งเศสมีกรรมสิทธิ์ในการถือที่ดิน หรือ การที่จะอยู่หรือจะเที่ยวไปในแห่งใด ๆ ใดในพระราชอาณาเขตเหมือนคนในบังคับไทย

รัฐบาลวิปถิฉฝรั่งเศสได้มอบอำนาจให้นายรุสโซเรลิกังเมืองกำปอตมามอบเมืองตราดคืนแก่กรุงสยาม และรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสหเทพเป็นข้าหลวงออกมารับเมืองตราด ได้ส่งแลรับกันในวันที่ 6 กรกฎาคม 126 นี้แล้ว เพราะฉะนั้นตั้งแต่ไปเมืองตราดได้กลับคืนเป็นพระราชอาณาจักรสยามตามเคยอย่างแรกก่อน ส่วนอาณาเขตพระราชราษฎรในเมืองนี้ ก็ได้กลับคืนมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตามเดิม เป็นที่นิยมยินดีแก่ชาวไทยทั่วไป

2.5 ความเห็นเรื่องการจัดเมืองตราดต่อไป

ก. ความเห็นของพระยาศรีสหเทพ ได้ตรวจสอบสภาพของบ้านเมืองและที่ทำการต่างของราชการ และได้เสนอความเห็นเรื่องที่จะจัดเมืองตราดต่อไป คือ¹

(1) ควรยุบเมืองชลุงลงเป็นอำเภอแขวงเมืองจันทบุรีตามเดิม เพราะระยะทางไกลกับจันทบุรี พลเมืองก็ไม่มากและคนเมืองตราดที่อพยพเข้าไปอยู่ก็คงกลับมาเมืองตราดโดยมาก

ควรยกอำเภอทุ่งใหญ่มาขึ้นเมืองตราดเสียตามเดิม ถ้ามีเช่นนั้นเมืองตราดจะเล็ก

¹กฎข. ร.5 ค.6/12 สนธิสัญญาระหว่างประเทศ (สัญญานานาประเทศที่เกี่ยวข้องมาถึงไทย) เล่ม 1 - 18

เกินไป ทั้งจะได้เอาเงินมาจากเมืองขลุง มาเฉลี่ยใช้ในการเมืองตราดด้วย

(2) กำนันผู้ใหญ่บ้านแขวงเมืองตราดควรจัดตั้งเสียใหม่ เพราะตั้งแต่เมืองเป็นของฝรั่งเศสมานั้นกำนันผู้ใหญ่บ้านแตกฉานและล้มตายเสียหลายคน

(3) ควรต้องมีพนักงานทำการ ดังเช่น ศาล และแผนกอื่น ๆ ตามแบบเมือง แต่ผู้ช่วยราชการในสภานี้จะควักไวยังไม่ทันก็ได้ เพราะไม่มีงานสิ่งไรจะทำ ด้วยเป็นเวลา ยกเว้นภาษีอากร

(4) ควรมีเจ้าพนักงาน การเดิน และสุรามาประจำและควรมีเรือกลไฟส้อมลอน ขนาดใหญ่ไปมาในทะเลใกล้หนึ่ง ซึ่งจะ เป็นของจำเป็นแท้ ถ้าไม่มีจะป้องกันสุรยาเดินไม่ได้เป็นอันขาด เรือลำนี้จะใช้รวมกันกับการตรวจสุรยาเดิน ตลอดจนชลจันทบุรีด้วยก็ได้

(5) ควรพระราชทานเงินสัก 100 ชั่ง สำหรับซ่อมที่ทำการราชการ บ้านผู้ว่าราชการเมืองและเรือนจำ เพราะทรุดโทรมเต็มที่แล้วจะรื้อต่อไปไม่ได้ และควรมีเงินอีก ร้อยชั่งสำหรับสร้างที่พักราชการด้วยไม่มีที่พักอาศัย เพราะเมืองตราดไม่เหมือนเมืองอื่นที่เช่าอยู่ได้ และจำเป็นต้องมีเงินค่ารักษาดนที่ฝรั่งเศสได้ทำไว้แล้วในสภานี้สัก 50 ชั่ง

(6) ควรมีโทรเลขแก่จันทบุรีมาเมืองตราด จำเป็นต้องทำอย่างเร่งด่วน ขณะนั้นได้ทราบว่าการทรงโยธาธิการได้ปักเสามาสุดเขตเมืองขลุงแล้ว การที่ทำโทรเลขจะ ต้องใช้เงินมาก จะรอไว้ทำในสภ 127 ก็ได้ แต่ในสภานี้ต้องทำโทรศัพท์แก่กลางเมืองถึง แหลมมวงบ ระยะทาง 400 เส้นเศษ มาตามถนนให้แล้ว เพราะแหลมมวงบเป็นเมืองที่สำคัญ ของเมืองตราด เมื่อทำโทรศัพท์ตอนนี้ไว้แล้วจะจัดเป็นโทรเลขเป็นส่วนหนึ่งของสายที่จะมา จากจันทบุรีก็ได้ ด้วยเห็นว่าโทรศัพท์สายนี้สำคัญ ได้สั่งให้ซื้อเสาแล้วขอแรงราษฎรปักรวมอยู่ ในค่าเสาด้วยเป็นเงินรวม 2000 บาท ยังต้องการแท่นพนักงานโทรเลขกับสายไปพาดพร้อมกับ เครื่องโทรศัพท์ 3 เครื่อง คือติดที่กลางเมืองตราดเครื่อง 1 ที่บ้านบางน้ำเขียวเครื่อง 1 ที่แหลมมวงบเครื่อง 1

(7) เครื่องใช้สอย เช่น โต๊ะเขียนหนังสือ เก้าอี้ ตู้ใส่หนังสือ และเรือซึ่งเป็น ของจำเป็นยังไม่มี เห็นด้วยเกล้าฯ ที่จะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาติเงินยอคนีสัก 4000 บาท

(8) กระโจมน้ำไฟของเกาะช้างที่ได้รับมรดกฝรั่งเศสไว้ ควรต้องจัดการต่อไป ต้องการเงินใช้สอย เดือนละ 200 บาท ในสภานี้เป็นเงิน 1800 บาท รวมเป็นเงินต้องเพิ่ม

ในงบประมาณเมืองตรากที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาติแล้วในศกนี้ เงิน 27,800 บาท ซึ่งเห็นด้วยเกล้าฯว่าจะยกเงินมณฑลบูรพาและเงินที่ลดจากเมืองชลุงมาใช้ได้พอแก่การ

ข. ความเห็นของกรมหลวงดำรงราชานุภาพในการจัดการเมืองตราก

กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีว่าการกระทรวงมหาดไทย ทรงเสนอความเห็นในการจัดการเมืองตรากต่อไป 3 ประการ¹ คือ

(1) ควรมีการจัดตั้งศาลและคลังเมือง สำหรับเมืองตรากทั้งเซนต์ที่ได้เคยมีมา แยกก่อนแล้ว

(2) การภาษีอากร ผลประโยชน์ที่เก็บได้ในศกนี้ ก็จะมีแต่อากร สุรา ยา ดิน และภาษีขาเข้าขาออก ส่วนเงินค่าธรรมเนียม ค่าน้ำ และค่านา เหล่านี้บางที่ฝรั่งเศสจะเก็บเสียแล้วในท้องถิ่นสก ถ้าเก็บซ้ำก็จะเป็นการเดือดร้อน

(3) งบประมาณสำหรับค่าใช้จ่ายในเมืองตรากศกนี้ โดยอย่างน้อยที่สุด คือ แผนกมหาดไทย เงินเดือน 19,530 บาท เงินค่าใช้จ่าย 4000 บาท เงินค่าพาหนะและใช้สอยในการรับเมือง 4000 บาท แผนกตำรวจภูธร เงินเดือน 5544 บาท ค่าเบี้ยเลี้ยง 1319 บาท รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน 34,393 บาท (งบประมาณ 9 เดือน ก.ค. 126)

3. การฟื้นฟูเมืองจันทบุรีและตรากภายหลังได้รับมอบจากฝรั่งเศส

3.1 การสถาปนามณฑลจันทบุรี

ในคอนตันรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองจันทบุรีและตรากเป็นหัวเมืองชั้นนอกขึ้นอยู่กับกรมท่า² ซึ่งนอกจากทำหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองชายฝั่ง

¹ กจ. ร.5 ม.42/9 รายงานเมืองตราก ที่ 54/3431 จากกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรวามบังคมทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช บัญชีเจ้ากระทรวงการรักษาวพระนคร : 26 มิถุนายน 126

² มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา เรื่องของมหาดไทย ในอนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันที่ระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทยครบรอบ 60 ปีบริบูรณ์ 2495 หน้า 115

ทะเลกันตะวันออกของอ่าวไทยแล้วยังทำหน้าที่บังคับบัญชาการต่างประเทศอีกด้วย ภายหลังการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2435 ได้จัดให้มีการรวมหัวเมืองเข้าเป็นมณฑล และรวมการบังคับบัญชาให้ขึ้นอยู่กับในกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียว¹ โดยมีวัตถุประสงค์ให้มีเอกภาพและเพื่อให้การป้องกันพระราชอาณาจักรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากในระบายนั้นได้มีเหตุการณ์ทางการเมืองจากภายนอกประเทศที่เกิดขึ้นจากการคุกคามของมหาอำนาจจักรวรรดินิยม ซึ่งกระทบกระทั่งต่ออธิปไตยของไทย และมีที่ท้าวว่าจะรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ทำให้เมืองจันทบุรีตกอยู่ในความยึดครองของฝรั่งเศส ตามอนุสัญญาฉบับ 3 ตุลาคม 2436 ฝรั่งเศสได้ยึดจันทบุรีอยู่เป็นเวลาสิบปีเศษ² หลังจากฝรั่งเศสได้ถอนทหารออกจากจันทบุรีและยึดครองตราดแทนตามอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 ไทยพึงจะได้รับมอบตราดคืนจากฝรั่งเศสตามอนุสัญญา 23 มีนาคม 1907 ในระยะที่มีการสถาปนากการปกครองเป็นแบบมณฑล ทั้งเมืองจันทบุรีและตราดจึงยังไม่ได้รับการสถาปนาเป็นมณฑลแต่อย่างใด

หลังจากที่ประเทศไทยได้รับมอบทั้งเมืองจันทบุรีกับตราดคืนมาจากฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า เพื่อเป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกับเมืองหลวงซึ่งห่างเหินกันไปนาน และเพื่อให้เป็นไปตามพระบรมราโชบายในความมีเอกภาพ และประสิทธิภาพในการป้องกันพระราชอาณาจักร จึงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมหัวเมืองตามชายแดนที่สำคัญเข้าเป็นมณฑล² จันทบุรีจึงได้รับการสถาปนาเป็นมณฑลจันทบุรี โดยรวมเอาเมืองขลุงและเมืองระยองเข้าไว้ด้วย โดยมีพระยาวิชัยดิษฐ์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลจันทบุรีเป็นคนแรก

*ฝรั่งเศสเข้ายึดจันทบุรี 19 ส.ค. 1893 และฝรั่งเศสถอนออกไป 8 ม.ค. 1905 รวมเวลายึดจันทบุรี 11 ปี 4 เดือน 20 วัน

¹มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา ล.ค. หน้า 130

²คำทรงราชูปภาพ สมเด็จพระเจ้า เทศาภิบาล หน้า 43 ซึ่ง สุนทร หิรัญ-
วงศ์ อ้างไว้ในปริญญาบัตรการศึกษามหาบัณฑิต 2518 หน้า 86

ประกาศตั้งมณฑลจันทบุรี
และตั้งเมืองขลุง¹

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า อำเภอกุ่งใหญ่ 1 อำเภอ
ขลุง 1 รวม 2 อำเภอนี้สมควรจะยกเป็นเมืองหนึ่งได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้รวมอำเภอกุ่งใหญ่กับอำเภอขลุง ยกขึ้นเป็นเมืองจัตวา เรียกว่า เมืองขลุง และทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมเมืองจันทบุรี 1 เมืองระยอง 1 เมืองขลุง 1 เป็นมณฑล
เทศาภิบาล เรียกว่ามณฑลจันทบุรี² โปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิชัยดิษฐ์ เป็นข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลจันทบุรีสืบไป

ประกาศมา แคว้นที่ 4 เมษายน รักษากาลินทรศก 125

ลงนาม ดำรงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

¹ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 23 แผ่นที่ 2 ลงวันที่ 8 เมษายน รักษากาลินทรศก
125 หน้า 33

²น่าสังเกตว่า มณฑลจันทบุรีไม่ได้รวมเมืองตราดเข้าไว้ด้วย ไทยได้รับมองเมือง
ตราดคืนตามสัญญา 23 มีนาคม 125 แต่เพียงได้รับมอบจริง เมื่อ 6 กรกฎาคม 126

3.2 การจัดการศาสนาและการศึกษา

ชาวเมืองจันทบุรีและตราดคงจะประสบภาวะทางจิตใจที่ไม่ค่อยจะดีเนื่อง ๆ เนื่องจากการกระทบกระทั่งกันระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส ประกอบทั้งเมืองจันทบุรีและตราดต่างก็เคยตกอยู่ในความยึดครองของฝรั่งเศส ประชาชนเป็นจำนวนมากไม่ยอมต่างก็พากันอพยพหนีการยึดครองของฝรั่งเศส ดังนั้นงานด้านการจัดการศาสนาและการศึกษาน่าจะเป็นงานสำคัญเพื่อซ่อมแซมจิตใจ การจัดการศาสนาและการศึกษาสมควรจะได้กระทำต่อไปพร้อม ๆ กัน เพราะในสมัยโบราณวัดเป็นศูนย์กลางทั้งการศาสนาและการศึกษา ด้วยเหตุนี้ทางราชการจึงได้ส่งพระสุคุณคณาภรณ์ เจ้าคณะมณฑลจันทบุรีออกไปตรวจจัดการศึกษาในมณฑลจันทบุรีเสร็จแล้วกลับเข้ามากรุงเทพฯ ได้ทำรายงานยื่นฉบับหนึ่งตามรายงานนั้นพอสรุปได้ว่า

การศึกษาในมณฑลจันทบุรี เมื่อกล่าวเป็นพื้นทั่วไป ยังไม่ได้ตั้งต้นจะงอกงาม และยังจะหรรมาอยู่อีกนาน เพราะเมืองเหลานั้น นอกจากจันทบุรีเป็นที่กั้นการโดยมาก ลำบากในการไปมา ชาวเมืองยังไม่แลเห็นประโยชน์ในการศึกษา ทั้งยังเป็นคนซัดสน มัวชวนชวายในการหาเลี้ยงชีพ แลการปกครองก็ยังไม่จัดให้เหมือนมณฑลอื่นทั่วไป จึงไม่มีหัวหน้าในแขวงเมืองนั้น ๆ จะชักโยงราษฎรในการศึกษา เมื่อกล่าวโดยเฉพาะในเมืองจันทบุรี ผู้ที่นิยมในการศึกษามีอยู่มาก เมื่อมีผู้เอาธุระอยู่ คงจะเจริญไคงาย¹

ในด้านการศึกษาซึ่งพระสงฆ์จะพึงจัด พระสุคุณคณาภรณ์ ได้เสนอความคิดบางประการไว้ว่า

ในมณฑลจันทบุรี ตามซึ่งได้สังเกตมา แม้ในวัดที่มีโรงเรียน ผู้ปกครองเด็กยอมนำเด็กไปฝากแก่พระผู้จัดการโรงเรียนเป็นพื้นแล้ว พระผู้จัดการจึงจัดให้เด็กเข้าโรงเรียนหรือให้เรียนตามกุฎตามสมควร พระผู้จัดการโรงเรียนก็เป็นเจ้าอธิการเป็น

¹ กจช. ร.5 ศ.12 จัดการศาสนาและการศึกษา เล่ม 3 กรมหมื่นนวัชรินดารม
กุลเกล้าฯ ถวายรายงานพระสุคุณคณาภรณ์ 28 ส.ค. 118

พื้น ที่ตรงไปเข้าโรงเรียนที่เดียวก็แต่ผู้มีบรรพชาศรัทธาและมีเงิน ซึ่งถ้าไม่มีโรงเรียนก็มักไม่ใคร่อยู่วัด ถึงกระนั้นถ้าพระผู้จัดการ เอาใจใส่ต่อการศึกษายอยู่แล้ว เขาก็ต้องเขาหาพระผู้จัดการ เหมือนกัน¹

ในการนี้ได้มีการสำรวจทั้งวัดและโรงเรียนเพื่อประกอบการวางแผนที่จะปรับปรุง การศาสนาและการศึกษาต่อไปด้วย

ในเมืองจันทบุรีมีวัดที่มีพระสงฆ์ 105 วัด มีภิกษุสงฆ์ 858 รูป สามเณร 7 รูป ศิษย์วัด 940 คน การฝึกสอนศิษย์ใช้อักษรสมัยใช้แบบเรียนเร็ว 4 วัด แบบมูลบท 2 วัด นอกนั้นใช้แบบปฐม ก. กว. ทั้งสิ้น วัดที่สมควรจะจัดตั้งโรงเรียนขึ้นขึ้นแรกได้ 5 แห่งคือ วัดจันทาราม วัดสุวรรณคิหมาราม วัดเขาพลอยแหวน วัดเขาใบศรี วัดทองถั่ว การจะจัดตั้งโรงเรียนหลวงควรจัดตั้งที่วัดจันทารามก่อน ด้วยอยู่ใกล้เมืองใกล้ตลาด เมื่อตั้งได้แล้วคงจะเจริญขึ้นเป็นลำดับ แต่วัดเขาพลอยแหวนนั้น ใช้ชั้นแรกคงจะเจริญเพราะ พระครูสังฆปาโมกข์ซึ่งเป็นอธิการเอาใจใส่ในการศึกษาซึ่งแรง เป็นที่นิยมนับถือของราษฎร มาก แต่เมื่อสิ้นพระครูสังฆปาโมกข์แล้ว ผู้ที่จะเป็นสมภารต่อไป ถ้าไม่เป็นที่นิยมของราษฎร ก็คงจะต้องล้ม เพราะจัดตั้งอยู่บนเขาขึ้นลงลำบากกันดารน้ำต้องอาศัยน้ำที่ชาวบ้านตักขึ้นมา ให้เสมอ นอกจากฤดูฝน

พระสุคุณคณาภรณ์ ได้รายงานต่อไปอีกว่า

ฝ่ายในเมืองตราด พระสงฆ์นิยมในการฝึกสอนมากกว่า แต่หาผู้ อุดหนุนไต่ยาก เมื่อใดจัดการปกครองท้องที่เสร็จแล้ว ถ้านาย- อำเภอลงมือราษฎรขึ้น การศึกษาในเมืองนั้นคงจะเจริญขึ้นเหมือน กัน การที่พระสุคุณคณาภรณ์ได้จัดในมณฑลนั้น คือได้จัดตั้งโรงเรียน 13 ตำบล พระเป็นครู มีนักเรียน 336 คน ได้แจกแบบเรียนให้แก่วัด นอกจากนั้นตามสมควร เพื่อให้คนเคยแถมแบบ ได้เลือกภิกษุสามเณรเข้ามาศึกษาในมหาสมุทรวิทยาลัย เมื่อใดออกไปเป็นครู

¹พระราชนัดดา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพล ส.ชนวิรัตน์ 2507 หน้า 138 - 139

6 รูป และไต่ยกวัดขึ้นเมืองตราด ซึ่งหลบไปขึ้นเมืองขลุงบุรี
แตกอนโทกลับมาขึ้นเมืองตราดตามเดิม 14 วัด

การที่จะจัดต่อไปนั้น พระสุคุณคณาภรณ์จะคิดตั้งโรงเรียน
ใหญ่สำหรับเมือง ๆ ละตำบล แลโรงเรียนแขวงสำหรับ
อำเภอ ๆ ละตำบล โรงเรียนเหล่านี้จะเป็นตัวอย่างของ
โรงเรียนอื่น และจะเป็นที่ประชุมสอบความรู้ของนักเรียนใน
เมืองแต่ละแขวงนั้นด้วย วัดที่จะจัดเป็นโรงเรียนไม่ได้ จะ
ให้สอนตามประเพณีเดิม แต่จะแนะนำให้สอนตามแบบหลวง
แลมีครูไว้สำหรับลงไปแนะนำ¹

สภาพการณ์เมืองตราดในขณะไปสำรวจ ในเมืองตราดมีวัด 50 วัด มีพระสงฆ์
385 รูป สามเณร 36 รูป ศิษย์วัด 387 คน การฝึกสอนศิษย์ในอักษรสมัยใช้แบบมูลบท 12
วัด นอกนั้นใช้แบบปฐม ก.กา ทั้งสิ้น

ผู้ที่นิยมในการพระศาสนาแข็งแรงมียูบ้าง แต่ไม่สู้มากเหมือนจันทบุรี แต่คงดีกว่า
เมืองระยองและเมืองอื่น การศึกษาในเมืองนี้คงจะเจริญได้เร็วกว่าเมืองระยอง วัดที่สม
ควรจะตั้งโรงเรียนในชั้นแรกมี 4 แห่ง คือ วัดบูรินทร์ประคิษฐ วัดไผ่ล้อม วัดเนินทราย
วัดบุบผาราม เพราะวัดเหล่านี้มีหมู่บ้านมากและเป็นที่นิยมของชาวบ้าน ทั้งสมภารก็ช่วยอุ-
หนุน และพระในวัดนั้น ๆ ที่ฝึกไผ่ในการศึกษาก็มียูบ้าง โรงเรียนหลวงควรสร้างใน
ระหว่างวัดไผ่ล้อมกับวัดบูรินทร์ประคิษฐ

3.3 การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเมืองจันทบุรีและเมืองตราด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเมืองจันทบุรีและเมือง
ตราด ภายหลังจากที่ลงนามในสัญญาฉบับร่างเสฉฉบับหลัง คือสัญญาฉบับ 23 มีนาคม 1907
ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ก็เพื่อเป็นการปลอบขวัญราษฎรชาวเมืองจันทบุรีและเมือง
ตราดที่ได้กลับคืนมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมา พระองค์ได้ทรงมีพระราชดำรัสตอบประชาชนชาว
เมืองตราดในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเมืองตราดเมื่อ 13 พฤศจิกายน ร.ศ. 126
(พ.ศ. 2450) และทรงมีพระราชดำรัสตอบประชาชนเมืองจันทบุรี ในการเสด็จพระราช

¹ กจช. ร.5 ศ. 12 การจัดการศึกษาและการศึกษา

คำเนินเยี่ยมเมืองจันทบุรี เมื่อ 15 พฤศจิกายน ร.ศ.126 (พ.ศ.2450) เป็นที่ประทับใจ
แก่ชาวเมืองทั้งสองเป็นอย่างยิ่ง¹

การเสียดินแดนให้แก่ประเทศมหาอำนาจผู้แสวงหาเมืองขึ้น เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่
ได้ในสมัยนั้น แต่การได้คืนมาบางส่วนโดยยอมเสียบางส่วนเป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อการอยู่
รอดของชาติไทยทั้งหมด ยอมรับได้ว่าเป็นผลดีแก่ชาติ และการที่เป็นไปได้ถึงนั้น ก็เนื่อง
มาจากพระปรีชาญาณในทางรัฐศาสตร์และรัฐประศาสน์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวโดยแท้ ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านของเราทั้งหมดต้องตกเป็นอาณานิคมของ
ประเทศมหาอำนาจ เพราะการดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายที่แตกต่างกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ของไทย

¹โปรดดูรายละเอียดพระราชนิพนธ์ในภาคผนวก ง.

บทสรุป

ในช่วงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453 (ค.ศ. 1868-1910) ประเทศในตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ของเอเชียต้องเผชิญกับการรุกรานของชาตินิยมอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะฝรั่งเศสและอังกฤษต่างก็พากันแสวงหาอาณานิคมทางตะวันออกเป็นสมัยที่เรียกว่าจักรวรรดินิยม เพื่อแสวงหาตลาดใหม่ ๆ แหล่งวัตถุดิบและแรงงานที่ถูก ๆ ประเทศไทยได้ถูกกระทบกระทั่งอย่างแรงจากลัทธิจักรวรรดินิยมดังกล่าว โดยทางตะวันตก อังกฤษได้อินเดีย พม่า และกำลังแผ่อำนาจเข้ามาในมลายู ส่วนทางตะวันออกฝรั่งเศสได้ญวนและเขมร และกำลังแผ่อำนาจเข้าไปในลาว ประเทศไทยซึ่งอยู่ระหว่างดินแดนที่มหาอำนาจทั้งสองได้ขยายอำนาจเพิ่มขึ้นทุกวัน จึงต้องถูกกระทบกระทั่งอย่างแรงโดยเฉพาะจากฝรั่งเศส

ในระยะตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และตอนต้นศตวรรษที่ 20 ฝรั่งเศสมีความสนใจประเทศจีนเหมือนกับมหาอำนาจตะวันตกบางประเทศ แต่จีนยังไม่ยอมเปิดเมืองท่าทางชายฝั่งทะเล และฝรั่งเศสไม่สามารถแข่งอำนาจกับมหาอำนาจบางประเทศได้ จึงแสวงหาทางเข้าประเทศจีนทางประเทศหลัง ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงเกิดความสนใจในการสำรวจลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำแดง และพบว่าแม่น้ำแดงเป็นทางจะติดต่อกับจีนได้ การสำรวจครั้งนี้ส่งผลให้ฝรั่งเศสได้ญวนเหนือในลุ่มแม่น้ำแดง และญวนใต้บริเวณปากแม่น้ำโขง ความต้องการของฝรั่งเศสที่จะครอบครองลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งขณะนั้นดินแดนส่วนหนึ่งอยู่ในความคุ้มครองของประเทศไทย ฝรั่งเศสจึงดำเนินนโยบายแทรกแซงบีบบังคับไทยให้สละดินแดน โดยเฉพาะดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง คือ ราชอาณาจักรลาวซึ่งฝรั่งเศสอ้างว่าดินแดนเหล่านี้เป็นของญวนมาก่อน เมื่อญวนตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสแล้ว ดินแดนเหล่านี้ก็ควรจะเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสด้วย ไทยก็ได้อ้างสิทธิของคนในดินแดนฝั่งซ้ายลุ่มแม่น้ำโขงมาหักล้างลงได้ ทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจ ฝรั่งเศสได้ดำเนินนโยบายแทรกแซงและใช้กำลังบีบบังคับเข้ายึดเอาดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของไทยไปหลายแห่ง เช่น สิบสองจุไทย ในปี ค.ศ. 1888 หลังจากนั้นฝรั่งเศสก็ได้ขยายอำนาจเข้ามาทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จนทำให้

อังกฤษหันไปหาเกรงอันตรายจะไปถึงจีนก็ยกจกวรรคินิยมอุ้งน้ำของตัวเอง

การขยายอำนาจของฝรั่งเศสในลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออกเริ่มรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ มีการเผชิญหน้ากันจนถึงกับมีการกระทบกระทั่งกับไทยตามพรมแดนอยู่เสมอ กรณีพิพาทพรมแดนทำให้ไทยเรียกร้องให้ฝรั่งเศสร่วมมือกันทำการปักปันเขตแดนที่ติดต่อกับญวน แต่ฝรั่งเศสก็บ่ายเบี่ยงเรื่อยมาด้วยฝรั่งเศสมีนโยบายที่ครอบครองลุ่มแม่น้ำโขงให้ได้ ประกอบกับสภาพการเมืองภายในฝรั่งเศสขณะนั้นพวกที่นิยมจักรวรรดินิยมได้รับการเลือกตั้งเพิ่มขึ้น ผลักดันให้นโยบายของรัฐบาลฝรั่งเศสในขณะนั้นเปลี่ยนไป ฝรั่งเศสมีนโยบายที่จะดำเนินการครอบครองลุ่มแม่น้ำโขงตลอดสายในเขตอินโดจีนของฝรั่งเศส และนักนิยมอาณานิคมบางกลุ่มก็มีความทะเยอทะยานมากไปกว่านั้น (ยิ่งเห็นได้ชัดเมื่อไทยได้ทำสัญญา 7 ตุลาคม 1902 จนถึงกับไม่ยอมให้สัตยาบันสัญญาฉบับนี้) ฝ่ายไทยเคยเสนอวิธีการรักษาชีพ (Modus Vivendi) ป้องกันการกระทบกระทั่งกันตามพรมแดน โดยให้บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายกว้าง 50 กิโลเมตร ยาว 650 กิโลเมตร คือตั้งแต่เมืองคำเกิด คำมวน ในลาวไปถึงเมืองสทึงเตงในเขมรเป็นเขตปลอดทหาร ถ้าเกิดเหตุการณ์ไม่สงบขึ้นก็ให้อนุญาตบุคลากรเป็นผู้ตัดสิน แต่ฝรั่งเศสก็ไม่เห็นด้วย หลังจากนายปาวี นักล่าอาณานิคมตัวฉกาจ* ได้เข้ามารับตำแหน่งอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2435 เป็นต้นมา ฝรั่งเศสมองเห็นแล้วว่าการเรียกร้องเอาดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไม่มีทางสำเร็จ ถ้าใช้วิธีการดำเนินการทางการทูต จะสำเร็จคงหันมาใช้นโยบายข่มขู่ต่อประเทศไทย จึงเตรียมใช้กำลังทางเรือกับไทยตั้งแต่ 13 มิ.ย. 1893 โดยใช้กำลังกองทัพเรือจากไซ่ง่อน มีเรือโคเมต และเรือแองคองสตันค์ มาปิดอ่าวไทยและมีเรือรบอีกหลายลำเตรียมพร้อมจะมาอ่าวไทย จึงเกิดปะทะกับกองกำลังทัพไทยที่รักษาปากน้ำ การยุทธที่ปากน้ำจึงเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 1893 ซึ่งวันรุ่งขึ้นคือวันที่ 14 กรกฎาคม เป็นวันชาติฝรั่งเศส ไทยยอมจำนนเพราะฝรั่งเศสเตรียมพร้อมที่จะรบและไทยต้องยินยอมปฏิบัติตามความต้องการของฝรั่งเศสตามหนังสือสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893

* คำกล่าวของ Kenneth P. Landon ในบทความเรื่อง "Thailand Quarrel with France in Perspective" The Far Eastern Quarterly, Vol.1, No.1, 1941, p. 32.

หนังสือสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893 ได้ก่อความยุ่งยากผูกพันประเทศไทย มาอีกจนเกือบตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะหนังสือสัญญาไคร้ระบุให้ไทยสละกรรมสิทธิ์ดินแดนตลอดฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำโขงด้วย ซึ่งหมายความว่าต่อไปนี้พรมแดนของไทยจะติดต่อกับพรมแดนของอาณานิคมจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส ทำให้แทรกซึมและกระทบกระทั่งกันได้ง่าย อนึ่งการกำหนดเขตปลอดทหารในเมืองพระตะบองและเสียมราฐกับตลอดแนว 25 กิโลเมตร บนฝั่งขวาแม่น้ำโขง การกำหนดที่ค้ำกงสุลไว้ที่นานและนครราชสีมา ซึ่งในแนวที่ครอบคลุมภาคตะวันออกของไทย (คือบริเวณที่น้ำไหลตกจากแม่น้ำโขง) ตามแผนการล่าอาณานิคมของนักการเมืองที่นิยมอาณานิคมทั้งหลาย ยิ่งส่อเจตนาโดยแน่ชัดว่าฝรั่งเศสจะต้องมีแผนการที่จะดำเนินการต่อไปในอนาคต จะสังเกตได้จากการที่ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีไว้เป็นประกัน เพื่อเป็นเครื่องมือในการครองสิ่งที่ฝรั่งเศสจะได้รับผลประโยชน์ทั้งปวงดังปรากฏในอนุสัญญาดับ 7 ตุลาคม 1902 ฉบับ 13 กุมภาพันธ์ 1904 มาตราการการยึดจันทบุรีของไทยตามที่ฝรั่งเศสอ้างว่า เพื่อให้ไทยปฏิบัติตามหนังสือสัญญาและอนุสัญญา 3 ตุลาคม 1893 นั้นได้ละ ฝรั่งเศสประสบความสำเร็จอย่างมหาศาล แม้จะไม่สมใจของนักการเมืองที่นิยมอาณานิคมในขณะนั้นก็ตาม ทั้งนี้ เพราะการยึดจันทบุรีตามอนุสัญญาข้อ 6 ระบุว่าจะยึดจันทบุรีไว้จนกว่าไทยจะปฏิบัติตามหนังสือสัญญาและอนุสัญญาครบถ้วน และจนกว่าจะเกิดความสงบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในเขต 25 กิโลเมตร คว้าความสงบเรียบร้อยเป็น คำกำกวม ฝรั่งเศสจึงได้อ้างเป็นเหตุยึดจันทบุรีต่อมา

อย่างไรก็ตามการยึดจันทบุรีของฝรั่งเศสนั้นไม่ได้ยึดทั้งเมือง คงยึดเฉพาะบริเวณที่ปากน้ำแหลมสิงห์และบริเวณใกล้เคียง แล้วจัดให้มีการสร้างค่ายที่พักนายทหารและพลทหารคือบริเวณตึกแดงในปัจจุบันนี้ ฝรั่งเศสได้เข้ายึดจันทบุรีตั้งแต่ 19 สิงหาคม 1893 หลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เป็นต้นมา เพิ่งจะถอนออกไปเมื่อ 8 มกราคม 1905* หลังลงนามในอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ 1904 เกือบปี การที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดจันทบุรีอยู่เป็นเวลากว่าสิบปีเช่นนี้เป็นปัญหาหนักใจของรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก เพราะจันทบุรี

* รวมเวลาที่ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีคือ 11 ปี 4 เดือน กับอีก 20 วัน.

เป็นเมืองสำคัญทางพุทธศาสนาที่ควบคุมอ่าวไทย และเป็นทางผ่านไปยังเมืองท่าตุรกันของฝรั่งเศสในอินโดจีน และประการสำคัญก็คือจันทบุรีเป็นทางผ่านที่จะเข้าไปยังจังหวัดอุบลสมบุรณ์ มีพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ และบอพลอยที่เมืองไพลิน ฝรั่งเศสจึงหวังเห็นว่าการถอนทหารออกจากเมืองจันทบุรีตลอดมา

การที่ฝรั่งเศสยึดจันทบุรีอยู่นั้นทางรัฐบาลไทยมีความกังวลใจมาก เพราะจันทบุรีเป็นเมืองที่ควบคุมอ่าวไทยเกี่ยวกับความปลอดภัยของกรุงเทพฯ ด้วย โดยเฉพาะในระบะที่ฝรั่งเศสกำลังแผ่อิทธิพลเช่นนี้ จึงได้เพียรพยายามที่จะเจรจากับฝรั่งเศส แต่ฝรั่งเศสก็บ่ายเบี่ยงเสมอ ในระหว่างที่ยังไม่มีการเจรจาขึ้นนี้ก็มีปัญหาเกิดขึ้นตามพรมแดนเสมอ เช่น การล่าแคนบริเวณหลวงพระบางฝั่งขวา การบุกเข้ามาปล้นสดมภ์ในบริเวณเขต 25 กิโลเมตร ปัญหาเขต 25 กิโลเมตร เป็นเขตประกอบอาชญากรรมและแหล่งหลบหนีของอาชญากร การหลบหลีกภาษี ตลอดจนปัญหาคนในบังคับและคนในป้องกันซึ่งยุ่งยากแก่การปฏิบัติของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองมิใช่เฉพาะฝ่ายไทย แต่รวมทั้งฝ่ายฝรั่งเศสด้วย

การเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศสเพิ่งจะเริ่มอย่างจริงจังในตอนปลายปี ค.ศ. 1899 ต่อต้นปี ค.ศ. 1900 การเจรจาก็มีขึ้นที่กรุงปารีสบ้างและที่กรุงเทพฯ บ้าง ปัญหาที่เจรจาก็เกี่ยวกับการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี ปัญหาคนในบังคับการยกเลิกเขต 25 กิโลเมตร อุปสรรคในการเจรจาขณะนั้นคือ ทั้งสองฝ่ายต่างรักษาสถลประโยชน์ ไม่มีการลดหย่อนกัน การเจรจาจึงเป็นนานและฝรั่งเศสจะเพิ่มข้อต่อรองอยู่มาก อย่างไรก็ตามปรากฏว่าการเจรจาของทั้งสองฝ่ายยุติลงได้เพราะต่างฝ่ายต่างยอมแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือฝ่ายไทยยอมยกเลิกเมืองมโนไพร จำปาศักดิ์ แลหลวงพระบางฝั่งขวาให้กับฝรั่งเศส และฝรั่งเศสยอมถอนทหารออกจากจันทบุรี ยอมยกเลิกเขต 25 กิโลเมตร และยอมให้คนจีน เขมรที่อยู่ในบังคับของฝรั่งเศสอยู่ใต้อำนาจของศาลไทย ตามอนุสัญญาลงวันที่ 7 ตุลาคม 1902 นั้น อนุสัญญานี้ทำให้สมาชิกพรรคอาณานิคมซึ่งมีเสียงมากขึ้นในสภาโชมที่รัฐบาลอย่างหนัก โดยเฉพาะการยอมถอนทหารจากจันทบุรีซึ่งยึดมาเกือบ 10 ปี จนฝรั่งเศสถือว่าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของฝรั่งเศส จนกระทั่งรัฐบาลได้ขอเลื่อนการให้สัตยาบัน อนุสัญญานี้ฉบับนี้ออกไปถึงสองครั้ง จนในที่สุดรัฐบาลฝรั่งเศสไม่ได้นำอนุสัญญาเสนอรัฐสภาให้สัตยาบัน อนุสัญญานี้ฉบับนั้นจึงถูกยกเลิกไปโดยปริยาย ฝรั่งเศสจึงยังคงยึดจันทบุรีต่อมา

ฝ่ายรัฐบาลไทยไม่ได้นิ่งนอนใจ เพราะยังถืออยู่เสมอว่าทราบใดที่กองทหารฝรั่งเศส
ยังอยู่ภายในพระราชอาณาจักรไทยแล้ว เอกราชและอธิปไตยของประเทศก็อยู่ในทางอันตราย
รัฐบาลไทยจึงพยายามให้มีการเจรจาขึ้นใหม่ การเจรจาครั้งนี้ปรากฏว่าฝรั่งเศสได้เพิ่ม
ข้อเรียกร้องมากขึ้น เช่นให้ไทยช่วยสร้างทางรถไฟสายพระตะบองถึงพนมเปญ กำหนดอำนาจ
ศาลให้ชัดเจนยิ่งขึ้น กำหนดจะตั้งศาลหลวงผสมในการปักปันเขตแดน เป็นต้น อนึ่ง ในการ
เจรจาครั้งนี้รัฐบาลไทยได้ว่าจ้างนายเอ็ดเวิร์ด เฮนรี สโตรเบล ศาสตราจารย์ในวิชากฎหมาย
ระหว่างประเทศชาวอเมริกันในมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดมาเป็นที่ปรึกษาแผ่นดินของไทย และมี
บทบาทช่วยให้การเจรจาทกลงกันได้ง่ายขึ้น เมื่ออยู่ในระยะนั้นมีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นใน
ตะวันออกไกล คือสงครามระหว่างรัสเซียกับญี่ปุ่น ฝรั่งเศสเป็นพันธมิตรกับรัสเซีย และอังกฤษ
เป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ฝรั่งเศสเกรงว่าอาจจะถูกดึงให้เข้าร่วมสงคราม หรือเกิดการกระทบ
กระทั้งกับอังกฤษพันธมิตรญี่ปุ่นขึ้นได้ ฝรั่งเศสจึงรีบร้อนลงนามในอนุสัญญาฉบับ 13 กุมภาพันธ์
1904

ตามอนุสัญญาฉบับนี้ ไทยได้เมืองจันทบุรีคืนมา แต่ต้องยอมยกตราดและด่านซ้ายให้แก่
ฝรั่งเศสตามพิธีสารฉบับ 29 มิถุนายน 1904 ดังนั้นทหารฝรั่งเศสซึ่งถอนออกจากจันทบุรีไป
เมื่อวันที่ 8 มกราคม 1905 จึงไปยึดครองตราด ความหวังของรัฐบาลไทยที่ไม่ต้องการให้
ทหารฝรั่งเศสอยู่ในแผ่นดินไทยก็ยังไม่บรรลุผลสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมี
ความกังวลพระทัยมาก และทรงมีความเห็นว่า ความยุ่งยากกับฝรั่งเศสยังไม่สิ้นสุด หลังจาก
ลงนามในหนังสือสัญญาแล้ว พระเจ้าอยู่หัวก็ปรารถนถึงความต้องการของไทยที่ต้องการให้
ฝรั่งเศสให้สัตยาบันสัญญาและถอนทหารออกไปจากจันทบุรีก่อนมีการปักปันเขตแดน สโตรเบล
แนะนำว่าควรจะยกปัญหาเมืองตราดขึ้นเจรจาในขณะนั้น และทราบว่าฝรั่งเศสแสดงเจตนา
หลายครั้งที่ต้องการเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ หลังจากมอบเมืองตราดให้กับ
ฝรั่งเศสไม่นาน การเจรจาจึงเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ลักษณะการยึดครองตราดครั้งนี้แตกต่าง
กับการยึดครองจันทบุรี เพราะฝรั่งเศสได้ปกครองตราดโดยตรง นอกจากนี้ฝรั่งเศส
ได้ปกครองตราด ส่วนที่ไทยยกให้อย่างจริงจัง โดยการผนวกเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของกัมพูชา
มีเจ้าเมืองและข้าราชการเป็นชาวเขมร แม้แต่พระภิกษุก็นิมนต์มาจากกัมพูชา ทำให้เกิด
ความหวาดกลัว มีราษฎรชาวตราดอพยพไปอยู่จันทบุรีมากมาย แต่ภายหลังการเจรจากับ
ฝรั่งเศสตกลงทำสัญญาฉบับ 23 มีนาคม 1907 โดยแลกเมืองตราดและด่านซ้ายกับพระตะบอง

เลียมราฐ และศรีโสภณ ฝรั่งเศสพอใจ ฝรั่งเศสได้มอบเมืองตราดให้แก่ผู้แทนรัฐบาลไทย เมื่อ 6 กรกฎาคม 1907* เป็นการยุติปัญหาความยุ่งยากกับฝรั่งเศสที่มีมาเกือบตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังจากที่ไทยได้รับทั้งเมืองจันทบุรีและเมืองตราดคืนมาจากฝรั่งเศสแล้ว ก็ได้จัดการฟื้นฟูเมืองทั้งสอง ก่อสร้างความเจริญและความมั่นคงปลอดภัย ตลอดจนการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมจันทบุรีและตราดเป็นการปลอบขวัญแก่ชาวเมืองทั้งสอง ประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสก็ยังคงมีความสัมพันธ์กันสืบมา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสได้ลงนามในหนังสือสัญญาระหว่างประเทศทั้งสอง อีกฉบับหนึ่งลงวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 1925 เป็นหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี การค้าขาย และการเดินเรือ เพื่อเพิ่มพูนความสนิทสนมเหมือนอย่างที่เคยมีมาในกาลก่อน.

גדולתו ורחבותו

บรรณานุกรม

1. เอกสารชั้นต้น (Primary sources)

ก. เอกสารจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ซึ่งต่อไปนี้จะใช้ กจช.ร.5 แทน

- กจช.ร.5 ค.13.1 กรมสวย (ถูกปล้น) ร.ศ.110-112.
- _____ ค.13.1/6 เรื่องผูกข้อมือนักโทษต่าง ๆ 9 ก.พ.18-17 พ.ค.119
- _____ ค.13.2 กรมสวยเรื่องเงินสวยและพินัยกรรมหลวง (1-25) ร.ศ.
109-119.
- _____ ค.13.2/8 เรื่องสวยเมืองจันทบุรี 9 มี.ค.112-15 ม.ค.113.
- _____ ค.14.1 ข./19 เรื่องภาษีอากรสุรา เมืองจันทบุรี.
- _____ ค.144/11 ชี้แจงการภาษีอากรแก่ผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี ทราบและ
ประจันตศิริเขตร ที่จะมอบให้จัดการใน ร.ศ.116.
- _____ ค.14.4/12 เรื่องบานแผนกภาษีอากรมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลจันทบุรี
ศก 116.
- _____ ค.14.4/21 เรื่องภาษีอากรเมืองจันทบุรี ยังไม่เป็นที่เรียบร้อยและได้จัด
เจ้าพนักงานออกไปจัดการ.
- _____ ค.14/25 ภาษีผลประโยชน์ที่ได้จากภาษีอากรในมณฑลต่าง ๆ 8 มี.ย.-
3 ส.ค.128.
- _____ ค.18.7 เงินเดือนข้าราชการ (1-34) ร.ศ.112-129.

- กจข.ร.5 ท.2 ชาวต่างประเทศสโครเบล-เวสเทนกาค-รอลฟัส.
- _____ . ท.2 ชาวทองประเทศ มร.ยัคมินส์ (1-9) เล่ม 1.
- _____ . ท.2/1 เรื่องจ้างมิสเตอร์สโครเบลและเวสเทนกาค 22 มี.ค.120-
25 เม.ย.121.
- _____ . ท.2/1 เรื่องจ้างมร.ยัคมินส์ เข้ามารับราชการในเมืองไทย.
- _____ . ท.2/2 ปีก 1 เรื่องจ้างมิสเตอร์สโครเบลและเวสเทนกาค 28 ก.ย.121-
27 มี.ค.122.
- _____ . ท.2/3 เรื่องสโครเบลและเวสเทนกาค 10-17 พ.ย.123.
- _____ . ท.2/7 เรื่องสโครเบลป่วยและกราบถวายบังคมลาไปนอกถึงแก่กรรม
และพระราชทานเพลิงศพ 19 ธ.ค.124-19 พ.ค.128.
- _____ . ท.2/8 เรื่องเกี่ยวข้องกับมารคามิสเตอร์สโครเบล 6 ก.ย.125-
20 พ.ค.128, 55 แผน.
- _____ . ท.2/9 เรื่องขึ้นเงินเดือนมิสเตอร์เวสเทนกาค 14 ก.พ.-6 มี.ค.
126, 7 แผน.
- _____ . ท.2/10 เรื่องพระราชทานเงินซื้อหนังสือเข้าห้องสมุดยูนิเวอร์ซิตี
ฮาร์วาร์ดเป็นที่ระลึกแก่สโครเบล 9 ก.ค.-31 มี.ค.127, 16 แผน.
- _____ . ท.2/11 เบิกเคล็ดเฉพาะตัวมิสเตอร์เวสเทนกาค 25 มี.ค.127-
14 มี.ค.132, 78 แผน.
- _____ . ท.2/12 มิสซิส เคหริง เรื่องสโครเบล 4 ส.ค.-17 ก.ย.128
12 แผน.

กจช. ร.5 ท.2/3

10 มี.ย.118

เรื่องหนังสือมีไปมาระหว่างพระยาอภัยราชา 11 ค.ค.14-

_____ . ท.3

ทูตและกงสุลต่างประเทศ ฝรั่งเศส 1-5 เล่ม 1

_____ . ท.3

ทูตและกงสุลต่างประเทศ ฝรั่งเศส 6-8 เล่ม 2

_____ . ท.3/1

ฝรั่งเศส หนังสือโต้ตอบกับกงสุลฝรั่งเศส 10-12 ก.ค.112

_____ . ท.3/2

เรื่องทูตและกงสุลฝรั่งเศส 5 ก.พ.115-12 พ.ค.116

_____ . ท.3/3

เรื่องทูตและกงสุลฝรั่งเศส ปีก 2 13 ธ.ค.116-6

ม.ค.119

_____ . ท.3/5

ทูตและกงสุลต่างประเทศ 17 เม.ย.120-19 พ.ค.122

_____ . ท.3/8

เรื่องกงสุลฝรั่งเศสในไทยมีถึงกระทรวงการต่างประเทศ

ร.ศ.87-89

_____ . ท.4

ทูตและกงสุลไทย (ในยุโรป) ฝรั่งเศส 1-13

_____ . ท.4/1

ฝรั่งเศส ราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส ร.ศ.109-111

_____ . ท.4/2

ฝรั่งเศส ปีก 2 ราชทูตสยามฝ่ายฝรั่งเศสกรุงปารีส

1 พ.ย.-29 มี.ค.111

_____ . ท.4/3

รายงานทูตสยามกรุงปารีส 28 เม.ย.112-20 ก.พ.119

_____ . ท.4/9

โทรเลขพระสุริยานุวัตรมีมาทางกระทรวงการต่างประเทศ

16 ม.ค.121-28 ธ.ค.122 122 แผน

_____ . ท.4/10

ฝรั่งเศส ทูตและกงสุลสยามเมืองฝรั่งเศส 27 มี.ค.121-

5 มี.ย.129

กจช. ร.5 ท.6/12 สนธิสัญญาระหว่างประเทศเรื่องจะยกกรุงสยามเป็นแผ่นดิน
กลาง

_____ . ท.7 หนังสือลับและพระราชหัตถ์ตอบต่างประเทศ

_____ . ท.18 เบ็ดเสร็จอังกฤษ (1-34) เล่ม 1

_____ . ท.18/1 เรื่องพวกเจ้าเมงกนพม่ามาที่เมืองจันทบุรี 19 ม.ค.108-
3 มี.ค.115

_____ . ท.18/13 เรื่องราชทูตอังกฤษให้สืบสวนเรื่องราวของมองชายีคนไข้ของ
เจ้าเมงกนซึ่งเข้ามาอยู่ในแขวงเมืองพระตะบอง 26 ส.ค.117-21 ส.ค.118

_____ . ท.41 ข่าวหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับไทย 1-35 เล่ม 1/8

_____ . ท.41/5 เรื่องราชทูตสยามกรุงลอนดอนส่งหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ในเรื่อง
ฝรั่งเศส-อังกฤษ-สยาม 5 ก.ย.114-13 ม.ค.117

กจช. ร.5/1 น.33 เรื่องอั้งยี่ เล่ม 2

กจช. ร.5/1 น.33 เรื่องอั้งยี่ 33-39 ร.ศ.115 เล่ม 7

กจช. ร.5 น.33/22 เรื่องข้อบังคับการควบคุมพวกอั้งยี่ 23 พ.ย.114

กจช. ร.5 ม.41/24 เมืองนครเสียมราฐ 17 มี.ย.115

_____ . ม.42/1 เรื่องจะเก็บผลประโยชน์ผู้ว่าราชการและกรมการเมืองระยอง
เป็นของหลวง 15-22 ส.ค.114

_____ . ม.42/2 เรื่องจัดการการเมืองคราก 4 ก.ค.118

_____ . ม.42/3 เรื่องถวายพระพรราชกุศลเรื่องจุลโกมไถ่ความถนนเมืองจันทบุรี
ร.ศ.118

- กจธ. ร.5 ม.42/7 ปีก 2 เรื่องพวกเขมร พม่า กล่า ลาว อพยพเข้ามาอยู่ใน
แขวงเมืองตราด 19 ก.ย.—12 ก.พ.121
- _____. ม.42/8 เรื่องรายงานราชการเมืองประจันตคีรีเขต 2 ท.ค.—15
ธ.ค.121
- _____. ม.42/9 กรมหลวงดำรงหาริวันรับมอบเมืองตราด 26 มี.ย.126
- _____. ม.42/9 รายงานเมืองตราด เรื่องราษฎรเมืองตราดอพยพไปอยู่เมือง
จันทบุรี
- _____. ม.42/10 เรื่องเมืองจันทบุรี ร.ศ.123
- _____. ม.42/11 รายงานพระยาศรีสุนทรเทพจักรราชการเมืองจันทบุรี 18-21
มกราคม 123
- _____. ผ.1/7 เรื่องฝรั่งเศสเอาเรือรบมาที่เมืองเสียมราฐและห้ามไม่ให้
ไทยทำแผนที่ที่จันทบุรี 27 พ.ย.113-15 มี.ค.113
- _____. ผ.2.2 เอกสารลับชุดอังกฤษ ฝรั่งเศสกับไทยกำลังทหารในที่ต่าง ๆ
(1-21) ร.ศ.112-129.
- _____. ผ.2.2/3 เรื่องเรือรบฝรั่งเศสจะเข้ามาเมืองจันทบุรีและกรุงเทพฯ
- _____. ผ.2.2/4 เรื่องฝรั่งเศสนำเรือพร้อมทหารและอาวุธไปเมืองเวียงจันทร์
- _____. ผ.2.2/6 เรื่องทหารฝรั่งเศสไปที่สเตรซัน เมืองซูลง
- _____. ผ.2.2/10 เรื่องฝรั่งเศสส่งทหารไปมณฑลอูกร
- _____. ผ.2.2/11 เรื่องฝรั่งเศสยกทหารมาเมืองพระตะบอง

กจช. ร.5 ผ.2.2/12 เรื่องฝรั่งเสสส่งทหารมาที่เมืองจันทบุรีและที่กำพงปรีก

28 พ.ค.121-17 ม.ค.122

_____. ผ.2.2/14 ฝรั่งเสสท้าว เรื่องตั้งกองทหารที่บางพระ

_____. ผ.2.2/15 เรื่องกองทหารฝรั่งเสสจันทบุรียกไปตั้งเมืองคราก

10 มี.ค.121-24 ม.ค.123

_____. ผ.9/3 เรื่องฝรั่งเสสทำแผนที่ในประเทศอินโดจีนนาขอให้ไทยช่วย

อุททมน ร.ค.123

_____. ผ.9/5 เรื่องฝรั่งเสสตรวจทำแผนที่ทางเมืองจันทบุรี

_____. ผ.9/8 เรื่องทหารฝรั่งเสสที่เมืองจันทบุรีเที่ยวตรวจทำแผนที่

_____. ผ.9/11 เรื่องฝรั่งเสสขออนุญาตให้ภักทันเขี้ยวเข้ามาทำแผนที่ใน

พระราชอาณาเขตร

กจช. ร.5, ร.6 ผ.11 เอกสารลับชุดฝรั่งเสสอังกฤษ การปักปันเขตแดน

_____. ผ.11/4 เรื่องการเดินทางของข้าหลวงปักปันเขตแดน

_____. ผ.11/5 เรื่องค่าใช้จ่ายในการกองข้าหลวงปักปันเขตแดน

ทะเลสาบ

กจช. ร.5 ผ.19 สนธิสัญญาต่าง ๆ (1-11) เล่ม 1

_____. ผ.19/1 เรื่อง ม.ปาวี ทำแผนที่ลวงลำพระราชอาณาเขตร

_____. ผ.19/2 เรื่องปรึกษาสัญญากับฝรั่งเสส 12 ก.ย.121-14 ข.ค.

- กจช. ร.5 ผ.19/4 เรื่องสนธิสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส 1902 7-16 ค.ค.
121 53 แผน
- _____. ผ.19/5 เรื่องขอให้สโรไตรเบลช่วยในการปรึกษาทำสัญญากับฝรั่งเศส
7 มี.ค.121-9 พ.ย. 122 18 แผน
- _____. ผ.19/6 เรื่องฝรั่งเศสขอทำหนังสือสัญญาใหม่ 10 เม.ย.122-
11 ส.ค.123
- _____. ผ.19/7 เรื่องปรึกษาทำหนังสือสัญญากับฝรั่งเศส 31 ค.ค.122-
15 เม.ย.123
- _____. ผ.19/9 เรื่องอุปทูตฝรั่งเศสมาพுகถวายเรื่องอำนาจศาล 30 ม.ค.-
6 ก.พ.122 60 แผน
- _____. ผ.19/10 เรื่องฝรั่งเศสกับอังกฤษทำสัญญาเรื่องเมืองไทย 3 มี.ย.-
2 ก.ค.123
- _____. ผ.19/11 เรื่องมอบเมืองที่ยกให้ฝรั่งเศสตามสัญญา 13 ก.พ.1904
- _____. ผ.21/1 เรื่องรายงานเรื่อง ฝรั่งเศสเมืองจันทบุรี 14 ค.ค.-
112-15 พ.ค.124
- _____. ผ.21/3 เรื่องฝรั่งเศสเข้าเกี่ยวข้องกับชักชวนเมืองจันทบุรี
3 พ.ย.114-5 ก.ย.124
- _____. ผ.21/4 เรื่องเรือกลไฟของฝรั่งเศสจมที่จันทบุรี 24 พ.ค.115
- _____. ผ.21/8 เรื่องที่ดินที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสเมืองจันทบุรี 3 ค.ค.-
117-10 พ.ย.126

- กจช. ร.5 ฝ.21/9 เรื่องพระยาประสิทธิ์ไศน์นำหนังสือเรื่องเมืองฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีไปชี้แจงแก่ลอร์ดแลนสโตน 21 ธ.ค.17-7 ก.พ.117
- _____. ฝ.21/10 เรื่องเบเนราลผู้บังคับการทหารอินโดจีนมาตรวจการทหารเมืองจันทบุรี 26 พ.ค.119-13 ส.ค.123
- _____. ฝ.21/11 เรื่อง ม.โคลุบสะกีกุคฝรั่งเศสไปที่จันทบุรี 24 ต.ค.-2 พ.ย.120
- _____. ฝ.21/13 เรื่องนายค่านฝรั่งเศสแหลมเทียนมายกโรงพักประจำการที่เกาะเสม็ด 2 เม.ย.-2 มี.ค.122
- _____. ฝ.21/15 เรื่องพระราชหัตถเลขา ร.5 สืบจับเกี่ยวกับการเจรจาเรื่องเมืองจันทบุรีและเมืองตราด 10-19 พ.ค.123
- _____. ฝ.21/16 รายงานเรื่องฝรั่งเศสจัดอาชการเมืองตราด 16 ก.ค.123-29 ก.ค.125
- _____. ฝ.21/18 เรื่องที่ดินที่เกี่ยวข้องของแก่ฝรั่งเศส เมืองจันทบุรี 3 ธ.ค.117-10 พ.ย.126
- _____. ฝ.21/19 เรื่องไทยเข้าอยู่ในค่ายและป้อมที่ฝรั่งเศสออกไปแล้วและมิงงานฉลอง 15-24 ม.ค.123
- _____. ฝ.21/20 เรื่องที่จะส่งเคราะห์แก่ราษฎรเมืองตราดซึ่งอยู่ในอาณาเขตตกไปเป็นของฝรั่งเศส 31 พ.ค.-30 ส.ค.124
- _____. ฝ.21/21 เรื่องกงสุลฝรั่งเศส เมืองจันทบุรีออกหนังสือสำหรับตัวให้แก่ววนในบังคับสยาม 13 ก.พ.-22 มี.ค.124

- กจธ. ร.5 ฝ.21/22 เรื่องตกลงกับฝรั่งเศษ เรื่องการรักษาความเรียบร้อยชาย
แดนเมืองตราดและจันทบุรี 15 มี.ย.-9 ส.ค.125
- _____. ฝ.21/23 เรื่องพระยาชลยุทธรักษาพรณถึงเรื่องที่เสียเมืองตราดและ
เกาะช้าง 2 ก.ค.-6 ธ.ค.125
- _____. ฝ.21/24 เรื่องรายงานพระยาศรีสหเทพไปรับมอบ เมืองตราดจาก
ฝรั่งเศษ และเรื่องคึกฉักการเมืองตราด 16 ก.ค.-3 ก.ย.126
- _____. ฝ.21/25 เรื่องฝรั่งเศษถูกที่อาวเกียนฝรั่ง เกาะเสม็ด 15 เม.ษ.
110-10 มี.ย.110
- _____. ฝ.29.2 เรื่องผู้ร้ายในมณฑลต่าง ๆ ร.ก.113-129
- _____. ฝ.29.2/4 เรื่องผู้ร้ายบ้านฝรั่งเศษ
- _____. ฝ.29.2/5 เรื่องทหารฝรั่งเศษ เมืองจันทบุรี ปล้นบ้านจีนฮิว
- _____. ฝ.29.2/6 เรื่องอายฉนวนผู้ร้ายฆ่าฝรั่งเศษที่เมืองจันทบุรี
- _____. ฝ.29.2/7 เรื่องฝรั่งเศษชิงตัวนายเพื่อนไปจากเรือนจำ
- _____. ฝ.29.2/8 เรื่องมองลีเออร์ปาบัว หาว่านายแมนเป็นผู้ร้ายลักเสื้อผ้า
- _____. ฝ.29.2/9 เรื่องผู้ร้ายของเบาะที่จันทบุรี
- _____. ฝ.29.2/10 เรื่องผู้ร้ายลักของบ้านนายวัน กับ ม.โซเวอร์ และจัดพล
ตระเวนเป็นประจำหมู่บ้าน
- _____. ฝ.29.2/11 เรื่องผู้ร้ายของเบาะลักสิ่งของจีนจิวคนในบังคับ
- _____. ฝ.29.2/12 เรื่องพวกฉวน คนร้ายรื้อรั้วที่ฝั่งศพและทำลายพวงมาลัย
ศพฝรั่งเศษที่ปากน้ำ

- กจช. ร.5 ผ.30 เอกสารลับชุดอังกฤษ ฝรั่งเศส เรื่องคดีความกับคนใน
บังคับ ร.ศ.106-127
- _____. ผ.30.5 บุกรุกคดีความกับคนในบังคับฝรั่งเศส ร.ศ.117-125
- _____. ผ.30/12 เรื่องพระประสิทธิไม่ยอมส่งตัวจีนจั่ว โดยอ้างว่าเป็นลูกจ้าง
ในบังคับฝรั่งเศส
- _____. ผ.30/23 เรื่องจีนอ้างตนว่าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสชักหมายศาล
เมืองจันทบุรี 15 เม.ย.-6 พ.ค.122
- _____. ผ.34 เอกสารลับชุดอังกฤษฝรั่งเศส (พื้น สุรา การพนัน)
- _____. ผ.34/2 เรื่อง ม.ทิมอนเนลี คนในบังคับฝรั่งเศสตั้งร้านขายสุรา
ต่างประเทศที่ตลาดเมืองจันทบุรีไม่ได้รับใบอนุญาตและไม่ได้เสียภาษี
- _____. ศ.12 การจัดศาสนาและการศึกษา (16-29) ร.ศ.112-129
- _____. ศ.12/26 เรื่องการจัดการศึกษามณฑลจันทบุรี

ข. เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ซึ่งต่อไปนี้จะใช้ หสช. ร.5 แทน

หสช. ร.5 เรื่องเสกข์ประพาส

มัตที่ 84 ระเบียบทางเสกข์ฯ หัวเมืองแถบชายทะเลตะวันออก จ.ศ.1238

(พ.ศ.2419) เล่ม 1-8

มัตที่ 85 จดหมายเหตุระเบียบทางเสกข์ฯ หัวเมืองแถบทะเลตะวันออก เล่ม

1-7

มัตที่ 86 จดหมายเหตุระเบียบทางเสกข์ฯ หัวเมืองแถบทะเลตะวันออก เล่ม

3-8

หสช. ร.5 เรื่องเกี่ยวกับอรรถคดีคนในบังคับต่างประเทศ
 มัดที่ 224 เลขที่ 11 พระราชกระแส เรื่องคดีจีนฮ้าง

_____ . เรื่องฮ้างโจรผู้ร้าย และนักโทษ
 มัดที่ 230 เลขที่ 1 พ.ร.บ. สำหรับฮ้าง
 เลขที่ 2 พระราชคำวินิจฉัย พ.ร.บ. ฮ้าง จ.ศ.1244
 (พ.ศ.2425)

_____ . โจรผู้ร้ายหัวเมือง
 มัดที่ 236 เลขที่ 3 พระยาตรีศกเทศศุภบาลคำให้การเรื่องฮ้างฝรั่งลักของ
 ทวนนิค และพาดพิงถึงพระยาจันทบุรี
 เลขที่ 4 คำให้การฮ้างฝรั่ง เรื่องลักของทวนนวก พระยา
 จันทบุรีเพิกเฉยเสีย
 เลขที่ 5 กรมหมื่นพิชิตกราบทูตเรื่องคัดค้านความพระยาจันทบุรี
 กล่าวโทษตระลาการ ซึ่งพิจารณาคัดค้านความเกี่ยวกับคดีฮ้างฝรั่ง

_____ . เรื่องหัวเมืองลาวตะวันออก พวน เขมร มลายู และจีน เขมร
เขมร มัดที่ 372 เลขที่ 8 ประกาศเพิ่มเติมสัญญาะวางสยามกับฝรั่งเศส เกี่ยว
 กับการเขมร จ.ศ.1233 (2414)
 เลขที่ 19 ประกาศเพิ่มเติมสัญญาะวางสยามกับฝรั่งเศส เกี่ยว
 กับการเขมร จ.ศ.1234 (2415)
 เลขที่ 10 เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ถึงผู้ว่าการต่างประเทศว่าด้วย
 สัญญาะวางสยามกับฝรั่งเศส เกี่ยวกับการเขมร
 เลขที่ 11 สัญญาะวางสยามกับฝรั่งเศส เกี่ยวกับการเขมร

ค. เอกสารจากกองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ

กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งต่อไปนี้จะใช้ กบ. กต. แทน

แผนกสนธิสัญญาสยาม - ฝรั่งเศส

กม. กต. แฟ้ม 2.1

 ปึก 1 ฝรั่งเศสขอเขตแดนฝั่งแม่น้ำโขงและบังคับทำสัญญา ฉบับวันที่ 3
ตุลาคม 2436 ตอน 1-5 สัญญารั้งที่ 8

_____ . แฟ้ม 2.3

 ปึก 1 และ ปึก 3 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 (ปรึกษาในกรุงเทพฯ) ตอน 1
และ 2

 ปึก 2 ตั้งเสนาบดี กรุงฝรั่งเศส

 ปึก 4 ขอลดโทษพระยอก

 ปึก 5 แก้ไขหนังสือสัญญา

_____ . แฟ้ม 2.4 ร.ศ.112 (1893)

 ปึก 1 เขตแดนสยามกับอังกฤษ ฝรั่งเศส ร.ศ.112 (1893) เขตแดน
สยามกับอังกฤษ ฝรั่งเศส

 ปึก 7 บัญชีหลักหมายเขตแดนในระหว่างประเทศอินโดจีนา ฝรั่งเศส
กับกรุงสยาม

 ปึก 8 เขตแดนฝรั่งเศส

 ปึก 9 กรุงปารีสและกรุงลอนดอน กำลังปรึกษารื้ออยู่เรื่องเขตแดน

 ปึก 10 ไทยจะปรึกษาเรื่องเขตแดนกับฝรั่งเศส

 ปึก 12 ปักหลักเขตแดนสยามกับเขมรเสร็จแล้ว

 ปึก 14 ม. บรูเนตจะเข้ามากรุงเทพฯ นายบรูเนต ข้าหลวงฝรั่งเศส
ปักหลักเขตแดนมากรุงเทพฯ

_____ . แฟ้ม 2.5 ร.ศ.112 (1893)

 ปึก 1 การปรึกษาแก้ไขข้อสัญญาปี 112 (1893) ข้อ 4

 ปึก 2 ปรึกษาสัญญาต่อแดนกับฝรั่งเศส

- ปีก 3 คดีพิพาทกับฝรั่งเศสทางปากน้ำแหลมสิงห์ - เมืองจันทบุรี
 ปีก 4 ราชการที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส
 ปีก 5 จะแก้ไขสัญญาฉบับฝรั่งเศส ปี 112

กบ. กค. แฟ้ม 2.6 ร.ศ.122

- ปีก 1 ทำหนังสือสัญญากับฝรั่งเศส ร.ศ.122 ตอนที่ 6
 ปีก 2 เคลคาสเซอไม่ยอมรับสิทธิหนังสือสัญญา
 ปีก 3 รัฐบาลฝรั่งเศสขอเลื่อนกำหนดการสิทธิหนังสือสัญญาต่อไปถึง 31

ธ.ค.122

- ปีก 4 หนังสือสัญญาฉบับฝรั่งเศส (ส่งกับทองคำที่ 28/1136)

_____ . แฟ้มที่ 2.7 ร.ศ.122

- ปีก 1 ปรึกษาแก้ไขสัญญาปี 112 ที่ปารีส
 ปีก 2 ปรึกษาหารือทำหนังสือสัญญาใหม่
 ปีก 3 ขอพระราชทานที่ใดโหรเลขทูลความในหนังสือสัญญาใหม่

_____ . แฟ้มที่ 2.8 พ.ศ.2446 (1904)

ปีก 9-10 ปรึกษาแก้ไขสัญญาปี 112 ฝรั่งเศสออกจากจันทบุรี ตอน 38 -
ตอน 39 (สุดท้าย)

- ปีก 12 ถอนทหารจากจันทบุรีไปเมืองตราด
 ปีก 13 มอบเขตแดนทางมณฑลอิสานให้แก่ฝรั่งเศส
 ปีก 17 สัญญาฉบับฝรั่งเศส
 ปีก 18 - ปีก 19 มอบเขตแดนให้ฝรั่งเศส ทางมณฑลบูรพา - ทางมณฑล

อิสาน

- ปีก 21 - ปีก 22 มอบเขตแดนให้ฝรั่งเศสตามหนังสือสัญญาใหม่
 ปีก 23 ปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศส
 ปีก 24 ม.เคลคาสเซอ เสนอว่าถ้าการต่างประเทศถูกกล่าวหาว่าคว่ำเรื่องสัญญา
ไทยกับฝรั่งเศส

ปีก 25 ม.เคลคาสเซ ถูกกล่าวในการที่ถอนทหารออกจากจันทบุรีก่อนปักปัน
เขตแดน

กบ. กค. แฟ้มที่ 2.9 พ.ศ.2446 (1904)

ปีก 1 ปรึกษาแก่สัญญาปี 112 ที่กรุงปารีส ครั้งที่ 2 (ตอน 16)

ปีก 2 หนังสือสัญญาฝรั่งเศสกับสยาม

ปีก 3 พระยาสุริยานุวัตรสนทนากับ ม.เคลคาสเซ เรื่องเขมร และคน
จกทะเบียนเกี่ยวกับสัญญาใหม่

ปีก 4 พระยาศรีสทเทพ กราบทูล การปรึกษาทำสัญญากับฝรั่งเศสยังไม่
ตรงกับความจริงหลายข้อ

ปีก 5 ถวายจดหมายมิสเคอร์มิกเซลอินเนส กล่าวด้วยเรื่องสัญญาใหม่กับ
ฝรั่งเศส

ปีก 6 म्मโมแรม คำที่โต้ตอบทำสัญญากับฝรั่งเศส

ปีก 13 ฝรั่งเศสขอเลื่อนวันที่จะนำหนังสือสัญญาขึ้นให้เขมเบอร์ปรึกษาวิธีไฟ

ปีก 15 สัญญาวิธีไฟ

_____ . แฟ้มที่ 2.10 พ.ศ.2447 (1905)

ปีก 1 สัญญาฝรั่งเศส (ตอนฝรั่งเศสวิธีไฟสัญญา) ตอน 35

ปีก 3 ปรึกษาแก่สัญญาปี 112 (มอบที่ดินและปักปันเขตแดน) ตอน 36

ปีก 9 ปรึกษาแก่สัญญาปี 112 (มอบที่ดินให้ฝรั่งเศส) ตอน 37

_____ . แฟ้มที่ 2.11 พ.ศ.2447 (1904)

ปีก 1 ปรึกษาแก่สัญญาปี 112 เรื่องเขตแดนเมืองตราดและบ้านซ้าย
ตอนที่ 31

ปีก 2 เขตแดนเมืองตราด

ปีก 3 สัญญาฝรั่งเศสและเมืองตราด

ปีก 4 ปรึกษาแก่สัญญาปี 112 เรื่องเขตแดนเมืองตราดและบ้านซ้าย
ตอนที่ 32

- ปีก 5 เลื่อนกำหนดครีโไฟล์สัญญา
 ปีก 7 เขตแดนเมืองตราดและท่านชาย
 ปีก 8 เขตแดนที่จะตกลงกับฝรั่งเศส
 ปีก 9 ปักปันเขตแดนกับรัฐบาลฝรั่งเศส

กบ. กค. แฟ้มที่ 2.13 พ.ศ.2447 (1904)

- ปีก 1 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่กรุงปารีส ตอนที่ 21
 ปีก 2 แก้สัญญาฝรั่งเศส
 ปีก 3 เขตแดนทางเมืองพระตะบอง
 ปีก 4 จะปรึกษาทำสัญญาใหม่กับฝรั่งเศส
 ปีก 5 ขอให้ ม.ส.โครเบลอยู่ช่วยทำสัญญา
 ปีก 7 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่กรุงปารีส ตอนที่ 22
 ปีก 9 การปรึกษาแก้สัญญาเพิ่มเติม

_____ . แฟ้มที่ 2.14 พ.ศ.2447 (1904)

- ปีก 1 และ ปีก 6 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่กรุงปารีส ตอน 23 และ
 ตอน 24
 ปีก 8 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่กรุงเทพฯ ตอน 25

_____ . แฟ้มที่ 2.15 พ.ศ.2447 (1904)

- ปีก 1 ปีก 5 และปีก 8 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่ปารีส ครั้งที่ 1
 ตอนที่ 1 ครั้งที่ 1 ตอนที่ 2 และครั้งที่ 1 ตอนที่ 3
 ปีก 10 พระยาสุริยานุวัตร กับ ม.เกลซาสเซ โต้ตอบกัน
 ปีก 11 หนังสือพิมพ์อังกฤษออกข้อความว่าควยประเทศสยาม ซึ่งเกี่ยวกับ
อังกฤษและฝรั่งเศส

_____ . แฟ้มที่ 2.16 พ.ศ.2447

- ปีก 1 และปีก 2 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ในกรุงเทพฯ ครั้งที่ 2 ตอน 4
 และตอน 5

ปีก 2 ปรึกษาแก้สัญญาฉบับฝรั่งเศส สังกัศตราที่ 70/8051 วันที่ 27
ตุลาคม 118

กบ. กต. แฟ้มที่ 2.18 พ.ศ.2447

ปีก 1 ปีก 2 และปีก 3 ปรึกษาปัญหาฉบับฝรั่งเศสที่กรุงปารีส ครั้งที่ 2
ตอน 13 ตอน 14 และตอน 15

_____. แฟ้มที่ 2.19 พ.ศ.2447

ปีก 1 และปีก 2 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่ปารีส ครั้งที่ 3 ตอน 29
และตอน 30

_____. แฟ้มที่ 2.20 พ.ศ.2448 (1905)

ปีก 1 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่ปารีส ครั้งที่ 2 ตอนที่ 11

ปีก 2 ปรึกษาสัญญากับ ม.เคลคาสเซ

ปีก 3 ปรึกษาสัญญากับฝรั่งเศสที่กรุงปารีส ครั้งที่ 2 ตอน 12

_____. แฟ้มที่ 2.21 พ.ศ.2446 (1903)

ปีก 1 และปีก 2 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 กรุงปารีส ครั้งที่ 2 ตอน 10
และตอน 26

_____. แฟ้มที่ 2.22 พ.ศ.2447 (1904)

ปีก 1 และปีก 2 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่ปารีส ครั้งที่ 3 ตอน 33
และตอน 34

_____. แฟ้มที่ 2.23 พ.ศ.2447 (1904)

ปีก 1 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่ปารีส ครั้งที่ 2 ตอน 18

ปีก 2 ส่งโทรเลขถึงพระยาสุริยานุวัตร เรื่องจำคนต่างประเทศ

ปีก 3 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่ปารีส ครั้งที่ 3 ตอน 19

ปีก 4 ปรึกษาแก้สัญญาปี 112 ที่ปารีส ครั้งที่ 3 ตอน 20

กบ. กค. แฟ้มที่ 2.24 พ.ศ.2447 (1904)

ปีก 1 ปรึกษาแก้อัญญาปี 112 ในกรุงเทพฯ ครั้งที่ 2 ตอนที่ 6

_____ . แฟ้มที่ 2.25 พ.ศ.2447 (1904)

ปีก 1 และปีก 2 ปรึกษาแก้อัญญาปี 112 ในกรุงเทพฯ ครั้งที่ 2
ตอนที่ 8 และตอนที่ 9

_____ . แฟ้มที่ 2.27 การปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศส พ.ศ.2447 (122)

ปีก 1 และปีก 2 ปักปันเขตแดนกับฝรั่งเศสทางทะเลสาบตามสัญญา
ศก.122 ตอน 1 และตอน 2

_____ . แฟ้มที่ 2.29 การเจรจาทำสนธิสัญญาเขตแดนไทยฝรั่งเศส พ.ศ.2449
(1907)

ปีก 1 สัญญาเขตแดนกับฝรั่งเศส ในศก.125

ง. ไมโครฟิล์ม จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

ไมโครฟิล์ม จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม้วนที่ 1 แฟ้มที่ 1 เรื่องเกี่ยวกับ
ฝรั่งเศสโดยเฉพาะ (เอกสารส่วนพระองค์พระเจ้าวรวงศ์เธอโสมการ)

เรื่องที่ 1 เกี่ยวกับฝรั่งเศสโดยเฉพาะ

คำแนะนำของ ม.ยัคมิส ในการดำเนินราชการหลังเหตุการณ์ ร.ศ.112

เรื่องที่ 5 เกี่ยวกับฝรั่งเศสโดยเฉพาะ

ข้อตกลงระหว่างอังกฤษ-ฝรั่งเศส เกี่ยวกับเขตแดนไทย

เรื่องที่ 12 เกี่ยวกับฝรั่งเศสโดยเฉพาะ

คนในป้องกันฝรั่งเศส

เรื่องที่ 16 เกี่ยวกับฝรั่งเศสโดยเฉพาะ

ข้อตกลงระหว่างไทยกับฝรั่งเศสที่จะปฏิบัติในกรณีที่มีการชักชวนของเรื่องเขต

2. เอกสารชั้นรอง (Secondary sources)

กัลยา จุลนวล เจ้าพระยาอภัยราชสยามานุภูลกิจ (กุสตาฟ โรลีน ยักมินส์)
กรมศิลปากร 2515, 94 หน้า

กนกศักดิ์ วรรณานก ตราครุฑลี้ก บันทึกเหตุการณ์สมัยก่อนและหลังฝรั่งเศสปกครองเมือง
ตราครุฑ โรงพิมพ์สวนทองถิ่น กรมการปกครอง

ก๊ อัยุโพธิ ประวัติการเสียดินแดนในสมัยรัตนโกสินทร์ 8 ครั้ง 2481

ขจร สุขพานิช "เบื้องหลังวิกฤตกาล ร.ศ.112" ชุมนุมจุฬา 2 ตุลาคม 2498
หน้า 1-42.

_____. "ที่ปรึกษาแผ่นดินของ ร.5" วิทยาสาร 40 22 ตุลาคม 2515 หน้า
18-19 และหน้า 53-56

โฆษณการ, กรม การเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส โรงพิมพ์พานิชย์กุล 2483 64 หน้า

จิตรารณ สดปนาวรรณะ วิกฤตกาลสยาม ร.ศ.112 ปริญฐานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
วิทยาลัยวิชาการศึกษา 2516, 264 หน้า

ณรงควิชิต, พระ (เลื่อน ณ.นคร) จดหมายเหตุ ร.ศ.112 ที่ระลึกในงานพระราชทาน
เพลิงศพเสวกตรี พระอภิรักษ์อัมพรสถาน 2483, 90 หน้า.

ณัฐวดี สุทธิสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1 แพรวพินทยา 2516,
661 หน้า

คำรกราชาภาพ, สมเด็จพระเจ้า นิทานโบราณคดี พิมพ์ครั้งที่ 9 แพรวพินทยา 2501,
655 หน้า

เทิม สิงห์สุต ฝั่งขวาแม่น้ำโขง คลังวิทยา 2490, 618 หน้า

ถวิล อยู่เย็น การเสียดินแดนของชนเชื้อชาติไทย กรมยุทธศึกษาทหารบก พระนคร
2513, 60 หน้า

_____ . สรุปเหตุการณ์สำคัญสมัยรัชกาลที่ 4-5 พ.ศ.2394-2453 กรมยุทธการ
ทหารบก พระนคร 2511, 100 หน้า

ทรงศรี อัจจุรณ การแก้ไขสนธิสัญญาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศมหาอำนาจใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมาคมสังคมศาสตร์ 2506,
357 หน้า

เทศาภิบาล เล่มที่ 7 แผ่นที่ 37 วันที่ 1 เมษายน ร.ศ.128

นาวิกศาสตร์ ฝรั่งเศส - สยาม หน้า 503-531 15 สิงหาคม 2474 และหน้า 698-
736 15 กันยายน 2474

บรรเทิง ยันติโกเศศ จังหวัดตราด 2515, 212 หน้า

บุรุษราชรัตนราชพัลลภ, พระยา ความทรงจำเรื่องประพาสยุโรป ร.ศ.116

ประยูทธ สิทธิพันธ์ แผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง สำนักพิมพ์ธรรมเสรี พระนคร
2501, 341 หน้า

ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงบริหารราชการ
แผ่นดิน ภาคที่ 4 สำนักนายกรัฐมนตรี 2512, 491 หน้า

ประพัฒน์ กรีนรงค์ พระชีวประวัติและงานของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ
แพรวพินทยา 2515, 670 หน้า

พระราชหัตถเลขา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ จอมพล ส. ธนะรัชต์ 2507, 346 หน้า

พระราชนิพนธ์ในหลวงรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสจันทบุรี พิมพ์แจกในงานศพนางคิมเสี่ยว
อังสุสิงห์ 2508, 78 หน้า

พระราชนิพนธ์ในหลวงรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสจันทบุรี และอักษรานุกรมภูมิศาสตร์จังหวัด
จันทบุรี พิมพ์แจกในงานศพคุณแม่เลี่ยน แกล้งแกล้วกลา 2484, 180 หน้า

พระบริหารเทพธานี พงศาวดารไทย เล่ม 3, เรื่องข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสกับข้าหลวงสยาม
กำลังปรึกษาการปักปันเขตแดน เมืองตราด 2515, 287 หน้า

พลกุล อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
ปิฎกนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ประสานมิตร 2514, 214 หน้า

พิจารณาพลกิจ, พระ ไทยเรียกร่องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส พิมพ์แจกในงานฉาปนกิจศพ
นางนราพานิช (หยาบ กุลละล้มพะ) ตราด 2484, 128 หน้า

ไพโรจน์ ชัยนาม เรื่องการค้าและการต่างประเทศ ไทยวัฒนาพานิช 2516, 174
หน้า

ไพศาล ไชวาทตระกูล ฝรั่งเศสและหัวเมืองภาคตะวันออกของไทย 25 กุมภาพันธ์
2512

ไมเรล กาเบรียล ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุง-
สยาม ดวงเพ็ญ พันธุ์หงษ์ แปล กรมศิลปากร 2516, 93 หน้า

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 23 แผ่นที่ 2 วันที่ 8 เมษายน ร.ศ.125

ราชเสนา, พระยา, อำมาตย์เอก ประมวลหนังสือสัญญาใหญ่และอนุสัญญาระหว่างกรุง
สยามกับประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่ฉบับลงวันที่ 15 ส.ค. 2399 (1856) ถึง
ฉบับลงวันที่ 25 ส.ค. 2469 (1926), 2470, 203 หน้า

ราชเสนา, พระยา, อำมาตย์เอก ประมวลหนังสือสัญญาใหม่และอนุสัญญาระหว่างกรุง
สยามกับประเทศฝรั่งเศส กับคำอธิบายประกอบและหนังสือสัญญาโบราณ ครั้ง
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รวบรวมพิมพ์แจกในงานศพของอำมาตย์ตรี
ฉิน เอี่ยมสุทธา 2516, 144 หน้า

วิจิตรวาทการ, หลวง ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 7-8 กล่าวคือ ประวัติของสยาม
(ตอนปลาย) พิมพ์ครั้งที่ 1 โรงพิมพ์วิริยานุกาพ 2473, 392 หน้า

_____. การเสียดินแดนไทยแก่ฝรั่งเศส พิมพ์แจกในงานศพคุณยายแจ่ม สติศิริ
บนทบุรี 2483, 68 หน้า

_____. ไทยเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส โรงพิมพ์สมรรถภาพ 2484,
128 หน้า

_____. ปรากฏการณ์ประวัติศาสตร์ เสริมวิทยะบรรณการ 2516, 312 หน้า

วชิรญาณ ฝรั่งเศสไคยวน เล่ม 1 ตอน 1 ร.ศ.113 หน้า 154-172

สงวน อันคง สัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ แพร่พิทยา 2504,
476 หน้า

สาครชเชตต์, หลวง จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรี ตั้งแต่ พ.ศ.
2436-2447 แพร่พิทยา พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2515, 802 หน้า

สิทธิสยามการ, หลวง สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ พิมพ์แจก
ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสิทธิสยามการ 2506, 341 หน้า

สนธิสัญญาและกฎหมาย, กรม สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับ
ต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ เล่ม 3 โรงพิมพ์พระจันทร์ 1969,
207 หน้า

สุนทร หิรัญวงษ์ สภาพการณ์ในช่วงสมัยกรุงปฏิรูปการปกครองมณฑลที่เกิดขึ้นในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434-2453 ปริญา
นิพนธ์ กศ.ม. ประสานมิตร 2518, 374 หน้า

สมชัย อนุมานราชชน การทูตไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา โรงพิมพ์ไทยเซหม พระนคร
 2493, 171 หน้า

สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์ การปฏิรูปภาษีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ปริญานิพนธ์ กศ.ม. ประสานมิตร 2515

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 3
 คุรุสภา 2504, 324 หน้า เล่ม 4 2505, 297 หน้า

สิริ เปรมจิต สยามกับอินโดจีนฝรั่งเศส 2491

สุวิทย์ พักขาว ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส ตั้งแต่ ร.ศ.
112-ร.ศ. 126 (ค.ศ. 1893-ค.ศ. 1907) ปริญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
ประสานมิตร 2518, 309 หน้า

สวัสดิ์ จันทน์, และ แชน บัจจุสานนท์ กรณีพิพาทไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำ
เจ้าพระยา สมัย ร.ศ. 112 กรมยุทธศึกษาทหารเรือ 2510, 264 หน้า

สาส์นสมเด็จพระ ภาควัฒนที่ 34 มูลเหตุอันอยู่ในเมืองไทย

องค์การคำคุณุสภา ประชุมพงศาวดาร เล่ม 18 (ประชุมพงศาวดาร ภาควัฒนที่ 31)
 องค์การคำคุณุสภา 2509, 280 หน้า

_____ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 20 (ประชุมพงศาวดาร ภาควัฒนที่ 33-34)
 องค์การคำคุณุสภา 2510, 332 หน้า

อช บุนยานนท์ ฝรั่งเศส - สยาม ร.ศ.112 รายงานการเกินเรือของโคเมก จาก
 นาวิกศาสตร์ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ 15 มิถุนายน 2474 หน้า 245-270

Arnold Knight, Tweentieth Century Impression of Siam.

Burns, Edward McMall, Western Civilization Their History and
Their Culture, 6th edition 1963, pp. 1083.

"The Far East" The Times. 13th May 1896.

"France and Siam" The Daily Chronicle, Friday, January 6, 1899.

"France's Attitude Towards Siam" Pall Mall Gazette, January 7,
 1899.

"France and Siam" The Daily Graphic, Monday, January 9, 1899.

Hall D.G.E., A History of South East Asia, St. Martin's Press
 Inc., N.Y. 1955, pp. 956.

Langer William Leonard, The diplomacy of Imperialism, 2nd
 Edition Alfred A Knopf New York 1956, pp. 797.

ML. Manich Jumsai, King Mongrut & Sir John Bowring Chalermnit,
 pp. 240.

Neon Snidvongs, "The Development of Siam Relations with Britain
and France in the Reign of King Mongkut 1851-1868."
 Doctoral Thesis.

Perry Kenneth, The Far Eastern Quarterly Vol. 1 No. 1 Nov. 1941

"Thailands Quarrel with France in Perspective" London,
Eartham College, pp. 25-42.

Stephen Robert H., The History of French Colonial Policy 1870-
1925 Frank Cass & Co., Ltd., 1963, pp. 741.

"Siam" The Times 16th. May 1896.

Wood, W.A.R., A History of Siam Bangkok 1924, pp. 300.

ភាគដង្វក

ภาคผนวก ก.

หนังสือสัญญา อนุสัญญาและข้อตกลงต่าง ๆ

จาก

ประมวลหนังสือสัญญาใหญ่และอนุสัญญาระหว่างกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศส

ของพระยาราชเสนา (สโร เทพหัสดินทร ๗ อมรยา)

หนังสือสัญญาเรื่องสุรา
ทำกับคอเวือนแมนต์ฝรั่งเศส

ปีเถาะนพศก จุลศักราช 1229 ปี กุศศักราช 1867
 วันที่ 291^๖

คอเวือนต์พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส แลคอเวือนแมนต์พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม มีความปรารถนาทั้งสองฝ่ายให้ผลประโยชน์เพื่อกันและกันหนังสือสัญญาที่ทำไว้ที่บางกอก วันที่ 15 เดือนอภินิหาร คุศศักราช 1856 บังคับให้ตั้งขึ้นโดยยอมทำหนังสือสัญญาว่าด้วยเรื่องสุรา ฝ่ายผู้ครองกรุงฝรั่งเศสได้ตั้งให้มองซิเออร์ เลอมาร์กิลีอเนนเด-มูซซิกีเออ มินิสเตอร์ว่าการต่างประเทศ ฝ่ายผู้ครองกรุงสยามได้ตั้งให้พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ราชทูต พระราชเสนาเป็นอุปทูต ได้ตกลงกันทำหนังสือสัญญาเรื่องสุราตามวามานี้

ข้อ 1 ว่า คนอยู่ในสปีเยฝรั่งเศสเสียค่าธรรมเนียมร้อยชักสามแล้ว จะเอาสุราประเทศซึ่งเป็นของกลั่นกัก ไม่ใช่เป็นของกลั่นกัก บรรทุกด้วยกำปั่นประเทศใด ๆ เข้ามาในทางประเทศสยามก็ได้ สุรานั้นมีผู้จะไปเที่ยวขายตามหัวเมืองก็ไ้ตามสะดวก ไม่ห้ามแลไม่ต้องเสียภาษีอีก เว้นแต่ที่กำหนดในข้อสัญญาที่ว่าไ้ตกลงมานี้

ข้อ 2 ว่า ผู้ซึ่งจะเอาสุราทางประเทศซึ่งเป็นของกลั่นกัก ไม่ใช่ของกลั่นกักไปขายปลีก ต้องขอหนังสือลายเซ็น สำหรับตัวแก่เจ้าพนักงานฝ่ายช่างไทย เจ้าพนักงานฝ่ายช่างไทยจะให้ ชัดไม่ได้

ข้อ 3 ว่า ถ้าจะขอลายเซ็นไปขายสุราซึ่งเป็นของกลั่นกักกว่าลิตรหนึ่ง คิดเป็นเงินแฟรงค์หนึ่ง 65 เซนติม เป็นเงินตราสองสลึง หนังสือสำหรับลายเซ็นนั้นใช้ได้จำเพาะสำหรับโรงเคี้ยวหรือเรือลำเคี้ยวแลในเขตรกำหนดเมืองเคี้ยว

ข้อ 4 ว่า ผู้จะเอาหนังสือลายเซ็นไม่ต้องเสียค่าเสมียนค่าตรา ถ้าผู้เอาลายเซ็นเอาสุรามีราคาต่ำกว่าลิตรหนึ่ง คิดเป็นเงินแฟรงค์หนึ่งหกสิบห้าเซนติม เป็นเงินตราสองสลึงไปขายปลีก เจ้าพนักงานเรียกเอาค่าธรรมเนียมได้ปีหนึ่ง ไม่ให้เกินเงิน 80 บาท ถ้าผู้ขายสุรามีราคาต่ำกว่าขายด้วยกันต้องเสียค่าลายเซ็นเหมือนกัน

ข้อ 5 ว่า ผู้ทำผิดไม่ถือตามหนังสือสัญญาจะเอาทำโทษปรับโทษไม่ให้เงิน 200 บาท ถ้าผู้ผิดนั้นเป็นคนในฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสจะเรียกตัวมาชำระปรับเหมือนกัน

ข้อ 6 ว่า ถ้าคนประเทศอื่นไม่ยอมถืออย่างเดียวกัน ตามว่าในหนังสือสัญญานี้ ทุกประการ คนอยู่ในบังคับฝรั่งเศสไม่ต้องถือเหมือนกัน ด้วยว่ามีข้อหนังสือสัญญาคฤศตจักราช 1865 ปี ว่าถ้าคนประเทศอื่นได้ผลประโยชน์ประการใด ฝรั่งเศสจะได้เหมือนกัน

ข้อ 7 ว่า ถ้าหนังสือสัญญาได้วิธีไฟเปลี่ยนกันแล้ว ไซ้ใดในกำหนด 5 ปี สิ้นกำหนด 5 ปี ถ้าคอเวอนเมนต์ทั้งสองฝ่ายไม่ยอมเปลี่ยน ไซ้ใดต่อไป ถ้าจะเปลี่ยนต้องบอกล่วงหน้าปีหนึ่ง สิ้นกำหนด 5 ปี คอเวอนเมนต์ทั้งสองฝ่ายจะเก็บหรือจะเปลี่ยนข้อหนึ่งข้อใดก็ได้ ตามแต่จะเห็นชอบด้วยกัน หนังสือสัญญานี้จะคงวิธีไฟเปลี่ยนกันที่บางกอก ในกำหนด 5 เดือน หรือเร็วกว่าตามแต่จะได ฝ่ายผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อประทับตราเป็นสำคัญ ทำไว้ที่กรุงปารีส วันที่ 7 เดือนอ็อกโท คฤศตจักราช 1867 ตรงกับวันพุธ เดือนเก้า ขึ้น 7 ค่ำ จุลศักราช 1229 ปีเถาะนพศก

ฯ พณฯ ที่สมุหพระกระลาโหม ขอไชยข้อสัญญาดังนี้ ๖ ความยอมไชยข้อสัญญาพร้อมด้วยท่านเจ้าพระยาศรีสุริวงศ ที่สมุหพระกระลาโหม เปรมิเออร์มิเตอร์ โดยพระนามของสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยามฝ่ายหนึ่ง แลท่านมอริเชียส เคานต์นอร์เบล เลอกรูต เป็น มินิสเตอร์ เบลินปอเทนจาร์ โดยพระนามแห่งสมเด็จพระเจ้านโปเลออน แอมเปเรอเคอฝรั่งเศส ฝ่ายหนึ่ง ด้วยคอเวอนเมนต์สยามฝ่ายหนึ่ง คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่ง มีใจพร้อมกันตกลงได้ตัดสินให้สำเร็จความไชยข้อสัญญาเรื่องสุราในปีคฤศตจักราช 1867 เป็นอย่างไร

ข้อ 1 ผู้รับหนังสือลายเซ็นนั้น ถ้าขายเหล้าราคาสูงไปต้องเสียเงินค่าลายเซ็น ถ้าขายเหล้าราคาต่ำกว่าลิตรหนึ่งเป็นเงิน 2 สลึง จึงต้องเสียเงินค่าลายเซ็น เพราะฉะนั้นต้องให้เจ้าพนักงานผู้มีอำนาจในการสุรา แลผู้ถืออำนาจกงสุลฝรั่งเศสไปตรวจดูเนื่อง ๆ อย่าให้เจ้าของโรงรับหนังสือลายเซ็นชักขวางไม่ให้เขาไป ถ้าเป็นทองไกลในหัวเมืองต่าง ๆ กงสุลจะให้หนังสืออำนาจแก่เจ้าพนักงานไทยไปตรวจได้ ในคนซึ่งเป็นสัปเยกฝรั่งเศส

ข้อ 2 ถ้าผู้รับหนังสือลายเซ็นไปแล้ว จะย้ายตึก จะย้ายเรือน จะย้ายโรง จะย้ายร้าน จะย้ายเรือ จะย้ายแพ ไปขายที่ตำบลอื่น ๆ ในแขวงเมืองเดียวกันนั้น ให้มารับหนังสือลายเซ็นใหม่ไม่ทรงเสียค่าอะไร

ข้อ 3 ผู้รับหนังสือลายเซ็นใหญ่เสียเงินซึ่งหนึ่งแล้ว ให้แถมเรือเล็กพายคนเดียว ออกเที่ยวเรขายเหลาโคสามลำ เรือเล็ก ๆ ที่เรขายนั้น ต้องรับลายเซ็นเล็กสำหรับลำทุก ๆ ลำ ต้องเสียเงินคาลายเซ็นลำละสามตำลึง ถ้าเป็นเรือใหญ่มีหลังคาเที่ยวเรจอดขายอยู่ทางวันคางคิน ต้องเสียเงินคาลายเซ็นใหญ่ลำละซึ่ง เหมือนตึก, โรง, ร้าน, แพ เหมือนกัน ถ้าไม่รับหนังสือใหญ่จะมาขอรับแทนหนังสือลายเซ็นเล็กนั้นไม่ได้

ข้อ 4 ห้ามไม่ให้ผู้รับหนังสือลายเซ็นใหญ่ลายเซ็นเล็กถมเหลากลับเหลาแลหน้ามาทาง ๆ ขายเอง ถ้าผู้ใดไม่ฟังกองปรับใหม่ตามกฎหมายแผ่นดินสยาม ความไขข้อหนังสือสัญญานี้ ได้ลงชื่อประทับตราทั้งสองฝ่าย ที่กรุงเทพมหานคร เมื่อ ๗ วันอาทิตย์ที่ 12 แรมสิบสามค่ำ ปีเถาะนพศก จุลศักราช 1229 ตรงกับวันที่เดือนธันวาคมเบอร์ ศกศักราช 1867 ปี

(ลงนาม) พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์

(ลงนาม) พระราชเสนา

(ลงนาม) Moustier

หนังสือสัญญา

ระหว่าง กรุงเทพมหานคร กับ กรุงฝรั่งเศส

วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

ค.ศ. 1893 พ.ศ. 2436

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม แลท่านประธานาธิบดีรีพับลิคกรุงฝรั่งเศส มีความประสงค์เพื่อจะระงับความวิวาท ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยที่ล่วงไปแล้วในระหว่างประเทศทั้งสองนี้ แลเพื่อจะผูกพันทางไมตรีอันได้มีมาหลายร้อยปีแล้ว ในระหว่างกรุงสยามแลกรุงฝรั่งเศสนั้นให้สนิทยิ่งขึ้น จึงได้ตั้งอรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ให้ทำหนังสือสัญญาฉบับนี้ คือ

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยามได้ตั้งพระเจ้านองยาเชอ กรมหลวงเทเวธวงศ์โรประการ ฅณภยันตรมหาจักรี แลแกรนด์ออฟฟิเชอร์ลียองคอนเนอร์ ฯลฯ เสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงสยามฝ่ายหนึ่ง

แลฝ่ายท่านประธานาธิบดี รีพับลิคกรุงฝรั่งเศส ได้ตั้งบองซิเออร์ ชาลส์ มารี เลอมีร์ เคอ วิลเลร์ ผู้ได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์ แกรนด์ออฟฟิเชอร์ ลียองคอนเนอร์ แลจูลวราภรณ์ อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มชั้นที่หนึ่ง แลที่ปรึกษาการแผ่นดินอีกฝ่ายหนึ่ง

ผู้ซึ่งเมื่อใดแลกเปลี่ยนตราตั้งมอบอำนาจ แลได้เห็นเป็นการถูกต้องตามแบบแผนนี้แล้ว ได้ตกลงทำข้อสัญญาดังมีต่อไปนี้

ข้อ 1 คอเวือนแม่น้ำ สยามยอมสละเสียซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ผังชายปากทวันออกแม่น้ำโขง แลในบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย

ข้อ 2 คอเวือนแม่น้ำสยาม จะไม่มีเรือรบใหญ่่นอยไปไว้หรือใช้เดินในทะเลสาบก็คี ในแม่น้ำโขงก็คี แลในลำน้ำแยกจากแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ภายในที่อันได้มีกำหนดไว้ในข้อต่อไปนี้

ข้อ 3 คอเวือนแม่น้ำสยามจะไม่ก่อสร้างคานค้ายู หรือที่อยู่ของพลทหารในแขวงเมืองพระตะบองแลเมืองนครเสียมราฐ แลในจังหวัด 25 กิโลเมตร (625 เส้น) บนฝั่ง

ชาวปากวันตกแม่น้ำโขง

ข้อ 4 ในจังหวัดซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น บรรดาการตระเวนรักษา จะมีแต่กองตระเวนเจ้าพนักงานเมืองนั้น ๆ กับคนโซ่เป็นกำลังแต่เพียงที่จำเป็นแท้ แลทำการตามอย่าง เช่นเคยรักษาเป็นธรรมเนียมในที่นั้น จะไม่มีพลประจำ หรือพลเกณฑ์สรรพด้วยอาวุธเป็นพลทหารอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในที่นั้นด้วย

ข้อ 5 คอเวือนแม่น้ำสยามจะรับปรึกษา กับคอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศส ภายในกำหนด 6 เดือนขึ้นไป ในการที่จะจัดการเป็นวิธีการค้าขาย แลวิธีตั้งด่านโรงภาษีในที่ตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 นั้น แลในการที่จะแก้ไขข้อความสัญญา ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช 1218 ศกศักราช 1856 นั้นด้วย คอเวือนแม่น้ำสยามจะไม่เก็บภาษีสินค้าเข้าออกในจังหวัดที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 แลเวลานั้น จนกว่าจะได้ตกลงกัน คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสจะไต่ทำตอบแทนให้เหมือนกันในสิ่งของที่เกิดจากจังหวัดที่กล่าวนี้สืบต่อไป

ข้อ 6 การซึ่งจะอุดหนุนการเดินเรือในแม่น้ำโขงนั้น จะมีการจำเอนที่จะทำได้ในฝั่งชาวปากวันตกแม่น้ำโขงโดยการก่อสร้างกัณฑ์ หรือตั้งท่าเรือจอดกัณฑ์ ทว่าที่ไว้พื้นแลดานกัณฑ์ คอเวือนแม่น้ำสยามรับว่า เมื่อคอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสขอแล้ว จะช่วยตามการจำเอนที่จะทำให้สะดวกทุกอย่างเพื่อประโยชน์นั้น

ข้อ 7 คนชาวเมืองฝรั่งเศสกัณฑ์ คนในบังคับหรือคนอยู่ในปกครองฝรั่งเศสกัณฑ์ ไปมาค้าขายใดโดยสะดวกในตำบลซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 เมื่อถือหนังสือเดินทางของเจ้าพนักงานฝรั่งเศสในตำบลนั้น ฝ่ายราษฎรในจังหวัดอันได้กล่าวไว้นี้จะได้รับผลเป็นการตอบแทนอย่างเดียวกันด้วยเหมือนกัน

ข้อ 8 คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสจะตั้งกงสุลใดในที่ใด ๆ ซึ่งจะคิดเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของกันอยู่ในการป้องกันของฝรั่งเศสแลมีที่เมืองนครราชสีมา แลเมืองน่าน เป็นต้น

ข้อ 9 ถ้ามีความขัดข้องไม่เห็นต้องกันในความหมายของหนังสือสัญญานี้แล้ว ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นจะเป็นหลัก

ข้อ 10 สัญญานี้จะไต่ตรวจแก้เป็นใช้ได้ภายในเวลา 4 เดือน ตั้งแต่วันลงชื่อกันนี้

อรรถราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย ซึ่งได้กล่าวข้อไว้ข้างต้นนั้น ได้ลงข้อแ
 ได้ประทับตราหนังสือสัญญา 2 ฉบับ เหมือนกันไว้เป็นสำคัญแล้ว
 ได้ทำที่ราชวัลลภ

กรุงเทพฯ ๗ ๗ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒

(ลงพระนาม) เหวะวงศ์ยุโรปการ

(ลงนาม) เลอ มีร์ เทอ วิลเล่

สัญญาซื้อขาย

ท่านผู้มีอำนาจเต็มในการที่หาสัญญาทั้งสองฝ่ายได้จัดการตกลงในสัญญานี้
บรรดาการทั้งหลายแลข้อความทั้งปวง ซึ่งพึงนำไปให้เป็นการอันใดกระทำสำเร็จตาม
หนังสือสัญญานี้ใหญ่ซึ่งทำไว้ลงวันนี้ แลตามหนังสืออันมีเกณฑล ที่ได้รับแล้วเมื่อวันที่
5 สิงหาคม ที่ล่วงมาแล้วนั้น เป็น

ข้อ 1 ว่าท่านหลังที่สุดของทหารฝ่ายสยามที่ฝั่งซ้ายปากวันออกแม่น้ำโขงนั้น
จะต้องเลิกถอนมาอย่างช้าที่สุดภายในเดือนหนึ่ง ตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน

ข้อ 2 ว่าบรรดาป้อมค่ายคูอันอยู่ในจังหวัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3 ของหนังสือสัญญานี้
ฉบับใหญ่ที่หาไว้วันนี้แล้ว จะต้องรื้อถอนเสียให้สิ้น

ข้อ 3 ผู้ก่อการพยายามความร้ายที่มุ่งเชิงคำแลที่คำวนั้น เจ้าพนักงานฝ่าย
สยามจะไต่ชำระตัดสิน แลผู้แทนกรุงฝรั่งเศสจะไต่ช่วยในการตัดสิน แลจะกำกับการลงโทษ
ตามคำตัดสินนั้น คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสรักษาอำนาจไว้ในการที่จะเห็นชอบว่าคำตัดสินลง
โทษนั้นจะพอสมควรหรือยัง ถ้ายังไม่เห็นพอแล้ว ก็ขอให้ทั้งศาลซึ่งมีพระลาการผู้ใดคอเวือน
แม่น้ำฝรั่งเศสจะกำหนดพิจารณาด้วยทั้งสองฝ่ายนั้นตัดสินใหม่

ข้อ 4 ว่าคอเวือนแม่น้ำสยามจะต้องส่งให้ตามใจราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ฯ
หรือเจ้าพนักงานฝรั่งเศสที่พรมแดนนั้น บรรดาคนในบังคับฝรั่งเศส คนญวน คนลาว ชาวที่
อยู่ฝั่งซ้ายปากวันออกแม่น้ำโขงแลคนเขมร ผู้ที่ตองกักขังอยู่ด้วยสรรพเหตุใดใดนั้นทั้งสิ้น
คอเวือนแม่น้ำสยามจะไม่ขัดขวางอย่างใดอย่างหนึ่งในการที่คนชาวเมืองในฝั่งซ้ายปาก
วันออกแม่น้ำโขงนั้นจะกลับไปบ้านเมืองเดิม

ข้อ 5 ว่าบางเบียนแห่งมุ่งเชิงคำกับพวกพ้องของเขานั้น เจ้าพนักงานกรมท่า
ผู้หนึ่งจะไต่เข้าไปส่งยังสถานราชทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเทพฯ ฯ พร้อมกับธงฝรั่งเศส แลเครื่อง
อาวุธ ซึ่งเจ้าพนักงานสยามได้จับไว้

ข้อ 6 คอเวือนแม่น้ำฝรั่งเศสจะไต่ตั้งอยู่ต่อไปที่เมืองจันทบุรีจนกว่าจะได้กระทำ
การสำเร็จแล้วตามข้อความในหนังสือสัญญานี้ แลเป็นคนว่า จนถึงเวลาที่เลิกถอนออกจาก

ที่เสร็จ แลเป็นการสงบเรียบร้อยทั้งฝั่งซ้ายฟากขวานอก แลฝั่งขวาฟากวันตกเพียง
จังหวัดที่กล่าวไว้ในหนังสือสัญญาฉบับใหญ่ที่ทำไว้วันนี้ขอ 3 นั้น

อัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มทั้ง 2 ฝ่าย ได้ลงชื่อแลได้ประทับตราหนังสือสัญญา
นอญนี้ไว้เป็นสำคัญแล้ว

ได้ทำไว้ 2 ฉบับเหมือนกัน ที่ราชวัลลภ

กรุงเทพ ฯ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

(ลงพระนาม) เหวะวงศ์โรปการ

(ลงนาม) เคอ มีร์ เคอ วิเลอร์

บรรพที่เก้า

พระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์วิโรปการ ทรงวิตกว่าจะเลิกถอนท่าน
บางแห่งที่อยู่ไกล ๆ นั้นไม่ทันในวันที่ 5 ตุลาคม ด้วยมีสิ่งมีอันที่จะทำไปไม่ได้จริง ๆ อยู่
ท่านมองซิเออร์ เลอ มีร์เคอว์เลอร์ตอบว่า เปนอันพอสมควรแล้ว ที่คอเวอน
แมนส์ยามจะขอเวลาให้เลื่อนเข้าไปอีก บอกข้อตำบลด่านกับเวลาที่สุกเสียขณะเมื่อได้ชี้
แจงให้เห็นเหตุอันสมควรว่าจำเป็นที่จะเข้าไปอีกเมื่อใด ก็คงจะยอมตกลงให้เลื่อนเวลา
เมื่อนั้น

พระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์วิโรปการ ทรงถามว่า ความในข้อ 2
นั้นชักจูงไปถึงท้องเรือป้อมปราการโบราณที่ไม่ใช่แล้วแต่ที่ไปใช้สำหรับทหารมาหลายปีนาน
แล้ว แลเป็นที่มีลักษณะสำคัญในพงศาวดารเหมือนอย่างเช่น กำแพงเมืองพระตะบองเป็น
ต้นนั้นด้วยหรือ

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า อันป้อมค่ายคู่นั้นคงเข้าใจว่า การก่อสร้าง
สำหรับกับการทหารซึ่งจะใช้ต่อสู้ได้เท่านั้น ไม่ได้เลงเอาถึงกำแพงเมืองซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ
ในพงศาวดาร

พระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์วิโรปการ ทรงถามว่า ศาลสำหรับ
อุทธรณ์ความตามข้อ 3 นั้นตั้งที่แห่งใด

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ศาลนี้จะตั้งในกรุงเทพฯ

พระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์วิโรปการ ทรงถามว่า คำว่า
"ศาลปนกัน" นั้น หมายความว่าอย่างไร

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กล่าวถึงศาลซึ่งมีทะเลการไทยกับฝรั่งเศส

พระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วรวงศ์วิโรปการ ทรงเห็นว่าความข้อนี้ ก็จะ
เปนเหตุให้คนไทยต้องพินไปเสียจากทะเลการของชนตามธรรมดาถ้าเป็นมา

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า กรุงสยามเป็นเมืองที่มีอำนาจศาล แลการ
อันนี้ก็ไม่ได้อคิดทำขึ้นอย่างใหม่ ด้วยมีศาลปนกันตั้งอยู่แล้ว ในความข้อ 5 สัญญา
นั้น

พระเจ้านองยาเซอ กรมหลวงเทเวศวร์โรปกการ ทรงถามว่า บางเป็นนได้
เข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสเสียแล้ว แลเมื่อการเป็นดังนี้จะให้เจ้าพนักงานพาตัวไปส่งยัง
ราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ๗ ไม่ได้

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า ถ้าบางเป็นนเข้าไปอยู่ในแดนฝรั่งเศสแล้ว
ความขื่อนักไม่ของทำกำรอยู่เอง การที่ยังยืนความขื่อนักได้ก็เพราะเป็นการจำเป็นที่
คอเวอนเมนต์สยามจะต้องทำให้เห็นจริงว่า คนผู้นี้ได้กลับคืนไปจริงแล้ว เหตุนี้พระเจ้า
นองยาเซอ ๗ จะของทรงมีหนังสือต่างหากให้ทราบว่ แต่ที่คำบลใดซึ่งบางเป็นนได้ออก
ไปจากแดนสยามเพื่อที่จะได้ทราบได้ว่าไปอยู่ในแห่งใดด้วย ความขื่อนักของไซไตในตัว
ลามแลทหารญวนนั้นด้วยเหมือนกัน ถ้าบางเป็นนแลคนในบังคับฝรั่งเศสอื่น ๆ นั้นยังอยู่ใน
กรุงสยามแล้ว ขอความนี้ก็เป็นอันไซไตในความขอ 6 นั้น

พระเจ้านองยาเซอ กรมหลวงเทเวศวร์โรปกการ ทรงขอให้อธิบายความใน
คำว่าการสงบเรียบร้อยนั้น

อรรคราชทูตผู้มีอำนาจเต็มตอบว่า คอเวอนเมนต์ฝรั่งเศสสงวนความขื่อนักไว้
เพื่อที่จะเกิดความยุ่งยากหรือจลาจลซึ่งคนไทยจะไปก่อเหตุขึ้น

ในกรมหลวง ๗ ทรงวิทกว่า ตามความที่วานี้ก็จะมีผู้หาเหตุกล่าวอยู่ได้เสมอว่า
การยังไม่สงบเรียบร้อย ว่าคนไทยไปก่อการนั้นขึ้น

มองซิเออร์ เลอ มีร์ เคอ วิเลร์ ว่าหนังสือสัญญาทางไมตรีแลสัญญาน้อยนี้
ทำด้วยความเชื่อกันโดยสุจริต แลว่าความสำคัญที่เชื่อกันโดยสุจริตนี้ย่อมเป็นใหญ่ในกิจการ
งานของผู้นี้มีอำนาจเต็มสำหรับทำสัญญา แลว่าถ้าโต้เถียงกันในความเชื่อกันโดยสุจริตนี้แล้ว
ก็ไม่มีทางที่จะปฤกษหาหรือกันได้อยู่เอง

ในกรมหลวง ๗ ทรงถามว่า จะนับเอาได้หรือไม่ ว่าจะเลิกถอนไปจากจันทบุรี
ในเวลาเมื่อทหารไทยได้เลิกถอนกลับคืนมาหมดแล้ว

มองซิเออร์ เลอ มีร์ เคอ วิเลร์ ตอบว่า ยังไม่ได้ถอน การนี้ที่แรกคอเวอน
เมนต์ฝรั่งเศสต้องให้เห็นจริงว่า คอเวอนเมนต์สยามได้กระทำสำเร็จตามขอความใน
หนังสืออันทิมะกาลนั้นเสียก่อน

ในกรมหลวง ๗ ทรงถามว่า จะได้อำอย่างไรจึงจะเห็นความจริงของคอเวอน
เมนต์สยาม เพื่อที่จะได้ถึงเวลาเลิกถอนไปจากจันทบุรีนั้น

มองซิเออร์ เลอ มิร์ เคอ วิลเล่รฺ คอบว่า คอเวอนแน้นต์ฝรังเศสไม่มีความ
ประสงค์ที่จะรักษาเมืองจันทบุรีไว้ แลว่าประโยชน์ที่หมายของฝรังเศสนั้น ก็มีแต่จะเร่ง
ให้ทำการไหแล้วแก่กันเร็ว เพื่อที่จะได้ไม่เปลืองเงินที่ใช้ในการตั้งอยู่ที่นี่ แลว่าการ
อันนี้ก็ยอมอาศรัยความเชื่อกันโดยสุจริตเท่านั้น

เขียนที่ราชวัลลภ

กรุงเทพ ฯ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

(ลงพระนาม) เทวะวงศ์วโรปการ

(ลงนาม) เลอ มิร์ เคอ วิลเล่รฺ

หนังสือสัญญา

ระหว่าง

กรุงสยาม กับ กรุงฝรั่งเศส

ทำเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122

สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แลท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศส มีความปรารถนาจะผูกพันทางไมตรี แลจะให้ความไว้วางใจซึ่งมีอยู่ต่อกัน ในระหว่างประเทศทั้งสองมั่นคงขึ้น แลเพื่อจะระงับความยากบางอย่าง ซึ่งได้เกิดขึ้นจากการที่ความของหนังสือสัญญาใหญ่น้อยที่ไต่ทำไว้เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 จึงได้ตกลงทำหนังสือสัญญาน้อยขึ้นใหม่นับหนึ่ง เพื่อประโยชน์จึงได้แต่งตั้งผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่าย คือ

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น

พระยาสุริยานุวัตร อรรคราชทูตพิเศษ แลผู้มีอำนาจเต็มของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ณ สำนักท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศส เครื่องราชอิสริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่หนึ่ง แลเครื่องอิสริยาภรณ์ เลยของคอนเนอรันที่สอง ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ฝ่ายท่านประธานาธิบดีรีพับลิคฝรั่งเศสนั้น

มองซิเออร์ เทโอฟิล เกลคาลเซ เดปูเต เสนาบดีว่าการต่างประเทศ
 ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ผู้ซึ่งเมื่อได้ส่งหนังสือมอบอำนาจให้ตรวจดูซึ่งกันแลกัน เห็นเป็นอันถูกต้องแบบอย่างดีแล้ว ได้ประกาศกันทำสัญญาเป็นข้อดังต่อไปนี้

ข้อ 1

เขตแดนในระหว่างกรุงสยามกับกรุงกัมพูชานั้น ตั้งขึ้นตั้งแต่ปากคลองกะพงพูล

ข้างฝั่งชายทะเลสาปเป็นเส้นเขตรแดนตรงทิศตะวันออก ไปจนถึงคลองกะพงจาม
 ตั้งแต่ที่นี้ต่อไปเขตรแดนเป็นเส้นตรง ทิศเหนือขึ้นไปจนถึงภูเขามองรัก (คือ
 ภูเขามันทัก) ก่อนนั้นไป เขตรแดนเนื่องไปตามแนวยอดภูเขามันน้ำในระหว่างดินแดน
 น้ำตกน้ำแสนแลดินแดนน้ำตกแม่น้ำของ ฝ่ายหนึ่ง กับดินแดนน้ำตกน้ำอื่นอีกฝ่ายหนึ่ง จน
 ไปถึงภูเขามองรัก แล้วต่อเนื่องไปข้างทิศตะวันออกตามแนวยอดภูเขามันน้ำจนถึงแม่น้ำ
 ของ ตั้งแต่ที่นั้นขึ้นไป แม่น้ำของเป็นเขตรแดนของกรุงสยามตามความขอ 1 ในหนังสือ
 สัญญาใหญ่ ณ วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112

ขอ 2

ฝ่ายเขตรแดนในระหว่างเมืองหลวงพระบางข้างฝั่งขวาแม่น้ำของ แลเมือง
 พิไชยกับเมืองน่านนั้น เขตรแดนตั้งแต่ปากน้ำเหืองที่แยกแม่น้ำของ เนื่องไปตามกลาง
 ลำน้ำเหืองจนถึงที่แยก ปากน้ำตาม เลยขึ้นไปตามลำน้ำตามจนถึงยอดภูเขามันน้ำ
 ในระหว่างดินแดนน้ำตกแม่น้ำของ แลดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงที่แห่งหนึ่งที่
 เขาภูแกนดิน ตั้งแต่ที่นี้ เขตรแดนต่อเนื่องขึ้นไปทางทิศเหนือ ตามแนวยอดเขามันน้ำใน
 ระหว่างดินแดนน้ำตกแม่น้ำของ แลดินแดนน้ำตกแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงปลายน้ำ
 คอบ แล้วเขตรแดนต่อเนื่องไปตามลำน้ำคอบจนถึงกับแม่น้ำของ

ขอ 3

จะได้กำหนดเขตรแดนในระหว่างกรุงสยามกับดินแดนที่เป็นแผ่นดินอินโดจีน
 ฝรั่งเศส รัฐบาลทั้งสองฝ่ายที่ได้ทำสัญญากันนี้ ทางจะตั้งข้าหลวงผสมกันไปทำการกำ
 กำหนดเขตรแดนนี้ การกำหนดเขตรแดนนี้จะทำตามเขตรแดนที่ได้กำหนดไว้ในข้อ 1
 แลข้อ 2 ทั้งจะกำหนดลงในดินแดนที่อยู่ในระหว่างทะเลสาปกับทะเล

เพื่อจะกระทำให้การของข้าหลวงผสมสะดวกขึ้น แลเพื่อจะหลีกเลี่ยงเสียจาก
 ความยากทุกสิ่งทุกอย่างที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในการกำหนดเขตรแดนในดินแดนซึ่งอยู่ใน
 ระหว่างทะเลแลทะเลสาปนั้น เมื่อก่อนที่จะตั้งข้าหลวงผสม รัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะตกลงกัน

เสียก่อนว่าจะกำหนดที่สำคัญแห่งใดเป็นที่หมายกำหนดเขตแดนในดินแดนนี้ แห่งใดเป็น
เขตแดนที่จะจกทะเล เป็นต้น

จะไต่ตั้งข้าหลวงผสม และข้าหลวงนี้จะตั้งขึ้นทำการใน 4 เดือน ภายหลังจากวันรับ
อนุญาโตโฆหนังสือสัญญาฉบับนี้

ข้อ 4

รัฐบาลสยามยอมเสียสละอำนาจ ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินเมืองหลวงพระบางที่
อยู่ข้างฝั่งขวาแม่น้ำของ

เรือค้าขายแลแพไม้ ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของคนไทย มีอำนาจที่จะขึ้นลงไต่โดย
สะดวก ปราศจากการชักขวางในทอนแม่น้ำของซึ่งไหลตลอดที่ดินแดนของเมืองหลวงพระ
บาง

ข้อ 5

เมื่อได้ตกลงกันตามข้อความ ซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อ 3 ตอนที่ 2 ว่าด้วยเรื่องการ
กำหนดเขตแดนในระหว่างทะเลสาบแลหเลแล้ว แลเมื่อรัฐบาลสยามได้แจ้งความให้เจ้า
พนักงานฝรั่งเศสทราบโดยทางราชการว่า ที่ดินแดนซึ่งเป็นผลแห่งการที่จะได้ตกลงกัน กับ
ที่ดินแดนซึ่งอยู่ข้างทิศตะวันออกของเขตแดน ตามที่ได้กำหนดลงไว้ในข้อ 1 ข้อ 2 ในหนังสือ
สัญญาฉบับนี้ว่า เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะรับเอาได้เมื่อใดแล้ว กองทหารฝรั่งเศสซึ่งได้
เข้านั่งอยู่ในเมืองจันทบุรีชั่วคราวหนึ่งคราวหนึ่ง ตามหนังสือสัญญาวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโก-
สินทรศก 112 จะออกจากเมืองจันทบุรีในทันใด

ข้อ 6

ข้อสัญญาข้อ 4 ในหนังสือสัญญาใหญ่วันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112 นั้น
เป็นอันยกเลิก เปลี่ยนเป็นข้อสัญญาตามความต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรับสัญญาว่า พลทหารซึ่งจะได้อภัยโทษหรือจะ
ให้ตั้งประจำอยู่ในเขตแดนที่ลุ่มแม่น้ำของข้างฝ่ายกรุงสยามนั้น จะเป็นพลทหารชาติไทยอยู่
ในบังคับบัญชาทหารชาติไทยอยู่เสมอ มีความยกเว้นอย่างเดียวกับสัญญาข้อนี้ให้เป็นประ
โยชน์แก่ตำรวจชาวไทย ซึ่งนายทหารชาติเดนมาร์กบังคับอยู่ในขณะนี้ ถ้ารัฐบาลสยามปรารถนา
จะเปลี่ยนนายทหารเหล่านี้ให้เป็นนายทหารของชาติอื่น รัฐบาลจะปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาล
ฝรั่งเศสก่อน

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องของค่ายแขวงเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณ
นั้น รัฐบาลสยามสัญญาจะให้มีค่ายพลตระเวนซึ่งเป็นที่ต้องการสำหรับรักษาความสงบเรียบ
ร้อย คนที่จะให้เป็นพลตระเวนนี้ จะเกณฑ์เอาแคว้นที่เป็นชาวเมือง ๗ ที่นั้น

ข้อ 7

ถ้าในกาลภายหน้า รัฐบาลสยามปรารถนาจะทำท่าเรือ คลอง ทาง รถไฟ ที่ใน
ดินแดนลุ่มน้ำตกแม่น้ำของฝ่ายข้างฝ่ายของกรุงสยาม (มีทางรถไฟที่จะให้เป็นการติดต่อจาก
กรุงเทพ ฯ ไปถึงที่แห่งใดในแคว้นลุ่มน้ำนี้โดยเฉพาะ) แม้ว่าจะทำการเหล่านี้ไปมิได้แต่
โดยลำพังเจ้าพนักงานไทย แลโดยทุนของไทย รัฐบาลสยามจะปรึกษาให้ตกลงกันกับรัฐบาล
ฝรั่งเศส ส่วนการที่จะทำสำหรับให้การต่าง ๆ ที่กล่าวนี้เป็นผลประโยชน์ขึ้นก็เหมือนกัน

ในการที่จะใช้ท่าเรือ คลอง ทางรถไฟ ในแคว้นลุ่มน้ำตกแม่น้ำของฝ่ายของ
กรุงสยามก็ดี ทั้งภายในพระราชอาณาเขตร่นอกไปจากแคว้นนี้ก็ดี เป็นความเข้าใจกันว่า
จะไม่ต้งพิกัดเก็บเงินให้ต่างกัน ให้เป็นการผิดไปจากหลักฐาน ซึ่งจะต้งทำให้เสมอกันใน
การค้าขาย ดังได้สัญญาไว้ในหนังสือสัญญาทั้งหลายที่กรุงสยามได้ลงชื่อ

ข้อ 8

ในที่ที่จะทำการให้สำเร็จไปตามความข้อ 6 ของหนังสือสัญญาใหญ่วันที่ 3 ตุลาคม
รัตนโกสินทรศก 112 นั้น รัฐบาลสยามจะอนุญาตที่ดินเป็นขนาดกว้างยาวตามซึ่งจะได้อำหนด
ให้แก่รัฐบาลบริบลิค ๗ ที่ต่าง ๆ ข้างฝั่งขวาแม่น้ำของ คือ :-

ที่ที่เชียงคาน หนองคาย เมืองไชยบุรี ที่ที่ปากน้ำเก่า (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย) เมือง
มุกดาหาร เมืองเขมราฐ กับที่ปากน้ำมูน (ฝั่งขวาหรือฝั่งซ้าย)

รัฐบาลทั้งสองจะตกลงกันในการที่จะเอาสิ่งที่กีดกันไม่ให้เรือเดินได้สะดวกในลำ
น้ำมูน ตอนที่อยู่ระหว่างเมืองพิบูลมังสาหาร กับแม่น้ำของ ถ้าเห็นว่าการนั้นจะทำให้
สำเร็จไปไม่ได้ หรือว่าจะเปลืองเงินเกินไป รัฐบาลทั้งสองจะช่วยกันจัดแจงทำทางบกให้
ไปมาถึงกันได้ ในระหว่างเมืองพิบูลมังสาหาร แลแม่น้ำของ

รัฐบาลทั้งสองจะตกลงกันด้วยว่า ในระหว่างเมืองจำปาศักดิ์กับเขตรแดนเมือง
หลวงพระบาง ดังที่ได้กำหนดลงไว้ในข้อ 2 ของหนังสือสัญญาฉบับนี้ จะให้มีทางรถไฟขึ้นใช้
แทนการเดินเรือที่ไม่สะดวกในแม่น้ำของ ถ้ายอมรับกันว่าเป็นที่ของการ

ข้อ 9

ตั้งแต่เดี๋ยวนี้ไป เป็นการตกลงกันแล้วว่า รัฐบาลทั้งสองจะช่วยให้มีทางรถไฟ
ตั้งแต่เมืองพนมเปญไปถึงเมืองพระตะบองขึ้นให้ใช้ได้โดยสะดวก การก่อสร้างและการที่จะกระทำ
ให้มีผลประโยชน์ขึ้นนั้น รัฐบาลทั้งสองจะทำเองโดยลำพัง ส่วนการในที่ดินแดนของรัฐบาลใด
รัฐบาลนั้นรับทำ หรือรัฐบาลทั้งสองจะยินยอมพร้อมกันให้บริษัทไทยไปกันฝรั่ง เศรษฐบริษัทใดทำก็
ได้

รัฐบาลทั้งสองได้เห็นด้วยกันแล้วว่า เป็นการจำเป็นที่จะทำการเพื่อจะให้ทางน้ำใน
คลองเมืองพระตะบองในระหว่างทะเลสาบกับเมืองนั้นดียิ่งขึ้น เพื่อนี้รัฐบาลฝรั่งเศสพร้อมตัว
ที่จะให้มีอำนาจการช่างซึ่งรัฐบาลสยามอาจจะต้องการใช้ ทั้งสำหรับที่จะทำการแลรักษาการ
ที่กล่าวนี้ด้วย

ข้อ 10

รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยอมรับรายชื่อของคนในบังคับฝรั่งเศส
เช่นกับที่มีอยู่แล้วเดี๋ยวนี้ ยกเว้นเสียแต่คนจำพวกที่จะได้ยอมรับกันทั้งสองฝ่ายว่า ได้เขาจด
ทะเบียนอยู่ในรายชื่ออันโดยเหตุอันไม่สมควร เจ้าพนักงานฝรั่งเศสจะได้ส่งสำเนารายชื่อ
เหล่านี้ให้แก่เจ้าพนักงานไทย

บุตร หลาน ของคนอยู่ในบังคับซึ่งเข้าอยู่ในไต่อาญาศาลฝรั่งเศสเช่นนี้ จะไม่มีอำนาจที่จะอ้างเข้าอยู่ในทะเบียนใด ถ้าหากว่าคนเหล่านั้นไม่ได้ตกเป็นคนอยู่ในจำพวกซึ่งได้กำหนดไว้ในข้อสัญญาของความชอบนี้ไปในหนังสือสัญญานั้น

ข้อ 11

คนกำเนิดประเทศเอเชีย เกิดในดินแดนซึ่งอยู่ในไต่อาญาโดยทางตรงของกรุงฝรั่งเศส หรือในดินแดนซึ่งอยู่ในความป้องกันปกครองของกรุงฝรั่งเศสนั้น จะมีอำนาจที่จะรับความป้องกันของฝรั่งเศสได้ ยกเว้นเสียแต่ผู้ซึ่งได้เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงสยามเมื่อก่อนเวลาที่ดินแดนที่กำเนิดของคนเหล่านั้นได้เข้าอยู่ในอาญาปกครองหรือความป้องกันของฝรั่งเศส ความป้องกันฝรั่งเศสจะมีไปถึงเพียงบุตรของคนเหล่านั้น แต่จะไม่มีแผ่เผื่อต่อไปถึงหลานของคนเหล่านั้น

ข้อ 12

ในการที่เกี่ยวข้องด้วยอาญาศาล ซึ่งตั้งแต่บัดนี้ต่อไป คนฝรั่งเศสแลคนในบังคับฝรั่งเศสในกรุงสยาม จะต้องเข้าอยู่ในไต่บังคับโดยไม่มีที่ยกเว้นเลยนั้น รัฐบาลทั้งสองได้ตกลงกันทำข้อสัญญา ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้ขึ้นใช้แทนข้อสัญญาที่มีอยู่แต่ก่อน

1. ในความอาญา คนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสจะอยู่ในไต่บังคับทะเลาการศาลฝรั่งเศสเท่านั้น

2. ในความแพ่ง คดีทั้งปวงซึ่งคนไทยเป็นโจทก์ฟ้องคนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศส จะต้องฟ้องต่อศาลกงสุลฝรั่งเศส

คดีทั้งปวงซึ่งคนไทยเป็นจำเลย ศาลไทยสำหรับพิจารณาคดีความต่างประเทศ ซึ่งได้ตั้งไว้ ณ กรุงเพท ฯ จะพิจารณาคัดสิน

ยกเว้นเสียแต่ที่ในมณฑลพายัพ คือ เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน ความอาญาแลความแพ่งทั้งปวงซึ่งคนในบังคับฝรั่งเศสมีคดี ศาลต่างประเทศไทยจะพิจารณาคัดสิน

แต่เป็นความเข้าใจกันว่า ในคดีความทั้งปวงนี้ กงสุลฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะไปอยู่ในศาล เมื่อเวลาชำระได้ หรือจะให้ผู้อื่นแทนผู้หนึ่ง ซึ่งได้รับอำนาจตามสมควรแล้วไปอยู่ที่ศาลในเวลา ชำระก็ได้ และเมื่อเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ผลประโยชน์ของความยุติธรรม จะทำความแนะนำ หักทวงขึ้นได้ทุกอย่าง

ในคดีความ ซึ่งคนฝรั่งเศส หรือคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นจำเลยนั้น ถ้าในระหว่าง ความพิจารณา กงสุลฝรั่งเศสเห็นเป็นเวลาสมควรที่จะขอถอนคดีความนั้นออกเสีย โดยทาง ที่จะทำหนังสือขอไปเมื่อใดก็ได้

คดีความนี้ ก็ต้องส่งต่อไปยังศาลกงสุลฝรั่งเศส ซึ่งตั้งแต่เวลานั้นไปจะพิจารณาคดี นั้นได้ตามลำพัง และเจ้าพนักงานไทยจะส่งเคราะห์ช่วยระบุแก่ศาลนั้นด้วย

การฟ้องอุทธรณ์ต่อคำตัดสินทั้งปวงของศาลสำหรับพิจารณาคดีความต่างประเทศก็ ของศาลต่างประเทศสำหรับผลประโยชน์ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นก็ จะต้องไปฟ้องอุทธรณ์ที่ศาล อุทธรณ์กรุงเทพ ฯ

ข้อ 13

ในกาลภายหน้า เรื่องการที่ชาวประเทศเอเชีย ซึ่งมีได้เกิดอยู่ในดินแดนที่ตรงอยู่ใน อำนาจ หรือในดินแดนที่อยู่ในความป้องกันของกรุงฝรั่งเศส หรือผู้ซึ่งมิได้เปลี่ยนชาติโดย ถูกต้องตามกฎหมาย จะเขาเป็นคนอยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสได้นั้น รัฐบาลของบริติช จะได้รับอำนาจเท่ากันกับอำนาจซึ่งกรุงสยามจะยอมให้แก่ประเทศหนึ่งประเทศใดในกาล ภายหน้า

ข้อ 14

ข้อความทั้งหลายซึ่งมีอยู่ในหนังสือสัญญาใหญ่ สัญญาน้อย และสัญญาทั้งปวง แต่ก่อนมา ในระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ที่หนังสือสัญญาน้อยฉบับนี้มีได้เปลี่ยนแปลงเสียนั้น ยังคง ใช้ได้อยู่โดยเดิม

ข้อ 15

ถ้าเกิดความขัดข้องไม่เห็นตรงกันในความหมายของหนังสือสัญญา ซึ่งได้เขียนขึ้นในภาษาฝรั่งเศสแลภาษาไทยนี้ ภาษาฝรั่งเศสจะเป็นหลักข้างเดียว

ข้อ 16

หนังสือสัญญานี้ จะต้องมือนุญาตในกำหนด 4 เดือน ตั้งแต่วันที่ไต่ลงชื่อหรือให้เร็วกว่านั้น ถ้าจะกระทำได

ในการที่จะให้เป็นพยานสำคัญนั้น ผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายไต่ลงชื่อไว้ในหนังสือสัญญานี้ แลได้ประทับตราลงไว้ด้วยกัน

ได้ทำที่กรุงปารีส (เป็นสองฉบับเหมือนกัน)

ณ วันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122

(ลงนามแลประทับตรา) พระยาสุริยา

(ลงนามแลประทับตรา) เกลกาสแซ

หนังสือสัญญา

ระหว่าง

กรุงสยาม กับ กรุงฝรั่งเศส

ลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 125 ค.ศ. 1907

ด้วยเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก 126 หม่อมเจ้าจุลจุฑาธุชที่ศักกษฎาการ
อัครราชทูตพิเศษแลผู้มีอำนาจเต็ม กับมองซิเออร์ปิซอง เสนาบดีว่าการต่างประเทศฝ่าย
ฝรั่งเศส ได้แลกเปลี่ยนฉบับบริทิหนังสือสัญญาต่อกันเสร็จแล้ว มีข้อความในหนังสือสัญญานั้น
ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม กับเปเรลิดันต์แห่งรีพับลิกฝรั่งเศส อาไศรยเหตุการณ์
อันมีขึ้นเมื่อทำการปักปันเขตแดน เพื่อจะให้สำเร็จตามความในหนังสือสัญญาลงวันที่ 13
กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122 คฤศตศักราช 1904 นั้น มีความประสงค์ที่จะแบ่งปันเขต
แดนสยาม ซึ่งติดต่อกับเขตแดนฝรั่งเศส ให้แล้วเสร็จเป็นครั้งสุดท้าย โดยทางต่างฝ่ายต่าง
ผ่อนผันแลกเปลี่ยนเขตแดนต่อกันประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งมีความประสงค์ที่จะให้การที่
เกี่ยวข้องกันในระหว่างสองประเทศนี้สวดกดีขึ้น โดยแก้ไขจัดใช้วิธีอำนาจศาลเป็นแบบเดียว
แลให้คนในป้องกันฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในกรุงสยามมีกรรมสิทธิ์มากขึ้นอีกด้วย จึงได้ตกลงกันทำ
หนังสือสัญญาใหม่ฉบับหนึ่งแล้ว ได้แต่งตั้งผู้มีอำนาจเต็มสำหรับการทำหนังสือสัญญานี้ทั้งสอง
ฝ่าย คือ

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามนั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวธวงศ์โร-
ปการ ภาครมหาจักรีบรมราชวงศ์ แลตราครองออฟฟิศเจีย ลียองคอนเนอร์ าลา เสนา
บดีว่าการต่างประเทศฝ่ายหนึ่ง

ฝ่ายเปเรลิดันต์แห่งรีพับลิกฝรั่งเศสนั้น มองซิเออร์ วิกตอร์ เอมีล มารี โยเซฟ
คอลแลง (เคอ บัลลังซ์) อัครราชทูตพิเศษแลผู้มีอำนาจเต็มของรีพับลิกฝรั่งเศส ทรอาออฟฟิศ
เจีย ลียอง คอนเนอร์ กับ รองศตบุรุษของปักลิกอีกฝ่ายหนึ่ง

ทางได้รับหนังสือมอบอำนาจด้วยกันทั้งสองฝ่าย ที่ได้สอบสวนกันเห็นถูกต้องตามแบบ
อย่างแล้ว จึงได้พร้อมกันตกลงทำสัญญา มีข้อความดังกล่าวดังต่อไปนี้

ข้อ 1

รัฐบาลสยามยอมยกดินแดนเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ กับเมืองศรีโสภณ ให้แก่กรุงฝรั่งเศสตามกำหนดเขตแดน ดังว่าในข้อ 1 ของสัญญาว่าด้วยปักปันเขตแดนซึ่ง訂結ท้ายสัญญานี้

ข้อ 2

รัฐบาลฝรั่งเศสยอมยกดินแดนเมืองคานช่าย แลเมืองตราด กับทั้งเกาะทั้งหลาย ซึ่งอยู่ภายใต้แหลมสิงลง ไปจนถึงเกาะกูดนั้น ให้แก่กรุงสยาม ตามกำหนดเขตแดนดังว่าไว้ในข้อ 2 ของสัญญาว่าด้วยปักปันเขตแดนดังกล่าวมาแล้ว

ข้อ 3

การที่จะส่งมอบดินแดนเหล่านี้ซึ่งกันและกันนั้น จะไ้จัดให้สำเร็จภายในยี่สิบวันตั้งแต่วันที่ไ้แลกเปลี่ยนรติไฟสัญญานี้

ข้อ 4

กรรมการร่วมกันกองหนึ่ง มีนายทหารแลพนักงานฝ่ายไทยแลฝรั่งเศส ซึ่งสองประเทศที่ทำสัญญานี้ จะไ้เลือกตั้งขึ้นภายในสี่เดือน ตั้งแต่วันที่ไ้แลกเปลี่ยนรติไฟสัญญานี้แล้ว แลให้ไปปักเขตแดนทั้งปวงที่ตกลงกันใหม่นี้ กรรมการนี้จะไ้ลงมือปักปันในฤกษ์ที่จะทำการไ้ทันที แลให้ทำการตามความที่กำหนดที่กล่าวไว้ในสัญญาว่าด้วยปักปันแดนที่訂結ท้ายหนังสือสัญญานี้

ข้อ 5

บรรดาคนชาวทวีปเอเชีย ซึ่งอยู่ในบังคับหรือในป้องกันของฝรั่งเศสผู้ซึ่งจะไ้จดหมายเหตุตามความข้อ 11 ในหนังสือสัญญา วันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122

คฤสศักราช 1904 นั้น ถ้าเป็นคนที่จดทะเบียนในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสในกรุงสยามภายหลังวันที่ลงชื่อหนังสือสัญญาฉบับนี้แล้ว จะต้องอยู่ในอำนาจศาลฝ่ายสยามตามธรรมเนียมของบ้านเมือง

อำนาจศาลคดีต่างประเทศฝ่ายสยาม ซึ่งได้ว่าไว้ในข้อ 12 ของหนังสือสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122 คฤสศักราช 1904 นั้น จะต้องผ่อนใช้ตามสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลที่คิกท้ายหนังสือสัญญานี้ ให้ขยายใช้ทั่วไปทั้งกรุงสยามสำหรับคนชาวเอเซียซึ่งอยู่ในบังคับหรืออยู่ในป้องกันของฝรั่งเศสที่ว่าไว้ในข้อ 10 และข้อ ๑๑ ของหนังสือสัญญาเก่าที่กล่าวมาแล้ว แลเป็นคนที่จดทะเบียนชื่ออยู่ในที่ว่าการกงสุลฝรั่งเศสในปัจจุบันนี้

วิธีอำนาจศาลอย่างนี้จะเลิกไม่ใช้ต่อไป ก็จะเปลี่ยนอำนาจศาลคดีต่างประเทศไป เป็นอำนาจศาลฝ่ายสยามตามธรรมเนียมของบ้านเมือง เมื่อได้ประกาศใช้กฎหมายรวมลักษณะต่าง ๆ คือ กฎหมายรวมลักษณะอาญาหรือโทษ กฎหมายลักษณะแพ่งและการค้าขาย กฎหมายลักษณะวิธีพิจารณาคดี แลกฎหมายลักษณะจัดตั้งศาล

ข้อ 6

คนชาวเอเซียซึ่งอยู่ในบังคับแลป้องกันของฝรั่งเศส จะได้มีกรรมสิทธิ์เหมือนคนในพื้นที่เมืองตลอดทั่วกรุงสยาม คือ กรรมสิทธิ์ในการถือที่ดิน กรรมสิทธิ์ในการที่จะอยู่หรือจะเที่ยวไปแห่งใด ๆ ได้ไม่มีข้อกำหนดห้ามด้วย

คนเหล่านี้จะต้องเสียภาษอากร แลส่วย หรือการเกณฑ์ใช้ราชการตามธรรมเนียม

แต่จะได้ยกเว้นจากการเกณฑ์เป็นทหาร และไม่ต้องเสียภาษี หรือค่าแรงแทนเกณฑ์เป็นการพิเศษขึ้นอีก

ข้อ 7

ข้อความทั้งปวง ในหนังสือสัญญาใหญ่น้อยทั้งปวงที่มีอยู่แต่ก่อน ในระหว่างกรุงสยามกับฝรั่งเศส ซึ่งไม่ได้แก้ไขไว้ในหนังสือนี้ ต้องคงอยู่ตามเดิม

ข้อ 8

ถ้ามีข้อเถียงกันขึ้นในการแปลความหมายของหนังสือสัญญาที่ได้ทำไว้ทั้งภาษาไทย
และภาษาฝรั่งเศสนั้น จะต้องใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นหลัก

ข้อ 9

หนังสือสัญญานี้ จะต้องรื้ไฟภายในกำหนดสี่เดือน นับตั้งแต่วันที่ไ้ลงชื่อ หรือ
ก่อนกำหนดนั้น ถ้ากระทำไ้

หนังสือสัญญานี้ ผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายไ้ลงชื่อแลประทับตราไว้เป็นสำคัญ
กระทำอย่างละ 2 ฉบับ ณ กรุงเทพมหานคร ณ วันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 125
ศกศศักราช 1907

○

(ลงพระนามประทับตรา) เหวะวงศ์โรปการ

(ลงนามประทับตรา) วี คอลแลง (เกอ ปลังซี)

สัญญาว่ากำยปักปันเขตแดน
 คัดทนายหนังสือสัญญาลงวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 125

เพื่อประโยชน์ที่จะให้กรรมการซึ่งกล่าวไว้ในข้อ 4 ของหนังสือสัญญาลงวันนี้ จัดการปักปันเขตแดนให้สะดวกดี แลเพื่อที่จะไม่ให้เกิดมีข้อขัดข้องขึ้นได้ในการปักปันเขตแดนนั้น รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามกับรัฐบาลของบริติชฝรั่งเศสจึงได้ยินยอมตกลงกันตามความที่กล่าวต่อไปนี้

ข้อ 1

เขตแดนในระหว่างกรุงสยามกับอินโดจีนของฝรั่งเศสนั้นตั้งแต่ชายทะเลที่ตรงข้ามจากยอดเขาสูงที่สุดของเกาะภูเก็ต เป็นหลักแล้วตั้งแต่นั้นต่อไปทางตะวันออกเฉียงเหนือถึงสันเขาพนมกระวาน แลเป็นที่เข้าใจกันชัดเจนด้วยว่า แม้จะมีเหตุการณ์อย่างใด ๆ ก็ดี ปรากฏให้เขาเหล่านี้ข้างทิศตะวันออกรวมทั้งที่ลุ่มน้ำคลองเกาะปอดด้วยนั้น คงคงเป็นดินแดนฝ่ายอินโดจีนของฝรั่งเศส แลเขตแดนต่อไปตามสันเขาพนมกระวานทางทิศเหนือจนถึงเขาพนมหม ซึ่งเปนเขาใหญ่ปันน้ำทั้งหลายระหว่างลำน้ำที่ไหลตกอ่าวสยามฝ่ายหนึ่ง กับลำน้ำที่ไหลตกทะเลสาปอีกฝ่ายหนึ่ง ตั้งแต่เขาพนมหมนี้เขตแดนไปตามทิศพายัพก่อนแล้วจึงไปตามทิศเหนือตามเขตแดนซึ่งเปนอยู่ในปัจจุบันนี้ระหว่างเมืองพระตะบองฝ่ายหนึ่ง กับเมืองจันทร์และเมืองตราดอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว ต่อไปจนถึงที่เขตแดนนี้ข้ามลำน้ำใส ตั้งแต่นั้นต่อไปตามลำน้ำนี้จนถึงปากที่ต่อกับลำน้ำศรีโสภณ แลตามลำน้ำศรีโสภณต่อไปจนถึงที่แห่งหนึ่งในลำน้ำนี้ประมาณสิบกิโลเมตร หรือสองร้อยห้าสิบเส้นใต้เมืองอาร์ฐู ตั้งแต่ที่นี้ที่เส้นตรงไปจนถึงเขาแดงแรก ตรงระหว่างกลางทางของเข้าง 2 ที่เรียกว่าช่องทะโกกับช่องเสม็ด แต่ได้เป็นที่เข้าใจกันว่า เส้นเขตแดนที่กล่าวมาที่สุดนี้ จะต้องปักปันกันให้มีทางเดินตรงในระหว่างเมืองอาร์ฐูกับช่องทะโก คงไว้ในเขตกรุงสยาม ตั้งแต่ที่เขาแดงแรกที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เขตแดนต่อไปตามเข้าน้ำที่ตกทะเลสาปแลแม่น้ำโขงฝ่ายหนึ่ง กับที่ตกน้ำมูนอีกฝ่ายหนึ่ง แลต่อไปจนตกลำแม่น้ำโขงใต้ปากมูน ตรงปากห้วยคอน ตามเส้นเขตแดน

ที่กรรมการปักปันแดนครั้งก่อนได้ตกลงกันแล้วเมื่อวันที่ 18 มกราคม รัตนโกสินทรศก 125
 คฤศตศักราช 1907

ได้เขียนเส้นพรมแดนประเินไว้อย่างหนึ่ง ในแผนที่ตามความที่กล่าวในข้อนี้คือ
 เนื่องไว้ท้ายสัญญานี้ด้วย

ข้อ 2

เซกต์แดนเมืองหลวงพระบางนั้น ตั้งแต่ข้างทิศใต้ในแม่น้ำโขงที่ปากน้ำเหืองแล้ว
 ทอดไปตามกลางลำน้ำเหืองนี้ จนถึงที่แรกเกิดน้ำที่เรียกชื่อว่าภูเขามะเยง ตอนนี้เซกต์แดน
 ไปตามเขามะเยงน้ำตกแม่น้ำโขงฝ่ายหนึ่ง กับตกแม่น้ำเจ้าพระยาอีกฝ่ายหนึ่ง จนถึงที่ในลำแม่น้ำ
 โขงที่เรียกว่าแก่งผาไค ตามเส้นพรมแดนที่กรรมการปักปันแดนได้ตกลงกันไว้แต่ ๗ วันที่
 16 มกราคม รัตนโกสินทรศก 124 คฤศตศักราช 1906

ข้อ 3

กรรมการปักปันเซกต์แดนที่กล่าวไว้ในข้อ 4 ของหนังสือสัญญาลงวันนี้ จะต้องทำ
 การปักปันหมายเซกต์ลงไว้ในพื้นที่ตามเซกต์แดนที่ไว้ไว้ในข้อ 1 นี้ ถ้าในเวลาที่กำลังไปทำ
 การปักปันเซกต์แดนกันอยู่นั้น รัฐบาลฝรั่งเศสจะมีประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงเส้นพรมแดนใหม่
 เพื่อให้ไปตามลักษณะภูมิประเทศแทนเส้นพรมแดนที่ได้ตกลงยินยอมกันไว้แล้ว การที่
 แก้ไขเปลี่ยนแปลงกันนั้น ถึงโดยว่าจะเกิดมีเหตุการณ์อย่างใด ๆ ก็ดี จะต้องทำให้เป็นที่
 ล่วงล้ำเสียประโยชน์ของรัฐบาลสยามด้วย

สัญญานี้ผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อแลประทับตราไว้เป็นสำคัญอย่างละ 2
 ฉบับ ณ กรุงเทพมหานคร วันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 125 คฤศตศักราช 1907

(ลงพระนามแลประทับตรา) เหวะวงศ์วโรปการ

(ลงนามแลประทับตรา) วี คอลแลง (เทอ ปลังซี)

สัญญาว่าทวยอำนาจศาลในกรุงสยาม
สำหรับใช้แก่คนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับหรือในป้องกันฝรั่งเศส
พิชิตหนังสือสัญญา ลงวันที่ 2 มีนาคม ร.ศ. 125 ค.ศ. 1907

ตามความที่กล่าวไว้ในข้อ 5 ของหนังสือสัญญาลงวันนี้ รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินสยาม กับรัฐบาลของริบลิคฝรั่งเศสมีความประสงค์ที่จะผ่อนผันทั้งแลจัดการของศาล
คดีต่างประเทศนั้นได้ยินยอมตกลงกันดังกล่าวต่อไปนี้

ข้อ 1

ศาลคดีต่างประเทศทั้งหลายนั้น จะได้ตั้งทุกแห่งที่สมควรจะจัดการพิจารณาคดีให้
มีขึ้นตามแบบอันดี ตามที่จะได้เข้าใจตกลงกันในระหว่างเสนาบดีว่าการต่างประเทศฝ่าย
สยามกับราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ฯ

ข้อ 2

อำนาจของศาลคดีต่างประเทศทั้งหลายนั้น จะได้ขยายให้ออกไป คือ
ประการที่ 1 ในคดีความแพ่ง บรรดาความแพ่งหรือคดีความในการค้าขายซึ่ง
ชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับหรือในป้องกันของฝรั่งเศสเป็นคู่ความ
ประการที่ 2 ในคดีความอาญา บรรดาคดีที่ทำผิดตามกฎหมายทุกอย่าง ซึ่งเป็น
ชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับหรืออยู่ในป้องกันฝรั่งเศสจะได้กระทำความผิดก็ดี หรือจะเป็นผู้ที่ถูกคน
อื่นกระทำความร้ายก็ทวยเหมือนกัน

ข้อ 3

ในมณฑลอุดรแลมณฑลอิสานนั้น อำนาจของศาลคดีต่างประเทศจะได้ขยายให้ไป
พลางก่อน ทั้งทั้งคนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับหรืออยู่ในป้องกันของฝรั่งเศส ไม่เลือกว่าคน
เหล่านี้จะได้คบหาธุระไว้ในที่ว่าการกรุงฝรั่งเศสวันใด ฯ

ข้อ 4

อำนาจที่จะเรียกถอนคดีนั้น จะต้องใช้ตามความที่กล่าวไว้ในข้อ 12 ของหนังสือสัญญา ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122 คฤศตศักราช 1904

แต่อย่างไร ๆ ก็ดี อำนาจนี้จะต้องเลิกไม่ใช้ในคดีทั้งปวงซึ่งเป็นคดีที่อยู่ในกฎหมายลักษณะต่าง ๆ หรืออยู่ในพระราชบัญญัติที่ได้ประกาศออกตามแบบอย่างนั้นในทันที เมื่อได้ส่งกฎหมายหรือพระราชบัญญัติเช่นว่านี้ยังสถานทูตฝรั่งเศสแล้ว แลได้ใช้กฎหมายนั้นด้วย ถ้ามีคดีซึ่งพิจารณาค้างอยู่ในเวลาที่ประกาศใช้กฎหมายลักษณะต่าง ๆ หรือพระราชบัญญัติทั้งวามาแล้ว กระทรวงการต่างประเทศกับสถานทูตฝรั่งเศส ณ กรุงเพท ฯ จะได้ปรึกษาตกลงกัน เพื่อที่จะพิจารณาคดีที่ค้างอยู่นั้น ณ ศาลใดต่อไปให้สำเร็จลุลอกด้วย

ข้อ 5

บรรดาคดีอุทธรณ์คำตัดสินของศาลคดีต่างประเทศทั้งหลายที่ได้พิจารณาความในชั้นต้นนั้น จะได้ส่งให้กงสุลฝรั่งเศสผู้ที่มีอำนาจเขียนความเห็นในคดีนั้นยื่นให้ตัดสินในสำนวนคดีนั้นด้วย คำตัดสินคดีชั้นอุทธรณ์นั้น จะได้มีผู้พิพากษาชาวยุโรปลงชื่อด้วย 2 นาย

ข้อ 6

คดีอุทธรณ์ด้วยปัญหากฎหมายนั้น จะร้องอุทธรณ์คำตัดสินของศาลอุทธรณ์ทั้งหลายอีก

คดีอุทธรณ์อย่างนี้ จะมีขึ้นได้ด้วยเหตุที่ร้องว่าศาลไม่มีอำนาจจะพิจารณาคดีนั้นแล้ว แลใช้อำนาจผิด แลเมื่อกล่าวทวนไปจะร้องได้ทุกข้อที่ว่าผิดกฎหมาย คำอุทธรณ์อย่างนี้ ศาลฎีกาซึ่งเป็นศาลสูงที่สุดที่ได้พิพากษา

ข้อ 7

ในศาลหนึ่งศาลใดก็ดี ที่ได้พิจารณาคดีแพ่งหรืออาญานั้น ถ้าจะมีคำร้องว่าด้วยศาลไม่มีอำนาจพิจารณาคดีนั้นตามข้อบังคับที่ไว้ไว้ในหนังสือสัญญานี้แล้ว ก็ต้องให้ร้องขึ้นก่อนที่จะ

ให้การแก้ความในคดีนั้น

สัญญาฉบับนี้ผู้จำหน่ายทั้งสองฝ่าย ได้ลงชื่อแลประทับตราไว้เป็นสำคัญอย่างละ
2 ฉบับ ณ กรุงเทพมหานคร วันที่ 23 มีนาคม รักษากาลศก 125 คฤศตศักราช 1907

(ลงพระนามแลประทับตรา) เทวะวงศ์วโรปการ

(ลงนามแลประทับตรา) วี คอลแลง (เคอ ปลั่งซี)

สัญญาว่าขายอนุญาตที่ดินริมฝั่งขวาแม่น้ำโขง
ให้แก่รัฐบาลบริติชฝรั่งเศส (เช่า)
ตามความข้อ 8 ในหนังสือสัญญา ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์
ร.ศ. 122 ค.ศ. 1904

ข้อ 1

ในการที่จะกระทำให้สำเร็จตามความในข้อ 8 ของหนังสือสัญญา ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 122 คฤศตศักราช 1904 นั้น รัฐบาลสยามยอมอนุญาตให้รัฐบาลอินโดจีนฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งยอมรับนั้นเช่าที่ดินโดยไม่มีที่เกี่ยวของอย่างหนึ่งอย่างใด ณ เมืองเชียงคานแห่ง 1 ณ เมืองหนองคายแห่ง 1 ณ เมืองไชยบุรีแห่ง 1 ณ ปากน้ำก่าแห่ง 1 ณ เมืองมุกดาหารแห่ง 1 ณ เมืองเขมราฐแห่ง 1 แล ณ ปากมูนแห่ง 1 มีกำหนดขนาดที่กับแผนที่ติดต่อกับสัญญานี้ด้วย

ข้อ 2

เวลากำหนดที่เช่านี้ ยินยอมตกลงกันว่าห้าสิบปี และรัฐบาลอินโดจีนฝ่ายฝรั่งเศสมีความปรารถนาจะเช่าอีกต่อไป เมื่อครบกำหนดแล้วก็เช่าได้อีกเท่ากำหนดนั้น

ข้อ 3

รัฐบาลอินโดจีนฝ่ายฝรั่งเศสจะไ้ค่าเช่าโดยสังเขปให้แก่รัฐบาลสยามทุก ๆ ปี ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม รัตนโกสินทรศก 126 คฤศตศักราช 1908 สืบไป เปนเงินค่าเช่าตามขนาดที่ดิน คิดให้ 1 บาทต่อเฮกตาร์หรือส่วนของเฮกตาร์ที่เหลือเป็นเศษ (ประมาณร้อยละ 10 อัฐเศษ)

ข้อ 4

ตามความในข้อ 6 ของหนังสือสัญญาลงวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 112
 คฤสศักราช 1893 แลในข้อ 8 ของหนังสือสัญญาลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก
 122 คฤสศักราช 1904 นั้น ว่าที่ดินอนุญาตรายนี้ สำหรับจะให้เป็นที่พักแวกแก่การเดิน
 เรือค้าขายอย่างเคียวแล้ว การทั้งหลายที่กล่าวทอไปนี้ ก็จักให้มีขึ้นได้คือที่ไว้พื้นแล
 เครื่องใช้เผา แลถ่าน ที่ไว้ของต่าง ๆ ดังเช่นไม้สำหรับทำเรือ โรงเรือน เครื่องเหล็ก
 ไม้ไผ่ ดินโคลนไม้ค้ำ แลอื่น ๆ โรงที่เก็บไว้สินค้าสำหรับส่งทอไป เรือโรงที่เอาไพรขของคน
 โดยสาร แลคนเรือใหญ่่นอยทั้งปวงที่อยู่แลที่ทำการสำหรับคนในบริษัทพวกเคียว เรือแลคนทำ
 การก่อสร้างทั้งหลายที่ทำการค้าขายทั้งหลาย ซึ่งมีข้อห้ามไว้ชัดเจนว่าจะไม่ใช่สำหรับการ
 ขายสุรายาจีน แลเครื่องสรรพาวุธทั้งปวง

ที่ดินทั้งหลายเหล่านี้อยู่ในอำนาจศาลไทยอย่างเช่นที่เป็นอยู่ในพระราชอาณาเขต
 ° แห่งอื่น ๆ ตามหนังสือสัญญาทั้งหลายในระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส

หนังสือนี้ทำที่กรุงเทพฯ ๓ เป็น 2 ฉบับ ความเดียวกัน ๓ วัน วันที่ 23 มีนาคม
 รัตนโกสินทรศก 125 คฤสศักราช 1907

(ลงนาม)	ชาติเดช
(ลงนาม)	เอฟ เบอ์นาค
(ลงพระนามกำกับ)	เทวะวงศ์โรปการ
(ลงนามกำกับ)	วี คอลแลง (เคอ ปลั่งซี)

ภาคผนวก ข.

ข้อบังคับสำหรับศาลทางประเทศ

ข้อบังคับสำหรับศาลต่างประเทศ
ซึ่งตั้งขึ้นตามสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง กรุงสยาม กับ ฝรั่งเศส
ลงวันที่ 23 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 125³⁹

หมวดที่ 1
ว่าด้วยวิธีทาง ๆ ทั่วไป

ข้อ 1 คนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศส ตามความ
ที่กล่าวไว้ในวรรคที่ 2 แห่งข้อ 5 ของหนังสือสัญญาลงวันที่ 23 มีนาคม³⁹ ศก 125 และข้อ 3
แห่งสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลที่คิกทายหนังสือสัญญาซึ่งลงวันเดือนปีเดียวกันนั้น ถ้ามีคดีเกี่ยว
ของในอาณาเขตสยาม เป็นความแพ่งหรือความอาชญากรรม ให้พิจารณาคดีนั้น ๆ ดังจะกล่าว
ต่อไปนี้

- (1) คดีเมื่อเกิดขึ้นในชั้นแรก ให้พิจารณาที่ศาลต่างประเทศ
- (2) คดีชั้นอุทธรณ์นั้น ให้อุทธรณ์ต่อศาลอุทธรณ์กรุงเทพ ฯ
- (3) เมื่อจะอุทธรณ์ต่อไป ให้พูดเถลา ฯ ถวายฎีกา

ข้อ 2 การพิจารณาคดีต่าง ๆ จะเป็นความแพ่งหรือความอาชญากรรม ให้พิจารณา
โดยเปิดเผย

ข้อ 3 ถ้าการพิจารณาคดีโดยเปิดเผยนั้น อาจจะเป็นเครื่องทำลายความดีความ
ชอบธรรม หรือทำความเสียหายแก่ประชาชนแล้ว ศาลจะสั่งให้พิจารณาคดีนั้นในที่ลับเวลา
ใดก็ได้ หรือโจทก์จำเลยทั้งสองฝ่ายหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จะขอร้องต่อศาลเพื่อให้พิจารณา
คดีนั้นในที่ลับก็ได้

ข้อ 4 คำพิพากษานั้น ให้อ่านในศาลโดยเปิดเผย ทั้งเหตุผลที่ยกขึ้นวินิจฉัยก็ของ
ให้ปรากฏในคำพิพากษา

ข้อ 5 ตามความในข้อ 2 แห่งสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลที่ตัดทายนั่งสื่อสัญญา ลงวันที่ 23 มีนาคม 39 นั้น ศาลมีอำนาจดังกล่าวไว้ในข้อ 1 นั้น ก็จะกล่าวต่อไป

(1) ในคดีความแพ่ง บรรดาความแพ่งหรือคดีความในการค้าขาย ซึ่งคนชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับ หรือในความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นคู่ความ

(2) ในคดีความอาญา บรรดาคดีที่ทำผิดตามกฎหมายทุกอย่าง ซึ่งคนชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสจะได้กระทำความผิด หรือจะเป็นผู้ที่ถูกคนอื่นกระทำความผิดด้วยเหมือนกัน

ข้อ 6 ตามความในข้อ 5 นั้น อำนาจของศาลดังได้กล่าวไว้ในข้อ 1 แลในข้อ บังคับพิเศษซึ่งเกี่ยวแก่ศาลนั้น ให้ใช้ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

(1) ให้ใช้แก่บรรดาคนซึ่งอยู่ในอำนาจศาลไทยที่เป็นคู่ความหรือ เป็นผู้ชักขวางในคดีที่เป็นความแพ่ง หรือคดีความในการค้าขายซึ่งคนชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นคู่ความ

(2) ให้ใช้แก่บรรดาคนซึ่งอยู่ในอำนาจศาลไทยที่เป็นผู้เกี่ยวข้องในความผิด โดยเหตุที่คนชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นผู้ได้กระทำความผิดลง หรือเป็นผู้ที่ถูกคนอื่นกระทำความผิดด้วยเหมือนกัน

ข้อ 7 ถ้าจะมีคำร้องว่าด้วยศาลไม่มีอำนาจที่จะพิจารณาคดีเรื่องหนึ่งเรื่องใดตามข้อบังคับซึ่งได้กล่าวมาในตอนต้นนี้ได้แล้ว ก็คงให้ร้องขึ้นก่อนที่ให้การแก้ความในคดีเรื่องนั้น

คำคัดค้านอำนาจศาลเช่นนี้ จะร้องขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อคดีอยู่ในระหว่างอุทธรณ์หรือฎีกาไม่ได้

เมื่อเกิดมีข้อคัดค้านในเรื่องอำนาจศาลขึ้นแล้ว ก็ให้ศาลวินิจฉัยดู แล้วทำคำสั่งเสียชั้นหนึ่งโดยยกเหตุในการที่มีคำสั่งเช่นนั้นด้วย

ข้อ 8 คนชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสนั้น เมื่อได้รับหมายจากเจ้าพนักงานฝ่ายสยามผู้มีหน้าที่ หรือจากศาลต่างประเทศแล้ว จะต้องกระทำความขอความในหมายนั้น ๆ ทุกประการ ถ้าขัดขึ้นเสียมิได้กระทำความหมายนั้น ๆ แล้ว ศาลหรือเจ้าพนักงานผู้ให้ออกหมายนั้น จะเอาตัวผู้ที่ได้รับหมายแล้วขัดขึ้นนั้นมาก็ได้ แต่จะลงโทษ

ผู้นั้นตามกฎหมายเองไม่ได้ เว้นไว้แต่ศาลต่างประเทศจะกำหนดโทษให้

ข้อ 9 คนชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสที่ท้องจำซึ่งอยู่ หรือที่ท้องกักขังในการถูกจับกุมนั้น แม้จะได้มีคำพิพากษาวางบทปรับโทษแล้วหรือยังก็ที่มีอำนาจที่จะมีหนังสือไปมายังกงสุล หรือไคกงสุลฝรั่งเศสซึ่งประจำที่นั่นได้ เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะเปิดผนึกหนังสือที่มีสลักหลังถึงพนักงานฝรั่งเศสที่กล่าวมาแล้วนั้น ไม่ได้เลย

ข้อ 10 กงสุลหรือไคกงสุลฝรั่งเศส มีอำนาจที่จะเข้าไปในคุกเพื่อสนทนากับคนชาวเอเซียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสซึ่งท้องจำซึ่งหรือกักขังอยู่นั้น ในเวลาหนึ่งเวลาใดตามสมควรแก่เวลา โดยมีต้องมีพยานนั่งกำกับ

หมวดที่ 2

ว่าด้วยพระบรมมณูแลอำนาจศาลต่างประเทศ

ข้อ 11 ศาลซึ่งได้นำมาต่อไปนี้ ให้ถือว่าเป็นศาลต่างประเทศ คือ

(1) ในมณฑลกรุงเทพฯ ๗ นั้น คือศาลคดีต่างประเทศให้เรียกว่า ศาลต่างประเทศในกรุงเทพฯ ๗ กับศาลโปริสภาที่ 1 นับว่าเป็นสาขาของศาลต่างประเทศ กรุงเทพฯ ๗ ด้วย

(2) ในมณฑลจันทบุรี นครราชสีมา อีสาน แลพายัพ ให้ถือศาลมณฑลว่าเป็นศาลต่างประเทศ

(3) ให้ถือศาลเมืองที่เมืองน่าน เป็นศาลต่างประเทศ

ข้อ 12 ศาลโปริสภาที่ 1 เมื่อนั้นเป็นศาลต่างประเทศนั้น มีอำนาจเท่ากับศาลโปริสภาในกรุงเทพฯ ๗ ทั้ง 3 ศาล คือศาลโปริสภาที่ 1 ที่ 2 และที่ 3

ศาลต่างประเทศจันทบุรีนั้น มีอำนาจทั่วทั้งมณฑลจันทบุรี

ศาลต่างประเทศนครราชสีมา นั้น มีอำนาจทั่วทั้งมณฑลนครราชสีมา

ศาลต่างประเทศอีสานนั้น มีอำนาจทั่วทั้งมณฑลอีสาน แลมณฑลอุดรด้วย

ศาลต่างประเทศพายัพนั้น มีอำนาจทั่วทั้งมณฑลพายัพ เว้นแต่เมืองน่านแลแพร์

ศาลต่างประเทศเมืองน่านนั้น มีอำนาจทั่วไปทั้งเมืองน่านแลเมืองแพร์ด้วย

ศาลต่างประเทศในกรุงเทพฯ ๗ นั้น มีอำนาจทั่วไปทั้งมณฑลกรุงเทพฯ ๗ และหัวเมืองอื่น ๆ ซึ่งมีได้ออกนามไว้ในข้อความข้างต้นนี้ด้วย

ข้อ 13 ศาลต่างประเทศที่ได้ออกนามแล้ว มีอำนาจตามกำหนดเป็นลำดับกัน ดังต่อไปนี้

(1) ศาลปารีสที่ 1 มีอำนาจพิจารณาแลพิพากษาคดีแพ่งทั้งปวงซึ่งกล่าวหาและเรียกทรัพย์แก่กัน เป็นจำนวนเงินไม่เกินกว่า 160 บาท แลในคดีอาชญาที่มีอำนาจพิจารณาแลพิพากษาจำคุกจำเลยได้เพียงกำหนดโทษไม่เกินกว่า 6 เดือน

(2) ศาลต่างประเทศสมณฑลจันทบุรี นครราชสีมา อีสาน พายัพแลเมืองน่าน มีอำนาจพิจารณา แลพิพากษาในคดีแพ่งแลอาชญาได้ทุก ๆ ชนิด

(3) ศาลต่างประเทศในกรุงเทพฯ ๗ มีอำนาจพิจารณา แลพิพากษามรณาคดีแพ่งแลคดีอาชญาซึ่งเกินกว่าอำนาจของศาลปารีสที่ 1

ข้อ 14 นอกจากข้อความที่กล่าวยกเว้นไว้ในกฎข้อบังคับนี้แล้ว วิธีพิจารณา วิธีประกัน แลอัตราค่าธรรมเนียมตามแบบอย่างศาลสยามทั้งปวงนั้น ให้เอามาใช้ในศาลต่างประเทศทั้งหลายด้วย

ค่าธรรมเนียมชั้นศาลเดิมนั้นให้เรียกตามอัตราของศาลที่ได้รับฟ้อง

ข้อ 15 ในคดีทุก ๆ เรื่องซึ่งอยู่ในอำนาจศาลต่างประเทศนั้น กองสุลฝรั่งเศสมีอำนาจที่จะอยู่ในศาลเมื่อเวลาชำระคดี หรือจะให้มีคนยุโรปพนักงานกงสุลผู้หนึ่งซึ่งได้รับอำนาจตามสมควรแล้ว ไปอยู่ที่ศาลในเวลาชำระคดีได้ แลเมื่อเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ผลประโยชน์ของความยุติธรรม จะทำความแนะนำหักทวงขึ้นได้ทุกอย่าง

ข้อ 16 ในคดีความซึ่งคนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสเป็นจำเลยนั้น ถ้าในระหว่างความพิจารณากองสุลฝรั่งเศสเห็นเป็นเวลาสมควรที่จะถอนคดีความนั้นออกเสีย โดยทางที่จะทำหนังสือขอไปเมื่อใดก็ได้ คดีความนี้ก็ต้องโอนส่งต่อไปยังศาลกงสุลฝรั่งเศส ซึ่งตั้งแต่เวลานั้นไปจะพิจารณาคดีนั้นได้ตามลำพัง แลเจ้าพนักงานไทยจะส่งเคราะห์ช่วยชำระแก่ศาลนั้นด้วย

ข้อ 17 การที่จะโอนคดีไปดังความที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้น ให้โอนไปได้แต่เฉพาะ

จากศาลซึ่งพิจารณาคดีในชั้นแรก แลก่อนหน้าศาลนั้นได้อ่านคำพิพากษา แต่เมื่อเหตุผลทั้งหลาย และขอความทาง ๆ โคกระทำให้ถูกของตามข้อ 16 ทุกประการแล้ว จะโอนคดีเช่นนี้ไปเป็นส่วนพิเศษตามอำนาจที่รองชอนันท์ได้ควย

แต่อย่างไรก็ดี อำนาจนี้จะต้องเลิกไม่ใช้ในคดีทั้งปวง ซึ่งเป็นคดีที่อยู่ในกฎหมายลักษณะทาง ๆ หรืออยู่ในพระราชบัญญัติที่ได้ประกาศออกตามแบบอย่างนั้นในทันที เมื่อได้ส่งกฎหมายหรือพระราชบัญญัติเช่นว่านี้ยังสถานทูตฝรั่งเศสแล้วแลได้ใช้กฎหมายนั้นด้วย

ข้อ 18 เมื่อศาลต่างประเทศจะตัดสินคดีเรื่องใดซึ่งอยู่ในศาลแล้วก็ได้แจ้งให้กงสุลฝรั่งเศสทราบว่าจะตัดสินอย่างไร

ข้อ 19 เมื่อศาลต่างประเทศได้ตกลงจะพิพากษาคดีอย่างไร ท่อน้ำกงสุลฝรั่งเศสหรือได้อ่านคำพิพากษาในคดีเรื่องใดท่อน้ำกงสุลฝรั่งเศสแล้ว ให้กงสุลฝรั่งเศสเซ็นชื่อไว้เป็นพยานว่า กงสุลฝรั่งเศสได้อยู่ ณ เวลาที่ศาลได้ตกลงจะพิพากษาคดี หรือในขณะที่ศาลอ่านคำพิพากษาคดีนั้นด้วยแล้ว

หมวดที่ 3

ว่าด้วยคดีที่เกิดขึ้นในเมืองซึ่งมีศาลต่างประเทศประจำอยู่

ข้อ 20 การฟ้องคดีที่เป็นความแพ่ง หรือคดีความในการค้าขายนั้น ให้ยื่นฟ้องและส่งหมายไปให้อีกฝ่ายหนึ่ง ตามแบบวิธีขีรรมคาสั่งให้อยู่ในเวลานี้

เมื่อศาลต่างประเทศได้รับฟ้อง แลคำให้การในคดีเรื่องใดแล้วให้แจ้งความไปยังกงสุลฝรั่งเศสซึ่งประจำ ณ ที่ตำบลนั้น ให้ทราบทั้งวันนัดพิจารณาคดีเรื่องนั้นด้วย

ข้อ 21 ผู้ที่จะฟ้องขอให้ศาลลงโทษในคดีอาญาได้นั้น คือ

(1) คนที่ถูกบาดเจ็บเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือคนหนึ่งคนใดซึ่งตามกฎหมายให้อำนาจอันชอบธรรมที่จะฟ้องคดีนั้นได้

(2) ในหน้าที่อัยการ

(3) กงสุลซึ่งประจำอยู่ในตำบลนั้น

ข้อ 22 ในการที่มีความปลอดภัยร่วมกันขึ้นต่อศาลไปรษณีย์ที่ 1 นั้น ให้กรมกองตระเวนหรือศาลแจ้งประเภทข้อหาของคดี ข้อโจทก์จำเลยขาดคดีของโจทก์จำเลย แล้ววันพิจารณาไปให้กงสุลฝรั่งเศสทราบ

ข้อ 23 การที่มีความปลอดภัยร่วมกันขึ้นต่อศาลต่างประเทศทั้งหลายก็ให้ศาลแจ้งความเช่นเดียวกันนั้นไปให้กงสุลฝรั่งเศสทราบเหมือนกัน

ข้อ 24 เมื่อศาลต่างประเทศได้ออกหมายจับหรือหมายค้นบ้านเรือนคนชาวเอเชียที่อยู่ในบังคับ หรืออยู่ในความป้องกันของฝรั่งเศสมาแล้ว ก็ให้แจ้งความเรื่องนั้นให้กงสุลฝรั่งเศสทราบโดยเร็ว

ข้อ 25 การพิจารณาแลพิพากษาคดีนั้น ให้ทำในเวลาที่ยังกงสุลฝรั่งเศสมานั่งอยู่ด้วย เว้นไว้แต่เมื่อกงสุลได้ทราบกำหนดจากศาลแล้วมาตามกำหนดไม่ เช่นนี้ ก็ให้ศาลพิจารณาแลพิพากษาคดีนี้ไปโดยไม่ต้องพร้อมด้วยกงสุลฝรั่งเศสได้

ข้อ 26 กงสุลฝรั่งเศสจะตรวจดูสำนวนคดีเรื่องใด ๆ ในเวลาใดก็ได้ ถ้ากงสุลฝรั่งเศสอยากจะรู้ความ ศาลต้องคัดข้อความที่ชำระให้กงสุลฝรั่งเศสดู

หมวดที่ 4

ว่าด้วยคดีที่เกิดขึ้นนอกเมืองซึ่งศาลต่างประเทศประจำอยู่

ข้อ 27 คดีที่เกิดขึ้นในหัวเมืองที่ไม่มีศาลต่างประเทศประจำอยู่นั้น โจทก์หรือพนักงานอัยการมีอำนาจยื่นฟ้อง ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

(1) ฟ้องต่อศาลต่างประเทศที่เดียว หรือ

(2) ฟ้องต่อศาลเมืองหรือศาลมณฑลตามที่สุดที่ได้เกิดขึ้นในเขตอำนาจของศาลนั้น ๆ ได้ตามอำนาจ แลทุนทรัพย์ที่บังคับไว้ในกระบวนการพิจารณาฝ่ายสยาม

ข้อ 28 เมื่อมีผู้ยื่นฟ้องต่อศาลต่างประเทศโดยตรงแล้ว ให้ศาลพร้อมด้วยกงสุลฝรั่งเศสที่มานั่งอยู่ด้วย (หรือไม่ต้องพร้อมด้วยกงสุลฝรั่งเศสก็ได้ เมื่อศาลได้แจ้งความไปให้ทราบแล้ว) แล้ววินิจฉัยการที่จะให้คดีนั้นดำเนินไปตามข้อที่กล่าวต่อไปนี้ คือ

- (1) ให้รับเอาคดีนั้นไว้พิจารณาในศาลนั้นเอง
- (2) ให้ส่งคดีนั้นไปให้ศาลเมืองหรือศาลมณฑลพิจารณาแต่อย่างเดียว
- (3) ให้ส่งคดีนั้นไปให้ศาลเมืองหรือศาลมณฑลพิจารณา แลพิพากษาชี้ขาด

ด้วยก็ได้

ข้อ 29 เมื่อศาลต่างประเทศรับเอาคดีนั้นไว้พิจารณาแล้ว ก็ให้พิจารณาพิพากษาคดีนั้น ประดุจหนึ่งว่าได้เกิดขึ้นในเมืองซึ่งศาลต่างประเทศประจำอยู่เหมือนกัน

ข้อ 30 เมื่อศาลต่างประเทศส่งคดีเรื่องใดไปให้ศาลเมือง หรือศาลมณฑลพิจารณาแต่อย่างเดียวนั้น การพิจารณาคดีเรื่องนั้นก็ให้ทำไปตามข้อบังคับธรรมดาแห่งวิธีพิจารณา เว้นไว้แต่ข้อที่แก้ไขโดยกฎข้อบังคับนี้ แลกงสุลฝรั่งเศสจะใช้อ่านาจอันชอบธรรมในศาลนั้น ๆ เท่ากับที่มีอยู่ในศาลต่างประเทศก็ได้เหมือนกัน

เมื่อศาลเมืองหรือศาลมณฑลพิจารณาคดีนั้นเสร็จแล้ว ก็ให้ส่งสำนวนคดีไปยังศาลต่างประเทศ แลให้ศาลต่างประเทศแจ้งไปยังกงสุลฝรั่งเศส แลให้กงสุลฝรั่งเศสมีโอกาสพอที่จะตรวจสำนวนนั้นก่อนศาลจะไต่คดีสืบด้วย

คำพิพากษานั้น ศาลต่างประเทศจะอ่านเองหรือจะส่งไปให้ศาลเมืองหรือศาลมณฑล ซึ่งพิจารณาคดีนั้นอ่านก็ได้

ข้อ 31 เมื่อศาลต่างประเทศส่งคดีไปให้ศาลเมือง หรือศาลมณฑลพิจารณา แลพิพากษาคดีแล้ว ก็ให้ศาลนั้นใช้อ่านาจออย่างศาลต่างประเทศเหมือนกัน

ให้ศาลเมืองหรือศาลมณฑลพิจารณา แลพิพากษาคดีนั้นไปตามข้อบังคับธรรมดาแห่งวิธีพิจารณา เว้นไว้แต่ข้อที่แก้ไขโดยข้อบังคับนี้ แลกงสุลฝรั่งเศสจะใช้อ่านาจออันชอบธรรมในศาลนั้น เท่ากับที่มีอยู่ในศาลต่างประเทศก็ได้เหมือนกัน

ข้อ 32 เมื่อศาลเมืองหรือศาลมณฑลได้รับฟ้องความแพ่ง หรือความอาญาไว้ ดังข้อความที่ใดกล่าวไว้ในข้อ 27 ตอนที่ 2 แล้ว ให้ศาลจัดการถึงต่อไป

(1) ถ้าเป็นความแพ่งก็ให้ศาลรับฟ้องไว้ แลให้ส่งฟ้องไปยังจำเลย แลเมื่อได้รับคำให้การของจำเลยแล้ว ก็ให้ส่งสำนวนไปยังศาลต่างประเทศซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของเขตรับนั้น

(2) ถ้าเป็นความอาชญา ก็ให้ศาลบอกชื่อ การทำมาหากิน และชาติกำเนิด ของผู้ต้องหา และของผู้ที่ถูกมากเจ็บท้องเสียหายอย่างใดอย่างหนึ่ง แลประเภทขอหาของคดี นั้น ทั้งข้อความอย่างอื่นที่จำเป็นไปยังศาลต่างประเทศทันที เพื่อให้ศาลต่างประเทศทราบ ความเท็จจริงของคดีเรื่องนั้นไว้

ถ้าการแจ้งความโดยทางไปรษณีย์จะกินเวลาเกินกว่า 48 ชั่วโมงแล้ว ก็ให้ศาล แจ้งความนั้นไปยังศาลต่างประเทศโดยโทรเลข

ข้อ 33 เมื่อศาลต่างประเทศได้ทราบความของคดีนั้นแล้ว ให้วินิจฉัยคดีนั้นพร้อม ด้วยกงสุลฝรั่งเศส หรือจะไม่พร้อมด้วยกงสุลฝรั่งเศส เมื่อศาลได้แจ้งความให้ทราบแล้วก็ได้ เพื่อดำริว่าคดีนั้นควรจัดการต่อไปอย่างไร คือว่าจะควรรับเอาคดีนั้นไว้พิจารณาหรือจะส่ง คินไปให้ศาลนั้นพิจารณาแต่อย่างเดียว หรือจะให้ศาลนั้นพิจารณาแลพิพากษาอย่างใด ทั้งข้อ ความที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 28 ถึงข้อ 31 ข้างบนนี้

ข้อ 34 เมื่อศาลต่างประเทศได้ส่งคดีไปให้ศาลอื่นพิจารณาแต่ด้วยอย่างเดียวหรือ ให้พิจารณาแลพิพากษาด้วยแล้ว ศาลต่างประเทศมีอำนาจที่จะมีคำสั่งให้โอนการพิจารณา ต่อไปนั้นคืนมายังศาลเสียเอง หรือโดยกงสุลฝรั่งเศสขอรับรองก็ได้

ข้อ 35 ความในข้อ 21 ข้อ 23 ข้อ 24 ข้อ 25 และข้อ 26 นั้น ให้ใช้ในศาล เมืองแลศาลมณฑลเมื่อเวลาทำการตามอำนาจแห่งศาลต่างประเทศนั้นด้วย

ข้อ 36 คดีที่เกิดขึ้นในเซกเตอร์แขวงของศาลเมืองซึ่งอยู่ในอำนาจศาลต่างประเทศ นั้น แม้มีเหตุจำเป็นขึ้น ศาลต่างประเทศจะขอให้ศาลฝ่ายสยาม ได้สวน ชัดสูตร รับคำให้ การ หรือทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะได่เป็นประโยชน์แก่การพิจารณา เพื่อจะได่รับ ความจริงโดยชัดเจนสำหรับคดีนั้นก็ได้

หมวดที่ 5
ว่าด้วยอุทธรณ์

ข้อ 37 เมื่อจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลต่างประเทศในคดีชั้นแรก ก็ให้อุทธรณ์ต่อ ศาลอุทธรณ์ในกรุงเทพ ฯ

คำสั่งของศาลนั้น จะอุทธรณ์ได้ก็แค่เมื่อศาลได้ตัดสินในคดีเรื่องนั้นแล้ว คือให้
อุทธรณ์คำสั่งพร้อมกับอุทธรณ์คำพิพากษากัน

ข้อ 38 ฟ้องอุทธรณ์นั้น ให้ยื่นต่อศาลซึ่งได้อ่านคำพิพากษาในคดีเรื่องนั้น

ข้อ 39 อุทธรณ์นั้น ให้ยื่นต่อศาลภายในกำหนดตามกฎหมาย

ข้อ 40 ผู้อุทธรณ์ต้องชำระเงินค่าอุทธรณ์เนียมภายในกำหนดอุทธรณ์ให้เสร็จ
ถ้ามิฉะนั้นจะไม่นับว่าเป็นอุทธรณ์เลย

ข้อ 41 เมื่อศาลต่างประเทศได้รับฟ้องอุทธรณ์ไว้แล้ว ก็ให้ส่งสำเนาฟ้องอุทธรณ์
ฉบับนั้นไปยังคู่ความอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อได้รับคำแก้อุทธรณ์มาแล้วก็ให้แจ้งความไปยังกงสุล
ฝรั่งเศส เพื่อให้มีเวลาพอที่จะตรวจสอบ และเขียนข้อความเห็นในคดีเรื่องนั้นได้ตาม
อำนาจอันชอบธรรม ซึ่งกงสุลมีอำนาจทำได้ตามข้อ 5 แห่งสัญญาว่าด้วยอำนาจศาลคดีทนาย
หนังสือสัญญาลงวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 125³⁹ แลให้ศาลต่างประเทศรวมความเห็นของกงสุล
ฝรั่งเศสติดเข้าไว้ในสำนวนแล้วส่งไปยังศาลอุทธรณ์

ข้อ 42 เมื่อศาลเมืองหรือศาลมณฑลได้รับฟ้องอุทธรณ์แล้วก็ให้ส่งสำเนาอุทธรณ์ไป
ยังคู่ความอีกฝ่ายหนึ่ง แลเมื่อได้รับคำแก้อุทธรณ์แล้ว ก็ให้ส่งสำนวนคดีเรื่องนั้นไปยังศาล
ต่างประเทศ คอนี้ไป ให้ศาลต่างประเทศจัดการไปตามข้อความที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 41 นั้น

ข้อ 43 คำพิพากษาศาลอุทธรณ์ ต้องให้มีผู้พิพากษาชาวยุโรปลงชื่อด้วย 2 นาย

หมวดที่ 6

ว่าด้วยฎีกา

ข้อ 44 คดีอุทธรณ์ด้วยปัญหากฎหมายนั้น จะร้องอุทธรณ์คำตัดสินทั้งหลายของศาล
อุทธรณ์อีกก็ได้ คดีอุทธรณ์อย่างนี้จะมีขึ้นได้ด้วยเหตุที่จะร้องว่า ศาลไม่มีอำนาจจะพิจารณา
คดีนั้นแล้ว แลให้อ่านาณัติ แลเมื่อกล่าวทั่วไป จะร้องได้ทุกข้อที่ว่าทำผิดกฎหมาย คำอุทธรณ์
อย่างนี้ศาลฎีกาซึ่งเป็นศาลสูงที่สุดจะได้พิพากษา

ข้อ 45 ฎีกาในความแพ่งและอาญานั้นให้ยื่นต่อศาล ซึ่งได้อ่านคำพิพากษาของศาล

อุทธรณ์ภายในกำหนดหกเดือน

ข้อ 46 ในฎีกานั้นให้ยกเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้อความที่ฎีกาแลต้องชำระเงินฤชา
ธรรมเนียมทุก ๆ อย่างให้เสร็จ หากมิฉะนั้นจะไม่นับว่าเป็นฎีกาเลย

ข้อ 47 ศาลฎีกาตามอำนาจที่จะตัดสินชี้ขาดคดีได้ตามรูปความ ฯ

ภาคผนวก. ค.

ข้อความจากลายพระหัตถ์ในพระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับ

การเจรจาสัญญาเรื่องเมืองจันทบุรีและตราด

(กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 5 ฝ.21/15

เอกสารลับชุดฝรั่งเศษและอังกฤษ)

ที่ 18/206

10 พฤษภาคม 123

37
123

ถึงกรมหลวงเทเวธวาชโรประการ

ฉันได้พบกรมหลวงดำรงเวลาบัดนี้ ได้พูดถึงถึงเรื่องที่สั่งในที่ประชุมเมื่อคืนนี้ ในการซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมหลวงดำรงสองอย่าง ที่ได้กล่าวออกไปให้คิด คือ เรื่องเขตรแดนเมืองตราด และเรื่องที่จะส่งที่แผ่นดินที่เรายกให้ฝรั่งเศส กรมหลวงดำรงแจ้งว่าได้พบพบกับมิสเทอส์โทรเบล ได้ขอถามไว้ว่าอย่าเพ่อให้ลงกำหนดเขตรปากน้ำ เว้นในโทรเลขที่จะมีไปมิสเทอส์โทรเบลยอมจะไปแก้โทรเลขที่เพิ่งมากระทบกับความคิดซึ่งฉันได้คิดเห็นอยู่แต่ก่อนมาแล้ว แลเข้าใจว่าตรงกันกับความคิดพระยาสุริยา ฉันจึงแสดงความเห็นขอบความความคิดพระยาสุริยาอยู่เสมอ แต่พูดขามไปเสียอย่างไรจะดีกว่าให้แจ่มแจ้ง ดังที่ได้กล่าวในเวลานี้ เมื่อได้ฟังคำกรมหลวงดำรงบอกไม่ จึงเห็นว่าควรจะบอกให้เขทราบเหมือนกับที่ได้บอกกรมหลวงดำรงในเวลานี้

คือว่าความต้องการของเราในเวลานั้นเป็นสองอย่าง 1 อย่างหนึ่ง คือ ต้องการจะให้ฝรั่งเศสระติไฟหนึ่งสี่สัญญา อย่างที่ 2 ต้องการจะให้ฝรั่งเศสออกจากเมืองจันทบุรีก่อนปักปันเขตรแดนแล้ว

ในข้อ 1 ซึ่งฝรั่งเศสจะระติไฟฤาไม่ระติไฟนั้น ในเวลานี้ไม่มีเหตุผลอันใดที่เกิดจากเรา ซึ่งจะทำให้ฝรั่งเศสระติไฟถึงข้อที่ยังขาดอยู่ คือกำหนดเขตรแดนตกทะเล ทมหนึ่งสี่สัญญาก็ไม่ได้ว่ากำหนดแล้วจึงระติไฟ กลับบอกความว่า เมื่อระติไฟแล้วจึงจะได้กำหนดเขตรแดน ซึ่งจะตกทะเล ต่อเมื่อได้กำหนดเขตรแดนตกทะเลนั้นแล้ว จึงจะได้ตั้งข้าหลวงปักปันเขตรแดน ถ้าจะมีเหตุอันใดซึ่งเขมเบอจะไม่ระติไฟในเวลานี้ก็จะมีขึ้นด้วยฝ่ายเขาไม่พอปรารถนา ยังไม่ยอมให้รัฐบาลระติไฟ

ในข้อ 2 เรื่องออกจากจันทบุรีนั้นตามสัญญาว่าเราได้กำหนดเขตรแดนที่ตกทะเล แลได้มอบเขตรแดนซึ่งยกให้ฝรั่งเศสแล้วเมื่อใด ฝรั่งเศสจะออกจากจันทบุรี เพราะเหตุนี้มิสเทอส์โทรเบลจึงได้คิดจะกำหนดเขตรแดนตกทะเลเสียให้แล้วก่อนระติไฟ เพื่อจะให้รีบขึ้น ตามความคิดชั้นเดิม เพื่อจะให้เป็นการมั่นคงจึงจะขอให้มองสิเออเคลคาสเซ ทำหนังสือรับรองที่ฝ่ายมองสิเออเคลคาสเซตอบแจ้ง ว่าถึงเขตรแดนที่ควรจะกำหนดอย่างไร มองสิเออบัวซอนนาก็แจ้งความว่าจะเป็นความลำบากแก่มองสิเออเคลคาสเซ เมื่อจะเสนอสัญญา

ให้ระติไฟ ในการที่จะเปิดก็จะเปิดเรื่องที่มาทำอครีเมนต์ว่าจะถอนทหารฝรั่งเศสเมื่อระติไฟแล้ว เพราะจะเซมเบอปราดนาจะให้ไทม์ที่ทางกันเสียให้เสร็จก่อน

ตามความคิดมิสเทอสโตรเบลที่คิดขั้นใหม่นี้ จะบอกเสียให้รู้ชัดเจนว่าเราจะให้เซกเรตตามความปราดนาของฝรั่งเศสในที่ตกทะเล เพื่อจะไม่ให้มีเหตุถกเถียงกันในข้อนี้ที่เดียว แปลว่าเปอนันทำให้สมประสงค์ของลีเออเคลคาสเซที่กล่าวมาในข้อที่รับจะรับส่งดินแดนให้ทันในเวลาระติไฟนั้น เป็นการที่แก้คำมองลีเออบวซอนนา ที่กล่าวว่าเซมเบอมีความประสงค์จะให้ไคเซกรแดนเหล่านั้นเสียก่อนจึงจะออกจากจันทบูร การที่รับเข้าไว้เช่นนี้ก็เพื่อจะให้มองลีเออเคลคาสซจนแก่ส่วนวน คงเหลืออยู่แต่คำที่มองลีเออเคลคาสเซไคพูดต่อหน้ามิสเทอสโตรเบล อันเป็นฝ่ายเขาจะคงทำ ถ้าไม่ทำก็เป็นการที่เสียวจา

เพราะเหตุฉะนั้น ในข้อซึ่งกรมหลวงดำรงกับมิสเทอสโตรเบลพูดกันจะถอนคำกำหนดเซกเรตแดนออกเสีย นั้น เป็นเหตุให้ความคิดของมิสเทอสโตรเบลที่จะคิดแก้ขั้นหลังนี้คลายไป ถ้าไม่เป็นอย่างที่พอจะรับรองถอยคำของมองลีเออเคลคาสเซ ซึ่งแสดงมาในชั้นหลังนี้ได้ ถึงจะมีไปก็จะมีประโยชน์อันใด

แต่ความคิดเห็นของฉันทันมีโทรเลขฉบับนี้ไป เอาว่ามองลีเออเคลคาสเซยอมทำอครีเมนต์ (ซึ่งฉันทันเห็นว่าเขาไม่สามารถจะทำได้นั้น) ก็ดี ยังเป็นที่น่ากลัวอันตรายที่จะเป็นเหตุให้ความปราดนา ข้อ ค. คือที่จะให้เซมเบอระติไฟนั้นไม่สำเร็จได้

ทวยเหตุว่าเรากูอยู่ด้วยกันว่าเซมเบอไม่พอใจที่จะระติไฟหนังสือสัญญาสัก แต่ที่เป็นข้อสำคัญนั้น ไม่พอใจในการที่จะถอนทหารจากจันทบูรเลยทีเดียว อย่างคำที่พูดทำให้ทหารอยู่ช่าไปได้เท่าใดยิ่งดี ข้อที่โยกโคลงไปจนให้มอบหมายเซกเรตแดนแล้วเสร็จอาจจะแปลว่าปักเซกเรตแดนแล้วเสร็จ จึงจะออกนั้นก็แปลว่าจะไม่ถอน ถ้าจะถอนก็ให้ช้าที่สุด

ถ้าหากว่ามองลีเออเคลคาสเซยอมตกลงแก่เราว่าจะถอนทหารเมื่อระติไฟแล้ว โดยกำหนดเซกเรตแดนเพียงแหลมลิงก็จะเป็นเหตุให้เซมเบอไม่พอใจ ถ้าถ้าเป็นแต่พูดจากันเพียงเท่านั้น ยังไม่ทันตกลง มองลีเออเคลคาสเซไปพูดขึ้นในเซมเบอ เซมเบออาจจะโยกต่อไปว่า ให้พูดเรื่องเซกเรตแดนที่จะตกทะเลนี้เสียให้ตกลงก่อน แลเป็นการเปิดความคิดให้แก่พวกเซมเบอที่ต่างคนต่างจะยื่นเข้ามา เห็นว่าควรกำหนดเพียงเท่านั้นเพียงเท่านั้น จนหนังสือสัญญาเรศไปไม่ได้ระติไฟ ถ้าหากว่าเราส่งให้ลีนตัวเท่าร่างโทรเลขมานี้ เป็นเค็มความ-

ปราณนาของฝรั่งเศสแล้ว เชมเบอยังไม่อยากที่จะถอนทหารจากจันทบุรี การที่มองสิเออเคลลาสเชยยอมถอนทหารเร็วขึ้นเองจะเป็นเหตุไม่ให้ใครระคายไฟ เพราะเหตุว่าเชมเบอได้แสดงความปราณนาอยู่เสมอที่จะให้ถอนทหารจากจันทบุรีชาติที่สุด ถ้าฉันจะแข็งใจเมื่อฝรั่งเศสฉันจะยอมเชื่อว่าเชมเบอคงจะระคายไฟหนังสือสัญญา แต่ไม่คิดจะถอนทหารจากจันทบุรี เมื่อเสนานี้ว่าการทางประเทศรับรองลงไปแล้วเช่นนั้น ถ้าเชมเบอไม่พอใจ มีทางแก้อย่างเดียวแต่จะไม่ระคายไฟหนังสือสัญญา คอยเหตุใดเหตุหนึ่ง เมื่อสัญญาไม่ใคร่ระคายไฟแล้ว การที่มองสิเออเคลลาสเชยทำอะไรเม้นตลงไว้ก็เป็นอันไซ้ไปได้อยู่เอง เพราะฉะนั้นฉันจึงวิตกกว่าในการที่เราจะรื้อถอนจะให้ทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีนี้ จะกลับเป็นอันตรายแก่ความประสงค์ของตนที่จะให้ใครระคายไฟหนังสือสัญญานั้น

ก็ถ้าหากว่าเราตั้งรกรอกอยู่จนให้ใครระคายไฟหนังสือสัญญา การที่เราจะต้องทำในเวลาระคายไฟแล้วเป็นเบื้องต้นนั้นก็คือ กำหนดเขตแดนที่จะลงทะเล เราจะให้เพียงใดอย่างใดก็ไม่ผิดเกี่ยวกับการระคายไฟหนังสือสัญญา และเหตุใดจึงจะพูดถึงเรื่องที่จะออกจากจันทบุรีในเวลาเดียวกันนั้นไม่ได้ การที่จะทำนั้นก็คงเหมือนกันกับที่คิดจะทำอยู่เดี๋ยวนี้ คือเราจะให้กำหนดเขตแดนเพียงเท่านั้น แลเราจะมอบเมืองบันดาที่ยกให้แก่ฝรั่งเศสในวันนั้นฝรั่งเศสจะออกจากจันทบุรีในวันนั้นเท่ากับที่ทำอยู่เดี๋ยวนี้ทุกอย่าง ผิดเวลากันก็สักสิบห้าสิบหกวันเท่านั้น แต่ปึกของที่เชมเบอจะยกขึ้นเป็นเหตุไประคายไฟหนังสือสัญญา ฉันจึงเห็นว่าดูไม่จำเป็นที่จะรีบร้อนอันใดเลย

ข้อซึ่งฉันแปลน้ำใจพระยาสุริยาอยู่เนื่อง ๆ ก็แปลด้วยความเห็นเช่นนี้ ฉันเชื่อว่าพระยาสุริยาเห็นเหมือนกันกับที่ฉันเห็น ข้อซึ่งว่าจะสตรักเคิลนั้น คือ สตรักเคิลในตอนที่กำหนดเขตแดนไม่ใช่สตรักเคิลไม่กำหนดเขตแดนให้ตามความปราณนาฝรั่งเศส แลที่ได้ว่าไว้แล้วในหนังสือสัญญาว่าจะกำหนด สตรักเคิลเอาฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีให้ได้ คำพระยาสุริยาพูดแจ่มแจ้งชัดเจนว่า ไม่มีความหวังใจที่จะเอาเมืองตราดไว้ได้

เมื่อมีความคิดเห็นเช่นนี้ ขอให้เธอชี้แจงแก่มิสเทอส์โทโรเบล ฟังความคิดอีกเขาจะเห็นเป็นประการใด หวังว่าหนังสือนี้จะไปถึงทันก่อนที่จะได้มีโทรเลขออกไปยังพระยาสุริยา

สยามินทร์

(พระราชหัตถ์ เล่มท้ายฉบับใหญ่)

(ไม่ชัด) / 206 พระราชหัตถ์

ถึงกรมหลวงเทเวศร์

ป.ล. เมื่อกำลังเขียนหนังสือฉบับนี้ฉันได้รับหนังสือเลข ที่ 61/7449 ลงวันนี้
ส่งร่างโทรเลข ซึ่งมีสเทอส์โทรเบลทำขึ้นใหม่ เมื่อได้พบกรมหลวงคำรง และพระยาศรี
แล้วนั้น ฉันได้อ่านตรวจดูตลอดแล้ว

ความสงสัยของฉันยังคงอยู่ตามหนังสือนี้ ขอให้เธอพูดกับมิสเทอส์โทรเบล เมื่อ
เขาชี้แจงให้เห็นจริงว่า ไม่มีอันตรายถึงเช่นฉันวิตกแล้วจะมีไปได้.

สยามินทร์

ที่ 22/224

11 พฤษภาคม

37
123

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วชิรปราการ

ได้รับหนังสือเลขที่ 11/1469 ลงวันนี้มีความเห็นในเรื่องสัญญาฝรั่งเศส แลส่งหนังสือมิสเทอส์โทรเบลมาด้วยนั้น เมื่อได้อ่านหนังสือขอแลเมมมอเรนคัม ม.ส.โทรเบลแล้ว เห็นว่าขอแล ม.ส.โทรเบลเชื่อว่าสัญญานั้นคงจะระติไฟแนแล้ว ข้อซึ่งจะไปพูดในเรื่อง จันทบูร ไม่เป็นเหตุที่จะให้เสียหายอันใดไป ม.ส.โทรเบลเห็นว่าจะมีแต่ทางเสมอตัวทำได้ ขอเห็นว่าข้อสำคัญนั้นอยู่ที่จะให้เขครแดนตามความปราถนาฝรั่งเศสได้ ถ้าให้ก็เป็นออก ถ้าไม่ให้ก็เป็น ไม่ออก จะพูดก่อนถาพูดทีหลังก็เหมือนกัน

เมื่อได้แลกเปลี่ยนความเห็นกันแลเห็นพร้อมด้วยกันมาก เช่นนี้ จันก็ยอมเห็นด้วย เพราะโทรเลขฉบับนี้ ม.ส.โทรเบล ก็ได้แกแล้วไม่เหมือนฉบับแรก ตามที่อธิบายมานั้นฟังได้ ให้มีโทรเลขไปตามที่ร่างเดิม

สยามินทร์

เชษฐ ถ้าจะปล่อยให้พระยาสุริยา ไคมีทรงผูกทกลงดูบ้าง ขอตัดตั้งแต่แหลมลงไปจดปลายน้ำ
เมืองโพธิสัตว์ ตามซึ่งพระยาสุริยาไคไปตรวจมา เมื่อจะสำเร็จไคบ้าง ถ้าส่งแผนที่แลคำชี้แจง
ของพระยาสุริยาออกไปให้พระยาสุริยาทราบไว้จะดี แต่คิดกันดู ถ้าระติไฟวันที่ ๑๓ มิถุนายน
หนังสือจะไม่ทัน น่าที่จะต้องมีโทรเลขตามหนังสือไปควย เส้นชีวิตตามที่คิดจะตัดอย่างไร ให้
เธอถามกรมตำรวจแลพระยาสุริยา

สยามินทร์

ที่ 28/286

19 พฤษภาคม 37
123

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วโรประการ

ได้รับหนังสือ ที่ 74/1737 ลงวันที่ 18 พฤษภาคม ร.ศก 37/123 ส่งหนังสือ
มิสเทอส์โทรเบล กับสำเนาโทรเลขพริยาสุริยานุวัตรมาด้วยนั้น ได้อ่านตลอดแล้ว พริยา
สุริยา คงจะอยากได้คำสั่งเรื่องเมืองตราด ความข้อนี้ได้ออกไปในหนังสือ ที่ 27/278 ลง
วันที่ 18 พฤษภาคม นี้แล้ว

เรื่องหมอกฎหมายนากลัวพริยาสุริยา จะเข้าใจว่าเมื่อจ้างมิสเทอส์โทรเบล อังกฤษ
เป็นผู้เลือกให้ ฝรั่งเศสคงเข้าใจเช่นนั้นจึงเลือก ม.ปองโซต์ จะให้เหมือนกัน พริยาสุริยา
ไม่ยอมรับนั้นถูกแล้ว ตามที่จัดหากันบัดนี้ น่าจะเป็นอย่างครั้ง ม.เดอลาปไฮเตีย ที่จริงเรา
จ้างชาติอื่นรัฐบาลไม่เคย

สยามินทร์

ภาคผนวก ง.

พระราชดำริสตอบประชาชนเมืองจันทบุรีและตราคในการเสด็จพระราชดำเนิน
เยี่ยมเมืองทั้งสองหลังจากได้รับคืนจากฝรั่งเศส

พระราชดำรัสตอบประชาชนเมืองตราด¹
 ในการที่เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเมืองตราด
 เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 126
 (พ.ศ.2450)

ดูกรประชาชนอันเป็นที่รักของเรา ถ้อยคำซึ่งเจ้าทั้งหลายได้มอบฉันทะให้กล่าว
 เณกะหนาเราเวลานี้ เป็นที่จับใจอย่างยิ่ง

สมัยเมื่อเราต้องพลัดพรากจากเขตรแดนอันเป็นที่พึงใจ ซึ่งเราได้ใส่ใจบำรุงอยู่
 แลเมื่อนึกถึงประชาชนทั้งหลายอันเป็นที่รักใคร่คุ้นเคยของเรา ต้องได้รับความเปลี่ยนแปลง
 อันประกอบไปด้วยความวิบัติไม่มากนัก ย่อมมีความเศร้าสลดใจเป็นอันมาก

เพราะเหตุฉะนั้น ครั้นเมื่อเราได้รับโทรเลขจากเมืองตราด ในเวลาที่เรายู่ใน
 ประเทศยุโรป เป็นสมัยเมื่อเราได้มาอยู่ร่วมกันอีกจึงมีความยินดีอย่างยิ่ง มีความปรารถนาที่
 จะใคร่ได้มาเห็นเมืองนี้ แลเจ้าทั้งหลาย เพื่อจะได้ระงับความลำบากอันใดซึ่งจะเกิดขึ้น
 ด้วยความเปลี่ยนแปลง แลเพื่อจะได้ปรากฏเป็นที่มั่นใจแก่เจ้าทั้งหลายว่าการทั้งปวงจะเป็น
 ที่มั่นคงยืนยาวสืบไป เจ้าทั้งหลายผู้ที่ได้ละทิ้งภูมิลำเนาจะได้กลับเข้ามาสู่ถิ่นฐาน แลที่ได้
 ละเว้นการท้อพาทากินจะได้มีใจอุสาหะท้อพาทากินให้บริบูรณ์ดังแต่ก่อนแลทวียิ่งขึ้น ซึ่งเจ้า
 ทั้งหลายคิดเห็นว่าเราเหมือนบิดาที่พลัดพรากจากบุตร จึงรับมาหานั้น เป็นความคิดอันถูกต้อง
 ทงแท้ ขอให้เชื่ออยู่ในใจเสมอสืบไปในเบื้องนาคังเช่นที่คิดเห็นในครั้งนี ว่าเราคงจะเป็น
 เหมือนบิดาของเราเสมอตลอดไป ย่อมยินดีด้วยในเวลาที่มีความสุข และจะช่วยปลดเปลื้อง
 อันตรายในเวลาที่มีภัยได้ทุกซ์

¹ ฦกรควิชิต พระ (เลื่อน ณ นคร) จดหมายเหตุ ร.ศ.112 ที่ระลึกในงาน
 พระราชทานเพลิงศพ เสวกตรี พระอภิรักษ์อัมพรสถาน เรียบเรียงถวายพระเจ้าวรวงศ์
 เชอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ในฐานะที่คนเป็นแม่ทัพหน้า 2483 หน้า 216-217

บัดนี้เรามีความยินดีที่ได้เห็นเจ้าทั้งหลาย มาสโมสรประชุมกัน ณ ที่นี้ด้วยหน้าตาอันเบิกบาน ซึ่งเป็นพยานว่าถึงเราได้อยู่ในประเทศที่ไกล แต่รัฐบาลของเราได้จัดการต้อนรับเจ้าทั้งหลาย โดยความเอื้อเฟื้อเป็นธรรม และมีความกรุณาสมดังความปรารถนา และคำสั่งของเราเป็นที่พอใจในความจงรักภักดีของเจ้าทั้งหลาย ทั้งในเวลาที่ล่วงมาแล้วและในเวลา นี้ จึงมีความปรารถนาที่จะให้เมืองครากนี้อยู่เย็นเป็นสุขสมบูรณ์ และขออำนาจพรแก่อาณาจักราษฎร ให้มีความเจริญสุขศิริสวัสดิ หามาคาขึ้นบริบูรณ์มั่งคั่งสืบไปในภายหน้า

พระราชดำรัสตอบประชาชนเมืองจันทบุรี²
 ในการที่เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเมืองจันทบุรี
 เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก 126
 (พ.ศ.2450)

ดูกรประชาชนอันเป็นที่รักของเรา ถอยคำอันไพเราะซึ่งได้กล่าวทอนรับแล
 อ่านวาทะ อันเจ้าทั้งหลายได้ให้ฉันทะมากล่าวเฉพาะหน้าเราเวลานี้ เป็นที่พอใจแลจับใจ
 เปนอันมาก

เมืองจันทบุรีนี้แต่เดิมมาย่อมเป็นที่เราไปมาเยี่ยมเยียนอยู่เป็นนิตย์ ได้รู้ลึกรู้ว่า เป็น
 เมืองหนึ่งซึ่งอาจจะบำบัดโรค แลให้ความสำราญใจ สำราญกาย เพราะได้มาอยู่ในที่นี้เป็น
 หลายคราว จึงเป็นที่รักมุ่งหมายจะบำรุงให้มีความจำเริญยิ่งขึ้น ความคุ้นเคยต่อประชาชน
 ในที่นี้ย่อมมีเป็นอันมากจุเจ้าทั้งหลายรฤกได้ ถึงว่าเราต้องห่างเหินไปไม่ได้มาเยี่ยมเมือง
 นี้ถึง 14 - 15 ปี ด้วยความจำเป็น แต่มิได้ละเลยความผูกพันในใจที่จะบำรุงเมืองนี้ให้
 อยู่เย็นเป็นสุข แลมิได้รฤกถึงประชาชนทั้งหลายอันเป็นที่รักที่คุ้นเคยกัน แลได้ฟังข่าวสุขทุกข์
 ของเจ้าทั้งหลายอยู่เป็นนิตย์

เมื่อเป็นโอกาสซึ่งจะได้มายังเมืองนี้ในครั้งแรก ซึ่งได้เรีสร้างไปช้านาน จึงมี
 ความยินดีที่ตกใจอยู่เสมอที่จะใคร่เห็นภูมิประเทศแลราษฎรอันเป็นที่รักของเรา ผลแห่ง
 ความมุ่งหมายอันแรงกล้านี้ได้สำเร็จเป็นอันดี เป็นเหตุให้เกิดความชื่นชมโสมนัสในใจว่า
 บานเมืองมิได้เสื่อมทรามไป มีความสุขสมบูรณ์อยู่สมดังความปรารถนา ทั้งได้เห็นหน้าพวก
 เจ้าทั้งหลายเบิกบานแสดงความชื่นชมยินดี สอให้เห็นความจงรักภักดีมิได้เสื่อมคลาย สม
 กับคำที่กล่าวว่ามิมีทรจิตรแลมิครใจในระหว่างตัวเราแลเจ้าทั้งหลาย ความรู้สึกอันนี้ย่อม
 มีแต่ความชื่นชมยินดีทวีขึ้น

บัดนี้เมืองจันทบุรีได้เป็นเมืองใหญ่ในมณฑลฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งรัฐบาลของเราได้
 คิดจะบำรุงให้เจริญยิ่งขึ้น เราขอเตือนเจ้าทั้งหลายให้ตั้งหน้าท่ามาหากิน และประพฤติ
 ให้สมควรแก่ความชอบธรรมซึ่งควรประพฤติ และขอให้มีความไว้วางใจในตัวเองว่า จะเป็น
 ผู้ชื่นชมยินดีในเวลาที่เจ้ามีความสุขสมบูรณ์มั่งคั่ง และจะเป็นผู้เตือนกระวนกระวายใน
 เวลาที่เจ้าทั้งหลายต้องโง่โงกซัดโดยอันไฉเหตุ ในเวลานี้เราขอแสดงความไว้วางใจว่า
 ข้าราชการทั้งหลายคงจะได้ทำหน้าที่ เพื่อจะบำรุงให้เจ้าทั้งหลายมีความสุขสมดังความ
 ปราณของเรา ขออำนาจพรให้เจ้าทั้งหลาย ได้รับความเจริญสุขศิริสวัสดิ์ท่ามาค้าขายได้
 ผลเป็นสุขสมบูรณ์ทั่วกันทุกคนเทอญ

ตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีประเทศสยามและประเทศฝรั่งเศส ข้อ 22 กำหนดว่า เมื่อพ้น 10 ปี นับแต่วันแลกเปลี่ยนสัตยาบันกันแล้ว ให้แก้ไขสัญญาได้ แต่ต้องบอกให้ทราบล่วงหน้าก่อนปีหนึ่ง เพื่อกู้สัญญาเห็นพร้อมกันจึงจะแก้ไขได้ การกำหนดค่ากำรวมเช่นนี้ ทำให้การแก้ไขสัญญาเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก เพราะทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่พร้อมที่จะแก้ไขสัญญาดังกล่าว จนถึงปลายสมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2468 จึงแก้ไขได้ จึงมีกติกากันว่า หนังสือสัญญานี้ไม่กำหนดเวลา

อนึ่ง การยึดฉันทบุรีตามความเข้าใจกันทั่วไปนั้น ตามสัญญาน้อย ข้อ 6 คอท้ายหนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศสฉบับ 3 ตุลาคม 2436 บ่งไว้ชัดเจนว่า รัฐบาลฝรั่งเศสจะไต่ตั้งกองทหารฝรั่งเศสอยู่ที่เมืองฉันทบุรีจนกว่าไทยจะได้ปฏิบัติตามหนังสือสัญญาครบถ้วนแล้ว แต่หลังจากที่ไทยได้ปฏิบัติตามหนังสือสัญญาแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังไม่ยอมถอนทหารออกไป ชาวไทยจึงพากันเข้าใจว่าฝรั่งเศสยึดฉันทบุรี

ประวัติย่อของผู้เขียน

ชื่อ นายสวรงค์ สุวรรณโชติ
เกิด วันจักรี 6 เมษายน 2479
บิดามารดา นายวิจิตร - นางเหลื่อม สุวรรณโชติ
สถานที่เกิด บ้านเลขที่ 5 หมู่ที่ 2 ตำบลหลักฟ้า อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดอำนาจทอง
การศึกษา ประถมศึกษา (ป.1-4) โรงเรียนวัดกำแพง อำเภอลำทะเมนชัย (2486-2489)
มัธยมศึกษา (ม.1-ม.3) โรงเรียนครูณศิลป์ อำเภอลำทะเมนชัย (2490-2492)
มัธยมศึกษา (ม.4-ม.6) โรงเรียนมัธยมโรจนราษฎร์บำรุง อำเภอลำทะเมนชัย (2493-2495)
ประกาศนียบัตรประโยคครูประถม โรงเรียนฝึกหัดครูพระนคร (2496-2498)
ประกาศนียบัตรประโยคเตรียมอุดมศึกษา (สมัครสอบ) 2497
ประกาศนียบัตรประโยคครูพิเศษมัธยม 2500
อักษรศาสตรบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2499-2503)
การศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม. อุดมศึกษาและการฝึกหัดครู) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร (2515-2519)
หน้าที่การงาน 2503 อาจารย์ที่วิทยาลัยครูเชียงใหม่
2505 อาจารย์ที่วิทยาลัยครูเชียงใหม่
2515 อาจารย์เอกวิทยาลัยครูเชียงใหม่
2518 อาจารย์เอกวิทยาลัยครูเพชรบูรณ์